

MELITA ŠVOB

*Židovi u
Hrvatskoj*

*Migracije i promjene
u židovskoj populaciji*

MELITA ŠVOB / ŽIDOVI U HRVATSKOJ
Migracije i promjene u židovskoj populaciji

MELITA ŠVOB / JEWS IN CROATIA
Migrations and Changes in Jewish Population

Nakladnici
K.D. Miroslav Šalom Freibberger
Židovska Općina Zagreb

Za nakladnike
Branko Polić
Ognjen Kraus

Urednik
Branko Polić

Tehnički urednik
Ružica Duliba

Naslovnu stranicu izradio
Radovan Švob

Korektor:
Jasna Blažević

Prijevod na engleski
Jasna Blažević

Tisak
D-GRAF d.o.o.
Jagnedje 22
Zagreb

ISBN 953-97067-4-2

CIP - katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 323.15(497.5=924)

ŠVOB, Melita

Židovi u Hrvatskoj : migracije i
promjene u židovskoj populaciji = Jews
in Croatia : migrations and changes in
Jewish population / Melita Švob ;
I prijevod na engleski Jasna Blažević I
- Zagreb : KD Miroslav Šalom Freibberger
: Židovska općina, 1997. - 320 str. :
ilustr. ; 24 cm

Tekst na hrv. i engl. jeziku.
- Bibliografija: str. 29-308.

ISBN 953-97067-4-2 (Društvo)

970904012

*Ova knjiga je objavljena uz pomoć
Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske*

Melita Švob

Židovi u Hrvatskoj
Migracije i promjene u židovskoj
populaciji

Jews in Croatia
Migrations and Changes in
Jewish Population

Zagreb, 1997.

KAZALO

Predgovor	7
---------------------	---

I. Židovi u Hrvatskoj

Uvod	13
----------------	----

1. Povijesne i pravne osnove naseljavanja Židova od 18. do 20. stoljeća	22
2. Židovi u popisu stanovništva 1857. godine	32
3. Židovi u popisima stanovništva Hrvatske i Slavonije 1880-1910.	44
4. Židovi u Dalmaciji	51
5. Promjene u teritorijalnoj i političkoj podjeli Hrvatske nakon I. svjetskog rata	64
6. Židovi u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine Židovi u gradovima	74
7. Židovi u Hrvatskoj tijekom II. svjetskog rata.	98
8. Židovi u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata Istraživanja u židovskim općinama	102
9. Promjene u židovskoj populaciji u Hrvatskoj i Zagrebu nakon II. svjetskog rata	119
Rezultati ankete	135
10. Židovi u Zagrebu	147
11. Organizacija i udruživanje židovskih općina	168
12. Židovske škole	185
13. Omladinske organizacije	191
14. Ženske organizacije	200

II. Promjene u židovskoj populaciji u svijetu

15. Rasprostranjenost i promjene u židovskoj populaciji	227
16. Nastanak i organizacija židovskih zajednica u dijaspori	321
17. Židovi u Europi, nastanak zajednica na istoku Europe	240
18. Razvitak židovskog identiteta	245
19. Nastanak židovske zajednice u Americi	257
20. Položaj Židova u komunističkim zemljama istočne Europe	259
21. Židovi u postkomunističkim europskim zemljama (bez bivšeg SSSR-a)	264
22. Izbjegličke krize i Židovi	269
23. Promjene u židovskim zajednicama sjeverne Afrike nakon stvaranja države Izrael	274
24. Židovi zapadne Europe	278
25. Izrael	285

III. Prilog

Procjena broja Židova u zemljama svijeta (1991)	291
---	-----

IV. Literatura 299

Popis slika, tablica, grafikona i karata; bilješka o piscu	308, 317
--	----------

CONTENTS

Foreword	7
I. Jews in Croatia from the 18th till the 20th Century	
Introduction	13
1. Historical and Legal Foundations for the Settlement of Jews from the 18th till the 20th Century	22
2. Jews in the 1857 Census	32
3. Jews in the Censuses of the Kingdom of Croatia and Slavonia, 1880-1910	44
4. Jews in Dalmatia	51
5. Changes in the Territorial and Political Division of Croatia after World War I	64
6. Jews in the 1921 and 1931 Censuses	73
Jews in Towns	74
7. Jews in Croatia during World War II	98
8. Jews in Croatia according to Censuses after World War II	102
Researches in Jewish Communities	108
9. Changes in the Jewish Population in Croatia and Zagreb after World War II	119
Results of the social survey	135
10. The Jews in Zagreb	147
11. Organizing and Uniting of Jewish Communities	168
12. Jewish Schools	185
13. Youth Organizations	191
14. Women's Organizations	200
II. Changes in Jewish Population throughout the World	
15. Extension and Changes of Jewish Population	227
16. The Rise and Organization of Jewish Communities in the Diaspora . . .	231
17. Jews in Europe and the Foundation of Communities in Eastern Europe	240
18. The Development of Jewish Identity	245
19. The Origin of the Jewish Community in America	257
20. The Position of Jews in the European Communist Countries	259
21. Jews in the European Post-communist Countries	264
22. Refugee Crises and Jews	269
23. Changes in the Jewish Communities of Northern Africa after the Establishment of Israel	274
24. The Jews of Western Europe	278
25. Israel	285
III. Appendix	
Estimate of the Number of Jews in the World, per countries (1991)	291
IV. Literature	
List of Illustrations, Tables, Figures and Maps;	308
A note about the Author	317

Predgovor

Osnovna su grada za ovu knjigu istraživanja o Židovima u Zagrebu i Hrvatskoj, načinjena u okviru projekta „Židovska općina Zagreb“ uz potporu Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske i pomoć i podršku Židovske općine u Zagrebu i njenog predsjednika prof. dr. Ognjena Krausa.

Istraživanja su dopunjena i proširena analizama židovske populacije prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. godine i dostupnim podacima židovskih općina.

U dijelu istraživanja koje se odnosi na Židove u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata sudjelovale su suradnice Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu mr. Carmen Brčić i Sonja Podgorelec. Njihov dragocjen rad, te pomoć i savjeti drugih suradnika Instituta i podrška direktora dr. Ante Laušića značajno su pomogli u pisanju ove knjige. Analiza migracija Židova na području Hrvatske i njihova postupna koncentracija u gradovima izrađena je za projekt „Unutarnje migracije u Hrvatskoj“ koji vodi dr. Ivan Lajić.

Zahvalna sam mr. Pavlu Jonjiću i ing. Zoranu Mirkoviću na obradi dijela grafikona, mr. Carmen Brčić na izradi karata, Jasni Blažević za prijevod na engleski i Radovanu Švobu za izradu naslovne stranice knjige. Prijevod na engleski u skraćenom obliku omogućiti će praćenje teksta i čitaocima izvan Hrvatske.

Stvaranje židovskih općina u Hrvatskoj i organizacija života u njima ovisili su o položaju i pravima koje su Židovi imali tijekom 18, 19. i 20. stoljeća u Hrvatskoj, ali i o općim promjenama koje su se zbivale u to doba. Stoga smo u knjigu uvrstili i podatke potrebne za razumijevanje posebnih uvjeta naseljavanja Židova.

U drugom dijelu knjige prikazali smo migracije, promjene i procese u židovskoj populaciji u dijaspori i Izraelu, koje su imale utjecaja i na židovsku zajednicu u Hrvatskoj.

Promjene nakon II. svjetskog rata u Hrvatskoj i stvaranje države Izrael odrazile su se na židovsku zajednicu Hrvatske i na odlazak (između 1948. i 1952. godine) velikog broja preživjelih Židova. Nasuprot tome, promjene koje su danas u tzv. postkomunističkoj Europi uzrokovale emigraciju Židova, nisu se dogodile u Hrvatskoj gdje postoji stabilna zajednica, dapače, čak su izbjegli članovi Sarajevske i drugih židovskih zajednica iz Bosne i Hercegovine nalazili utočište u Hrvatskoj.

Položaj Židova u komunizmu i promjene u židovskoj populaciji nakon rušenja komunističkog bloka istočne Europe predmet su našeg izlaganja u drugom dijelu knjige i odnose se na novija i malobrojna istraživanja procesa koji je u tijeku. Židovi Hrvatske su uspjeli, za razliku od nekih zajednica tih zemalja, očuvati svoje organizacije i tradiciju.

U knjizi smo prikazali razvoj i organizaciju židovskih općina, škola, ženskih i omladinskih organizacija čija je aktivnost doprinosila duhu promjena u židovskim zajednicama Hrvatske. One su bile pod utjecajem prosvjetiteljskog duha zapadne Europe, a kasnije i cionističkog pokreta.

U knjigu smo uključili naša najnovija demografska istraživanja u Židovskoj općini u Zagrebu i osnovne rezultate ankete članova općine starijih od 65 godina koja je 1994/1995. godine provedena uz potporu JOINT-a.

Istraživanje o Židovima u Hrvatskoj vrlo je složen zadatak jer nedostaju mnogi podaci i dokumenti, a dio njih nije ni dostupan. U rujnu 1953. prestao je raditi u zagrebačkoj židovskoj općini muzejsko-povijesni odjel. Materijali su preseljeni u sastav Muzejsko-istorijskog odeljenja u Savezu židovskih općina Jugoslavije u Beogradu koje je prikupilo materijale i građu iz svih židovskih općina te su tako u njima ostali tek dijelovi ionako ratom osiromašene dokumentacije. Za sada nam arhiva u Beogradu nije dostupna.

U analizi podataka o Židovima u popisima stanovništva od 1857. do 1991. godine, zbog malog broja pripadnika židovske populacije i heterogenih i nepotpunih podataka u poslijeratnim popisima stanovništva, nismo mogli primijeniti uobičajene metode demografskih istraživanja. Načinili smo usporedne analize popisa stanovništva pojedinih razdoblja i po pojedinim općinama i gradovima te smo tako mogli pratiti naseljavanje i migracije Židova u Hrvatskoj od 18. do 20. stoljeća. Ova knjiga stoga predstavlja tek prvi dio rada na sređivanju podataka o Židovima u Hrvatskoj.

Zahvalna sam svima koji su mi pomogli u prikupljanju dokumentacije: Juliji Koš, voditeljici biblioteke u Židovskoj općini u Zagrebu; Jasni Blažević, voditeljici biblioteke u Institutu za migracije i narodnosti; mr. Luciji Benyovsky u Hrvatskom povijesnom muzeju; Mariji Šabić, direktorici odjela za statistiku u Gradskom zavodu za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša; mr. Božidaru Feldbaueru iz Leksikografskog zavoda i Judi Widecky iz Izraela, voditeljici Komiteta za migrante i izbjeglice u International Council of Women. Zahvaljujem se Yechielu Bar Chaimu iz American Joint Distribution Committee za podršku u radu na socijalnoj anketi u Židovskoj općini u Zagrebu i prijevod na engleski jezik. Uredniku knjige i predsjedniku kulturnog društva „Miroslav Šalom Freiburger” Branku Poliću zahvaljujem na pomoći i savjetima.

Najljepše se zahvaljujem prof. dr. Juri Zovku i Ministarstvu znanosti i tehnologije na potpori za istraživanja i tiskanje ove knjige. Posebno zahvaljujem na vrlo korisnim savjetima recenzentima knjige prof. dr. Adalbertu Rebiću i prof. dr. Ljubomiru Antiću.

Mojoj dragoj obitelji, suprugu Tvrtku i kćerki Dubravki, zahvaljujem na razumijevanju i strpljenju tijekom moje zauzetosti radom na ovoj knjizi.

Foreword

Basic materials for this book present researches on the Jews in Zagreb and Croatia conducted within the project "The Jewish Community of Zagreb" with the support of the Ministry of Science and Technology of the Republic of Croatia as well as with the aid and support of the Jewish Community in Zagreb and its president Prof. Ognjen Kraus.

The researches were supplemented and expanded by the analysis of the Jewish population according to the 1857 and 1991 population censuses and available data of Jewish communities.

The researchers of the Institute for Migration and Ethnic Studies in Zagreb, Carmen Brčić, M.S. and Sonja Podgorelec participated in part of the research referring to the Jews in censuses after World War II. Their precious work along with the help and advises of other researchers of the Institute and the support of the Director Ph.D. Ante Laušić contributed to the writing of this book. The analysis of the migration of Jews in the territory of Croatia and their gradual concentration in towns was made for the project "Internal migration in Croatia", the head of which is Ph.D. Ivan Lajić.

I am very grateful to Pavle Jonjić, M.A. and eng. Zoran Mirković for making several graphs; to Carmen Brčić, M.A. for making maps; to Jasna Blažević for the translation into English and Radovan Švob for the cover design.

The foundation of Jewish communities in Croatia and the organization of life in them depended on the position and rights which Jews possessed during the 18th, 19th and 20th century in Croatia, but on global changes taking place at that time as well. For that reason included are the data needed for the understanding of specific conditions of Jewish settlement. The second part of the book deals with migrations, changes and processes in the Jewish population in the Diaspora and Israel that influenced the Jewish Community in Croatia.

Changes that took place in Croatia after World War II and the establishment of the state of Israel reflected on the Jewish Community of Croatia and on the departure (between 1948 and 1952) of a great number of Jews who survived. On the other hand, changes presently causing further emigration of Jews from the so called post-communist Europe did not occur in Croatia where a stable community exists. Indeed, even in the course of aggression on Croatia, exiled members of the Jewish Community of Sarajevo as well as of other Jewish Communities in Bosnia and Herzegovina found shelter in Croatia.

The position of Jews during communism and changes in the Jewish population after breaking up of the communist block in eastern Europe have been presented in the second part of the book. They refer to recent and few researches on the process being in progress. The Jews of Croatia, as distinguished from many others from the previously mentioned countries, managed to preserve their organizations and tradition.

The book deals with the development and organization of Jewish schools, women's and youth associations whose activities contributed to the spirit of

changes in Jewish communities in Croatia. They were under the influence of spiritual enlightenment of western Europe and later of the Zionist movement.

The book contains the most recent demographic researches on the Jewish Community in Zagreb and main survey results of the Community members over 65 years of age carried out with the support of JOINT in 1994/95.

Research on the Jews in Croatia is a very complex task since many data and documents are missing and part of them is even not available. In September 1953 the Museum-Documentary Department of the Jewish Community of Zagreb ceased to work. The materials were moved to the Museum-Historical Department of the Union of Jewish Communities of Yugoslavia in Belgrade which collected materials and documents from all Jewish communities. In that way only parts of the materials impoverished by the war remained in these communities.

Likewise in the data analysis of Jews in the censuses of 1857 till 1991, on account of a small number of the members of Jewish population and incomplete and heterogeneous data in post-war censuses, usual methods of demographic research could not be used. We made parallel census analyses of certain periods and of certain communities and towns in order to be able to follow the migration of Jews in Croatia from the 18th till the 20th century. Therefore this book presents only first part of the work on settling data on Jews in Croatia. The translation into English has been made in an abridged form in order to make possible the following of the text.

I am grateful to all who helped me to collect documents and especially to: Julija Koš, the head of the library at the Jewish Community in Zagreb; Jasna Blažević, the head of the library of the Institute for Migration and Ethnic Studies; Lucija Benyovsky, M.A. at the Croatian Historical Museum; Marija Šabić, the chairman of the Statistical Department at the Municipal Bureau for Development Planning and Environmental Protection; Božidar Feldbauer, M.A. from Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" and Judi Widecky from Israel, the head of the Committee for Migrants and Refugees at the International Council for Women. I would also like to thank Yechiel Bar Chaim from the American Joint Distribution Committee for his support in the work on the social survey at the Jewish Community in Zagreb and translation to English as well as to Branko Polić, editor of the book and president of the cultural society „Miroslav Šalom Freiburger“, for his help and advises.

My special thanks go to prof. Jure Zovko and the Ministry for Science and Technology for the support in my research and publishing this book. I also render special thanks to the reviewers of this book, Prof. Adalbert Rebić and Prof. Ljubomir Antić, for their useful suggestions. I am also grateful to my dear family, my husband Tvrtko and daughter Dubravka, for their understanding and patience in the course of my writing this book.

I.
Židovi u Hrvatskoj
od 18. do 20. stoljeća

I.
Jews in Croatia
from the 18h till the 20th century

Uvod

Naseljavanje Židova u Hrvatsku počinje već u doba njihove prve dijaspore. Dokaze o njihovom prebivanju nalazimo u rimskim kolonijama u našim krajevima (Salona, Mursa i druge) i tu su i danas, jer su se u Hrvatsku sklonili izbjegli Židovi iz ratom pogođenih židovskih zajednica Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

Malo je poznato o srednjovjekovnim židovskim zajednicama u Hrvatskoj i Zagrebu. Pronađeni dokumenti svjedoče o postojanju tzv. židovskih zakona u vrijeme vladavine Arpadovića, a sudske isprave iz 1444. i 1459. godine govore o prebivanju Židova u Zagrebu. Židovi su 1527. protjerani iz Zagreba i Hrvatske. Pojavljuju se ponovno sredinom 18. stoljeća, najprije kao putujući trgovci, da bi postupno posebnim dozvolama nastanjivali pojedina mjesta. Tek su 1840. dobili dozvolu boravka u Hrvatskoj.

U Dalmaciji nalazimo gotovo kontinuitet postojanja Židova, osobito u Dubrovniku i Splitu. Za Židove u Dalmaciji je karakteristično da su uvijek bili vezani uz urbane sredine, a broj im se nije značajnije mijenjao. Njihova su prava bila regulirana drugim zakonima i tek nakon potpadanja pod Austro-Ugarsku monarhiju vrijede isti zakoni kao i za Židove u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji. Stoga smo Židove u Dalmaciji obradili u posebnom poglavlju (poglavlje 4).

Židovi se u Hrvatsku doseljavaju iz mnogih dijelova svijeta pa je prema tome i njihovo porijeklo različito. Tako se npr. Židovima starih zajednica u Dalmaciji u 15. stoljeću priključuju izbjegli sefardski Židovi iz Španjolske, a kasnije iz južne Italije, a u vrijeme potpadanja Dalmacije pod vlast Austro-ugarske doseljavaju aškenaski Židovi iz srednje Europe.

U Sjevernu Hrvatsku, osobito nakon proglašenja „tolerancijskih zakona“ krajem 18. stoljeća, dolaze aškenaski Židovi iz srednje Europe, koji preko Burgenlanda i Mađarske naseljavaju manja trgovišta i gradiće u blizini mađarske granice, a kasnije i gradove Varaždin, Zagreb i Karlovac, postupno se šireći. Osobito se brzo povećavao njihov broj u Zagrebu (tablica 23) kamo se doseljavaju i sefardski Židovi koji su 1926. osnovali svoju židovsku općinu (oko 120 članova).

U Slavoniju dolaze aškenaski Židovi pretežno preko Mađarske, također naseljavajući najprije manja mjesta, kasnije i gradove. U Osijek su došli prvi Židovi posebnom dozvolom Marije Terezije. Ubrzo se njihov broj povećao i razvila se velika zajednica. U Slavoniju dolaze i Židovi iz Zemuna (Eventov, 1971), kamo su se sklonili nakon potpadanja Beograda pod tursku upravu.

U Vojnoj krajini Hrvatske naseljavanje Židova bilo je zabranjeno sve do kraja 19. stoljeća (tablica 1), osim u Zemunu gdje je postojala i aškenaska i sefardska zajednica. Kasnije, nakon razvojačenja i ukinuća Krajine, Židovi postupno naseljavaju i ta područja, jedino ih na području Like i Krbave nikada nije bilo u većem broju (tablica 4).

U Međimurje, koje je dugo bilo u sastavu Ugarske, naseljavaju se proganjeni Židovi iz Kranjske i Štajerske te se u Čakovcu razvija velika zajednica.

Kroz Hrvatsku prolaze Židovi koji bježe iz Poljske, Rusije i Rumunjske (pogromi), a neki od njih se zadržavaju i u nas.

Sl.1. Nadgrobní spomenik u Solinu (4. stoljeće) koji spominje Židove
Tombstone in Solin from the 4th century mentioning the Jews

Kada je tridesetih godina ovoga stoljeća ojačao nacizam u Njemačkoj, proganjeni Židovi se sklanjaju u Hrvatsku. Većina ih je stradala zajedno s hrvatskim Židovima u holokaustu.

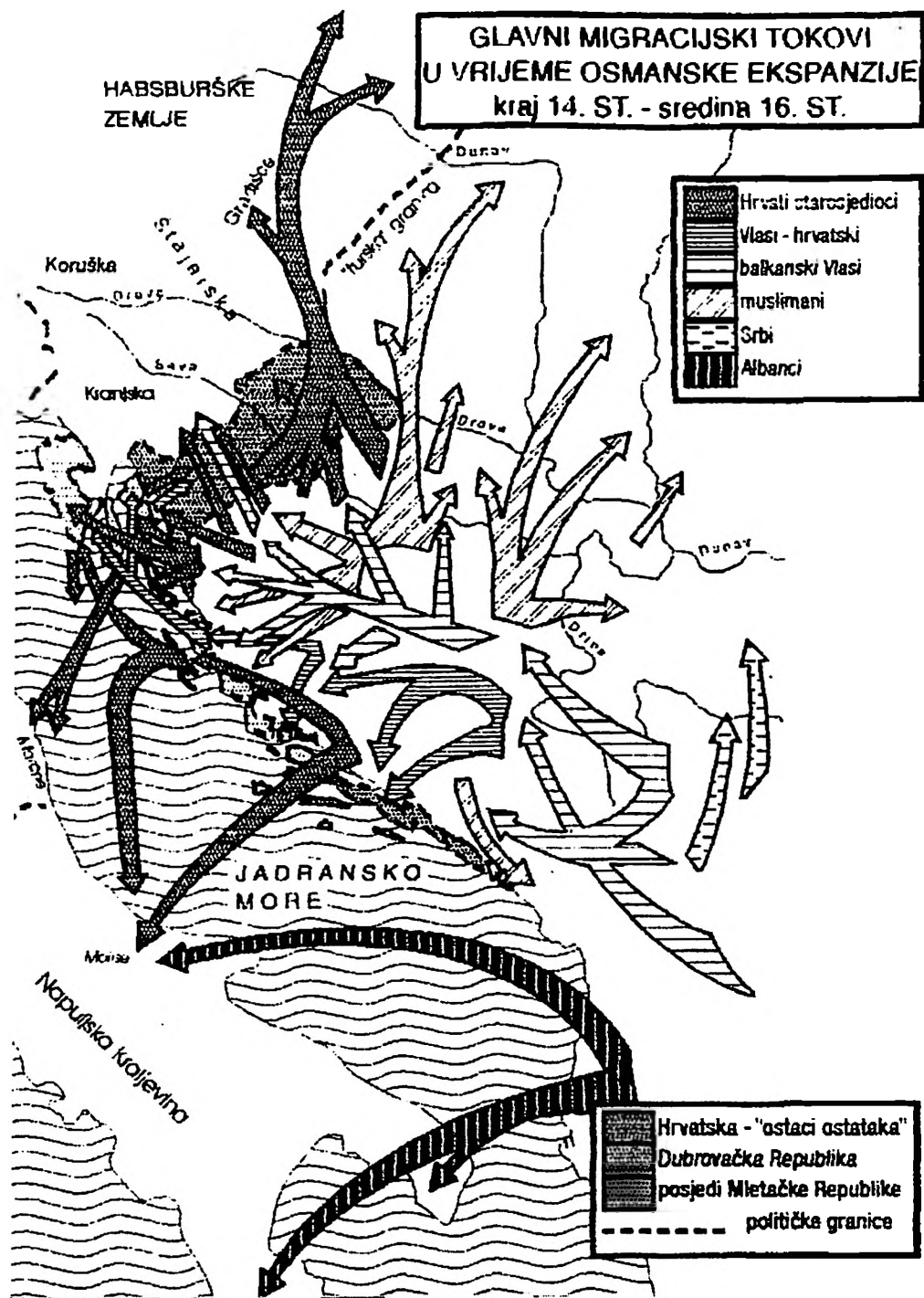
Naseljavanje Židova u sjevernu Hrvatsku i Slavoniju dio je općih migracija 18. i 19. stoljeća, ali je uvijek bilo ovisno o posebnim zakonima.

Prema Heršaku, već su osmanska osvajanja i povlačenja izmijenila (sub)etničku, dijalektnu i kulturnu strukturu velikog dijela hrvatskog prostora, a u okolnim zemljama nastale su prve krupne hrvatske dijaspore; u to doba (1409) Mlečani su se domogli Dalmacije. Najšira migracija u početku osmanskih prodora bila je scoba Vlaha ili Morlaka (prema mletačkom nazivu) iz planinskih krajeva na tromedi Hercegovine, Srbije i Crne Gore (karta 1 i 2). Njih Turci naseljavaju u pograničnim krajevima (martolozii) i daju im posebna „vlaška prava“. Njihov dolazak u područje Vojne krajine nastavlja se i nakon ratova (Habsburgovci).

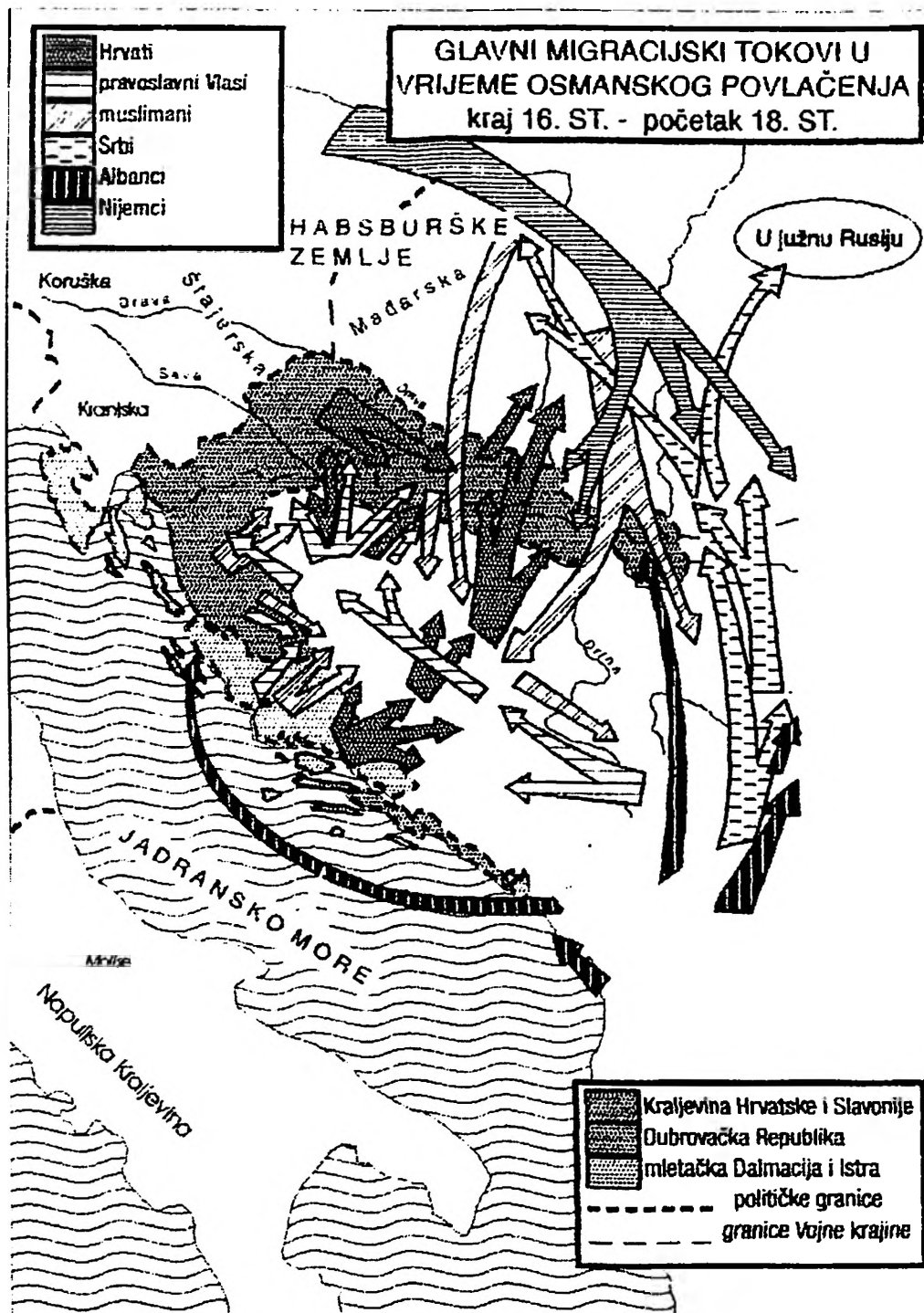
Austrijske su vlasti poticale dolazak „kolonista“ u podunavske zemlje, primjerice između 1722. i 1727. naselilo se u južnoj Ugarskoj i istočnoj Hrvatskoj oko 10.000 Nijemaca, a njihov se dolazak osobito povećava u vrijeme Marije Terezije i Josipa II. (1740-1790). Osnovana je i Kolonijalna komisija u Beču pomoću koje nastaje znatno doseljavanje Nijemaca u Hrvatsku, Slavoniju i Srijem. Migracije su zahvatile i druge narodnosti kao Mađare, Rumunje, Bugare, Čehe, Slovake, Rusine itd.

Židovi su nakon izbora Habsburgovaca (Ferdinand I, 1527) morali otići iz Hrvatske te su se jedino zadržali u području Mletačke Dalmacije i Dubrovnika (poglavlje 4). Nakon Patenta o vjerskoj toleranciji cara Josipa II. (1781-1783), Židovi se ponovno znatnije naseljavaju u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. (To je omogućeno i protestantima).

Židovi su se u prvo vrijeme naseljavali samo posebnim dozvolama, a 1840. godine im je dozvoljen boravak (osim u rudarskim naseljima). Austrijskim ustavom 1848. Židovima je bila zajamčena građanska ravnopravnost, pravo posjedovanja nekretnina i sloboda službe božje (Gross, 1985). Ubrzo su ponovno uvedena ograničenja i zabrane (1853) no smjeli su zadržati nekretnine stečene između 1848.

Karta 1. Glavni migracijski tokovi u vrijeme osmanske ekspanzije
Main migration flow during the Ottoman expansion (end of the 14th - mid of the 16th century)
Izvor: Kao karta 2

Karta 2. Glavni migracijski tokovi u vrijeme osmanskog povlačenja. Izvor: Heršak Emil (1993) „Panoptikum migracija - Hrvati, hrvatski prostor i Europa. Migracijske teme, 9, 3-4, 227-301. Main migration flows during the Ottoman retreat (end of the 16th - early 18th century)

i 1853. godine. Carskim patentom od 18. veljače 1860. dozvoljeno je Židovima posjedovanje nekretnina i zemljišta ako ih sami obrađuju, što je u onim uvjetima ograničavalo poljoprivrednu proizvodnju. Punu ravnopravnost Židovi su stekli tek 1873. godine.

Takvi su propisi, uz ograničavanje mnogih zanimanja, uvjetovali ne samo način naseljavanja Židova u Hrvatsku već i njihove kasnije migracije (poglavlje 1, 2 i 6). Židovima su postupno ukidana ograničenja, a plaćanje posebne tolerancijske takse prestalo je tek nakon što su je 1846. otkupili (poglavlje 1).

Pratili smo podatke o naseljavanju Židova u popisima stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije te smo ustanovili da se njihov broj povećavao od 5.227 u 1857. godini na 13.488 u 1880. i 21.013 u 1910. (tablice 5 i 6). Prema tome to je razdoblje najvećeg doseljavanja Židova u Hrvatsku. Nakon tog vremena useljavanje Židova se smanjuje što se može zaključiti iz popisa stanovništva 1921. i 1931. godine, iako su oni načinjeni u novoj političkoj i teritorijalnoj podjeli Hrvatske nakon I. svjetskog rata (poglavlja 5 i 6). U to su vrijeme znatnije unutrašnje migracije i seobe Židova u gradske centre, tako da ih je 1931. preko tri četvrtine naseljeno u gradovima (tablica 6/1, grafikon 3 i karta 12).

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj postoje organizirane židovske općine, a izgrađene su i sinagoge oko kojih se razvijaju i druge institucije prema tradiciji judaizma: Hevra kadiša, škole, dobrotvorne i druge organizacije (poglavlje 11).

U židovskim općinama Hrvatske vidimo odraze zbivanja i promjena u židovstvu toga doba. Tako u zajednicama nalazimo istovremeno i procese prosvjetiteljstva „haskale“ i asimilacije, uz nastojanja dijela Židova da ustraju u svojoj tradiciji, neki se odvajaju u posebne ortodoksne općine, npr. oni u Zagrebu (poglavlje 10).

Cionizam se vrlo brzo i snažno razvija u Hrvatskoj, osobito među mladim generacijama koje osnivaju brojna udruženja za pomaganje i pripremanje odlaska (alije) u Palestinu (poglavlje 13). I u ženskim židovskim organizacijama dolazi do razlika (poglavlje 14, tablica 28). Uz tradicionalne filantropske humanitarne organizacije razvijaju se cionističke ženske organizacije a među njima su aktivna djevojačka društva, koja su do sada bila slabo istražena.

U to se vrijeme potiče školovanje i studiranje mladih (to su ponajprije liječnička i odvjetnička, ali i druga zanimanja) što im omogućuje sudjelovanje u gospodarskom i kulturnom životu i razvoju zemlje (poglavlje 12, tablice 25 i 26).

U židovskoj populaciji nastaje postupno raslojavanje, osobito u vrijeme ekonomskih kriza kada sve veći broj članova osiromašuje, što zajednice svojom tradicionalnom solidarnošću i humanitarnim akcijama nastoje ublažiti (poglavlja 11 i 14).

U holokaustu u drugom svjetskom ratu, oko 80% Židova u Hrvatskoj stradava. Cijela je cvatuća zajednica uništena. Spašava se samo mali broj Židova koji su uspjeli otići u Palestinu u prvim alijama, ili su na vrijeme pobjegli te oni koji su otišli u NOB (što je uspjelo i Židovima iz talijanske zone i logora na Rabu). Spašeni su i štićenici doma staraca na imanju kardinala Stepinca, dio Židova iz mješovitih brakova te oni koji su često uz pomoć Hrvata bili sakriveni (poglavlje 7).

Nakon rata se preživjeli Židovi vraćaju, najviše u Zagreb gdje se organizira prihvrat i pomoć u Židovskoj općini i postupno obnavlja rad zajednice.

Između 1948. i 1952. oko polovina preživjelih Židova Hrvatske odlazi u Izrael. Neki su se od njih kasnije vratili.

Osim toga, sakupljeno je za novoosnovanu državu Izrael 4.318.528 dinara, što je bio velik iznos za malu zajednicu preživjelih Židova kojima je bila oduzeta imovina i nisu dobili „odštetu“ koju su dobili Židovi u zapadnim zemljama.

Židovi koji su preživjeli holokaust i ostali u Hrvatskoj predstavljali su samo oko 10% predratne židovske zajednice. U uvjetima tadašnjeg društva uspijevaju organizirati život u židovskim općinama. Tada su sve židovske općine organizirane u Savez jevrejskih opština u Beogradu. Prva poslijeratna konferencija židovskih općina Jugoslavije održana je u studenom 1945. Cijeli je rad centraliziran, u Beogradu se osniva Istorijski arhiv i muzej, izdaju se službena glasila, kalendari i publikacije, a i cjelokupna se unutrašnja i vanjska politika i komunikacija odvija preko Saveza.

Nakon osamostaljenja Hrvatske osniva se Koordinacija židovskih općina u Hrvatskoj sa sjedištem u Zagrebu, a čine je židovske općine u Daruvaru, Dubrovniku, Čakovcu, Osijeku, Rijeci, Slavanskom Brodu, Splitu, Virovitici i Zagrebu.

Cilj ove knjige je da na osnovi popisa stanovništva i ostalih dostupnih dokumenata prati naseljavanje Židova u Hrvatsku, njihov broj i raspored te migracije. Željeli smo prikazati nastanak židovskih općina i organizacija, ali i promjene u životu zajednica. Život u židovskim općinama Hrvatske pratio je promjene u političkom, društvenom i gospodarskom životu Hrvatske kao i promjene u židovskom svijetu. To nisu bile zatvorene, konzervativne i nepromjenljive zajednice već su bile otvorene prema svijetu i okolini i tražile su vlastite puteve za održanje svoga identiteta i suživota.

U knjizi nismo navodili imena samo slavnih Židova, arhitekata, umjetnika, književnika ili gospodarstvenika i njihov doprinos društvu, što je do sada bila omiljena tema većine istraživanja. Mi smo prikazali život zajednica kroz primjere i dokumente, a navodili smo imena onih Židova, do sada većinom anonimnih, koji su doprinosili životu i razvoju svojih židovskih zajednica.

I. Jews in Croatia from the 18th till the 20th Century

Introduction

The settlement of Jews in Croatia began already in the time of their first diaspora, since the evidence of their residence can be found in Roman colonies in our regions (Salona, Mursa and others), and continues till our days, because the exiled Jews from Jewish communities of Sarajevo and Bosnia and Herzegovina hit by the war took refuge in Croatia.

Frequent changes of political and economic circumstances in Croatia and thereby of legislature, had influence on the settlement of Jews, they determined the organization and size of Jewish communities as well as their internal migration to towns.

Medieval Jewish communities in Croatia and Zagreb are hardly known. Discovered documents give evidence on the existence of the so called Jewish laws during the reign of Arpadovići, and judicial documents from the years 1444 and 1459 show that Jews lived in Zagreb. In 1527 Jews were expelled from Zagreb and Croatia and again they appeared in the middle of the 18th century, first as pedlars and gradually they became the inhabitants of several settlements by means of special permissions. Only in 1840 they managed to get settlement permit in Croatia.

Continuous existence of Jews is to be found in Dalmatia, especially in the towns of Dubrovnik and Split. Jews were always linked to urban environments and their number did not change considerably what presents a characteristic feature of theirs.

Jews immigrated to Croatia from various parts of the world and consequently their origin differs as well. So in the 15th century exiled Sephard Jews from Spain and Portugal joined the Jews from old communities in Dalmatia, while afterwards they came from southern Italy and finally, during the reign of Austro-Hungary in Dalmatia, Ashkenazi Jews immigrated from Central Europe to that region.

In northern Croatia, especially after „tolerant laws” by the end of the 18th century, the Ashkenazim mostly came from the Central Europe. They passed across Burgenland and Hungary and settled in smaller market-towns and villages near the Hungarian border and later on in the towns of Varaždin, Zagreb and Karlovac, spreading by degrees. Their number rapidly increased in Zagreb. The Sephardim also came to Zagreb and founded their community in 1926 comprising around 120 members.

To Slavonia Jews mostly came across Hungary, settling at first in villages and later on in towns. First Jews were granted a special permission by the Empress Maria Theresa to settle in Osijek and a big community of theirs developed in a short time. Part of Jews came to Slavonia across Zemun, where the Jews from Belgrade took shelter after this town had come under the Turkish rule.

In the Military Frontier (*Vojna krajina*) the settlement of Jews was forbidden till the 80's of the 19th century (except in Zemun where separated Ashkenazi

and Sephardic communities existed). Later, after the abolition of the Military Frontier, Jews gradually settled these territories, only in the territory of Lika and Krbava they were never to be found in a greater number.

Expelled Jews from Carniola and Styria came to Medimurje and settled in small towns and market-towns. A great number of them took up residence in Čakovec.

After the persecution of Jews in Poland, Russia and Romania, Jewish refugees were passing through Croatia and part of them remained here.

Since the 1930's, after Nazism had gained power in Germany, refugees from that part of Europe took shelter in Croatia and the majority of them suffered together with the Croatian Jews during the Nazi holocaust.

The settlement of Jews in northern Croatia and Slavonia forms part of global great migration flows of the 18th and 19th century when many other nationalities (Germans, Hungarians, Czechs, Slovaks and others) immigrated to Croatia. First they were stimulated to settle down because the land was devastated by wars with Turkey, especially Slavonia, and later on account of the influence of Germanisation and Hungarianisation of Croatia as part of the Austro-Hungarian Monarchy. Heršak have examined the changes in the population structure after Ottoman conquests and retreats.

As distinguished from other immigrants, the arrival of Jews was limited (till 1840). They were forbidden to own land and properties until 1860 when they were allowed to own as much land as they were able to cultivate by themselves. In the circumstances of that time this meant poor possibilities of agricultural production.

In 1873 the Croatian Parliament passed a law on civil and political equality while the freedom of religious association was regulated on 2 February 1906.

Due to the particularity of Jewish position, their settlement and later internal migration differ from the migration of other population in the process of urbanization of Croatia.

A considerable number of Jews immigrated to Croatia between 1880 and 1910 (according to census data) so that their number increased from 13,488 to 21,013. After this period, the immigration of Jews got finished for the most part and was replaced by internal migration and concentration of Jews in towns. In 1910 half of Jews lived in towns while in 1931 over three quarters of Jews were town-dwellers.

By the end of the 19th and at the beginning of the 20th century organized Jewish municipalities existed and synagogues were built around which other institutions developed according to the tradition of Judaism (*Hevra Kadiša*, schools, charitable organizations and others).

Events and changes in Europe of the period between the two World Wars reflect on Jewish communities in Croatia as well. In this way the processes of Enlightenment "the Haskalah" and assimilation took place in Croatia at the same time along with the endeavours of part of Jews to persist in their tradition so that some separated into detached orthodox municipalities (for example in Zagreb).

The expansion of Zionism was very fast and strong in Croatia, it especially developed among young generations who founded many associations with the task to aid and prepare Aliyah to Palestine. In Jewish women's organizations differences appeared as well. Besides traditional benevolent humanitarian organizations, Zionist women's organizations developed among which girls' Zionist associations were especially active but their role has been slightly investigated so far.

The education and studying of young people (doctor's and solicitor's professions as well as other ones) were particularly stimulated at that time giving them opportunity to participate in the economic and cultural life and development of the country.

A gradual stratification in the Jewish population occurred, especially at the time of economic crises when many members became poor. The community made efforts to ease this situation by means of its traditional solidarity and humanitarian actions.

During the Holocaust, in World War II, about 80 per cent of Jews in Croatia suffered. The whole blooming community was destroyed. Only a small number of Jews were rescued, those who managed to leave for Palestine in first Aliyah, those who fled on time as well as those who managed to join the National Liberation Army as did the Jews from the Italian zone and camps in the island of Rab. Wards of the old folk's home at the real estate of cardinal Stepinac were rescued as well as part of Jews from mixed marriages or those who were hidden, often with the assistance of Croats.

After the War the Jews who survived were slowly coming back, mostly to Zagreb, where the acceptance and help were organized in the Jewish Community and the work of the Community started to resume. Between 1948 and 1952 about a half of Jews of Croatia who survived went to Israel and later on a part of them returned. Those who survived the Holocaust and remained in Croatia (only around 10 per cent of the pre-war Jewish Community) managed to organize the life of the Community in the conditions of the then society and preserve Jewish tradition to some extent.

After Croatia gained its independence, the Coordinaton of Jewish Communities in Croatia was established.

The first part of the book tries to present the origin, organization and development of Jewish communities in Croatia from the 18th till the 20th century on the basis of population censuses and rather few available documents making the research more difficult, but at the same time creating foundations for future work. These communities were not closed, conservative and unchangeable, but, on the contrary, open to surroundings and changes seeking their own ways for preserving their identity and living together with other people. Along with prominent Jews, the names of those unknown and till now mostly anonymous persons who contributed to the life and development of their Jewish communities have been presented

The second part of the book deals with the migration and changes of Jewish population throughout the world thus trying to give a historical framework of events that had influence on the life of Jewish communities in Croatia as well.

1. Povijesne i pravne osnove za naseljavanje Židova

Za razumijevanje procesa naseljavanja Židova u Hrvatsku od 18. stoljeća nadalje potrebno je poznavanje zakonskih i drugih uvjeta koji su određivali dolazak, boravak i prava Židova, a razlikovali su se od jednog do drugog analiziranoga vremenskog razdoblja. Gotovo se svaki popis stanovništva, od prvog iz 1857. godine do posljednjeg iz 1991, razlikovao po administrativno-teritorijalnoj podjeli, prostornom obuhvatu, načinu popisivanja stanovništva (stalno ili prisutno stanovništvo), koncepciji i metodologiji popisa itd, što je predstavljalo poteškoće pri analizi i uspoređivanju podataka o broju Židova.

Zbog toga smatramo da je potrebno ukratko prikazati najvažnije uvjete koji su omogućavali naseljavanje i boravak Židova u Hrvatskoj i uz analize pojedinih popisa stanovništva dati potrebna objašnjenja.

Nakon protjerivanja Židova iz Hrvatske i Zagreba (ne i iz Dalmacije) sredinom 16. stoljeća, tek u drugoj polovini 18. stoljeća počinje njihov ponovni dolazak u Hrvatsku.

Hrvatski je Sabor 1729. donio odluku o zabrani stalnog boravka Židova u Hrvatskoj. Ta je odredba bila dugo na snazi što se vidi iz odgovora od 8. srpnja 1770. na upit Kraljevskog vijeća ima li Židova u zagrebačkoj županiji i koju tolerancijsku taksu plaćaju. U odgovoru se kaže da je „po municipijalnom pravu ove zemlje ova vrsta ljudi svojim prevarama općenito opasna, te se iz ove kraljevine smatra proskribiranom i podnipošto ne tolerira. Ako se pak koji usudi doći u ovu županiju i to kradom ušulja, određeno je da takvog odmah uhvate i glasom zemlje iz ove jurisdikcije izgone.“

Godinu dana kasnije, 8. srpnja 1771. zagrebačka je županija donijela odluku da se Židovima dopušta tri dana boravka „u svrhu trgovanja“, a 20. rujna iste godine „da mogu na godišnji sajam dolaziti i svoju robu na prodaju izlagati“ (Schwarz, 1939).

Tada još uvijek nemaju pravo stalnog boravka jer je na upit Kraljevskog ugarskog vijeća iz 1783. godine u vezi „reguliranja židovskog naroda“ odgovoreno da se ne može dati informacija jer po municipijalnim pravima i privilegijama ovdje židovski narod nikada nije smio prebivati.

Patent o toleranciji iz 1782. i 1783. cara Josipa II. koji je olakšao položaj Židova u Habsburškoj monarhiji odnosio se i na Židove u Hrvatskoj. Na početku patenta je pisalo: „Nije naša najviša volja da se Židovima dozvoli u pogledu vanjskog trpljenja kakovo proširenje dosadašnjih prava, nego da i ubuduće ostaje kod toga da ne smiju osnivati svoje posebne općine na čelu sa pročelnikom njihove nacije, te ostaje kao i do sada da svaka pojedina njihova obitelj po trpljenju izdatom od naše vlade pod zaštitom zemaljskih zakona; nadalje ne smiju održavati javno bogoslužje i imati javne sinagoge. Nije također naša namjera ovom našom odredbom povećati broj Židova u našim zemljama, ili privući strane Židove, kad nema za to naročitih razloga ili ako dotični nemaju osobitih zasluga.“

O promjenama u životu Židova koje je omogućio patent o toleranciji piše nadržabin

dr. Rudolf Glück iz Varaždina: "Židovi nisu više morali nositi posebne oznake ili nošnju. Mogli su čak i sablju nositi. U dane katoličkih blagdana i u nedelju nisu više trebali ostati u kućama do 12 sati i nisu se trebali ukloniti kada su susretali procesiju. Nisu više trebali plaćati maltarinu koja se za Židove i goveda plaćala."

Patentom o toleranciji Židovi su dobili pravo posjeta javnim lokalijma, stanovanja među kršćanima, držanja većeg broja služinčadi itd. Mogli su osnivati svoje osnovne škole, a dozvoljeno im je i pohađanje visokih škola i akademija umjetnosti. Nisu još dobili građanska i majstorska prava te nisu smjeli stjecati dobra ni posjedovati kuće. Tolerancija se odnosila samo na „glavu obitelji i na djecu za koju se ima skrbiti, nipošto ne na sve sinove toleriranog oca kada se ožene i žele osnovati svoje vlastito kućanstvo ili na kćer koja se uda za netoleriranog ili stranog Židova". Prema tomu, kćerka ili udovica koja se željela udati za Židova koji nije bio pod zaštitom tolerancijskog zakona morala je napustiti grad u kojem je do tad živjela. Možda baš zbog toga u manjim mjestima oko gradova prema popisu stanovništva 1857, živi svega nekoliko Židova tj. jedna do dvije obitelji (vidjeti tablicu 2).

Za naseljavanje u neki grad bila je potrebna posebna dozvola koja je glasila samo na imena osoba kojima je izdana. Tako je npr. carica Marija Terezija 1746. godine dozvolila da se dvije obitelji sa 11 članova, poimenično navedenih, nasele u donjem gradu Osijeka.

No dozvola boravka u nekome mjestu nije značila da Židovi smiju tamo posjedovati kuću ili druge nekretnine, zemlju, niti da se smiju baviti svim poslovima i obrtima. Za svoj su boravak, vjenčanja, sudjelovanje na sajmovima itd. Židovi morali plaćati tolerancijske takse. U Zagrebu je 1838. tolerancijsku taksu plaćalo 38 židovskih obitelji, a 1842. ta je taksa iznosila 600 forinti. Na kongresu izaslanika židovskih općina u Pešti (1846) otkupljena je tolerancijska taksa za 1,200.000 forinti (u roku od 10 godina), od toga je na Zagreb otpalo 8.105 forinti.

U dozvolama za naseljavanje obično su bili navedeni i uvjeti kojih su se Židovi morali pridržavati. Kada je 1807. donesen dekret o naseljavanju Židova u Varaždinu u njemu je bilo 5 poglavlja i 72 paragrafa. Tim se dekretom dozvolilo naseljavanje 20 židovskih obitelji u Varaždin. Smjeli su imati sinagogu, rabina i ritualno kupalište (mikveh).

Sada su Židovi strože nadzirani, u skladu sa zakonima i odredbama, a postojale su i kazne za nepridržavanje propisa. Osobito su teške kazne bile za neprijavlivanje pridošlog Židova ili nekoga tko bi se priženio u obitelj. Rabina i obitelj kaznilo bi se prvi puta globom od 20 dukata, drugi puta zatvorom od mjesec dana, a treći puta izgonom.

Dozvole su mogle biti opozvane i Židovi istjerani. U zapisniku sa skupštine dne 8. travnja 1848. u Većnici slobodne i kraljevske Varoši Varaždinske stoji: „Pinkl-Judi i meštiri.. imaju se iz Varaša odpraviti do 10. Travnja, a ostali pako svi Židovi, kojim se svakojaki Tergovci računaju, isti dan sve svoje štacune zapreti.. i do 15. Junia na svaki način izseliti se moraju“ (Gross, 1985).

Dozvolu boravka, osim u rudarska naselja, dobili su svi Židovi u Hrvatskoj 1840. godine. Iste su godine dobili i pravo na zanat, ali su smjeli zapošljavati samo židovske pomoćnike. Njihova molba da smiju „zanat tjerati i sa kršćanskim pomoćnicima“ od 23. travnja 1843. nije bila odobrena.

Ustav iz 1848. dozvolio je Židovima posjedovanje nekretnina. Ta je dozvola opozvana 1853, da bi 16. 2. 1860. ponovno dobili pravo posjedovanja nekretnina i zemljišta koje sami obrađuju. Prije te dozvole Židovi su za kupnju kuća ili zemljišta za općinske potrebe (hram, groblje) morali tražiti posebne carske dozvole. Postojanje židovskih općina, za čije je osnivanje prema židovskoj tradiciji bilo

dovoljno najmanje 10 odraslih muškaraca, regulirano je tek Patentom od 26. studenog 1852. kada su općine morale izraditi svoja pravila (vidjeti poglavlje 11).

Prema nagodbi između Hrvatske i Ugarske (1868), u nadležnosti Hrvatskog sabora bila su pitanja vjere i nastave. Sabor je 1873. izglasao zakon kojim se pripadnicima izraelitične vjere (kako su tada nazivali Židove) osigurava građanska i politička ravnopravnost.

Godine 1905. Hrvatska vlada podnosi Saboru Zakon o vjerskim odnosima i Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina koji je stupio na snagu 7. 2. 1906.

Tim su zakonom postavljena nova pravila uređenja židovskih općina.

Pripadnost židovskoj općini bila je obvezna i u jednom je mjestu mogla postojati samo jedna općina, a sve dotadanje (npr. ortodoksa i neologa) bile su ukinute kao javne i pravne institucije i njezini su članovi automatski postajali članovima jedne jedinstvene općine (poglavlje 11).

Nakon I. svjetskog rata i raspada Austro-Ugarske monarhije, u novostvorenoj državi SHS osniva se Savez jevrejskih ispovednih općina sa sjedištem u Beogradu (1919), donose novi zakoni i opet nova pravila.

U procesu naseljavanja Židova u Hrvatsku (bez Dalmacije) možemo razlikovati nekoliko osnovnih razdoblja:

Prvo je razdoblje kada se Židovi pojavljuju kao putujući trgovci kojima se dozvoljava boravak od nekoliko dana i dolazak na sajmove.

U drugom razdoblju Židovima se posebnim dozvolama omogućava boravak u nekim gradovima i obično su u takvim dokumentima poimence navedeni svi Židovi na koje se dozvola odnosila kao i prava i ograničenja kojih su se morali pridržavati. Nisu mogli posjedovati kuće, a za kupovinu zgrada za vjerske potrebe zajednice i zemljišta za groblja morali su dobiti posebne carske dozvole.

Treće je razdoblje ono kada se Židovima dozvoljava boravak, zatim posjedovanje nekretnina i na kraju izgradnja sinagoge kao javne vjerske institucije.

Zbog toga između dolaska prvih Židova u neki kraj ili grad do dozvole za naseljavanje može proći više godina. Od naseljavanja do posjedovanja nekretnina također prolazi niz godina. Izvjesno vrijeme je potrebno i od osnivanja općina do dozvole za izgradnju javne sinagoge.

Taj proces trajao je od kraja 18. do kraja 19. stoljeća, kroz cijelo jedno stoljeće.

Iz dostupne nam dokumentacije možemo navesti nekoliko primjera nastanka, razvoja i organizacije nekih židovskih općina.

U Varaždinu se prvi Židovi pojavljuju 1777. godine. Eventov (1971) navodi da je te godine grof Erdödy uzeo šest židovskih obitelji pod svoje „okrilje“ i smjestio ih u svom dvoru usred Varaždina. Još 1776. bilo je u Varaždinu zabranjeno Židovima da stvari i robu na sajmove voze kolima nego su ih morali nositi na ledima. Postoje i podaci da je 1753. general Beck angažirao Židove za opskrbu (vojske?) u Bjelovaru, Koprivnici i Varaždinu.

Od njihovog dolaska do izdanja Dekreta o naseljenju Varaždinske Židovske općine („Einsiedlungsdekret“ broj 1465) iz 1807. godine bilo je izdano šest naloga za izgon Židova (1790, 1791, 1793, 1794, 1796. i 1805) koji su opet bili povučeni. Dekretom je dozvoljeno Židovima da imaju sinagogu, drže rabina i šahtera i osnuju svoju općinu.

Dekret je u 1. paragrafu poimence naveo 20 obitelji kojima se dozvoljava naseljenje: Vidua Rebeka Jakob Moissessohn, Vidua Regina Hirschel, Vidua Neufeld, Löbl Jakobsohn, Jacobus-Sohn, Hirschel Jakobsohn, Joseph Graf, David Kornitzer, Jakob Kohn, Joachim Koschut, Wolf Tenzer, Moises Steiner, Abraham Hirschel, Judas Singer, Vidua Jakob Erlich, Simon Kuh, Moises Pscherhof, Abraham Kuh, Abraham Broch, Josef Pscherhof, Moises Blass, Israel Kuh i Wolf Singer te unutar

jurisdikcije „tvrdjave“: Salamon Ehrlich, Moises Blühweiss, Salamon Kuh, Joseph Braun, Isac Glauber i rabin Jacobus Anhalzer.

Paragraf 2. je glasio: Osim ovih nije nikome dozvoljeno da se nastani.

Obitelji su bile upisane u registar koji se čuvao u sinagogi, u njega su se upisivali i sinovi kada su se oženili, a da bi dobili dozvolu za ženidbu morali su imati potvrdu da znaju čitati, pisati i računati. Svako dijete, oba spola, nakon starosti od 10 godina također je upisivano u registar. Kada se kćerka udavala, njezin muž je mogao ostati u kući samo ako nije bilo sina u obitelji; tada nije morala otići iz grada sa svojim mužem. Općinski predstojnik birao se na tri godine i to samo onaj koji je imao dozvolu boravka u Varaždinu. Izbor je bio između 4 kandidata u prisutnosti jednog, po magistratu imenovanog, gradskog vijećnika.

Dozvolu za svoje groblje Židovi u Varaždinu dobili su 1810. godine, a 1862. izgrađena je sinagoga. Izgradnja sinagoge nije prošla bez otpora varaždinskih građana, koji su protestirali da „sidovski Narod vu gradu Warasdinu i celoj okolici ztanujućii“ želi izgraditi veliku „cirkvu“ usred grada, a to je opasno za katoličku vjeru.

Nadbiskup Haulik je osudio „drskost varaždinske židovske općine u katoličkoj zemlji i pod vlašću katoličke dinastije što vrijeđa kršćanski duh“, ali nije zabranio gradnju sinagoge te je ona izgrađena „izvan varoši“ (Gross, 1985).

Godine 1931. Židovi su u Varaždinu primili pohvalni dekret zbog odličnog držanja prilikom gašenja požara u gradu.

O židovskoj općini u Osijeku, koja je bila po broju Židova i aktivnostima najveća, odmah iza Zagreba, iz pronađene dokumentacije donosimo više podataka nego što smo to u mogućnosti za druge židovske općine u Hrvatskoj.

U arhivima grada Osijeka nalaze se dokumenti (npr. pod brojem 116 iz 1746. godine) koji pokazuju da su Židovi stanovali u doljnjem Osijeku dozvolom carice Marije Terezije.

Iz popisa Josephusa Dellimanicha ord. Judex Nobilium poznata su imena jedanaest Židova (dvije obitelji) koji su stanovali u Osijeku 1746: Judaeus Hirschl Benedics negotiator sa suprugom Safet Froddl habet suam filiam (4 annorum) Rezel habet filium 6 mensium: Jakob. Zatim se spominje druga obitelj: Judaeus Jakob Hirschl ibidem in inferiori Citta Essekieu Comarorans negotiator, uxoratus, uxori nomen Maria, unum Filiam habet 4 annorum, Jakob Benedek, alter Filius Mayer 2 annorum, Filia Rachel, unius anni, habet duos fratres, unum Natzel Hirschl annorum 17, altrum Stetzel, annorum 15, summa 11.

Postoje pretpostavke da su u vrijeme turskih ratova od 16. do 18. stoljeća u kazamatima osječke tvrđave tamnovali i židovski zarobljenici.

Nathan Schwarz (1929) spominje Machela Singera koji je došao 1776. u Osijek zajedno s „nekim generalom kao kućni Židov“ i ostao i nakon odlaska generala. Njegovi su potomci Tevele, Marko i Samuel Singer bili najstariji članovi općine.

Židovska općina je osnovana tek između 1845. i 1848. godine, a 30. prosinca 1849. su odobrena njena pravila. Među njenim utemeljiteljima spominju se Marko Spiller, Jakob Schachtiz, dr. Mavro Reiner, Vilim Engelmann i Josip Obersohn. Prvi predstojnik bio je Markus (Mendel) Spiller, a općinski statut je izradio dr. Mavro Reiner, poznati liječnik.

Godine 1849. imala je općina 40 članova koji su plaćali porez. Prva bogomolja bila je iznajmljena soba u Školskoj ulici broj 399, a kasnije u Njemačkoj ulici 393. Općina je (predsjednik Leopold Epstein) 1856. kupila tu kuću i uredila je za općinske ured i školu sa pravom javnosti.

Prvo groblje bilo je malo zemljište izvan doljnjeg grada Osijeka, kraj živodernice, a prvi pokopan Židov bio je Markus Pfeiffer (1852). Hevra Kadiša je 1864. godine, pod predsjednikom Ignjatom Singerom, uredila gornjogradske groblje i dala sagraditi

mrtvačnicu. Kao predsjednici Hevre kadiše spominju se i Josip Hiller, Markus Spiller, D.W. Klein, Gustav Wertheimer, Adolf Kraus, Samuel Kästenbaum i dr. Josip Horn.

Kada se općina brojčano povećala (160 članova) i prostorije bogomolje postale premale, počele su pripreme za izgradnju novog hrama (predsjednik Leopold Hiller). U vrijeme kada je predsjednik bio Josip Oberson postavljen je kamen temeljac (26. svibnja 1869) za sinagogu u Županijskoj ulici, za koju je Osijek darovao zemljište. Sinagoga je izgrađena po nacrtu arhitekta Theodora Sterna, a graditelj je bio Alois Flambach.

U povelji, koja je stavljena u temelje sinagoge, navedena su imena darovatelja koji su omogućili njenu izgradnju: Hinko Eisler, Herman Eisner, Markus Engel, Jakob Handler, Leopold Hiller, Samuel Kästenbaum, Josip Kraus, Gustav Landsinger, Samuel Landsinger, Leopold Lang, Jakob Lehner, Leopold Neuwirth, Josip Obersohn, Ignjat Singer, Albert Spiller, Markus Spiller, Josip Springer, Samuel Spiller, Carl Spitzer, Salamon Schwarz, David Trensčiner i Rudolf Ungar. Dobrotvorno društvo Tanech-dol je dalo svoju gotovinu za gradnju hrama.

Prvi vjeroučitelj („vjerouputnik“) bio je Dajan Natan Löbl, kasnije iz Senteša dolazi rabin dr. Samuel Spitzer, koji je službovao 40 godina; neko vrijeme je djelovao dr. Armand Karminka (iz Praga), a 1901. je došao iz Szekszarda nadrabin dr. Simon Ungar.

Nakon što se predsjednik židovske općine Josip Oberson odselio u Budimpeštu, predsjednikom postaje Salamon Lang, zatim Samuel Kästenbaum i od 1897. dr. Hugo Spitzer koji je bio veliki cionistički vođa i dao inicijativu za osnivanje Saveza židovskih općina (vidjeti poglavlje 11).

U Osijeku je već 1858. godine osnovano izraelitsko dobrotvorno „gospojinsko društvo“ čija je prva predsjednica bila Šarlota Hiller (zatim Katarina Klein, Flora Kraus, Friderika Bauer, Dora Weiss i Josefina Kolar).

Osobito su bile brojne omladinske organizacije (Bar Giora, Haverot, Akiba, Osječka židovska omladina, Makabi, Mirjam - djevojačko društvo, Ferijalni klub akademičara i abiturijenata, Kadima i dr.). U Osijeku je održan i prvi slet židovske omladine Jugoslavije 1920. godine. U Osijeku je 1929. godine bilo 23 liječnika Židova, 23 advokata, 24 državna činovnika i 3 zastupnika mandatarata.

U Bjelovaru se prvi Židovi naseljuju tek 1872. godine (Bjelovar je bio dio Vojne krajine), a općina je osnovana 1879. godine. Osnivači općine su bili: Jaques Fleischmann, Emanuel Ebenspanger, Albert Liebermann, Josip Liebermann, Bernard Moses, J. Blühweiss, Natan Weiss, Mavro Pollak, Natan Šteiner, Makso Storch, Josip Singer i Wilim Weisz.

Židovsko groblje postoji od 1876. godine.

U 1882. godini, u vrijeme predsjednika Fleischmanna, izgrađena je prva sinagoga. Ona je porušena 1917. godine, kada je posvećena nova sinagoga koja se gradila od 1913. do 1917. godine u stilu „južnonjemačke moderne“. Tada je predsjednik židovske općine bio Jaša Hrzić. Sinagogu su posvetili nadrabin dr. G.D. Tauber (koji je bio 35 godina rabin u Bjelovaru) i nadrabin dr. H.E. Kauffmann iz Virovitice. Kasnije je rabin u Bjelovaru bio dr. Lazar Margulies.

Broj Židova se brzo povećavao u Bjelovaru (vidi tablicu 6/2) tako da 1931. godine, kada grad ima 10.252 stanovnika, u njemu živi 360 Židova.

Godine 1929. predsjednik općine bio je Jaša Hrzić, potpredsjednik Makso Stern, predstojnik hrama Herman Epstein, Bernard Kraus, Vilim Lauš i Mijo Wolkenfeld. U to je vrijeme tajnik općine bio Rudolf Schey, kantor Isidor Dorf, a šames Mojsija Brudner.

U Hevri Kadiši su predsjednici bili Emil Kraut i Žiga Pollak, tajnik Rudolf Schey, blagajnik Bernard Kraus. Gabaji su bili Bernhard Mandl i Mijo Wolkenfeld.

Postojalo je cionističko društvo (predsjednik Filip Rosenzweig), gospojinsko društvo (predsjednica Šarlota Ebenspanger), podružnica „ferijalne kolonije“ (predsjednica Helena Berkeš), djevojačko društvo „Mirjam“ (predsjednica Greta Hirsch), organizacija „Narodnog Fonda“ (povjerenik Slavko Fürst) i druge organizacije.

U Bjelovaru je 1929. godine bilo 6 liječnika Židova, 3 advokata, 8 državnih činovnika i 2 zastupnika.

U Slavonskom Brodu, kamo su se doselili Židovi iz Mađarske i Austrije, kamen temeljac za sinagogu postavljen je tek 1895. godine (uz nju su bili osigurani stanovi za rabina i kantora i prostorije za društveni život općine).

Prema sjećanju dr. Lavoslava Kadelburga o židovskoj općini u Vinkovcima, pri završetku I. svjetskog rata broj se Židova u gradu naglo povećao jer su se doselili Židovi iz okolnih mjesta. To su uglavnom bili seoski trgovci čije su radnje bile opljačkane i kuće spaljene. Broj Židova se povećao i početkom 1919. godine kada su pristigle židovske izbjeglice iz Poljske, Mađarske i Rumunjske. Jedan od njih, Margolius Pollak iz Poljske, postao je vjeroučiteljem.

Vinkovci su bili dio Vojne krajine i 1857. godine u njima nema Židova.

U popisu stanovništva 1880. u vinkovačkom kotaru već ima 421 Židov, a 1910. 759 Židova. U samom gradu Vinkovcima 1921. godine ima 748 Židova (u cijelom kotaru samo 77). Prema Almanahu iz 1929/30 godine vinkovačka židovska općina broji 227 članova i 995 „duša“ (uključena su vjerojatno i okolna mjesta)

Židovi u Vinkovcima su se pridržavali religijskih običaja, jeli su košer hranu (kašrut), subotom su radnje bile zatvorene, a služba u hramu (sinagogi) održavala se svakog jutra i večeri. Godine 1919. u Vinkovce dolazi rabin dr. Mavro Frankfurter, a imali su natkantora (Proper), dva kantora (Singalovski i Heršković) i šamaša (Rotman). Pri posvećenju nove sinagoge, u Glavnoj ulici, 1923. godine pjevao je zbor dječaka sinagogalne pjesme.

Židovi iz okolnih mjesta: Mikanovaca, Ivankova, Cerne, Gradišća i Županje pripadali su vinkovačkoj židovskoj općini i bili uključeni u njene aktivnosti. Djeca su dolazila na vjeronauk (bila je i vjerska Talmud-Tora škola), kasnije su išli u Vinkovcima u gimnaziju ili trgovačku školu. Za siromašne dake i one koji su dolazili iz okolnih mjesta organizirao se besplatni ručak u židovskim obiteljima (tzv. Tage essen), svaki dan u tjednu u drugoj obitelji. Uz sinagogu je bila učionica u kojoj se vjeronauk učio dva sata dnevno za učenike osnovnih škola, a za učenike gimnazija je rabin nedjeljom držao predavanja.

Predsjednik židovske općine poslije I. svjetskog rata bio je dr. Armin Lederer, a kasnije (sve do 1941) dr. Ignjat Lang. Godine 1929. potpredsjednik je bio Alfred Mogan, tajnik Margolius Pollak, blagajnik Mavro Augenfeld.

Groblje je bilo osnovano oko 1870. godine, a o njemu se brinula Hevra kadiša. Predsjednik Hevre kadiše (1929) bio je Aleksa Pollak, potpredsjednik Vilim Schlesinger i blagajnik Abraham Hirschfeld.

Religiozni Židovi su pokušali organizirati posebnu organizaciju „Agudas Jisroel“, a iz Sente, koja je bila centar ortodoksnog židovstva, dolazio je rabin Herman Švajger i neko vrijeme držao predavanja.

Cionizam je bio veoma razvijen u Vinkovcima i postojalo je cionističko društvo (Adolf Beck, Vilim Ornstein i Hugo Deitelbaum) a osobito je bila aktivna cionistička omladina koja je osnovala društvo „Herut“ (Adolf Preiss).

Društvo je imalo knjižnicu i čitaonicu i „gombačku sekciju“. Na poljoprivrednom dobru (salašu) Jakoba Schlesingera osnovana je poljoprivredna „hahšara“ u kojoj se 15 omladinaca pripremalo za odlazak (aliju) u Palestinu. Postojala je mjesna

organizacija Narodnog Fonda. Osnovano je i gospojinsko društvo (Tera Lang, Fina Preiss i Ela Schöhn) koje je bilo aktivno i pomagalo sirotinji.

Prema mišljenju dr. Kadelburga, jedna je četvrtina Židova u Vinkovcima bila siromašna (radnici, namještenici, fijakeristi i sitni obrtnici), oko dvije četvrtine pripadalo je „srednjem sloju“ (trgovci, liječnici, advokati, inženjeri, poduzetnici itd.). Jedna je četvrtina Židova bila imućna (zemljoposjednici, vlasnici mlina, žitarski, kožarski i drugi trgovci).

Godine 1929. u Vinkovcima je bilo 4 liječnika Židova, 3 advokata, jedan državni činovnik i 3 židovska mandatara u gradskom zastupstvu.

Židovska općina u Zagrebu opisana je u posebnom poglavlju (poglavlje 10) te je ovdje nećemo prikazati.

Svaka je židovska općina u Hrvatskoj imala vlastitu povijest naseljavanja i organiziranja, mnoge od njih su potpuno nestale kao i Židovi koji su nekada u njima živjeli. U sjećanjima danas ostarjelih članova i razasutim dokumentima još se mogu naći dragocjeni podaci, kako je to pokazao i nedavno održan simpozij „Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj“. Sudionici simpozija, Židovi i Nežidovi, stručnjaci i entuzijasti amateri, iz cijele Hrvatske i Izraela, ne samo da su pokazali koliko se toga moglo istražiti, već i koliko toga još treba sakupiti i proučiti.

1. Historical and Legal Foundations for the Settlement of Jews

In order to understand the process of the settlement of Jews in Croatia and to analyse the population census data (between 1857 and 1991) one should know legal and other conditions which determined the arrival, residence and rights of Jews in that period.

After Jews had been banished from Croatia and Zagreb in 1527, they did not return until the second half of the 18th century. First they appeared as pedlars and got residence permits of several days. In 1729 the Croatian *Sabor* made a decision on the prohibition of permanent residence of Jews in Croatia. This decision was valid for a long time. It can be seen from the answer dated 8 July 1770 to the question of the Royal Council whether there were Jews in the County and which tolerant tax they payed. One year later, at the conference on 8 July 1771, Zagrebačka County made a decision to allow the Jews to stay for three days for the purpose of trading and on 20 September of the same year they were given permission to come to annual market and exhibit their merchandise (Schwarz, 1939).

At that time they still had no right of settlement so that, for example, the answer to the Royal Hungarian Council from 1783 in regard to the "regulation" of Jewish people was that no information was available since, according to municipal rights and privileges, Jewish nation was never allowed to reside here.

The patent on tolerance, issued by the Emperor Joseph II, which made the position of Jews in the Hapsburg Monarchy easier, referred to the Jews in Croatia as well. By the patent on tolerance Jews were given right to visit public restaurants, to dwell among Christians, to hold several servants etc. They were able to found their own elementary schools and were allowed to attend high schools and academies of arts. However, they got neither civil nor master's rights and were not allowed to acquire goods or houses. The tolerance referred only to the "head of the family and to the children who were to be provided for, but not to all sons of the tolerated father who got married and wanted to establish his own household or to a daughter who married an intolerated or foreign Jew". Consequently, a widow or a daughter who wanted to marry such a Jew, was obliged to leave the town. Probably this is the reason why in the 1857 census only several Jews (one or two families) were to be found in smaller settlements around towns.

In order to get settled special permits were needed which were made out only to the names of the persons to whom they were granted. So in 1746 the Empress Maria Theresa permitted 11 Jews, whose names were listed name by name, to settle in the lower town of Osijek.

At the same time, the residence permit did not mean that they were allowed to own a house or other properties, land or that they could engage in every business or handicraft.

Jews had to pay tolerant taxes for their residence, marriages, participation at markets etc. In Zagreb 38 Jewish families payed tolerant tax in 1838 and this tax amounted to 600 forints in 1842. At the congress of Jewish deputies in Pešta

in 1846 the tolerant tax was redeemed by 1,200,000 forints (within 10 years) and Zagreb was assigned a share of 8,105 forints.

In 1807 a decree on the settlement of Jews in Varaždin was issued and it comprised 5 chapters and 72 paragraphs. By this decree 20 Jewish families were given permission to settle in Varaždin. They were also allowed to build a synagogue, ritual bath (*mikveh*), cemetery and to hold a rabbi.

It was the time when Jews were overseen more strictly, while laws, rules and penalties for non-observing the regulations existed for everything. Particularly hard penalties were for non-reporting a newcoming Jew or for someone who moved in with the wife's family. The rabbi and the family would be fined by 20 ducates for the first time, for the second by a month prison and for the third by expulsion.

One was able to revoke permits and Jews were expelled, but they were allowed to come back again.

Only in 1840 the Jews were granted permission to settle in Croatia, except in mining places. The 1848 Constitution declared the equality of nations (and Jews), but already in 1853 a ban on holding properties for Jews was imposed again (however, they were allowed to keep those bought between 1848 and 1853).

The Protestants and Jews had no right of public confession of their faith and of holding properties as late as 18 February 1860 when the Jews were permitted to own properties and land if they cultivated it by themselves. They got the right to handicraft in 1840, but were allowed to hold only Jewish apprentices. Their request for being allowed to hold Christian assistants (dated 23 April 1843) was refused.

The issues of religion and schooling were under the authority of the Croatian *Sabor* according to the Croato-Hungarian agreement (1868). In 1873 *Sabor* enacted a law by which civil and political equality was ensured for the members of the Israelitic faith (as Jews were called at that time). Gradually the position of religious communities was regulated by laws which guaranteed the freedom of religion and religious associations.

In 1905 the Croatian Government submitted a Law on religious relations and Law on the regulation of Israelitic communes to the *Sabor* which became valid on 7 February 1906. On 9 February 1905 the representatives of 20 Jewish communes (3 excused themselves) met in Zagreb in order to discuss the Law and give their comments.

Affiliation to the Jewish commune was obligatory by the 1906 Law and only one commune was allowed to exist in a settlement, while all former ones (for example orthodox and neologized) were cancelled as public and legal institutions and their members automatically became the members of one united commune.

In the process of Jewish settlement in Croatia from the 18th century onwards, as can be seen from the data mentioned above, several periods can be distinguished.

The first period is the time of their appearance as pedlars who were allowed to stay for several days and to be present at markets.

The second period saw the obtaining of special permits for staying in a certain town and usually the Jews these permits referred to were listed in them by name. The permits also comprised rights and restrictions the Jews were obliged to observe. Other Jews were not allowed to reside in these towns. They had to get special emperor's permits for buying buildings for their religious needs as well as for buying land for their cemeteries.

In the third period Jews were first given right to settle down, then to own properties and later to found their communities and build synagogues.

Therefore several years should have passed between the arrival of first Jews to a certain place or town and granting them permissions to settle. A certain time had to elapse from the moment of settlement till the establishment of a

commune and only in the end building synagogues as public religious institutions was made possible.

As an example we can quote Varaždin in which first Jews did not appear until 1777. Still in 1776 the Jews in Varaždin were forbidden to convey goods to markets by wagons, they ought to carry it on their backs.

There were six expulsions of Jews from Varaždin from the time of their arrival till the 1807 edict on settlement. They were granted permission for cemetery in 1810 and a synagogue was erected in 1862. The construction of the synagogue met with the opposition of the citizens of Varaždin who protested against its location in the center of the town considering it to be dangerous for the Catholic faith (Gross, 1985). For this reason the synagogue was built in the other place.

In the documents on Jews in the town of Osijek data can be found on the permission issued by the Empress Maria Theresa in 1746 by which they were allowed to settle in the lower Osijek, two families with 11 persons cited by name. The community was established between 1845 and 1848 and its first principal was Markus (Mendel) Spiller. The first cemetery was a small piece of land near town pound and the first buried Jew was Marcus Pfeiffer. In 1864 *Hevra Kadiša* (Holy Society) was founded which took care of burials and its first president was Ignjat Singer who arranged the Upper Town cemetery and mortuary. The first place of worship was a rented room in Školska street no. 399 and later in Njemačka street no. 393. This building was bought in 1856 and enlarged for municipality offices. Jewish school with the right to publicity was founded in this place, too. The Foundation stone for a synagogue in Županijska street was put on 16 May 1869 on the land given as a gift by the town of Osijek.

In Bjelovar first Jews settled only in 1872. The community was founded in 1879 and first temple was erected in 1882 (the first president being J. Fleischmann). The second temple (synagogue) was built in the time when the president was Jaša Hržić.

In Slavonski Brod, the place of settlement of Jews from Hungary and Austria, the foundation stone for a synagogue was put only in 1895 (a flat for a rabbi, cantor and social life of the community were ensured at the same time).

According to the memory of dr. Lavoslav Kaldeburg of the Jewish Community in Vinkovci, towards the end of World War I the number of Jews in the town suddenly increased because the Jews from neighbouring settlements moved to the town.

Vinkovci formed a part of the Military Frontier and in 1857 no Jew was to be found in the town. The Jews in Vinkovci followed religious customs, they ate kosher food, shops were closed on Saturdays and service in the temple (synagogue) was held every morning and evening. A new synagogue was erected in Glavna (*Main*) street and consecrated in 1923. The cemetery was founded around 1870.

The Zionist movement was very developed in Vinkovci.

The settlement of Jews in Zagreb has been described in Chapter 10.

Almost each Jewish community in Croatia had its own history of gradual settlement and forming its institutions.

2. Židovi u popisu stanovništva 1857. godine

Za analizu Židova prema popisu stanovništva 1857. godine na području Hrvatske koja je u to vrijeme bila podijeljena na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju i na Kraljevinu Dalmaciju, poslužili smo se detaljnim opisima Miestopisnog rječnika V. Sabljara (1866). Također smo analizirali prema istom izvoru i Međimurje, koje u to vrijeme nije bilo u sastavu Kraljevine Hrvatske i Slavonije (vidi tablicu 1). Radi provjere smo proučili i podatke drugih autora o popisu stanovništva 1857. godine.

U priloženom popisu mjesta iz 1857. prikazali smo sva naselja u kojima su živjeli Židovi i njihov broj (u zagradi). Prema tom popisu Židovi su registrirani u 330 naseljenih mjesta, katkada samo po nekoliko njih. U 240 mjesta ima manje od 10 Židova, u 68 mjesta ima ih 10-50. Od 50-100 Židova ima u 11 naselja, a u svega 4 grada (Čakovcu, Varaždinu, Osijeku i Zagrebu) ima ih više od 300.

Židovi su uglavnom pomiješani sa drugim stanovnicima, tako da ih nalazimo u mješovitim naseljima gdje žive zajedno s više narodnosti i konfesija, u naseljima s pretežito katoličkim ili grkoistočnim (tako su tada nazivani pravoslavci) stanovništvom, a katkada su jedini među njima s različitim vjerom.

U Miestopisnom rječniku nalazimo i oznake za mjesta molitve (molnice, bogomolje) za Židove. Tada još nema izgrađenih javnih zgrada sinagoga, već su to mjesta (također sinagoge za čije je osnivanje dovoljno 10 odraslih muškaraca Židova) pri židovskim zajednicama ondje gdje živi veći broj Židova. Tako se bogomolje nalaze u Cerniku, Čakovcu, Đakovu, Iloku, Donjem Miholjcu, Karlovcu, Koprivnici, Križevcima, Našicama, Podgoraču, Požegi, Osijeku, Slatini, Rumi, Varaždinu, Vukovaru, Zagrebu, Rijeci i Zemunu (sefardska i aškenaška).

U Kraljevini Dalmaciji nalazimo prisustvo Židova od antičkih vremena. Postojale su izgrađene sinagoge već od 15. stoljeća (Dubrovnik, Split). Židove u Dalmaciji analizirali smo u posebnom poglavlju (poglavlje 4), a ovdje ćemo pobliže prikazati Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju.

Židovi se u Hrvatsku i Slavoniju doseljavaju najprije u manja mjesta, trgovišta i gradiće i tek se kasnije, postepeno, usporedo sa razvojem gradova i gospodarstva, sele u veće gradove što je prikazano na tablicama 4 i 6 i grafikonu 1.

Kraljevina Hrvatska i Slavonija je 1857. bila podijeljena na civilni i vojni dio (Vojna Krajina).

Vojna krajina je nastala kao zaštitni pojas na granici prema tadašnjem Osmanlijskom carstvu. Protezala se od dalmatinsko-hrvatsko-turske tromede do Banata, kroz ličku, otočku ogulinsku i druge pukovnije, do Petrovaradina. Ukupna dužina od Dalmacije do Banata bila je 90 i 2/8 austrijskih milja. Postojali su „generalati“ s pukovnijama: karlovački (s ličkom, otočkom, ogulinskom i slunjskom pukovnijom), varaždinski (s durđevačkom i križevačkom pukovnijom), banski (s banskom I. i II. pukovnijom), slavonski (s gradiškom i brodskom pukovnijom) te petrovaradinski, koji je bio pod zapovjedništvom u Temišvaru (ostali su bili pod zapovjedništvom u Beču). Ukupno je bilo 11 pukovnija i 132 satnije, Svi su generalati bili uz tursku granicu, osim Varaždinskog i Žumberka.

U Vojnu se krajinu doselilo pretežno vlaško stanovništvo koje je imalo vojnu organizaciju i posebna „vlaska prava“ (vidjeti poglavlje 1). Krajina nije bila sastavni dio civilne

Kraljevine Hrvatske i Slavonije već je bila direktno pod vojnom komandom u Beču. Zauzimala je veliki teritorij od 393 kvadratne milje, tj. više od polovine ukupnog teritorija Hrvatske i Slavonije (741 kvadratnu milju prema Sabljaru).

Prema navodima V. Sabljara (tablica 1), u civilnim dijelovima Hrvatske bilo je 555.823 stanovnika, a Slavonije 326.062 stanovnika (ukupno 881.885).

U vojnom dijelu Hrvatske bilo je 539.950, a Slavonije 227.439 stanovnika (ukupno 767.389).

U Vojnoj krajini je bilo zabranjeno doseljavanje Židova, jedino su živjeli u Zemunu kamo su pobjegli iz Beograda. Tako u cijeloj Vojnoj krajini Hrvatske ima svega 2 Židova, a u Vojnoj krajini Slavonije 257 (gotovo svi žive u Zemunu).

Kada je 1717. Austrija osvojila Beograd, u njega su se doselili mnogi obrtnici i trgovci iz austrijskih nasljednih zemalja, a među njima i Židovi. Beograd se 1739. vratio pod tursku upravu te doseljenici, a s njima i Židovi, bježe. Tada se 19 židovskih obitelji naseljava u Zemunu. Godine 1746. Zemun dolazi pod vojnu upravu i carica Marija Terezija dozvoljava boravak Židovima tih obitelji u 15 kuća. Stanovali su u posebnom dijelu grada (Judengasse, Čivutski sokak), imali su svoju školu i sinagogu. Kasnije, kada je ograničeno doseljavanje Židova, potomcima tih obitelji dozvolio se ostanak, dok su npr. sljedeći bjegunci koji su došli u vrijeme prvog srpskog ustanka, morali napustiti Zemun. Godine 1816. izdata je naredba da u Zemunu može ostati samo 30 obitelji koji posjeduju svoje kuće i jednu općinsku zgradu. Ženidba se omogućavala samo prvorodenom sinu, koji je mogao ostati u Zemunu.

I Židovima Mađarske nije dopušten boravak na području Vojne krajine jer su ih optuživali da su pomagali mađarski ustanak. Godine 1871. „razvojačena“ je Vojna krajina, stanovnici su prestali biti vojnici, a Zemun postaje slobodan grad. 1881. ukinuta je hrvatsko-slavonska krajina, a banatsko-srpska je ukinuta još 1873. i priključena Ugarskoj.

Prema podacima V. Sabljara 1857. u civilnoj Hrvatskoj je bilo 2.055 Židova ili 0,37% stanovništva, a u civilnoj Slavoniji 3.172 Židova ili 0,97% stanovništva. U isto vrijeme u Kraljevini Dalmaciji bilo je od 404.449 stanovnika 309 Židova, pretežno naseljenih u Dubrovniku (120) i Splitu (80). U Međimurju je među 58.721 stanovnika živio 551 Židov (0,93%).

Rezultati popisa stanovništva 1857. godine koje navodi M. Gross (1985) razlikuju se od podataka V. Sabljara: u užoj Hrvatskoj ima 608.594 stanovnika, u Slavoniji 256.425. Prema tomu je ukupno u civilnom dijelu kraljevine Hrvatske i Slavonije bilo 865.009 stanovnika, među njima 5.132 Židova.

Ta dva izvora podataka razlikuju se u popisanom broju stanovnika za 16.876, a u broju Židova za 95. Na razlike u podacima po pojedinim mjestima prema *Miestopisnom rječniku* V. Sabljara upozorava i Vladimir Stipetić u svom predgovoru knjizi Mirka Korenčića (1979) „Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971“. One su nastale vjerojatno uključenjem nekih mjesta iz drugih popisnih područja u „*Miestopisni rječnik*“.

Razlikuju se i podaci o broju i vrsti naselja 1857. Prema V. Sabljaru, u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 7 županija, 57 kotareva, 9 samostalnih gradova, 12 predgrada, 56 trgovišta, 2.121 selo, 746 selca i 111.986 kuća (vidjeti tablicu 1). Prema navodima M. Gross bilo je 9 gradova, 53 trgovišta, 2.968 sela, 108.138 kuća i 128.536 stanarskih obitelji.

Prema navodima V. Sabljara u Vojnoj krajini je bilo 11 pukovnija, 132 kotara, 10 gradova, 6 predgrada, 10 trgovišta, 20 kastela, 1.612 sela, 344 selca i 78.794 kuće.

M. Gross navodi za Vojnu krajinu 7 gradova (komuniteta), 8 trgovišta, 1.500 sela, 66.550 kuća i 63.310 stanarskih obitelji.

Stanovništvo civilne i vojne Hrvatske razlikovalo se po svom vjerskom i narodnosnom sastavu. Tako prema V. Sabljaru 1857. u civilnoj Hrvatskoj živi 737.128 rimokatolika (od 881.885 stanovnika), 1.879 grkokatolika, 132.325 grkoistočnih, 826 luterana, 4.436 reformista, 5.227 Židova, 22.035 Nijemaca, 11.521 Mađar, 1.459 Talijana i 2.628 „inih narodnosti“. U Vojnoj krajini od 799.921 stanovnika ima 435.448 rimokatolika, 7.872 grkokatolika, 323.965 grkoistočnih, 3.714 luterana, 752 reformista i 259 Židova.

Prema M. Gross u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1857. živi 757.602 rimokatolika ili 88,97% stanovništva, a u Krajini 396.843 (58,72%). Grkokatolika ima u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 842 (0,10%), a u Krajini 5.486 (0,81%). Pravoslavni (službeni naziv grčko-nesjedinjeni) ima u civilnoj Hrvatskoj 83.026 (9,75%), a u Krajini 272.755 (40,36%). Evangelika (službeno se nazivaju još i luterani i reformisti) augsburške i helvetske konfesije ima u civilnoj Hrvatskoj 4.873 (0,51%), a u Krajini 720 (0,41%). Izraelita (Židova) ima u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 5.132 (0,60%), a u Krajini samo 12. Prema tome, u Židove Krajine nisu ubrojani oni koji su živjeli u Zemunu.

Za razumijevanje naseljavanja u to vrijeme potrebno je znati da je tada u Hrvatskoj i Slavoniji bilo malo naselja s više od 2.000 stanovnika, a osobito onih s više od 10.000. Prema M. Gross, od 3.025 naselja (1857) bila su samo 132 s više od 2.000 stanovnika, a 5 naselja je imalo između 10.000 i 20.000 stanovnika.

Prema drugim autorima (Stipetić, Korenčić) 1857. je u 4 grada sa više od 10.000 stanovnika bilo 82.000 žitelja ili 3,7% stanovnika. Postupno se broj naselja s većim brojem stanovnika povećavao (tablica 3) tako da 1900. u 11 gradova živi 302.000 žitelja ili 9,6% ukupnog stanovništva. Godine 1931. u 16 gradova sa više od 10.000 stanovnika, zajedno sa Zagrebom u kojem ima više od 100.000 stanovnika, živi 593.000 ili 15,7% ukupnog stanovništva Hrvatske.

Usporedo s povećanjem broja gradova i stanovništva u njima, povećava se i broj Židova u gradovima (vidjeti poglavlje 6).

U vrijeme doseljavanja Židova u Hrvatsku i Slavoniju doseljava se i drugo stanovništvo, pretežno Nijemci i Mađari. No doseljavanje se drugih narodnosti poticalo, a naseljavanje Židova ograničavalo. Osobito je za njih bilo nepovoljno što nisu mogli posjedovati ni nekretnine ni zemlju. Naseljavanju Nijemaca pogodovala je sloboda ispovijedanja od 1859. godine.

Etnička slika Hrvatske, posebice onog dijela koji su osvojili Turci (Slavonija) izmijenila se u ratovima s Turcima i u poratno doba. Domaće je stanovništvo pobjeglo i doselilo se novo, koje je nakon poraza Turske (tursko, muslimansko i dijelom vlaško stanovništvo) ponovno bježalo dalje. Naseljavali su se novi bjegunci iz krajeva koji su još bili pod turskom vlašću (Wertheimer-Baletić, 1993).

Većina je naselja bila opustošena. Sve do 1848. postojao je feudalni društveni sustav. Većina hrvatskog plemstva je poginula (Sršen, 1994). Oslobođena područja se poklanjaju ili prodaju stranom plemstvu. Iločki posjed je dobio knez Odeschalchi iz Rima, vukovarski knez Eltz iz Mainza, valpovački barun Prandau iz Beča, a južnu Baranju, princ Eugen od Savoje.

Na poziv veleposjednika kojima je trebala radna snaga doseljava se velik broj Nijemaca i Mađara, zatim Čeha, Slovaka, Rusina, Ukrajinaca, Talijana (oko Pakraca) i drugih. Tako je grof Pejačević na svoj posjed u Kuli naselio više stotina Nijemaca, kao i đakovački biskup Mandić, tako da su cijele ulice bile njemačke. Nijemci dolaze iz Banata i Bačke i kupuju jeftinu zemlju te stvaraju velika imanja.

Mađari su bili u pograničnim naseljima Drave i Dunava. Kasnije se na poziv vlastelina šire, a osnivaju se i nova naselja. Tako je Retfalu utemeljila obitelj Pejačević, Antunovac obitelj Adamović, Ilok knez Odeschalchi itd.

Mađari se osobito naseljavaju u doba bana Khuena Hedervarija (1883-1903), osnivaju se mađarske željezničarske škole i druge brojne mađarske (i njemačke) škole u koje tada idu i židovska djeca (Lakatoš, 1814).

Uz procese useljavanja dolazi i do znatnog iseljavanja hrvatskog stanovništva. Tako se prema podacima Zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, od 1899. do 1913. iselilo iz banske Hrvatske 194.178 osoba, od toga u Ameriku 166.579. Prilike koje su utjecale na povećani odlazak su po nekima (Heršak, 1993) ukidanje kmetstva i feudalnog sustava („deruralizacija“ seljaka), razvojačenje Vojne krajine i početak industrijalizacije. Zbog smanjene stope smrtnosti uz visoku stopu nataliteta (demografska tranzicija) povećava se stanovništvo, osobito u ruralnim područjima, te dolazi do „agrarne prenapučenosti“. Tradicija odlaska u prekomorske zemlje postojala je već ranije u Dalmaciji. Postoje različite procjene koje ukazuju da se od sredine 19. stoljeća do I. svjetskog rata iselilo oko 100.000 osoba. Iseljavanje iz Dalmacije, u kojoj se stanovništvo bavilo vinogradarstvom, bilo je uzrokovano i nepovoljnim prilikama na tržištu vina, a osobito tzv. „vinskom klauzulom“ prema kojoj je Austro-Ugarska omogućila uvoz talijanskih vina. Pojava filoksera, bolesti vinove loze, uništila je veliki broj vinograda. U Dalmaciji je i kriza u brodogradnji („kriza jedrenjaka“) koja osobito pogađa Lošinj; gradovi i privreda se sporo razvijaju (Nejašmić, 1991). Iseljavanje je znatno i iz Istre ali i iz kontinentalnih dijelova Hrvatske (npr. Gorski Kotar, Modruško-Riječka i Ličko-Krčavska županija, Lika, Kordun, Banija, pa i okolica Zagreba, karlovačko Pokuplje i Žumberak, itd). Procjene o ukupnom broju iseljenih osoba su različite. Nejašmić (1991) je na osnovu svih podataka pretpostavio da je u razdoblju od sredine 19. stoljeća do I. svjetskog rata iz Hrvatske (tadašnji teritorij) otišlo u prekomorske zemlje oko 440.000 osoba. Kako se jedan dio emigranata vratio, to se računa da je Hrvatska nepovratno izgubila 350.000 stanovnika.

Iseljenike, Hrvate u prekomorskim zemljama proučavao je niz naših istraživača kao Antić, Banović, Čizmić, Laušić, Telišman i mnogi drugi.

Prije popisa stanovništva 1857. bilo je nekoliko popisa u posebne svrhe, npr. popis u vojne svrhe 1746. u Gornjoj krajini, 1745. u Hrvatskoj i Slavoniji u financijske svrhe („terezijanski“) te „jozefinski“ popis 1785-1787, koji je prvenstveno bio vojnički. U Slavoniji i Hrvatskoj u popisu 1785. nisu popisivani svećenici, a 1805. ni svećenici ni plemići.

Popisi stanovništva 1857, 1948, 1953, 1961, 1971. i 1991. godine provedeni su po koncepciji stalnog stanovništva ili de iure stanovništva. To je stanovništvo koje stalno stanuje u tom mjestu bez obzira je li u vrijeme popisa bilo prisutno ili privremeno odsutno.

Popisi 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921. i 1931. godine provedeni su po koncepciji prisutnog stanovništva ili de facto stanovništva, koje je u vrijeme popisa zatečeno u pojedinim mjestu bez obzira stanuje li u tom mjestu stalno ili se slučajno ondje zateklo.

2. Jews in the 1857 Census

In order to make an analysis of Jews according to the 1857 population census in the territory of Croatia, which at that time was divided into the Kingdom of Croatia and Slavonia and the Kingdom of Dalmatia, we used detailed descriptions of *Miestopisni rječnik* by V. Sabljar (1866). Medimurje, which then did not form part of the Kingdom of Croatia and Slavonia (see Table 1), was also analysed according to the same source. On account of control, we also studied the data given by other authors on the 1857 census.

The enclosed list of settlements from 1857 contains all places in which Jews lived as well as their number (in brackets). The Jews were registered in 330 populated places, although sometimes just a few of them lived there. In 240 settlements there lived less than 10 Jews, while in 68 settlements their number ranged from 10 to 50. From 50 to 100 Jews lived in 11 settlements and only in four of them (Čakovec, Varaždin, Osijek and Zagreb) their number surpassed 300.

The Jews were mixed with other inhabitants for the most part so that they were to be found in mixed settlements where several nationalities or confessions lived together and even in those settlements where Catholic or Greek-Eastern (as the members of the Orthodox church were called at that time) population prevailed and sometimes they were the only inhabitants professing other religion.

In *Miestopisni rječnik* there are marks for the places of worship for Jews. At that time no public buildings synagogues were erected, but those were the places (also synagogues which needed 10 grown-up Jewish men to be established) at Jewish communities in the settlements with a considerable number of Jews. In this way temples were to be found in Cernik, Čakovec, Đakovo, Ilok, Donji Miholjac, Karlovac, Koprivnica, Križevci, Našice, Podgorač, Požega, Osijek, Slatina, Ruma, Varaždin, Vukovar, Zagreb, Rijeka and Zemun (Sephardic and Ashkenazic ones alike).

In Croatia and Slavonia the Jews firstly settled smaller villages, market-towns and small towns and only later, gradually, parallel with the development of towns and economy (see Table 6), they moved to greater towns (as is shown in Table 4 and Figure 1).

In the year 1857 the Kingdom of Croatia and Slavonia was divided into a civilian and military part (the Military Frontier).

Mainly Wallachian population came to the Military Frontier. They had their own military organization and special "Wallachian rights". *Krajina* was not a compound of the civilian Kingdom of Croatia and Slavonia. It occupied a territory of 393 square miles, that is more than a half of the total area of Croatia and Slavonia (741 square miles according to Sabljar).

According to the statements of V. Sabljar (Table 1) 555,823 inhabitants lived in the civilian parts of Croatia and 326,062 in Slavonia (all together 881,885). In the military part of Croatia there were 539,950 inhabitants and in Slavonia 326,062 (making a total of 767,389). Jews were forbidden to settle in the Military Frontier. They lived only in Zemun where they had arrived running away from Belgrade.

In this way only two Jews lived in the Military Frontier of Croatia, while 257 of them lived in the Military Frontier of Slavonia, almost all in Zemun.

When Austria conquered Belgrade in 1717, many craftsmen and tradesmen from the Austrian successor states came to this town, among them the Jews. In 1739 Belgrade returned under the Turkish rule and thereupon the newcomers left the town, the Jews together with them as well. 19 Jewish families settled down in Zemun. In 1746 Zemun came under the military government and the Empress Maria Theresa allowed these families to dwell in 15 houses. Even later, when the settlement of Jews was restricted, the descendants of these families were allowed to stay, while, for example, the fugitives who had come during the First Serbian rebellion were obliged to leave Zemun.

According to V. Sabljar's data, in 1857 there were 2,055 Jews in the civilian Croatia or 0.37 per cent and 3,172 Jews or 0.97 per cent of the total population in the civilian Slavonia. At the same time in the Kingdom of Dalmatia there lived 404,449 inhabitants, 309 of them were Jews who were mainly settled in Dubrovnik (120) and Split (80). In Medimurje there were 551 Jews (0.93 per cent) of the total of 58,721 inhabitants.

The results of the 1857 population census stated by M. Gross (1989) differ from those of V. Sabljar: in narrower Croatia there were 608,594 inhabitants and in Slavonia 256,425, accordingly all together in the civilian part of the Kingdom of Croatia and Slavonia there were 865,009 inhabitants, 5,132 of whom were Jews.

The difference according to these two sources amounts to 16,876 inhabitants and 95 Jews. In his introduction to the book by Mirko Korenčić *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. (The Settlements and Population of the Republic of Croatia 1857-1971) Vladimir Stipetić also directs attention to the differences of data in some places according to *Miestopisni rječnik* which probably appeared by including some places from other census areas.

The data on the number and kind of settlements in 1857 also differ. According to V. Sabljar, there were 7 counties, 57 districts, 9 towns, 12 suburbs, 56 market-towns 2,121 villages, 746 small villages and 111,986 houses.

According to M. Gross, there were 9 towns, 53 market-towns, 2,968 villages, 108,138 houses and 128,536 tenant's families.

According to the data by V. Sabljar in the Military frontier there were 10 towns, 6 suburbs, 10 market-towns 20 castles, 1,612 villages, 344 hamlets and 78,794 houses.

M. Gross mentions 7 towns, 8 market-towns, 1,500 villages and 66,550 houses with tenant's families.

In order to better understand the settlement in those days, we need to know that in Croatia and Slavonia there were only a few settlements of more than 2,000 inhabitants at that time, and especially rare were those of more than 10,000 inhabitants. According to Stipetić and Korenčić 82,000 inhabitants or 3.7 per cent of the total population lived in four towns with more than 10,000 inhabitants in 1857. The number of settlements with a greater number of inhabitants increased gradually (see Table 3) so that 302,000 inhabitants or 9.6 per cent of the total population lived in 11 towns in the year 1900, while in 1931 the number of inhabitants living in 16 towns of more than 10,000 dwellers, including Zagreb with more than 100,000 dwellers, amounted to 593,000 or 15.7 per cent of the total population.

Along with the growth of the number of towns and population living in them, the number of Jews also increased and this increase was even more rapid. In this way 38.9

per cent of the total number of Jews lived in towns in 1857, in 1900 this number amounted already to 45.5 per cent, while in 1931 it reached 77.5 per cent (Table 6/1).

It can be concluded that, taken on the average, a greater number of Jews lived in towns than it was the case with other population.

At the time when Jews were coming to Croatia and Slavonia, other peoples also settled there, mostly Germans and Hungarians. The settlement of Germans was favoured by the freedom of confessing of 1859.

The ethnic picture of Croatia, especially of the part conquered by Turkey (Slavonia), changed in wars with the Turks, but in the post-war period as well. Domicile population ran away, but a new one came that after Turkish defeat fled again (Turkish, Muslim and partly Wallachian population), while new fugitives, coming from the regions which were still under the Turkish rule, settled down (Wertheimer-Baletić, 1993).

The majority of settlements were devastated. The feudal social system lasted as late as 1848. Most Croatian noblemen lost their lives (Sršen, 1994) and liberated territories were given to foreign nobility.

A great number of Germans and Hungarians as well as Czechs, Slovaks, Ruthenians, Ukrainians and others arrived to the invitation of the owners of real estates who needed labour force. The Germans came from Banat and Bačka and bought cheap land in such a manner making big properties.

The Hungarians first lived in bordering settlements, but later on they spreaded by the invitation of country gentlemen and established new settlements. Particularly later on, in the time of Khuen Hedervary, they settled in great number. Hungarian railway schools were founded as well as many other Hungarian and German ones alike which were attended by Jewish children, too (Lakatoš, 1814).

Along with the immigration of foreign population to Croatia, a considerable number of Croatian people left the country.

The greatest concentration of Jews in 1857 was in Požeška, Osječka, Virovitička, Srijemska, Zagrebačka, Križevačka and Varaždinska County. There were almost no Jews in the territory of Lika and Krbava, while in Riječka County more Jews were to be found only in Sušak (54). Not even later, when Krajina was demilitarized and in 1881 annexed to the civilian Croatia, a more considerable number of Jews did not settle in these areas (Table 4) owing to a slow economic growth which caused the emigration of population from this part of Croatia.

In other parts of Croatia Jews gradually settled those areas which formerly belonged to the Military Frontier. So (Table 6/2) in the 1880 population census they were to be found in Bjelovar, Petrinja, Slavonski Brod (and other settlements) where they did not appear previously. Their number rapidly increased in Karlovac although there were a few of them in that town already in 1857 but in the suburb where they had their synagogue.

Tablica 1

Pregled političkog razdjeljenja, pučanstva i poveršine (V. Sabljar, 1866)								
Survey of political division, population and area								
Županija u pokrajini i u Dalmaciji, pukovnija u Krajini Counties	ima kotara satnija Districts	samo stalni grad Town	Broj stanov. 1827 Population	Broj stanov. 1857 Population	1857 više stanov. 1857+	1857 manje stanov. 1857-	poverš. Zemlje kv. milja Area	Broj* Židova No. of Jews
Križevačka	6	2	81.203	80.203		1.258	31.07	227
Varaždinska	10	1	155.696	150.830		4.866	31.77	168
Riečka	5	2	zajedno	89.175			28.12	14
Zagrebačka	16	2	338.535	235.615			77.08	253
ukupno Pok. Hrvatska	37	7	575.692	555.823		19.869	168.04	2.055*
Požeška	7	1	84.249	64.026		20.223	43.62	526
Šnemska	6		107.550	103.784		3.776	42.40	769
Virovitička	7	1	148.123	158.252	10.129		81.31	1.230
ukupno Pok. slavonska	20	2	339.922	326.062		13.860	167.33	3.172*
svota sadanje herv.-slav. Pokrajine	57	9	915.614	881.885		33.729	335.37	5.227
Medjumurje	2		48.143	58.721	10.578		13.38	551
Svota čitave Pokrajine	59	9	963.757	940.606		23.151	348.75	5.778
Krajina Herv. pukovnije								
Banska I	12		41.159	61.003	19.844		24.0	
Banska II	12	2	56.031	59.831	3.800		24.00	
Gjurgjevačka	12	1	74.171	81.436	7.265		36.00	
Križevačka	12	1	66.026	62.781		3.245	28.00	
Lička	12	1	54.787	73.663	18.296		46.00	
Ogulinska	12		48.716	70.887	22.171		44.00	
Otočka	12	1	51.942	69.389	17.447		49.00	
Slunjska	12		55.715	60.960	5.245		25.00	
ukupno	96	6	448.497	539.905	91.453		276.00	2
Krajina Slav. pukovnije								
Brodaska	12	1	76.506	77.668	1.162		34.00	
Gradiška	12		69.426	57.246		12.180	29.00	
Petrovaradinska	12	3	84.376	92.525	8.149		54.00	
ukupno	36	4	230.308	227.439		2.869	117.00	257
Svota Krajine	132	10	678.805	767.389	88.584		393.00	259
Svota Hrvatske, Slavo- nije s Medjumurjem	191	19	1,642.562	1,707.995	65.433		741.00	5.486+ 551= 6.037
Dalmacija	31	1		404.499			222.90	309

*NAPOMENA: Židovi u županijama se posebno računaju, a posebno u gradovima, vidi tablicu

Izvor: Miestopisni rječnik Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, uredio Vinko Sabljar, Zagreb, 1866.

Tablica 2

Židovi u popisu stanovništva 1857. godine po naseljima
Settlements and number of Jews, 1857

Prema podacima Miestopisnog rječnika kraljevinah Dalmacije Hrvatske i Slavonije
V. Sabljara po abecednom popisu

A

Almaš (4) Antin (6) Antunovac (3)

B

Bapska (10) Bačinci (7) Badljevinina (7) Bankovci (5) Banoštar (8) Banovci Novi (3) Bazie
Dolnje (4) Bednja (8) Begtež (8) Bela (5) Belec (3) Belica (4) Belovar (0) Beničanci (6)
Berak (8) Berckovljan (7) Berkasovo (6) Beršadin (9) Biela (2) Bieloberdo (17) Bingula
(5) Bistrica (11) Bizovac (5) Bobota (9) Bocanjevci (2) Bokšić (4) Borova (4) Borovo
(2) Botinovec (7) Božjakovina (5) Bračevci (6) Bresztovac (3) Brestovac (5) Brod (12)
Brod (2) Brodjanci (12) Buč (4) Budrovci (8) Buk (3) Budinščina (6) Bukovec (4) Bukovec
Mali (4) Bukovica Nova (4)

C

Cabuna (4) Cerić (4) Cerkvari (4) Cernac (2) Cernik (113) Ciganka (1) Cenkovec (5)
Cerovac (3)

Č

Čadjavica (5) Čaglin (4) Čakovci (11) Čakovec (357) Čalinec (7), Čalma (6) Čepin stari
(15) Čeralie (8) Čamagojevci (2) Češljanovac (4)

D

Dalj (5) Daruvar (48) Daruvar donji (9) Dedinareka (1) Dekanovec (4) Delnice (kotar
14), Dežanovac (3) Dervišaga (5) Dežanovac (3) Divoš (10) Djakovo (47), Dolci (3) Dopsin
(2) Draškovec (11) Drenje (4) Drenovac (3) Dubrava Dolnja (21) Dubrovnik (347) Dugoselo
(5) Dugoselo (5) Dužica (4)

E

Erdevik (40) Erdut (6)

F

Feričanci (18) Ferkljevci (4) Forkuševci (4)

G

Gaboš (8), Gašinci (17) Gibarac (3) Gjelekovec (10) Gjurgjanovci (8) Glogovnica (2) Golinci
(5) Gorica (13) Gorica Velika (8) Gorjan (13) Gračanica (3) Gradac (1) Gradina (6) Gradac
(50) Gradište (3) Granica (1) Gušće (3)

H

Habjanovci (4) Harastin (7) Harkanovci (12) Herkanovci (3) Hudošan (2)

I

Ilač (5) Ilok (81) Imbriovac (5) India (7) Irig (8) Ivanec (25), Ivanec (9) Ivanovci (5) Ivanovci
(2)

J

Jakšić (8) Jalžabeta (4) Jankovci Stari (3) Jarmina (3) Jastrebarsko (20) Jovanovac (1)

K

Kadanovci (11) Kalnik (2) Kamenica (2) Kapela (12) Kapelna (10) Kaptol (7) Kaptol (14) Karlovac (10, kotar 69) Klenovnik (5) Komorica (3) Končanica (5) Konščina Dolnja (6) Kešinci (7) Koprivnica (119) Korodj (10) Koška (5) Kotor (12) Koturiba (12) Kozice nove i stare (3), Krapina (22) Kratečko (5) Križevci (59) Kućanci (5) Kućanci (3) Kukujevci (7) Kula (12) Kunišinci (5) Kunivec (6) Kutina (32) Kutjevo (18) Kutnjak (4) Kutovi (3) Kuzminec (9)

L

Laciž (2) Ladimirevci (6) Laduč Gornji (3) Laslovo (4) Laška ulica (191), Latinovac (4) Legrad (48) Lekenik erdedski (9) Lepoglava (8) Levanska varoš (7) Lipik (3) Ljuba (4) Lokve (2) Londjica (5) Lovas (8) Ludbreg (20) Ludina Velika (5) Lukač (6)

M

Mače (3) Mačkovec (6) Majar (4) Mandjeloš (4) Marčan (4) Marianci (8) Marinci (6) Markušica (15) Martianec Dolnji (5) Martinska ves desna (5) Miholjac dolnji (34) Miholjac Gornji (7) Miholjec (9) Mihovljan (4) Mikleuš (17) Mikluševci (6) Miljevci (3) Mitrovica (6) Mohovo (6) Molovin (5) Moslavina (7) Moslavina (4) Motičina Dolnja (11)

N

Nabedje Veliko (5) Našice (75) Negosavci (18) Neštin (4) Novak (5) Nova Ves (11) Novi Marof (3)

O

Obradovci (3) Ogulin (2) Oljasi (7) Opatovac (3) Orahovica (87) Orehovica (3) Osekovo (8) Osiek (578)

P

Pačetin (7) Pakrac (20) Palanjek katolički (5) Palinovec (2) Papinec (3) Peščenica (5) Petrievci (14) Petrovaradin (3) Petrovci (3) Petrovina (5) Piškorevci (15) Pleternica (32) Podgajci (3) Podgorač (19) Podgorje (3) Podturen (3) Popovača (11) Potnanje (11) Potok (7) Požega (59) Predrievo (8) Prelog (16) Preslatinci (4) Punitovci (3) Putinci (14)

R

Radinci Mali (6) Radinci Veliki (8) Rakovec (5) Rasinja (14) Rieka (54) Ritfala magjarska (1) Ritfala Niemačka (59) Rugvica (9) Ruma (54) Ruševo (7)

S

Samobor (8) Sarvaš (4) Satnica (4) Sela (4) Selce (4) Selnica (3) Semeljci (6) Sirač (3) Sisak (40) Sladojevci (3) Slatina (18) Slivoševci (6) Slobodna Vlast (5) Sopje (7) Sotin (8) Sovskidol (7) Špišić Bukovica (7) Split (80) Središće Murško (5) Stejanovci (5) Stružec (5) Stubica (1) Subotica (3) Subotica (4) Subotište (5) Sulkovac (3) Sused (2) Susek (4) Sveta Maria (14) Sveti Gjurj (5) Sveti Križ (kotar 23) Svibovec (3) Sviloš (5) Svinjarevci (5)

Š

Šaptinovci (3) Ščitarjevo (1) Šibenik (0, kotar 2) Šid (40), Široko Polje (9) Šnjegavić (4) Štrigovo (4)

T

Tenja (27) Terezovac (9) Terpinja (11) Tomašanci (8) Tompojevci (5) Toplice Varaždinske (13) Tordinci (12) Tovarnik (7) Trebarjevo Lievo (2) Turopolje (8)

U

Uljanik (3)

V

Valpovo (14) Varaždin (336) Vaška (8) Veliškovci (4) Verbica (12) Verbovec(2) Vidovec Dolnji (12) Vilić Selo (7) Vinica (16) Virovitica (137) Viškovci (9) Višnjica Dolnja (6) Voćin (20) Voganj (4) Vratišinec (3) Vukovar (12) Vukovar stari (158) Vukovina (4)

Z

Zadar (9) Zagreb (625 sa predgradima 756), Zaprešić (3) Zbiegovača (15)
Zemun (250) Zlatar (2)

NAPOMENA: Neka se mjesta s istim imenom nalaze u različitim županijama

Tablica 3.

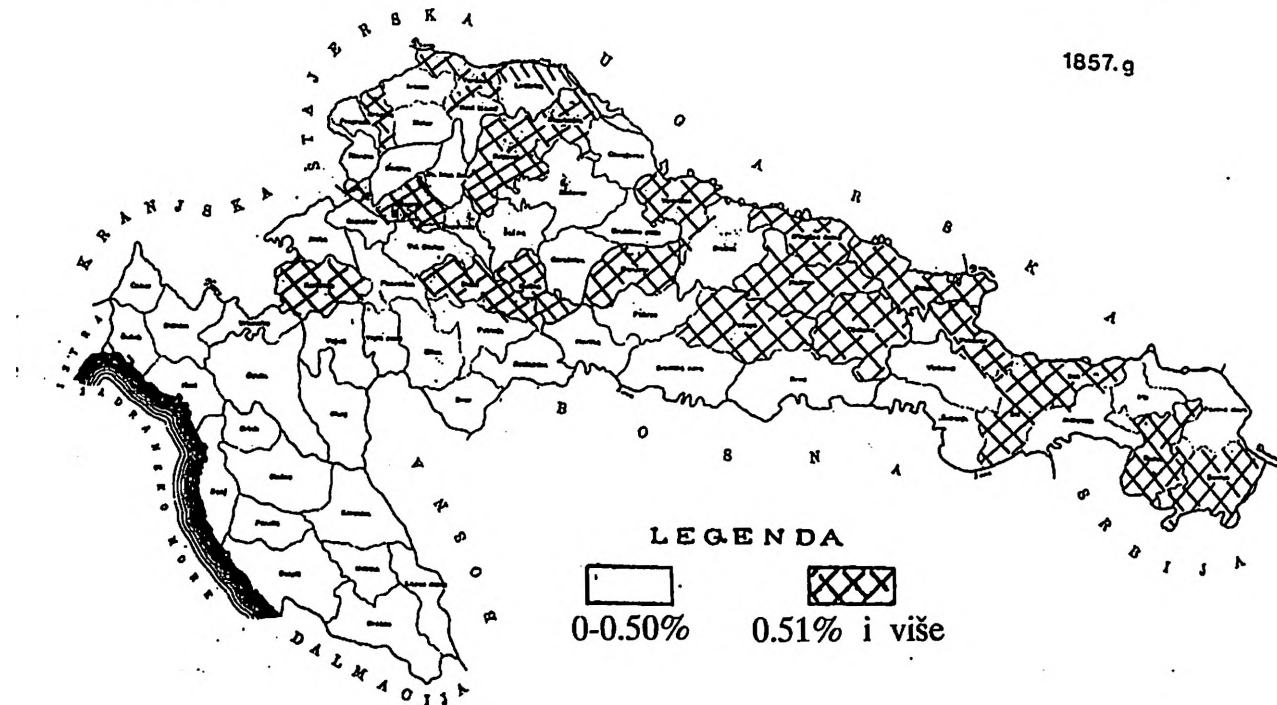
Naselja i stanovništvo u njima prema popisima stanovništva Hrvatske 1857, 1900, 1931. i 1971. godine Settlements and population according to 1857, 1900, 1931 and 1971 censuses				
godina popisa census year	1857	1900	1931	1971
broj stanovnika number of inhabitants	broj naselja number of settlements	broj naselja number of settlements	broj naselja number of settlements	broj naselja number of settlements
do 49	274	319	209	619
50-99	633	699	399	791
do 199	1.414	1.310	1.018	1.368
do 299	972	1.079	894	955
do 499	1.004	1.277	1.299	1.162
do 999	765	1.133	1.339	1.099
do 1.999	285	484	631	428
do 9.999	93	120	165	180
do 99.999	4	11	15	21
100.000 i više	0	0	1	3

Izvor: V. Stipetić: Predgovor knjizi M. Korenčića (1979) *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Zagreb, JAZU, (Djela, knjiga 54)

KRALJEVINE
HRVATSKA I SLAVONIJA

ISTELA
IZRAELSKJE VJEROIZPOVIESTI

1857.g

Karta 3: Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1857. godine
Jews in the Kingdom of Croatia and Slavonia 1857

3. Židovi u popisima stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1880-1910. godine

Stanovništvo u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1850. i 1910. godine povećavalo se na dva načina: prirodnim priraštajem stanovništva (visokim natalitetom) i useljavanjem (Lakatoš, 1814). Najmanji porast bio je u vremenu između 1869. i 1880. zbog teških poslijeratnih godina i pojave zaraznih bolesti (npr. epidemija kolere 1873). Nakon tog vremena rast stanovništva je znatniji. No on se razlikuje od jedne županije do druge. Tako je najveći rast imala Požeška županija (15,7%) između 1900. i 1910, a najmanji županija Modruš-Rieka, svega 1,4%.

U ličko-krbavskoj je županiji zabilježen pad broja pučanstva (-2,2%), što je bila posljedica iseljavanja iz tog područja. I u gradovima toga vremena stanovništvo se različito povećava. Najveći rast zabilježen je u Osijeku (25,9%) i Zagrebu (29,6%), nešto manji u Varaždinu (10,1%), te Požegi, Sisku i drugim mjestima. Za porast stanovništva važno je stalno doseljavanje, koje je u odnosu na tadašnji broj stanovnika imalo utjecaj na promjene sastava stanovništva ali i na društvene promjene.

Većina stanovništva je tada bila zaposlena u „prvotnim djelatnostima“, poljoprivredi, lovu, ribolovu i rudarstvu (84%). Godine 1869. bilo je nepismeno 74,38% odraslih muškaraca i 86,81% odraslih žena (Zoričić); stanje se nešto popravilo 1900. kada ima 46,95% nepismenih muškaraca i 71,74% žena.

Porast stanovništva u gradovima nije bio rezultat prirodnog priraštaja stanovništva, jer je u gradu natalitet manji nego na selu, već se pripisuje pojačanom doseljavanju.

Ukupni porast stanovništva između 1869. i 1910. bio je 41% ali je u nekim gradovima znatno veći, npr. u Zagrebu 175% i Osijeku 65%. U Zagrebu je 1890. svaki treći-četvrti stanovnik bio stranac. Godine 1910. živi u Zagrebu oko 8.000 Austrijanaca i Mađara, preko 1.000 Čeha i Slovaka i oko 1.000 stranaca iz zemalja izvan Austro-Ugarske (Laušić). Pristigli izbjeglice iz Rusije „Vrangelovci“ imali su privilegirani položaj ali su u popisima stanovništva često prikazivani kao Srbi.

Pučanstvo Zagreba povećalo se između 1890. i 1900. za 47,06%; između 1921. i 1931. za 70,77% kada doseljenici tvore 70,3% stanovništva Zagreba. Godine 1948. u Zagrebu živi samo 30,04% rođenih Zagrepčana.

U gradovima raste i broj Židova. Ukupno u gradovima 1880. živi 5.644 Židova; a 1910. ih ima 10.686, broj se udvostručio.

Ni povećanje broja Židova u gradovima ne može se pripisati prirodnom priraštaju. Tako su analize (Schwarz) nataliteta i mortaliteta u zagrebačkoj židovskoj općini (tablica 22) pokazale da je zbroj svih rođenih (3.522) između 1891. i 1932. godine samo za 344 veći od zbroja svih umrlih osoba (3.178). To je prirodni priraštaj u razdoblju od 41 godine. Broj članova židovske općine povećao se od 1.942 godine 1890. na 8.438. članova u 1931. To znači da se u Zagreb u tom razdoblju uselilo 6.111 Židova.

3. Jews in the Censuses of Croatia and Slavonia from 1880 till 1910

The population of the Kingdom of Croatia and Slavonia from 1850 till 1910 increased in two ways: by natural increase, that is by great birth-rate and by immigration (Lakatoš, 1814). The smallest population increase was in the 1869-1880 period due to hard post-war years and infectious diseases (an epidemic of cholera in 1873). After that period, the population growth was rather high, although it differs from one county to the other. Thus between 1900-1910 the highest growth was in Požeška County (15.7 per cent) and the smallest in Modruš-Rieka County, only 1.4 percent. What is more, the fall of the number of population was registered in Ličko-Krbavska County (-2.2 per cent) as the consequence of immigration from this region. As to towns, the population increased in different ways. The highest increase was registered in Osijek (25.9 per cent) and Zagreb (29.6 per cent), somewhat smaller in Varaždin (10.1 per cent), then Požega and Sisak followed.

The growth of population in towns was not the result of natural increase, because birth-rate was smaller in towns than in villages, it was caused by stronger immigration. The total population growth between 1869 and 1910 was 41 per cent, but it was much more stronger in certain towns, for example in Zagreb 175 per cent and in Osijek 65 per cent.

In Croatia and Slavonia the number of Jews increased from 13,488 in 1880 to 21,013 in 1910, the difference being 7,725. The number of Jews in towns increased by 5,092 persons in that period (the increase from 5,644 in 1880 to 10,686 in 1910).

Consequently, this was the period of Jewish settlement in Croatia. It was the time of general population growth in Croatia and Slavonia, the number of inhabitants in towns increased and the newcomers from other countries arrived. Probably then part of Jewish fugitives from the pogrom in eastern Europe (Poland, Russia, Romania) stopped here.

An important role in the population growth in Croatia had permanent immigration which in relation to the then number of inhabitants influenced the changes of population structure as well as social changes in general.

The increase of the number of Jews in towns can not be ascribed to natural increase. The analyses (G. Schwarz) of birth-rate and mortality in the Zagreb Jewish Community show that if we add all the born and all the dead between 1891 and 1932, the number of births (3,522) exceed deaths (3,178) by only 344. Such was the natural increase of the Zagreb Jewish Community in the period of 41 years. It means that the Jewish Community increased from 1,942 Jews in 1890 to 8,438 in 1931 owing to the immigration of Jews to Zagreb (6,111).

Tablica 4.

Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1880-1910.
Jews in the Kingdom of Croatia and Slavonia 1880-1910

županija county	kotar district	grad town	1880	1890	1900	1910	
Lika-Krbava			10	7	5	12	
		Brinje				3	
		Gospić	2	2	2	0	
		Gračac	0	0	0	6	
		Lapac Donji	0	0	0	3	
		Otočac	0	3	3	0	
		Senj	8	2	0	0	
Modruš-Rieka			89	258	335	382	
		Crikvenica	0	0	8	17	
		Delnice	14	42	12	15	
		Ogulin	34	78	66	92	
		Slunj	2	8	49	38	
		Sušak	0	75	106	181	
		Vojnić	5	10	14	8	
		Vrbovsko	34	46	72	31	
			Bakar	0	0	8	0
Varaždin			862	955	886	721	
		Ivanec	124	170	132	116	
		Klanjec	44	27	28	22	
		Krapina	140	126	109	98	
		Lučbreg	244	263	265	203	
		Novi Marof	89	98	99	72	
			Varaždin	558	630	718	604
Požega			1.467	1.995	2.267	2.397	
		Brod	112	198	172	135	
			Brod	263	287	373	515
		Gradiška N.	166	186	322	388	
		Novska	80	117	126	105	
		Pakrac	106	292	345	337	
		Požega	200	191	251	197	
			Požega	156	224	327	327
Zagreb			1.114	1.322	1.407	1.436	
		Dugo Selo	66	94	89	73	
		Dvor	7	0	4	14	
		Glina	42	46	54	76	
		Gorica Vel.	88	91	61	44	
		Jaska	51	47	38	29	
		Karlovac	7	15	59	28	
			Karlovac	266	293	311	311
		Kostajnica	59	62	42	46	
		Petrinja	23	53	39	38	

Židovi u Hrvatskoj

županija county	kotar district	grad town	1880	1890	1900	1910
		Petrinja	22	31	37	50
	Pisarovina		17	47	37	28
	Samobor		18	13	12	71
	Sisak		80	79	91	48
		Sisak	232	316	369	292
	Stubica		50	48	44	22
Bjelovar			862	955	886	721
	Bjelovar		87	165	282	250
		Bjelovar	97	216	306	479
	Čazma		28	55	107	109
	Garešnica		43	85	104	105
	Gjurgjevac		162	252	246	213
	Grub. Polje		31	81	115	113
	Koprivnica		187	242	209	175
		Koprivnica	565	398	382	447
	Križevci		111	101	135	123
		Križevci	173	243	230	228
	Kutina		161	155	151	155
Sriemska			2.431	2.961	3.017	2.889
	Ilok		246	318	293	367
	Mitrovica		74	106	113	31
		Mitrovica	110	116	183	14
	Pazova st.		115	162	200	392
		Petrovaradin	6	17	6	3
	Ruma		245	371	465	200
		Sriem. Karlovci	2	3	2	165
	Šid		170	178	185	159
	Vinkovci		421	528	658	759
	Vukovar		766	861	662	576
	Zemun		77	119	109	88
		Zemun	589	662	638	657
	Županja		170	274	261	217
Virovitica			1.337	1.928	2.374	2.388
	Djakovo		581	668	627	579
	Miholjac D.		145	173	218	208
	Našice		388	493	599	601
	Osiek		424	549	526	466
		Osiek	1.493	1.585	1.957	2.299
	Slatina		297	464	460	498
	Virovitica		393	533	543	502
Ukupno Total	svi kotari	all districts	7.844	10.296	10.920	10.327
Ukupno Total	svi gradovi	all towns	5.644	6.955	9.112	10.686
Ukupno Total	kotari i gradovi	districts and towns	13.488	17.261	20.032	21.013
	% gradovi	% in towns	41,8	40,5	45,5	50,8

Izvor za tablicu br. 4: Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevine Hrvatske i Slavonije i repetitorij mjesta, izdala Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, a sastavio Kr. statistički ured u Zagrebu, 1889.

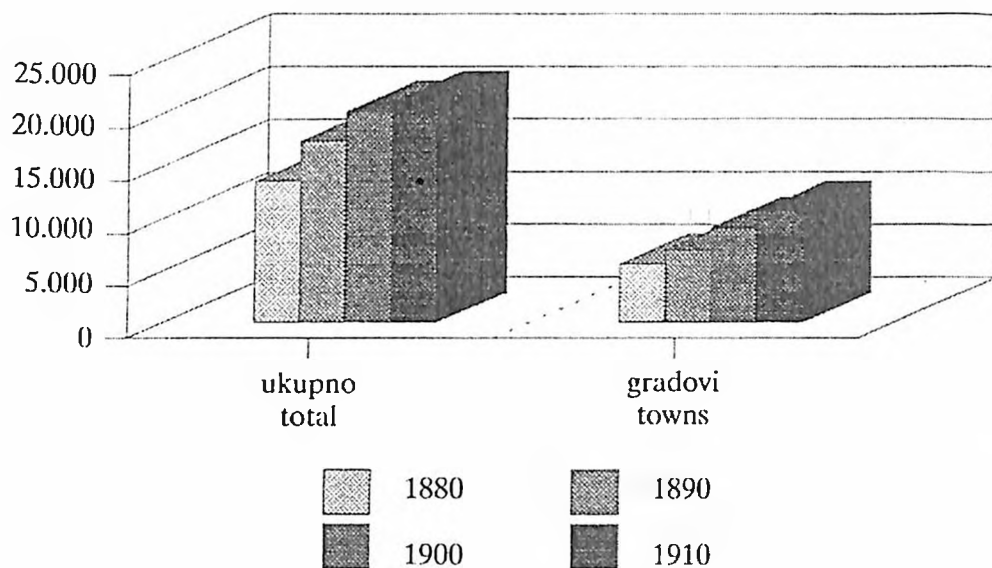
Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i repetitorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890. Izdala Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljska vlada, a sastavio Kr. Statistički ured u Zagrebu, 1892. Popis žiteljstva u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Publikacije Kraljevskog zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, LVII, LXIII, 1900 i 1910.

Tablica 5.

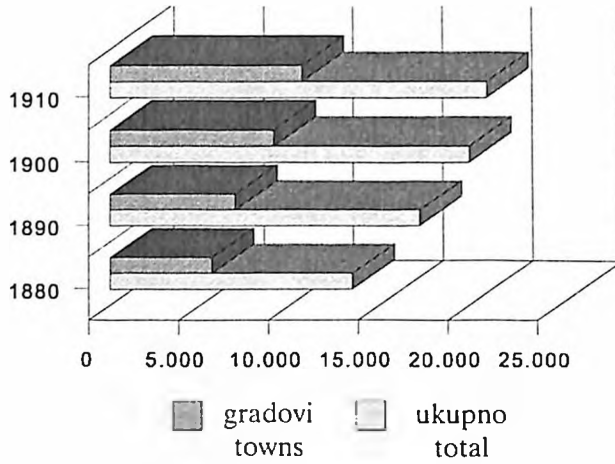
Ukupno stanovništvo i Židovi u popisima 1880-1910. po županijama Population and Jews according to 1880-1910 censuses, by counties								
Županija Counties Grad/Town	stanov. population 1880	Židovi Jews 1880	stanov. population 1890	Židovi Jews 1890	stanov. population 1900	Židovi Jews 1900	stanov. population 1910	Židovi Jews 1910
Bjelovarsko križevačka	219.529	1.463	226.210	1.955	302.362	2.267	331.385	2.297
Ličko Krbavska	174.239	10	190.978	7	208.163	5	203.937	12
Modruš Rieka	203.173	89	220.629	258	228.306	335	231.354	362
Požeška	166.512	1.337	202.836	1.928	228.096	2.734	263.690	2.388
Sriemska	269.878	2.459	347.022	3.097	365.100	3.208	394.172	3.071
Zemun grad		589		662		638		657
Varaždinska	229.063	862	258.066	955	266.435	886	293.694	721
Varaždin gr.		558		630		718		604
Virovitička	165.025	2.228	196.639	2.880	217.845	2.972	240.694	2.854
Osijek grad		1.493		1.585		2.027		2.299
Zagrebačka	391.491	1.114	446.723	1.322	477.740	1.409	512.675	1.436
Zagreb grad		1.286		1.942		3.195		4.192

Izvori: Popisi stanovništva Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1880, 1890, 1900, 1910

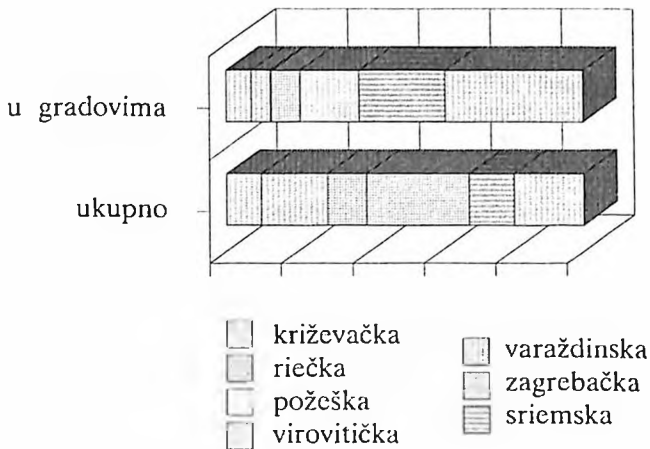
Grafikon broj 1.
Židovi u Hrvatskoj
Broj Židova ukupno i broj u gradovima
Total number of Jews and number in towns from 1880-1910

Grafikon broj 2.
 Židovi u gradovima 1880-1910
 Jews in towns 1880-1910

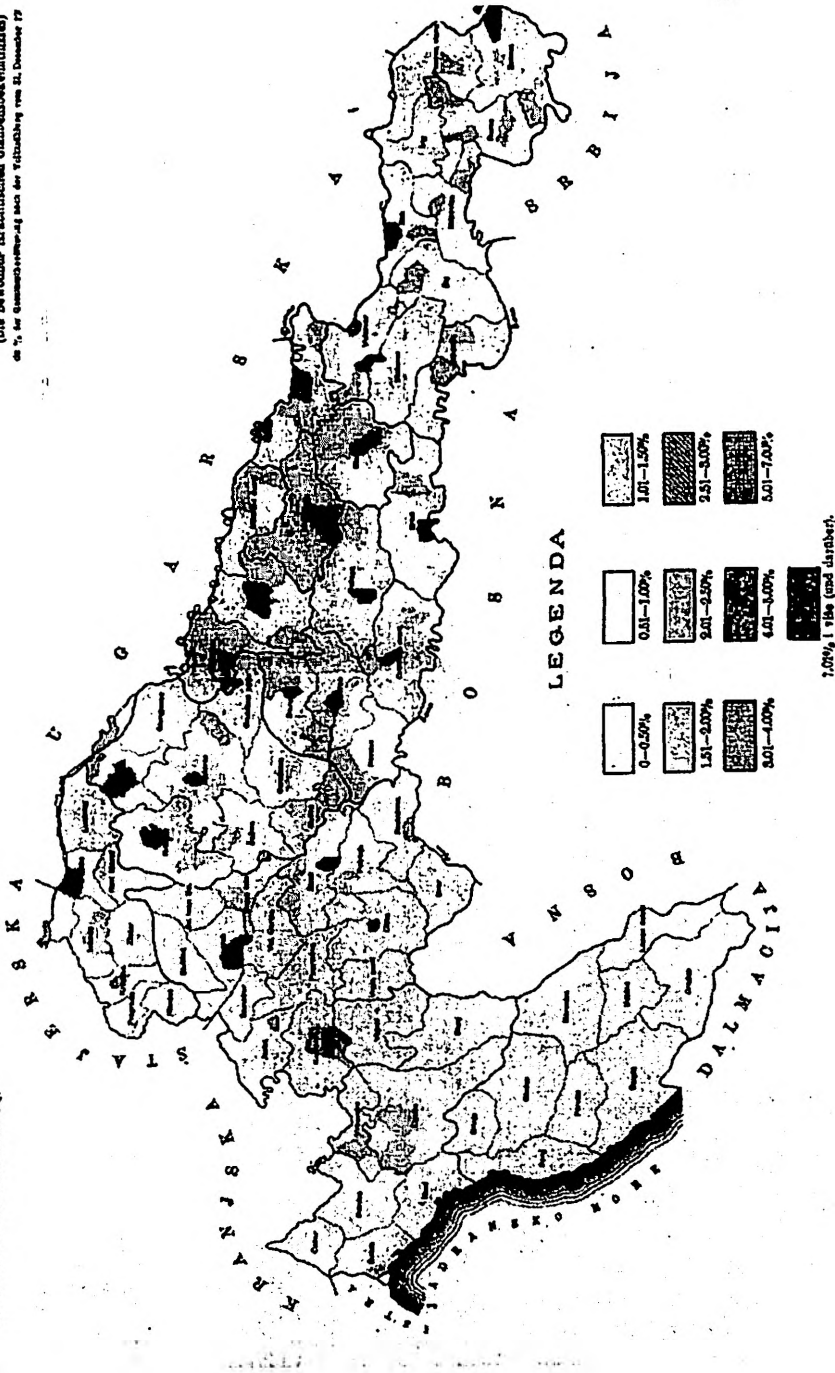

Grafikon broj 3.
 Židovi u županijama 1880-1910
 Jews in counties from 1880-1910

KRALJEVINE HRVATSKA I SLAVONIJA
(Königreichs Kroatien und Slavonien)

ITITULJI
IZRAELSKJE VJEROIZPOVJESTI
% židovskoga stanovništva po 1900. god. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji
(Die Bevölkerung israelitischer Glaubensbekenntnisses im % der Gesamtbevölkerung nach der Volkszählung vom 31. Dezember 1900)

Karta 4. Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, 1900. godine
Jews in Kingdom of Croatia and Slavonia, 1900

Izvor: Popis žiteljstva od 31. XII 1900 u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Publikacije Kr. zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu LXII.

4. Židovi u Dalmaciji

Za razliku od sjeverne Hrvatske, u Dalmaciji nalazimo nazočnost Židova od vremena prve židovske dijaspore. Prvi Židovi su vjerojatno stigli u Dalmaciju i Hrvatsko primorje pod kraj 1. stoljeća o čemu svjedoče i pronadjeni nadgrobni spomenici u Solinu (iz 3. stoljeća) i Benkovcu (1. stoljeće).

U 13. 14. i 15. stoljeću (Stulli, 1989) postoje zajednice u dalmatinskim gradovima. Glavna su središta bila Dubrovnik i Split, a u nešto manjem obujmu i drugi gradovi na obali (Zadar, Rijeka).

Postoji dokument iz 1398. godine o sklopljenom ugovoru između zadarskih Židova i grada Zadra.

U popisu biskupskih dobara u Splitu iz 1397. nalazi se i sinagoga izgrađena unutar Dioklecijanove palače, na mjestu „Krasnih vrata“. Nova je sinagoga podignuta 1500, a postoje nadgrobni spomenici na Marjanu iz 1573. godine.

Kada je venecijanska vlada donijela za Židove uredbe (1423) o ograničavanju kupnje nekretnina, to je pogodilo i Židove u Splitu te se stoga uglavnom bave trgovinom između balkanskih zemalja i Italije.

Starosjediocima, „levantinima“, pridružuju se židovske izbjeglice iz Španjolske i Portugala (kraj 15. stoljeća) koje nazivaju „poentini“. U Split i Dubrovnik naselilo se po 30 do 40 obitelji. Veći dolazak Židova u Split i nov trgovački zamah nametnuli su potrebu osposobljavanja splitske luke.

Sl.2. Geto u Dioklecijanovoj palači u Splitu (iz: Jewish Heritage in Zagreb and Croatia, 1993, urednik Vlasta Kovač, izdavači: Kulturno društvo "Miroslav Šalom Freiberg" i Židovska općina Zagreb u suradnji s Turističkim društvom grada Zagreba)
Ghetto in the Diocletian's palace in Split (from: Jewish Heritage in Zagreb and Croatia, 1993, editor, Vlasta Kovač, publishers: "Miroslav Šalom Freiberg" and Židovska općina Zagreb in cooperation with Turističko društvo grada Zagreba)

Splitski trgovac Daniel Rodrigo izradio je plan za povećanje luke koji je 1577. predao venecijanskom senatu. Senat je plan odobrio i počela je gradnja (predviđeno je proširenje luke, gradnja magazina za robu i stoku te karantinska stanica). Na traženje nekih splitskih trgovaca Venecija je obustavila gradnju luke. Kada je postalo očito da se trgovina odvija preko dubrovačke luke zbog premalih kapaciteta u Splitu, odobrava se nastavak gradnje luke. Dovršio ju je Rodrigo. Zauzvrat je njegova obitelj oslobođena plaćanja danka i carina u luci, mogao je izabrati stovarište, a odobreno mu je i otvaranje banke. Imenovan je „konzulom Židova“ u Splitu.

Godine 1630. „konzul Židova“ u Splitu bio je Josif Pezo. On je osim trgovine obavljao i druge povjerljive poslove u turskoj državi te je dobio pismene zahvale od providura Dalmacije i guvernera u Veneciji.

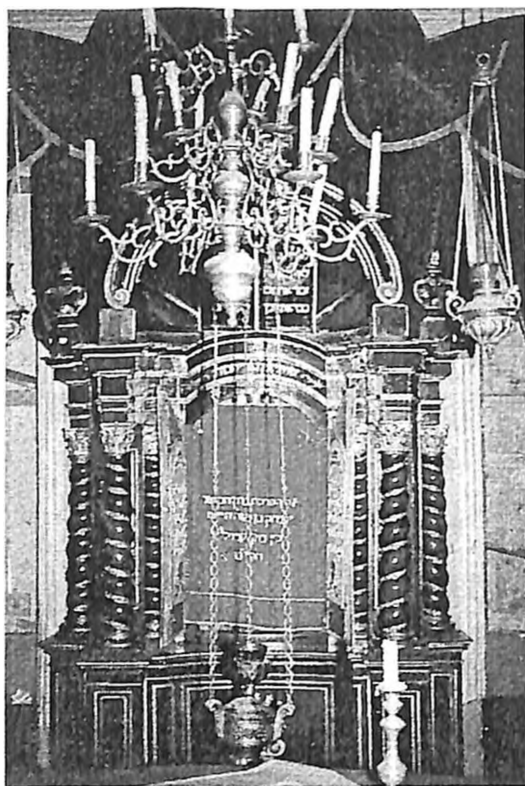
Naslov „konzula“ je u to doba bio uobičajen u Dalmaciji jer su zajednice nastojale stvoriti vlastite organe uprave (komune) ili konzulate u koje su birali domaće ljude za konzule (Klaić, 1982).

Na sličnoj zadaći konzula nalazio se 1657. splitski Židov Samuil Lima, sa značajnom ulogom za vrijeme rata između Turske i Venecije. Pri napadu Turske na Split 1657. Židovi su branili kulu kod Rajnera. Ta se kula kasnije nazvala „Židovskom stanicom“. Osim toga pomagali su u nabavi hrane za vojsku te tekstila i zavoja za bolnice.

U prvoj polovini 17. stoljeća postojale su zajedničke trgovačke kuće Židova i kršćana (plemić Pašalić i Mojsije Ruso, Marši i Penso i druge). Na zahtjev splitskih trgovaca 1713. knez Donad donosi zabranu trgovine hranom za Židove. No, cijene hrani tada rastu, dolazi i do nestašica, tako da su se vlasti obratile Židovima da preuzmu ishranu građana i bolnica. I krojači su se udružili u cehove u koje nije bio dozvoljen pristup Židovima, što je razriješeno na njihovu žalbu tek 1766. godine u korist slobodna obrtništva.

Sl.3. Židovsko groblje Kozala u Rijeci (iz: kao slika 2.)
Jewish cemetery Kozala in Rijeka (from: as the illustration 2)

Sl.4. Unutrašnjost sinagoge u Dubrovniku (iz 14. stoljeća) (iz: kao slika 2.)
The interior of the synagogue in Dubrovnik (from the 14th century) (from: as the illustration 2)

Iako je Venecija 1738. izdala Zakon o dužnostima i pravima Židova po kojemu nisu više mogli biti izloženi proizvoljnim odlukama sudova, ipak se postupno njihov položaj pogoršava, osobito pod kraj vladavine Venecije. Godine 1778. živjeli su u getu. Dolaskom Napoleona njihov se položaj mijenja. On 12. lipnja 1808. naređuje da svi stari zakoni koji su ograničavali građanska prava Židova prestaju vrijediti, daje im ista prava kao i ostalim stanovnicima. Vrata geta u dalmatinskim gradovima bivaju otvorena.

Dolaskom pod vlast Austro-Ugarske (Bečki kongres) i u Dalmaciji se donose uredbe i ograničenja za Židove (npr. zabrana posjedovanja nekretnina). Postepeno se, kao i u cijelom carstvu, zabrane ublažuju nakon patenta o toleranciji.

Godine 1892. određeno je da se na području Dalmacije osnuju dvije židovske općine: Split (za kotareve Metković, Split, Šibenik i Zadar) i Dubrovnik (za kotareve Dubrovnik, Korčula i Kotor).

Broj Židova u Splitu se postepeno povećavao. Godine 1749. popisano je u Splitu 48 židovskih obitelji, a 1778. ima 54 obitelji s ukupno 279 članova (Kečkemet, 1971). U Splitu je 1818. godine bio 51 Židov, 1910. - 150; 1921. - 179; 1931. - 292; a 1940. godine ih je 284, od kojih je holokaust preživjelo oko 150.

U Šibenik su 1569. došla braća Rafael i Geršon Zir, a u istarske su gradove Rovinj, Kopar i druge dolazili židovski trgovci.

U Rijeci je (vidjeti poglavlje 5) do 18. stoljeća bilo malo Židova; godine 1771. ih ima 25, a 1781. je službeno osnovana židovska općina. Tada se donosi i „Pravilnik

o Židovima“ (Regulamentum Judeorum). Vjerojatno su neki Židovi u Rijeku došli iz Splita (obitelj Penso). U Rijeku su se doseljavali Židovi iz Trsta, Austrije, Italije, kasnije i iz Mađarske. Postojala je mala ortodokсна zajednica iz istočne Europe, koja je imala svoju sinagogu. No i prije osnivanja općine, u Rijeci su povremeno boravili židovski trgovci iz Italije (Musafija, 1996) i stanovali u dijelu grada kojeg su nazivali „zudecca“. Molba za izgradnju hrama podnesena je 1901, a hram je posvećen 1903. godine kada je u Rijeci bila velika zajednica.

Prvi Židov koji se spominje u dokumentima Dubrovnika (1326) bio je liječnik (Eventov, 1971). Nađeni su i ugovori iz 1421. godine između židovskih trgovaca pristiglih iz Katalonije. U Dubrovnik se Židovi naseljuju iz Drača u Albaniji, iz Italije, Španjolske, južne Italije (kada je njome zavladała Španjolska), te iz drugih krajeva. Kada bi bili protjerani iz Dubrovnika sklanjali su se u susjedno Tursko carstvo te se opet vraćali kada su to prilike dozvolile.

Židovi su se naselili u Dubrovnik početkom 15. stoljeća (po nekim autorima i ranije) što se vidi iz odluke Consilia od 30. kolovoza 1407. kojom im se dozvoljava stanovanje u Dubrovniku, ali im se zabranjuje bavljenje trgovinom. U analizama Dubrovnika iz 1502. nađeni su podaci o optužbi Židova za ubojstvo neke žene. Među optuženima je bio i liječnik Mozes. Nakon mučenjem iznudenog priznanja, sedmorica su osuđena na smrt (Stulli, 1989). Svećenstvo je tražilo progonstvo Židova iz Dubrovnika, ali je senat dozvolio da ostanu oni koji se bave trgovinom ili liječničkim zvanjem (naredba od 4. 5. 1915). Na intervenciju sultana Sulejmana II. Židovi su već 1516. primljeni natrag, da bi ponovno bili protjerani 1545. godine. Nakon toga opet intervenira turski sultan.

Židovi nisu u Dubrovniku bili stalni građani (cives) nego stranci (foresteri) koji se stalno nastanjuju u Dubrovniku (habitatores). Godine 1538. osnovana je židovska općina, dozvoljeno je naseljavanje unutar gradskih zidina, ali u određenoj gradskoj četvrti, getu (1571), uz nošenje posebnih oznaka i kapa. Geto se nalazio na području tadašnje Lojarske ulice, s vratima na Stradun koja su se noću zaključavala, i svi Židovi zatečeni izvan geta bili su kažnjeni. Geto je 1756. imao jedanaest kuća sa 68 duša. Izvan geta se spominje još 19 kuća sa 193 duše. Za kuće u getu Židovi su plaćali zakupnine, imali su svoju školu i sinagogu.

Godine 1652. u dokumentima se spominje Congregatio seu synagoga haebreorum. Kasnije su organizirani, po uzoru na ostale građane, u bratovštinu pod imenom Schola Haebreorum (Scuola degli Ebrei). Konzul za Hercegovinu bio je Židov, a obitelj Goduto je imala taj naslov u Valoni (albanska luka u kojoj je u 16. stoljeću polovina stanovništva bila židovska).

Značajna je i duga povijest Židova u Dubrovniku. Među znamenitim Židovima osobito se spominju Amatus Lusitanus, liječnik i anatom i Jacobus Flavius Evorensis (Didacus Pyrrhus), poznati pjesnik.

Židovi su ponovno optuženi za ritualno umorstvo 1622. godine. Optužen je Izak Jerušun za umorstvo jedne djevojčice i osuđen na 20 godina zatvora, ali je već nakon 2 godine i 8 mjeseci pušten iz zatvora pod uvjetom da napusti Dubrovnik. Tada su svi Židovi bili blokirani u getu i nisu smjeli otići izvan grada. Tom je prilikom Senat napravio popis u kojemu se navode imena „glava“ 47 židovskih obitelji: Abenun, Arari, de Alva, Abentar, Abentur, Aslanus, Baruch, Benun, Ben Natan, Ben Habit, Danon, Israel, Coen, Lumbrozo, Lanciano, Camargo, Chaviljo, Maestro, Oef, Pernica, Salom Senior, Servadio, Speriel i Uziel (Levi, 1928).

Nakon te optužbe pojačavaju se protužidovske mjere i Židovi se iseljavaju tako da od 50 muškaraca starijih od 14 godina, (Tadić, 1966) ostaju samo četiri obitelji. Godine 1633. Židovima se ponovno dozvoljava dolazak u Dubrovnik.

U velikom potresu u Dubrovniku 6. 4. 1667. nastradali su i Židovi, njih 39. Nakon potresa obnavlja se i Geto (1673) i sinagoga.

U 17. stoljeću nastaje recesija u Dubrovniku, čemu je doprinijelo i otvaranje splitske luke. Pogoršanje gospodarstvenih prilika odrazilo se i na Židove.

Židovi su u Dubrovniku bili angažirani u novčarstvu i trgovini, osobito s Apulijom i Anconom (velika zajednica koja 1708. ima 1.065 Židova od ukupno 8.274 stanovnika), te albanskim lukama Valonom i Lješom. Posrednici su u trgovini s balkanskim središtima: Sofijom, Skopljem i Sarajevom. Imali su carinske povlastice u luci. Sudjelovali su i u otkupu ljudi iz turskog ropstva. Trgovalo se najviše kožom, vunom, gunjevima, tkaninama, neko vrijeme i solju, ali je Židovima bila zabranjena trgovina živežnim namirnicama. Tek im se 1714. to dopušta i otvaraju trgovine. Imali su u Dubrovniku razne radionice, a kasnije se pojavljuju kao knjižari, krojači, klobučari. Godine 1739. ima 10 vlasnika dućana, a od 1744. do 1759. ima 15 Židova koji su suvlasnici brodova. Bilo ih je liječnika, činovnika, pjesnika itd.

Prema prvom popisu Židova 1756. godine u Dubrovniku je bio 171 Židov. U vremenu od 1758. do 1770. doselilo se još 8 židovskih obitelji. Godine 1782. ima 218 Židova, a 1807, kada Dubrovnik ima 6.564 stanovnika u njemu živi 227 Židova (Stulli, 1989).

Dalmatinski guverner (pod vlašću Austro-Ugarske) naredio je 20. kolovoza 1816. crkvenim vlastima da točno vode matične knjige. Tada je židovska općina u Dubrovniku napravila spisak svojih članova, njih 308.

Popisane obitelji i broj „duša“ u njima su sljedeće:

Angel (3 „duše“), Aser (2), Ascoli (7), Amona (1), Ambonnetti (17), Cerf (2), Citanova (2), Benedetto (1), Bolafia (2), Erenfeld (1), Fermo (5), Janni (10), Campos (6), Cohen (1), Constantin (12), Cusin (2), Castro (1), Consolo (1), Luzzena (19), Levi (5), Mandolfo (47), Maestro (26), Navarro (1), Pardo (24), Penso (6), Russo (7), Tolentino (35), Terni (21), Valenzin (29), Vitale (9), Viterbi (1) i Volterra (2). Vidljivo je, dakle, da su u Dubrovniku ostale samo dvije obitelji iz popisa 1622. godine: Maestro i Coen i da se broj Židova u Dubrovniku za 200 godina povećao samo za 60 osoba.

U Dubrovniku je 40 godina djelovao rabin Jakob Pardo i napisao djelo „Kehilat Jaakov“, tiskano u Veneciji 1784. godine.

Broj se Židova u Dubrovniku smanjuje, tako da ih u popisu 1857. ima 121, 1910 -119, 1921 - 108, 1931 -120, a 1940. bilo je 87 Židova (u cijeloj dubrovačkoj općini 148).

Naseljavanje Židova u Dalmaciji od početka je bilo vezano za gradove, za razliku od sjeverne Hrvatske i Slavonije. Tek se kasnije nalaze i u nekim manjim mjestima, ali nikada u velikom broju. Jedino je neko vrijeme bio povećan broj Židova na jugu tadašnje Dalmacije, u Boki Kotorskoj i Crnogorskom primorju. Na to su utjecale migracije iz Bosne i Hercegovine i dobre trgovačke veze. U Bosni i Hercegovini je 1910. godine bilo 11.868 Židova, od toga u Sarajevu 6.397 (Kruševac, 1966).

Kraljevina Dalmacija se dijelila (popis stanovništva 1857) na tzv. Staru Dalmaciju sa županijama Zadar i Split i Novu Dalmaciju sa županijama Dubrovnik i Kotor (Sabljar, 1866). Tada je imala 32 kotara, 14 gradova, 8 predgrađa, 44 trgovišta, 983 sela, 85.740 kuća sa 404.499 stanovnika. Među stanovnicima je razmjerno velik broj Talijana (37.000) i 5.410 „tudjanah“. Također je značajno da tada u Dalmaciji ima 16.539 „odsutnih“ zbog iseljavanja stanovništva.

U Dubrovniku je 121 Židov (3.847 stanovnika), Splitu 80 (12.083), a u kotaru Split 174. U gradu Šibeniku (3.097 stanovnika) nije bilo Židova, a u cijelom kotaru

samo su 2 (25.351 stanovnik). Zadar sa 7.819 stanovnika ima ih 9, a u cijeloj županiji sa 130.045 stanovnika žive samo 2 Židova. Ni u Kotoru 1857. nema Židova, dok ih u njegovoj županiji ima 12 (31.209 stanovnika).

Analiza stanovništva Dalmacije između 1890. i 1910. (Lakatoš) pokazala je istodobno visok prirodni priraštaj stanovništva (visoki natalitet) od 14,1% i znatno iseljavanje stanovništva, naročito s otoka (Hvar i Brač). Iseljavanje stanovništva i depopulaciju otoka proučavao je Lajić (1992).

Najveći rast stanovništva zabilježen je u kotaru Split (10,31%), a najmanji u kotaru Dubrovnik (0,71%). U kotaru Split je između 1890. i 1910. broj stanovnika povećan sa 90.279 na 99.590. U kotaru Dubrovnik je u istom razdoblju broj stanovnika povećan sa 40.939 na 41.231. Ukupno se stanovništvo u Dalmaciji povećalo sa 526.326 u 1890. na 645.666 stanovnika 1910. godine

Prema Stulliju (1989), koji se koristi podacima Schimmera, u Dalmaciji je ovolik broj Židova:

1817.	1827.	1830.	1834.	1837.	1840.	1843.	1846.	1850.	1857.	1869.	1880.
426	469	503	551	564	566	459	485	340	318	233	283

Židovi prema popisima stanovništva u Dalmaciji

1880: Benkovac (1), Budva (3), Herceg-Novi (4), Kotor (17), Metković (6), Split (155), Šibenik (4), Zadar (26), Dubrovnik (67).

1910: Blato na Korčuli (8), Budva (20), Herceg-Novi (20), Kotor (72), Perast (12), Makarska (5), Metković (4), Sinj (6), Split (159), Trogir (1), Supetar na Braču (2), Šibenik (53), Vis (5), Zadar (55), Dubrovnik (119).

1921: Popis nije potpun jer je dio Dalmacije pod talijanskom vladavinom. Dubrovnik (108), Cavtat (1), Blato (1), Korčula (1), Dobrota (5), Herceg-Novi (4), Kotor (2), Makarska (3), Metković (7), Sinj (5), Split (173), Supetar (4), Vis (6), Komiža (6), Šibenik (94).

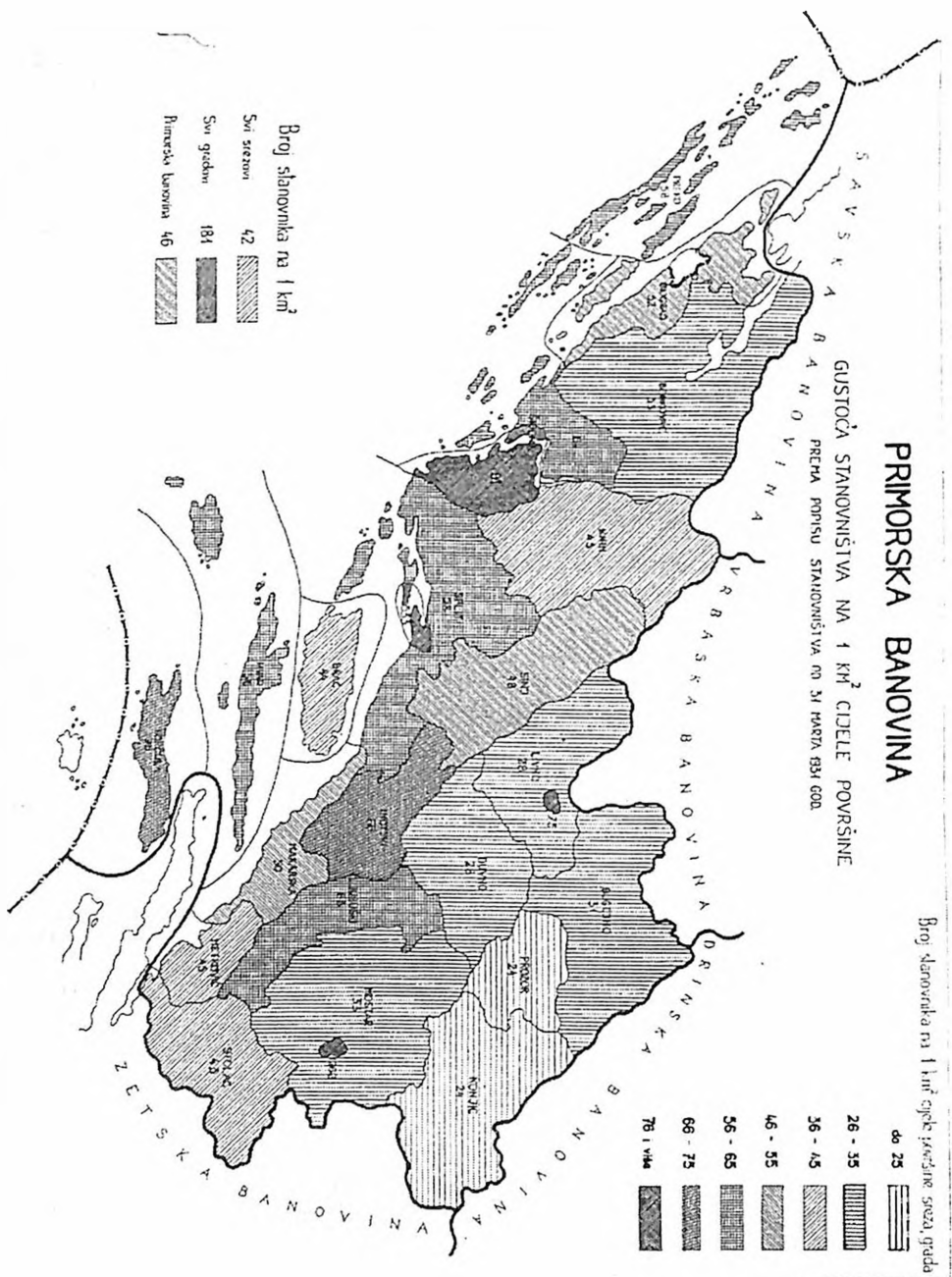
1931: U Primorsku banovinu je uključen i dio Bosne i Hercegovine, kotarevi: Bugojno (46), Duvno (0), Livno (0), grad Livno (7), Ljubuški (0), Mostar (1), grad Mostar (136), Prozor (6), Stolac (3).

Ukupno je od 578 Židova u Primorskoj banovini njih 294 bilo na današnjem teritoriju BiH.

Dubrovnik (120) i Kotor (35) bili su u Zetskoj banovini.

U kotarevima koji su danas pripadajući Dalmaciji bio je sljedeći broj Židova: Benkovac (3), Biograd (2), Brač (2), Hvar (6), Imotski (0), Knin (2), Korčula (6), Makarska (25), Metković (3), Preko (0), Sinj (0), Split (303), Šibenik (28).

U Primorskoj banovini (karta 5) 1931. godine znatna je razlika u broju stanovnika pojedinih kotareva (na karti označeni kao srezovi). Najveća je gustoća stanovništva, a i Židova u gradovima. Dubrovnik i Kotor se ne vide na karti jer su uključeni u Zetsku banovinu.

Karta 5. Primorska banovina, gustoća stanovništva prema popisu stanovništva 1931. godine
Litoral banovina, population density per 1 sq kilometer of the whole area according to the census of 31 March 1931

Izvor. Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. Maja. Izdala Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Zagreb, 1938.

4. Jews in Dalmatia

As distinguished from northern Croatia, continuous presence of Jews in Dalmatia is to be found from the times of the first Jewish diaspora. First Jews probably came to Dalmatia and to the Croatian Littoral by the end of the 1st century. Discovered tombstones in Solin (from the 3rd century) and Benkovac (1st century) give evidence to this fact.

In the 13th, 14th and 15th century (Stulli, 1989) Jewish communities existed in Dalmatian towns. Main centres were Dubrovnik and Split and to somewhat smaller extent other towns in the coast (Zadar, Rijeka). There is a document from 1398 on the treaty made between the Jews of Zadar and the town of Zadar. The 1397 register of bishop's possessions in Split records a synagogue built within Diocletian's palace, in the place of "Beautiful door".

The regulations on the restriction of buying properties for Jews issued by the Venetian government in 1423 affected the Jews in Split as well so that they were obliged to engage mainly in trade between the Balkan countries and Italy. A new synagogue was erected in 1500 and tombstones at Marijan date from 1573.

The autochthonous inhabitants, "the levantines", were joined by refugees from Spain and Portugal (the end of the 15th century) called "Poentines". About 30 to 40 families settled in Split and Dubrovnik. The inflow of Jews to Split and a new trade swing imposed the need of rendering usable the port of Split.

The Split tradesman Daniel Rodrigo made a plan for the enlargement of the harbour and in 1577 he presented it to the Venetian Senate. The plan was approved and the construction began (envisaged were the enlargement of the harbour, construction of the magazine for goods and cattle and a quarantine station). At the request of some Split tradesmen Venetia ceased the construction. When it became obvious that the trade went through the port of Dubrovnik due to insufficient capacities in Split, the continuation of the construction was approved. It was finished by Rodrigo. In return his family was excepted from paying tributes and duties in the harbour, he was able to choose a warehouse and was approved to open a bank. Moreover, he was named "the Consul of the Jews" in Split.

In 1630 the Consul of the Jews in Split was Josif Pezo who, besides trade, performed other confiding jobs in the Turkish Empire and got written acknowledgements from the providur of Dalmatia and the governer in Venice.

The title of "consul" was usual in Dalmatia at that time because communities tried to found their own organs (communes) or consulates choosing domestic people for consuls (Klaić, 1982).

The same task was assigned to the Split Jew Samuil Lima in 1657, especially during the war between Turkey and Venice. During the attack of Turkey on Split in 1657, the Jews were defending the tower by Rainer so that this tower was later named "the Jewish station". In addition they helped in providing food for the army, and textile and bandages for hospitals.

In the first half of the 17th century there existed joint trade stores of the Jews and Christians (nobleman Pašalić and Mojsije Ruso, Marši and Penso and others). At the request of the tradesmen of Split in 1713 Prince Donad imposed

a ban on food trade for Jews. Consequently food prices raised, shortages appeared from time to time and the authorities applied to the Jews to take over nutrition of the town and hospitals. The tailors also associated into craft-guilds which the Jews were not allowed to join. This was solved only in 1766 in favour of free handicrafts.

Although in 1738 Venice enacted a Law on the duties and rights of Jews according to which they were no more exposed to arbitrary decisions of laws, still their position gradually became worse by the end of the Venetian rule (in 1778 they lived in a ghetto) to its destruction in 1797 and the arrival of Napoleon. On 12 June 1808 he ordered all old laws restricting civil rights of Jews to be abolished and granted them the same rights as the other inhabitants. The doors of ghettos in Dalmatian towns opened.

Coming under the Austro-Hungarian rule (the Congress of Vienna), in Dalmatia the regulations and other restrictions were issued for Jews (for example the prohibition of owning properties) which were gradually lightened (the tolerance patent) as in the whole Empire.

In 1892 it was determined that two Jewish communities should be established in the territory of Dalmatia: Split (for the districts of Metković, Split, Šibenik and Zadar) and Dubrovnik (for the districts of Dubrovnik, Korčula and Kotor).

In 1749 in Split 48 Jewish families were recorded and in 1778 there were 54 families with 279 members (Kečkemet, 1971). In 1818 the number of Jews was 51, in 1910 it amounted to 150, in 1921 - 179, 1931 - 292 and in 1940 there were 284 Jews of whom only 150 survived the Holocaust.

In 1569 the brothers Rafael and Geršon Zir arrived to Šibenik. Jewish tradesmen were coming to Istrian towns like Rovinj, Kopar and others.

In Rijeka (see Chapter 5) just few Jews were to be found until the 18th century; in 1771 there were 25 Jews and the Jewish Community was officially established in 1781. "The Book of Rules" (Regulamentum Judeorum) was issued the same year. Some Jews probably moved to Rijeka from Split (the Penso family). The Jews from Trieste, Austria, Italy and later from Hungary also immigrated to this town. There was a small Orthodox community originating from eastern Europe that had its synagogue which remained till today. Even earlier the Jews were occasionally dwelling in Rijeka as tradesmen from Italy (Musafia, 1996) and they stayed in a part of town called zudecca. It is obvious from the application for construction licence of a temple (synagogue) from 1901 that the Jewish Community of that time was numerous. The temple was opened in 1903.

First Jew to be mentioned in the documents of Dubrovnik (1326) was a doctor (Eventov, 1971). Contracts between Jewish merchants coming from Catalonia of 1421 were also found. The Jews immigrated to Dubrovnik from Drač, Italy, Spain, and, after persecution, especially from southern Italy (when Spain gained rule there) as well as from other parts. In case of having being banished from Dubrovnik, the Jews took shelter in the Ottoman Empire with a view of coming back under favourable circumstances.

The Jews settled in Dubrovnik at the beginning of the 15th century (and even earlier according to some authors). This can be seen from the decision of Consilio dated 30 August 1407 (Mattei, Vojnović) by which they were allowed to reside in Dubrovnik, but forbidden to engage in trade. Data on the accusation against Jews for murder of a woman were found in Dubrovnik annals from 1502. Among the accused was doctor Mozes. After extorted admission of guilt under torture, seven Jews were sentenced to death (Stulli, 1989). The clergy demanded the Jews

to be banished from Dubrovnik, but the Senate allowed the staying of those who were engaged in trade or medical profession (the regulation dated 4 May 1515). To the intervention of the sultan Suleiman II the Jews were admitted back already in 1516 to be banished again in 1545 when the Turkish sultan had to intervene once more.

The Jews in Dubrovnik were not permanent citizens (*cives*), but only foreigners (*foresteri*) settling down in Dubrovnik permanently (*habitatores*). The Jewish Community was founded in 1538 and the settlement within the city walls was permitted, but only in a definite part of the town, in a ghetto (1571). They were obliged to wear special marks and caps. The Ghetto was located along the then Lojarska street, with the gate to Stradun which was to be locked at night and all Jews who were found wandering around outside its limits during that period would be punished. In 1756 the Ghetto contained 11 houses with 68 souls. Outside the Ghetto 19 more houses were mentioned with 193 souls. The Jews were obliged to pay rents for their houses in the Ghetto. They also had their own school and synagogue.

The documents from 1652 mention *Congregatio seu synagoga hebreorum*. Later, following the example of other citizens, the Jews organized themselves into a brotherhood under the name *Schola Haebreorum* (*Scuola degli Ebrei*). The Consul for Herzegovina was a Jew and the family Goduto possessed this title in Valona (the Albanian harbour with a half of population being Jews).

It is a significant and long history of the Jews in Dubrovnik, many eminent Jews spent their life there. Among them particularly important are Amatus Lusitanus, a doctor and anatomist, and Jacobus Falvius Evorenzis (*Didacus Pyrrhus*), a well known poet.

In 1622 the accusation was made again for the killing of a young girl and the Jew Isaac Jeshurun was tortured, taken to prison and finally banished from Dubrovnik. Then all Jews were blocked in the Ghetto, they were not allowed to leave the town and on that occasion the Senate made a list of all Jews. The list recorded the names of 47 "heads" of Jewish families: Abenum, Arari, de Alva, Abentar, Aslanus, Baruch, Benun, Ben Natan, Ben Habit, Danon, Israel, Coen, Lumbrozo, Lanciano, Camargo, Chavilio, Maestro, Oef, Pernica, Salom Senior, Servadio, Speriel and Uziel (Levi, 1928).

Anti-Jewish measures were strengthened and Jews began to leave the town, so that only four families remained. Already in 1633 the Jews were again allowed to reside in Dubrovnik.

On 6 April 1667 the devastating earthquake struck Dubrovnik and 39 Jews died in the cataclysm. The rebuilding of the town after the earthquake included the renewal of the Ghetto (1673) and the synagogue.

The economic recession took place in the 17th century, the opening of the port of Split helped to bring it about. The deterioration of economic conditions affected the Jews as well.

The Jews in Dubrovnik were engaged in banking and trade, in particular with Apulia and Ancona (in the latter one a big community existed comprising 1,065 Jews of the total population of 8,274 inhabitants in 1708) and with Albanian harbours Valona and Liesh. They were middlemen in the trade with Balkan centres Sophia, Skoplje and Sarajevo and were granted customs privileges in the port. At the same time they participated in the ransoming of people from the Turkish slavery. Trading included leather, wool, woolen rugs and textile for the most part and salt for a while, but the Jews were forbidden to trade with foodstuffs. Only

in 1714 they were allowed to open a food store. They possessed various workshops in Dubrovnik and later began to appear as booksellers, tailors, hatmakers. In 1793 ten Jews were store owners and 15 part owners of ships from 1744 till 1759. The Jews were also doctors, clerks, poets etc. The first reliable census of those permanently resident and dating from 1756 listed 171 Jews. In the period from 1758 till 1770 further eight Jewish families immigrated to Dubrovnik. In 1782 there were 218 Jews and in 1807 there were 227 Jews of the total population of 6,564 inhabitants (Stulli, 1989).

On 20 August 1816 the Dalmatian governor (the Austro-Hungarian rule) decreed the Church authorities to keep exact registers of births, marriages and deaths. Then the Jewish Community made a list of its members comprising 308 persons. The families were the following: Angel, Aser, Ascoli, Amona, Ambonetti, Cerf, Citanova, Benedetto, Bolafia, Erenfeld, Fermo, Janni, Campos, Cohen Constantin, Cusin, Castro, Consolo, Luzzena, Levi, Mandolfo, Maestro, Navarro, Pardo, Penso, Russo, Tolentino, Terni, Valenzin, Vitale, Viterbi and Volterra. It is evident that only two families remained from the list of 1622 (Maestro and Coen) and that the number of Jews increased only by 60 persons in 200 years.

The rabbi Jakob Pardo was active in Dubrovnik for 40 years and he wrote a book under the title „Kehilat Jaakov” (published in Venice in 1784).

The number of Jews in Dubrovnik was decreasing. The 1857 census registered 121 Jews, in 1910 there were 119 Jews, in 1921 - 108, in 1931 - 120, and in 1940 there were 87 Jews (148 in the whole commune of Dubrovnik). The number of Jews was somewhat higher for a while in the then southern Dalmatia, in Boka Kotorska and Montenegrin Littoral owing to migrations from Bosnia and Herzegovina having 11,868 Jews in 1910 and 6,397 of them were living in Sarajevo (Kruševac).

The Kingdom of Dalmatia (the 1857 census) was divided into the so called Old Dalmatia with the counties of Zadar and Split and New Dalmatia with the counties of Dubrovnik and Kotor (Sabljar, 1866). It comprised 32 districts, 14 towns, 8 suburbs, 44 market places, 983 villages, 85,740 houses with 404,499 inhabitants. Among the residents there was a considerably great number of Italians (37,000) and 5,410 foreigners. It should also be mentioned that there were 16,539 “absent” due to the emigration of people. There were 309 registered Jews (Sabljar, 1866).

In Dubrovnik there were 121 Jews (of 3,847 inhabitants), in Split 80 (12,083 inhabitants), and in the district of Split 174. There was no Jew living in Šibenik (3,097 inhabitants) and only two Jews were registered in the whole district (of 25,351 inhabitants).

In Zadar (7,819 inhabitants) there were nine Jews and in the whole county only two of the total population of 130,045 residents. Kotor did not register any Jew as well while in the county of Kotor there were only 12 Jews of the 31,209 of the total population.

The analysis of the population of Dalmatia between 1890 and 1910 showed at the same time a high natural population increase (high birth-rate) amounting to 14.1 per cent and a considerable emmigration of population, particularly from the islands (Hvar, Brač). The highest population increase was registered in the district of Split (10.31 per cent), and the smallest in the district of Dubrovnik (0.71 per cent). In the period from 1890 till 1910 the number of inhabitants in Split increased from 90,279 to 99,590 and in Dubrovnik from 40,939 to 41,231. The total population of Dalmatia increased from 526,326 inhabitants in 1890 to 645,666 in 1910.

Jews according to Censuses in Dalmatia

- 1880: Benkovac (1), Budva (3), Herceg-Novi (4), Kotor (17), Metković (6), Split (155) Šibenik (4), Zadar (26), Dubrovnik (67)
- 1910: Blato on Korčula (8), Budva (20), Herceg-Novi (20), Kotor (72), Perast (12), Makarska (5), Metković (4), Sinj (6), Split (159), Trogir (1), Supetar on Brač (2), Šibernik (53), Vis (5), Zadar (55), Dubrovnik (119)
- 1921: The census was not complete because part of Dalmatia was under the Italian rule. Dubrovnik (108), Cavtat (1), Blato (1), Korčula (1), Dobrota (5), Herceg-Novi (4), Kotor (2), Makarska (3), Metković (7), Sinj (5), Split (173), Supetar (4), Vis (6), Komiza (6), Šibenik (94)
- 1931: Part of Bosnia and Herzegovina was incorporated into Primorska Banovina, districts (*kotarevi*): Bugojno (46), Duvno (0), Konjic (6), Livno (0), the town of Livno (7), Ljubuški (0), Mostar (1), the town of Mostar (136), Prozor (6), Stolac (3).

294 Jews of the total number of 578 resided in the present-day territory of Bosnia and Herzegovina.

Dubrovnik (120) and Kotor (35) were components of Zetska Banovina.

In the communes, today pertaining to Dalmatia, the number of Jews was the following: Benkovac (3), Biograd (2), Brač (2), Hvar (6), Imotski (0), Knin (2), Korčula (6), Makarska (25), Metković (3), Sinj (0), Split (303), Šibenik (28).

5. Promjene u teritorijalnoj i političkoj podjeli Hrvatske nakon I. svjetskog rata

U našem smo radu pratili naseljavanje i broj Židova prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. godine. U tom su se vremenskom rasponu u Hrvatskoj odigravale velike političke i teritorijalne promjene tako da je veoma teško uspoređivati podatke pojedinih popisa stanovništva.

Za razumijevanje razlika u analiziranim popisima stanovništva Hrvatske nužno je upozoriti na promjene koje su se događale u pojedinim područjima Hrvatske. Tako su npr. pojedini kotarevi i gradovi bili uključivani ili isključivani iz nekih popisa stanovništva. Kako bismo mogli pratiti naseljavanje i broj Židova, nastojali smo sačiniti, tamo gdje je to bilo moguće, usporedne analize istih kotareva, općina i gradova.

Ovdje ćemo prikazati neke od važnijih promjena hrvatskih granica i teritorijalne podjela (prema Bobanu, 1992) koje su utjecale i na podatke u popisima stanovništva.

Londonski sporazum između sila Antante (Velika Britanija, Francuska i Rusija) i Italije dogovorio je granicu s Italijom. Nakon sklapanja primirja s Austro-Ugarskom, talijanske trupe su zaposjele tu liniju. Na mirovnoj konferenciji u Parizu postavljen je problem razgraničenja s Italijom, jer su, iako nije predviđeno da Rijeka pripadne Italiji, u nju ipak ušle talijanske trupe. U Rapallu 20. studenog 1920. Italiji je priznata Istra (osim Kastva) s otocima Cresom, Lošinjem i Lastovom i grad Zadar, a Rijeka je imala status nezavisnog grada koji je zadržala sve do 1924. godine kada je Rimskim ugovorom postala sastavni dio Italije.

Razgraničenje s Austrijom potpisano je ugovorom o miru 1. rujna 1919, a s Mađarskom mirovnim ugovorom 4. lipnja 1920.

Međimurje, naseljeno pretežno Hrvatima, više je puta prelazilo u vlasništvo ugarskih ili hrvatskih feudalaca. Od 1720. bilo je dio Ugarske. Godine 1848. ban Jelačić ga je priključio Hrvatskoj. Godine 1861. ponovno je priključeno Ugarskoj, dok 1918. nije u njeza ušla vojska Narodnog vijeća te je tako pripojeno novoj državi SHS.

Prekomurje, naseljeno slovenskim stanovništvom, na Pariškoj konferenciji o miru 9. srpnja 1919. pripojeno je državi SHS i to područje zauzima jugoslavenska vojska.

Prekodravlje s tri naselja na lijevoj obali Drave (Gola, Zdral i Repeš, oko 5.000 stanovnika) bilo je u sastavu Hrvatske, što je potvrđeno mirovnom konferencijom.

Vojvodina je bila dio Ugarske (južna Ugarska) u koju su se doselili Srbi za vrijeme rata s Turcima (pod vodstvom Arsenija III. Čarnojevića) i tamo dobili crkvenu autonomiju i izuzeće od vlasti ugarskih staleža. Godine 1848. u Srijemskim je Karlovcima Narodna skupština Srba proglasila Srpsku Vojvodinu (uz podršku bana Jelačića). To je poništeno i Vojvodina je proglašena austrijskom krunovinom (službeni jezik bio je njemački, a zakoni austrijski). Godine 1860. vraćena je Ugarskoj. Nešto kasnije su Hrvatskoj vraćena tri srijemska kotara koja su 1848.

bila uključena u Vojvodinu. Vojvodina je 1918. izravno priključena Srbiji i u nju su sredinom studenog 1918. ušle srpske trupe kao dio savezničke vojske Antante.

Dalmacija je granicu prema Bosni i Hercegovini oblikovala u ratovima Mletačke republike s Turskom. Znatne posjede u južnom dijelu Jadrana dobila je Venecija 1699/1700. godine.

Dubrovačka je republika 1718. ustupila Turcima svoj posjed s Klekom i Neumom, te Sutorinu u Boki Kotorskoj, kako bi napravila "tampon zonu" prema Mlecima. Nova je granica utvrđena 1730. godine i ostala je na snazi sve do 1797. kada je Napoleon srušio Mletačku republiku.

Dalmacija je bila pod vlašću Austrije od 1797. do 1805. Od 1805. do 1813. godine njome vladaju Francuzi, a 1808. Napoleon ukida Dubrovačku republiku. Nakon Bečkog kongresa ponovno je pod Austrijom, tako da je od nekadašnje Mletačke Dalmacije i Mletačke Albanije te Dubrovačke republike stvorena Kraljevina Dalmacija, kojoj je 1878. (Berlinski kongres) dodano područje južno od Budve do blizine Bara. Takvo stanje ostaje sve do 1918. godine (Boban, 1992).

Istočna granica prema Bosni utvrđena je 1699. godine, a 1718. Hrvatska je dobila cijeli Srijem, sve do Beograda. Neke su ispravke u gornjem toku rijeke Une u korist Hrvatske načinjene 1791.

Kasnije, nakon stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, načinjene su nove izmjene, na štetu Hrvatske. Tako je nakon Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921, koji je prihvaćen uz protivljenje hrvatskih i dijelom slovenskih političkih stranaka, zemlja bila podijeljena na oblasti, kotare i općine, ali kako nije postignut dogovor, kralj je 26. lipnja 1922. donio Uredbu o podjeli zemlje na oblasti. U Hrvatskoj i Slavoniji su osnovane Srijemska oblast (Vukovar), Osječka oblast (Osijek), Zagrebačka oblast (Zagreb) i Primorsko-krajiška oblast (Karlovac).

Međimurje s kotarevima Čakovec i Prelog uključeno je u Mariborsku oblast.

Kraljevina Dalmacija podijeljena je na Dubrovačku (Dubrovnik) i Splitsku (Split) oblast, ali je područje Boke Kotorske (i daljnji južni dio) pripojen Zetskoj oblasti odnosno Crnoj Gori. Krk iz ranijeg sastava Istre, pripojen je Splitskoj oblasti, a Kastav je uključen u Ljubljansku. Tako je Hrvatska izgubila dio prostora napučenog hrvatskim stanovništvom.

6. siječnja 1929. ukinut je Vidovdanski ustav i raspuštena skupština, proglašena je apsolutistička monarhija i ubrzo su zabranjene političke stranke. Službeni naziv države postao je Kraljevina Jugoslavija. Tada je osnovano 9 banovina: Dravska (Ljubljana), Savska (Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Primorska (Split), Drinska (Sarajevo), Zetska (Cetinje), Vardarska (Skoplje), Moravska (Niš) i Dunavska (Novi Sad).

Nekadašnje Kraljevine Hrvatska i Slavonija i Kraljevina Dalmacija bile su u Savskoj i Primorskoj banovini.

Sada je u Savsku banovinu uključeno Međimurje, Kastav i otok Krk (tada joj je priključen i kotar Črnomelj iz Slovenije) dok je kotar Čabar priključen Dravskoj banovini. Cijeli je Srijem izuzet iz Savske banovine. Vukovar, Vinkovci, Županja, Srijemska Mitrovica i Šid uključeni su u Drinsku banovinu, a ostali dio Srijema u Dunavsku banovinu. Zemun je s Pančevom i Beogradom postao posebno područje - Uprava grada Beograda.

I u Primorskoj banovini su načinjene izmjene tako da je najveći dio Dubrovačke oblasti priključen Zetskoj banovini, a Primorskoj banovini je priključen dio zapadne Hercegovine i bosanski kotari Travnik, Livno i Duvno.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja od 28. kolovoza 1931. ponovno je promijenio granice. Sada je Čabar uključen u Savsku, a Črnomelj u Dravsku banovinu. Kotarevi Vukovar,

Vinkovci i Županja također su pripojeni Savskoj banovini (izuzeti su iz Drinske banovine). Šid i Srijemska Mitrovica priključeni su Dunavskoj banovini. Primorskoj banovini je priključen kotar Korčula (izuzet iz Zetske banovine). Izuzet je Travnik, a pripojen kotar Stolac. Te su promjene ušle u oktroyirani Ustav od 3. rujna 1931. godine.

Sporazumom Cvetković-Maček 1939. i Uredbom o Banovini Hrvatskoj (26. kolovoza), stvorena je Banovina Hrvatska sa glavnim gradom Zagrebom. U njen sastav su ušle bivše Savska i Primorska banovina i neki kotarevi koji su ranije ulazili u druge Banovine kao Dubrovnik, Šid, Ilok, ali i Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica. Teritorijalni opseg Banovine Hrvatske trebao se definitivno odrediti nakon preuređenja države.

Nakon okupacije Jugoslavije u travanjskom ratu (8-18. travnja) 1941, ona je bila podijeljena na dvije interesne zone - njemačku i talijansku. Na Bečkoj konferenciji 20. travnja 1941. donijeta su sljedeća rješenja: Podijeljena je Slovenija između Italije (Ljubljanska provincija) i Njemačke. Mađarske trupe su okupirale Prekomurje, Medimurje, Baranju i Bačku. Banat je okupirala Njemačka. Makedoniju su podijelile Bugarska i Italija. Najprije su istočni dio Makedonije okupirali Nijemci, a kasnije je pripojena Bugarskoj. Zapadni dio Makedonije okupirali su Talijani i kasnije uključili u teritorij Velike Albanije. Srbija je bila pod njemačkom upravom, a kolovoza 1941. osnovana je civilna vlada (M. Nedić). Crna Gora bila je talijanska „interesna sfera“ a dio je priključen Velikoj Albaniji. Italija je anektirala Boku Kotorsku (zajedno sa Konavlima upravno područje Guvernatorka Dalmacije). 12. srpnja 1941. Crnogorski sabor proglašava otcjepljenje od Jugoslavije. Zemun je pripao novostvorenoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH). Rimskim ugovorom od 18. svibnja 1941. regulirani su odnosi između NDH i Italije koja je dobila najveći dio jadranskog obalnog područja i dio obalne unutrašnjosti. Na tom je području uspostavljen Guvernatorka Dalmacija (sjedište u Zadru). Načinjeni su i drugi ugovori s Njemačkom i Italijom. Dio koji je anketirala Italija bio je tzv. I. zona.

Nakon II. svjetskog rata u Socijalističkoj Jugoslaviji jedan dio granica („AVNOJ-ske granice“) Hrvatske ponovno je promijenjen. Tako je u sastav Hrvatske 1945. godine uključena Baranja. Stvaranjem Bosne i Hercegovine kao posebne federalne jedinice, Hrvatska se „povukla“ s dijelova koji su bili uključeni 1929. godine u Primorsku banovinu. Ponovno je u Hrvatsku uključen kotar Dvor (na Uni). Ispravljena je i granica u kotarevima Korenica i Donji Lapac. Bili su sporni teritoriji u razgraničenju sa Slovenijom u općini Štrigova u Medimurju i na granici kotareva Karlovac i Črnomelj. Istra je pripojena Hrvatskoj, a kasnije je napravljeno razgraničenje između Slovenije i Hrvatske prema etničkom načelu.

Za detaljnije podatke vidjeti u Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991, Školska knjiga i HAZU, Zagreb, 1992. Iz te smo knjige zbog razumijevanja promjena prikazali karte broj 6, 7, 8 i 9.

5. Changes in the Territorial and Political Division of Croatia after World War I

Here will be presented some major changes of Croatian frontiers and territorial divisions (according to Boban, 1992) which had impact on the censuses data.

London agreement between the forces of Entente (Great Britain, France and Russia) and Italy settled the border with Italy. After armistice had been made with Austro-Hungary, Italian troops occupied this borderline. At the peace conference in Paris the problem of fixing the boundaries with Italy was set forth because Italian troops had entered Rijeka although this town was not meant to come under Italian rule. On 20 November 1920 at Rapallo Italy was acknowledged Istria (except Kastav) with the islands of Cres, Lošinj and Lastovo and the town of Zadar, whilst Rijeka got the status of independent town which it kept as late as 1924 when by the Treaty of Rome became a component of Italy.

Fixing the boundaries with Austria was signed by the peace treaty on 1 September 1919, and with Hungary the treaty was concluded on 4 June 1920.

Međimurje, inhabited mainly by Croats, was transferred from the possession of Hungarian feudalists to Croatian ones and conversely for several times. It constituted a part of Hungary from 1720 till 1848 when ban Jelačić incorporated it into Croatia. In 1861 it was again attached to Hungary until in 1918 the army of the National Council came to this region and in this way it was annexed to the new state of the Serbs, Croats and Slovenes.

Prekomurje, populated by Slovene inhabitants, was annexed to the state of Serbs, Croats and Slovenes at the Paris Peace Conference on 9 July 1919 and thereupon the Yugoslav army occupied this region.

Prekodravlje, with three settlements on the left side of the River Drava (Gola, Ždral and Repeš, comprising 5,000 inhabitants), was a component of Croatia, the fact proved by the peace conference.

Vojvodina was a part of Hungary (southern Hungary) settled by the Serbs during the war with Turkey (under Arsenije III Čarnojević). They were granted church autonomy and the exemption from the rule of Hungarian ranks. In 1848 the National Assembly of Serbs proclaimed Serbian Vojvodina in Srijemski Karlovci (with the support of ban Jelačić). This was annuled and Vojvodina was proclaimed the Austrian crown land (the official language being German and laws Austrian). In 1860 it was returned to Hungary. Somewhat later three districts of Srijem, having been attached to Vojvodina in 1848, were returned to Croatia. In 1918 Vojvodina was directly annexed to Serbia. In the mid-November 1918 Serbian troops entered Vojvodina as part of the allied army of the Entente.

Dalmatia fixed its boundary with Bosnia and Herzegovina in wars between the Venetian Republic and Turkey. Venice got considerable possessions in southern part of the Adriatic in 1699/1700.

The City-Republic of Dubrovnik relinquished its possession containing Klek and Neum as well as Sutorin in Boka Kotorska to the Turks in order to make

a buffer-zone towards Venice. A new boundary was determined in 1730 and remained as such up to 1797 when Napoleon overturned the Venetian Republic.

Dalmatia was under the Austrian authorities from 1797 till 1805. During the 1805-1813 period it was ruled by the French and in 1808 Napoleon abolished the City-Republic of Dubrovnik. After the Congress of Vienna it returned under Austria. From the former Venetian Dalmatia, Venetian Albania and the City-Republic of Dubrovnik, the Kingdom of Dalmatia was established in 1878 (the Congress of Berlin) which the area south of Budva to near Bar was attached to. Such a situation remained until 1918.

Eastern boundary with Bosnia was set in 1699. Croatia got the whole of Srijem, up to Belgrade, in 1718. Some corrections in the upper stream of the River Una in favour of Croatia were made in 1791.

Later, after the creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, new alterations were made, to the detriment of Croatia. Thus after the adoption of the Vidovdan Constitution on 28 June 1921, although it was opposed by Croatian and partly Slovenian parties, the country was divided into provinces, districts and communes. As the agreement was not reached, the King passed the Regulation on the Division of Land into Provinces on 26 June 1922. Consequently in Croatia and Slavonia established were Srijemska Province (Vukovar), Osječka Province (Osijek), Zagrebačka Province (Zagreb) and Primorsko-krajiška Province (Karlovac).

Međimurje, with the districts of Čakovec and Prelog, was included into Mariborska Province. The Kingdom of Dalmatia was divided into Dubrovačka (Dubrovnik) and Splitska Province (Split), while the area of Boka Kotorska (and farther southern part) was joined to Zetska Province and Montenegro respectively. Krk, formerly a component of Istria, was incorporated into Splitska Province and Kastav to Ljubljanska. In this way Croatia lost part of its territory settled by Croatian population.

On 6 January 1929 the Vidovdan Constitution was abolished and the Assembly dissolved. The absolutist monarchy was established and soon afterwards political parties were suppressed. The official name of the state changed into the Kingdom of Yugoslavia. The state was then divided into nine banovinas: Dravska (Ljubljana), Savska (Zagreb), Vrbaska (Banja Luka), Primorska (Split), Drinska (Sarajevo), Zetska (Cetinje), Vardarska (Skoplje), Moravska (Niš) and Dunavska (Novi Sad).

Former Kingdoms of Croatia and Slavonia were included into Savska and Primorska Banovina.

According to this new division, Međimurje, Kastav and the island of Krk were incorporated into Savska Banovina (the district of Črnomelj from Slovenia was attached, too) while the district of Čabar was joined to Dravska Banovina. The whole Srijem was excluded from Savska Banovina. Vukovar, Vinkovci, Županja, Srijemska Mitrovica and Šid were incorporated into Drinska Banovina and the rest of Srijem into Dunavska. Zemun, together with Pančevo and Belgrade, became a separate region - the Administration of the City of Belgrade.

Primorska Banovina also underwent changes. The greatest part of the province of Dubrovnik was incorporated in Zetska banovina whereas a part of western Herzegovina and Bosnian districts of Travnik, Livno and Duvno were annexed to Primorska Banovina.

The Law on the Changes and Additions to the Law on the Name and Division of the Kingdom in Administrative Areas of 28 August 1931 changed the boundaries once more. Thereby Čabar was incorporated in Savska Banovina and Črnomelj in Dravska. The districts of Vukovar, Vinkovci and Županja were also integrated

with Savska Banovina (they were excluded from Drinska Banovina). Šid and Srijemska Mitrovica were annexed to Dunavska Banovina. The district of Korčula (excepted from Zetska Banovina) was annexed to Zetska Banovina. Travnik was excepted and the district of Stolac attached. These changes were included in the octroyed Constitution of 3 September 1931.

By the Cvetković-Maček agreement in 1939 and the Regulation on Banovina of Croatia, established was Banovina of Croatia with Zagreb as its capital. Incorporated into this Banovina were Savska and Primorska Banovina as well as several districts, previously integrated with other Banovinas, like Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik and Fojnica. Territorial extent of Banovina of Croatia was to be determined after altering the country. Following the occupation in the April war (8-18 April) in 1941, Yugoslavia was divided into two zones of interest: German and Italian. Slovenia was also divided, while Hungarian troops occupied Prekomurje, Međimurje, Baranja and Bačka. Banat was occupied by Germany; Macedonia was divided between Bulgaria and Italy; Serbia was under German authority; Montenegro under Italy and part of it was incorporated into Great Albania. Boka Kotorska (together with Konavli constituting the administrative area of the Dalmatian Governor) was annexed to Italy. Zemun was ceded to the newly-created Independent State of Croatia (*Nezavisna država Hrvatska, NDH*). By the Pact of Rome of 18 May 1941 the relations between the Independent State of Croatia and Italy were regulated. Italy got the greatest part of the Croatian coast and part of the innerland of Croatia.

After World War II, in the Socialist Yugoslavia, part of the frontiers of Croatia were altered again. Thus in 1945 Baranja was incorporated in Croatia. By the foundation of Bosnia and Herzegovina as a separate federal unit, Croatia "withdrew" from the territories constituting Primorska Banovina in 1929. The district of Dvor (on the River Una) was again incorporated into Croatia. The boundaries in the districts of Korenica and Donji Lapac were modified. On the occasion of fixing boundaries with Slovenia disputable were territories in the commune of Štrigova in Međimurje and on the boundary between Karlovac and Črnomelj. Istria was integrated with Croatia and afterwards frontiers between Slovenia and Croatia were fixed by ethnic principle.

Karta 6. Kraljevina SHS, (1918.)
The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (1918)

Karta 7. Kraljevina SHS, podjela na oblasti (1922)
The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes - division into provinces (1922)

Karta 8. Kraljevina Jugoslavija, podjela na oblasti (1929.)
The Kingdom of Yugoslavia - the boundaries of *banovinas* (1929)

Karta 9. Kraljevina Jugoslavija, podjela na banovine 1931. i banovine Hrvatske 1939.
The Kingdom of Yugoslavia - boundaries of *banovinas* (1931) and *banovina Croatia* 1939

Karta 10. Jugoslavija 1941 - podjela na interesne zone
 Yugoslavia in 1941 - division into zones of interest

6. Židovi u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine

Analiza popisa stanovništva između dvaju svjetskih ratova, 1921. i 1931. godine mora uzeti u obzir da su načinjeni u novoj teritorijalnoj i političkoj podjeli. Nakon I. svjetskog rata dolazi do raspada Austro-Ugarske Monarhije kojoj je do tada pripadala Hrvatska i do stvaranja nove države Kraljevine SHS (Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca). Nastaju promjene državnih granica (vidi poglavlje 5), ali i nove unutrašnje podjele zemlje, najprije na oblasti, a kasnije na banovine. Broj stanovnika i broj Židova u ta dva popisa, prema tome, ne mogu se neposredno uspoređivati, jer nisu popisani na istom teritoriju.

Židova je u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1910. godine bilo 21.013, a 1921. (kada je priključeno Međimurje) 20.562 (za 451 osobu manje). Ali, kao što smo kazali, ne možemo zaključiti da se radi o njihovom stvarnom smanjenju. Vjerojatno je bilo gubitaka u ratu, smanjenog nataliteta u toku ratnih godina i migracija koje su prateća pojava ratova i političkih promjena, a i podaci popisa stanovništva 1921. nisu se mogli svuda prikupiti (dio Hrvatske bio je pod Italijom).

Iz Hrvatske odlaze Nijemci i Madari, posebno oni koji su bili na položajima u različitim državnim službama i na željeznici, a agrarna reforma 1918. godine i podjela zemlje dovodi nove stanovnike - koloniste.

Uspoređivali smo stoga iste kotareve, općine i gradove, gdje god je to bilo moguće, u popisima stanovništva 1921. i 1931. godine. Tako smo ipak uspjeli prikazati razlike u broju Židova (tablica 7) vezane i uz unutarnje migracije i naseljavanje gradova. Bez obzira na razlike u teritoriju koji je obuhvaćen popisom 1931, ako se ukupan Židova i broj onih koji žive u gradovima usporedi s takvim podacima iz ranijih popisa stanovništva, može se zaključiti da se proces doseljavanja Židova u gradove nastavlja. Tako 1921. godine od ukupnog broja Židova njih 54,7% živi u gradovima, a 1931. 77,5%. Taj proces nije jednak u svim gradovima; povećanje bilježimo u Dubrovniku, Karlovcu, Varaždinu i osobito u Zagrebu u kojemu je broj Židova 5.970 1921. godine, a 1931. 8.702, dakle ima 2.732 Židova više.

Popis mjesta u kojima su Židovi živjeli 1921. i 1931. obrađen je detaljnije stoga što je većina Židova koja je tamo živjela ubijena u Holokaustu. Za neke od njih samo ovaj podatak u popisu stanovništva dokazuje da su nekada tu bili, i ova je analiza načinjena u spomen na sve te nevine žrtve i nestale židovske zajednice.

U registraciji preživjelih Židova (koja je sačinjena 1946. godine) i njihova povratka u pojedina mjesta među ostalim je zabilježeno da se u Varaždin vratilo 54 Židova, u Vrpolje 5, Vinkovce 35, Viroviticu 23, Vukovar 23. U Zagreb se vratilo najprije 1.335, a kasnije još 879 Židova. U Slavonski Brod se vratilo 16, Šlavonsku Požegu 10, Split 175, Osijek 304, Našice 8, Karlovac 39, Đakovo 22, Čakovec 85. Razmjerno velik broj se vratio u Rijeku (185), Opatiju (33), Lovran (22) te Dubrovnik (38), vjerojatno stoga što su se spasili u talijanskoj zoni za

vrijeme II. svjetskog rata. Ovdje nismo nabrojili sva mjesta u koja su se vratili Židovi, u neka se na žalost vratilo samo nekoliko preživjelih, a neke su zajednice potpuno nestale (vidi poglavlje 8). Oko 20% preživjelih Židova ponovno se vratilo na židovsku vjeru, što znači da su, da bi spasili život, bili pokršteni.

Židovi u gradovima

Popisi stanovništva ne mogu se uvijek uspoređivati jer je bilo različitih administrativnih i političkih podjela istog teritorija. Mi smo zato izračunali samo ukupan broj Židova u popisu stanovništva i udio Židova u gradovima popisivanog područja.

Tablica 6/1

Židovi u Hrvatskoj* 1857-1931 - postotak u gradovima Jews in Croatia from 1857-1931, percentage in towns			
Godina Year	Ukupno Židova Total no. of Jews	Židovi u gradovima Jews in towns	%
1857	5.846	2.277	38,9
1880	13.488	5.644	41,8
1890	17.261	6.695	40,5
1900	20.032	9.112	45,5
1910	21.013	10.686	50,8
1921	20.562	11.238	54,7
1931	21.505	16.678	77,5

Izvor: Popisi stanovništva 1857, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921 i 1931 godine

*NAPOMENA: Popisi stanovništva 1857-1910 odnosili su se na teritorij Kraljevine Hrvatske i Slavonije. 1921. godine na teritorij Kraljevine SHS (Hrvatska, Slavonija, Medimurje i Kastav). Posebno je bila Kraljevina Dalmacija sa 314 Židova. Prema tome na teritoriju Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1921. ima ukupno 20.876 Židova. 1931. godine podaci se odnose na Savsku i Primorsku banovinu unutar Kraljevine Jugoslavije. Kako je tada bio uključen i dio BiH i na tom teritoriju je živjelo 513 Židova (od toga u gradovima 143, npr. u Mostaru 136) to onaj dio koji odgovara današnjoj Hrvatskoj imao je zapravo 20.992 Židova, od toga u gradovima 16.535 ili 78,76%. 1931. godine Dubrovnik je bio u Zetskoj banovini.

Tablica 6/2

Broj Židova u gradovima 1857-1931. godine							
The number of Jews in towns, 1857-1931							
Grad/town	1857	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Bjelovar	0	97	216	306	237	502	360
Karlovac	59	266	293	311	311	302	347
Koprivnica	119	383	398	382	447	369	339
Križevci	59	103	243	230	228	167	126
Osijek	578	1.493	1.585	2.027	2.299	2.731	2.455
Petrinja	0	22	31	37	50	19	14
Požega	59	156	224	327	327	340	248
Sisak	40	232	316	369	392	311	248
Slav. Brod	2	263	287	373	515	648	462
Zagreb	625	1.286	1.942	3.185	4.192	5.970	8.702
Varaždin	336	558	630	718	604	569	486

Izvor: Popisi stanovništva 1857, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921. i 1931. godine

Napomena kao i za tablicu 6/1

Na tablici broj 6/2 prikazali smo broj Židova u pojedinim gradovima Hrvatske i Slavonije prema podacima popisa stanovništva 1857, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921. i 1931. godine.

U popisima stanovništva prije II. svjetskog rata, broj Židova u gradovima (uz varijacije ovisne od razvoja pojedinih gradova) stalno raste, a najviše u Zagrebu.

Na priloženim grafikonima, koje smo izradili za neke od gradova prikazan je broj Židova u razdoblju 1857-1931, a na grafikonu broj 4 vidljiv je odnos ukupnog broja Židova i njihovog udjela u gradovima u pojedinim popisnim razdobljima.

Najveća koncentracija Židova 1857. godine bila je u županijama požeškoj, osječkoj, virovitičkoj, srijemskoj, zagrebačkoj, križevačkoj i varaždinskoj. Židova gotovo nema u području Like i Krbave, a u riječkoj županiji ih više ima samo u Sušaku (54). Ni kasnije, kada se Krajina "razvojačila" te 1881. godine pripojila civilnoj Hrvatskoj, u tim se krajevima ne naseljava mnogo Židova (tablica 4) zbog sporog gospodarskog rasta, što je bilo i uzrokom iseljavanja stanovništva iz tog dijela Hrvatske.

U drugim dijelovima Hrvatske Židovi postepeno naseljavaju dijelove koji su nekada bili pod Vojnom Krajinom. Tako (tablica 6/2) se u popisu iz 1880. godine nalaze u Bjelovaru, Petrinji, Slavonskom Brodu (i drugim mjestima) gdje ih ranije nije bilo. U Karlovcu je njihov broj naglo porastao, iako ih je bilo i 1857. godine, ali u predgrađu gdje su imali i svoju "bogomolju".

6. Jews in the 1921 and 1931 Censuses

Jews in Towns

In the analysis of population censuses between two World Wars, in 1921 and 1931, we must take into account the fact that they were carried out in a new territorial and political division. After World War I the Austro-Hungarian Monarchy, which Croatia appertained to till then, disintegrated and a new state was founded, the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes. State borders changed (see Chapter 5) and new internal divisions took place. The country was first divided into districts and later into ban's dominions (*banovine*). Consequently, the number of inhabitants and the number of Jews can not be directly compared in these two censuses because they were not enrolled in the same territory.

In the Kingdom of Croatia and Slavonia there were 21,013 Jews in 1910 and in 1921 (when Medimurje was attached) their number decreased by 451 persons and amounted to 20,562. However, as we said earlier, it can not be concluded that their number really decreased. There must have been losses in the War and decreased birth-rate during war years and migrations as accompanying occurrence of wars and political changes. Besides, data for the 1921 census could not be collected in all places (part of Croatia was under Italy).

Germans and Hungarians left Croatia, especially those who were officials in various state services and in the railway. Agrarian reform in 1918 and the division of land brought new inhabitants - colonists.

For this reason in the 1921 and 1931 censuses the same districts, communes and towns were compared wherever it was possible. Thus we managed to show the differences in the number of Jews (Table 7) linked both with internal migration and the settlement of towns. Regardless of the differences of areas comprised by the 1931 census, if the total number of Jews and the number of those living in towns is to be compared with the same data from previous censuses, it can be concluded that the migration process of Jews to towns continued. In this way 54.7 per cent of the total number of Jews lived in towns in 1921 and in 1931 this percentage was 77.5. This process was not the same in all towns; the increase was registered in Dubrovnik, Karlovac, Varaždin and particularly in Zagreb in which the number of Jews amounted to 5,970 in 1921 and 8,702 in 1931, consequently there were 2,732 more Jews ten years later.

The list of settlements in which the Jews were living in 1921 and 1931 has been presented in more details since the majority of them were killed during the Holocaust. For some of them only this fact in the population census has remained as a proof of their existence here and this analysis has been made in the memory of all these innocent victims and vanished Jewish associations.

In the registration of Jews who survived (made in 1946) and their return to some places, it was recorded, among other things, that 54 Jews returned to Varaždin, 5 to Vrpolje, 35 to Vinkovci, 23 to Virovitica and 23 to Vukovar. At first 1,335 Jews returned to Zagreb and later on additional 879. Slavonski Brod saw the return of 16 Jews, Slavonska Požega 10, Osijek 304, Našice 8, Karlovac

39, Đakovo 22 and Čakovec 85. A relatively great number returned to Rijeka (185), Opatija (33), Lovran (22) and Dubrovnik (38), probably because they got saved in the Italian zone during World War II. All the places which the Jews returned to have not been enumerated here. Unfortunately, only a few of those who survived returned to certain places while several associations completely disappeared (see Chapter 8). Around 20 per cent of the survivors returned to Jewish religion and this means that they had baptized in order to save their lives.

Table 6/2 shows the number of Jews in certain towns of Croatia and Slavonia according to the census data of 1857, 1880, 1890, 1900, 1910, 1921. and 1931.

In censuses before World War II the number of Jews increased in towns, with variations depending on the development of certain towns and regions. The highest increase was recorded in Zagreb.

The number of Jews in certain towns in Croatia in the period from 1857 to 1931 has been graphically represented. Figure 4 shows the total relation of the number of Jews and the number of Jews in towns in certain censuses.

The greatest concentration of Jews was in Požeška, Osječka, Virovitička, Srijemska, Zagrebačka, Križevačka and Varaždinska County. There were almost no Jews in the territory of Lika and Krbava as well as in other areas which then were included in the Military Frontier. In Riječka County they were to be found only in Sušak (54). Not even later, when Military Frontier was demilitarized and in 1881 attached to civil Croatia, the number of Jews who settled in Lika and Krbava was not high (Table 4) due to slow economic development that, in turn, caused the emigration of population from that part of Croatia.

In other parts of Croatia the Jews gradually settled the areas which earlier formed a part of the Military Frontier. Thus (Table 6/2) in the 1880 census Jews were to be found in Bjelovar, Petrinja, Slavonski Brod (and other settlements) in which they were not recorded in 1857. Their number rapidly increased in Karlovac, although there were some of them there in 1857, but in the suburb where they had their synagogue.

The number of Jews by districts and towns according to the 1931 census and the number of Jews according to the register of Jewish communities in 1929/1930 have been presented in Table 8. These data differ, but we must take into account that at that time not only Jews who lived in the centre of the commune (most often in a town or greater settlement) but also the ones from surrounding villages belonged to this commune.

Table 8 plainly shows that in 1931 the majority of Jews (77.5 per cent) lived in towns.

If we compare the 1931 census data with those of the 1857 census, it is obvious that Jews lived in a smaller number of settlements and in many of them their number decreased as well. However, the number of Jews increased in bigger towns because they were moving to town centres. Thus, for example, in the town of Osijek the number of Jews increased from 588 (in 1857) to 4,445 (in 1931), while at the same time their number decreased to a half in the Osijek district. As some towns and the number of their inhabitants were developing, so the number of Jews increased in them and decreased in surrounding villages. In this way in 1931 only 137 Jews lived in the Zagreb district, 15 in the district of Karlovac, 71 in the district of Osijek, 50 in the one of Sisak and just 8 in the district of Čakovec.

However, all the towns did not develop in the same manner, in some the development was slowed down. In such case the Jews remained in surrounding villages. Thus, for example, in the district of Našice lived 314 Jews, while in Našice 161; in the district of Đakovo there were 329 Jews and in Đakovo 253.

Urban centres from 1931 within the borders of *banovina* Croatia (from 1939) have been presented at Map 11.

Tablica 7

Židovi u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1921. i 1931. godine po kotarevima (općinama i gradovima) svrstanih po abecednom redu Jews in Croatia according to 1921 and 1931 censuses, by districts, communes and towns in alphabetical order								
Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Benkovac	0	3	Benkovac	0	1	Bakar	0	1
			Novigrad	0	1			
			Obrovac	0	1			
Biograd	0	2	Biograd	0	1			
			Zemunik	0	1			
Bjelovar	137	55	Gudovac	44	6	Bjelovar	502	360
			Ivanska	10	3			
			Nova Rača	19	9			
			Prespa		4			
			Severin	20	24			
			Trojstvo	25	9			
Brač	4	2	Supetar	4	2			
Brinje	1	0	Brinje	1	0			
Crikvenica	11	30	Crikvenica	11	30			
Čakovec	638	6	Podturen	8	6	Čakovec	611	533
Čazma	56	70	Čazma	18	16			
			Dubrava	10	20			
			Ivanić-Grad	2	16			
			Kloštar-Ivanić	20	5			
			Križ	6	13			
Daruvar	280	215	Daruvar	192	135			
			D. Brestovac	1	2			
			Dežanovac	16	14			
			Končanica	0	4			
			Miokovićevo		25			
			Sirač	7	4			
			Uljanik	27	23			
			Van. Daruvar		4			
Vel. Bastaji	1	1						

Židovi u Hrvatskoj

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Delnice	1	1	Fužine	1	1			
Djakovo	450	329	Budrovci	7	8			
			Dj. Satnica	3	4			
			Djakovo	390	253			
			Drenje	3	3			
			Gorjani	1	1			
			Lev. Varoš	10	7			
			Semeljci	3	10			
			Strizivojna	1	1			
			Trnava	9	13			
			Vrbica	2	14			
			Vrpolje	12	19			
Donja Stubica	47	65	Bistra	3	4			
			Don. Stubica	28	18			
			Gor. Stubica	3	1			
			Mar. Bistrica	4	3			
			Oroslavje	9	39			
Donji Miholjac	155	173	Čadjavica	9	10			
			Donji Miholjac	99	119			
			Marjanci	10	2			
			P. Moslavina	12	16			
			P. Podgajci	7	6			
			Šljivoševci	6	14			
			Viljevo	17	6			
Dubrovnik	109	0				Dubrovnik	108	120
Dugo Selo	40	24	Dugo Selo	30	23			
			Pos. Bregi	10	1			
Garešnica	51	53	Berek	2	5			
			Garešnica	25	32			
			Hercegovac	19	16			
Gjurjevac	92	97	Gjurjevac	30	25			
			Jelačićevo		10			
			Kalinovac		11			
			Kloštar	8	7			
			Molve	1	4			
			Pitomača	14	20			
			P. Sesvete	4	5			
			Virje	21	15			

Židovi u Hrvatskoj

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Glina	42	39	Glina Kraljevčani	38 4	37 2			
Gospić	4	0	Gospić	4	0			
Gračac	2	0	Gračac	2	0			
Grubišno Polje	70	63	Grubišno Polje Ivanovo Selo V. Grdjevac	39 0 31	30 8 25			
Hvar	0	6	Hvar	0	6			
Ilok	306	397	Beočin Čerević Erdevik Ilok Neštin Susek	46 8 24 206 5 6	37 7 27 292 7 34			
Imotski	1	0	Imotski	1	0			
Ivanec	60	43	Bednja Cvetlin Ivanec Lepoglava	6 42	4 4 22 11			
Jastrebarsko	23	29	Jastrebarsko Krašić Petrovina Sv. Jana	15 3 5	18 5 1 5			
Karlovac	19	15	Draganići Duga Resa Ozalj Rečica	 5 12 2	1 3 7 4	Karlovac	302	347
Kastav	0	1	Kastav	0	1			
Klanjec	6	4	Klanjec	6	4			
Knin	0	2	Knin Drniš	0 0	1 1			
Koprivnica	101	103	Drnje Gjelekovac Gola Kop. Ivanec Legrad Novigrad Peteranec Sokolovac	7 13 11 16 30	8 2 13 10 18 11 8 22	Koprivnica	369	339

Židovi u Hrvatskoj

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
			Ždala	15	11			
Korčula	2	3	Korčula		3			
Korenica	0	1	Plit. Jezera		1			
Kostajnica	26	40	Dubica	4	10			
			Kostajnica	15	30			
Krapina	84	59	Gjurmanec	7	10			
			Krapina	62	33			
			Radoboj	2	4			
			Zabok	7	6			
			Začretje	6	6			
Križevci	64	57	Gradec	12	10	Križevci	167	126
			S. Ivan Žabno	21	20			
			S.P. Čvrstec		5			
			Vijakovac	5	4			
			Vrbovec	24	18			
Krk	0	1	Baška	0	1			
Kutina	77	60	Kutina	54	50			
			Ludina	5	3			
			Popovača	18	17			
Ludbreg	107	100	Ludbreg		12			
			Ludbregov trg	72	60			
			M. Bukovec	8	12			
			Martijanec	10	13			
			Rasinja	8	3			
Makarska	3	25	Makarska	3	25			
Metković	7	3	Metković	7	3			
Našice	339	314	Budimci	0	2			
			Čačinci	11	8			
			Feričanci	13	14			
			Gjurgjenovac		47			
			Klokočevci	73	6			
			Koška	10	14			
			Našice	220	161			
			Obradovci	4	6			
			Orahovica	44	41			
			Podgorač	23	9			
			V. Našice		5			
			Zdenci	1	1			
Nova Gradiška	285	29	Cernik	13	8	Nova Gradiška	200	207

Židovi u Hrvatskoj

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
			Davor	3	7			
			N. Kapela	8	4			
			Rešetari	9	10			
Novi	7	2	Novi	7	2			
Novi Marof	48	51	Brez. Hum	7	6			
			Gornja Reka	11	10			
			Ljubešćica		5			
			Nov. Marof	5	5			
			V. Var. Top.	25	23			
Novska	49	47	Ban. Jaruga		18			
			Jasenovac		2			
			Lipovljani	5	1			
			Međurić	5	0			
			Novska	32	26			
			Rajić	5	0			
Ogulin	62	24	Gen. Stol	0	11			
			Gomirje	0	3			
			Ogulin	55	20			
Okučani	N. Gr. 285	19	Dragalić		1			
			Okučani	13	7			
			Rajić	1	4			
			S. Gradiška	11	7			
Osijek	68	71	Aljmaš	0	2	Osijek	2.731	2.445
			Bij. Brdo	1	2			
			Čepin	9	9			
			Dalj	17	10			
			Ernestinovo	0	3			
			Hrastin	3	9			
			Laslovo	3	1			
			Retfala	29	29			
Otočac	3	0	Otočac	3	0			
Pakrac	286	191	Antunovac	9	7			
			Badljeвина	9	6			
			Bučje	8	3			
			Čagalić	6	5			
			Gaj	13	6			
			Kukunjevac	10	9			
			Lipik	52	47			

Židovi u Hrvatskoj

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
			Pakrac	171	108			
Petrinja	28	21	Gora	6	7	Petrinja	19	14
			Moščenica	4	5			
			Sunja	18	9			
Pisarovina	28	21	Kupinec	3	0			
			Lasinja	8	0			
			Pisarovina	11	15			
			Pokupsko	7	6			
Podravska Slatina	280	243	G. Miholjac	14	7			
			N. Bukovica	34	34			
			P. Slatina	176	174			
			S. Drenovec	1	13			
			Sopje	16	3			
			Voćin	39	2			
Pregrada	19	16	Pregrada	12	16			
Prelog	118	66	D. Dubrava	17	21			
			D. Vidovec	9	9			
			Draškovec	3	4			
			Goričan	1	4			
			Kotoriba	8	7			
			Prelog	43	2			
			Legrad	30				
			D. Kraljevac	7				
Rab	0	4	Rab	0	4			
Samobor	29	8	Samobor	26	7			
			Sv. Nedelja	2	1			
			Sv. Martin	1				
Senj	0	0				Senj	0	6
Sinj	5	0	Sinj	5	0			
Sisak	43	28	Kratečko	8	4	Sisak	331	248
			Lekenik	15	11			
			Mar. Ves	15	8			
			Sela	0	2			
			Topolovec	5	3			
Slavonska Požega	63	5	Bekteže	34	25	Slavonska Požega	340	248
			Pleternica	10	8			
			P. Brestovac	1	3			
			Ruševo	9	15			

Židovi u Hrvatskoj

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
Slunj	6	0	Primišlje Slunj	5 1				
Sv. Ivan Zelina	15	16	M. Bjelovar S.I. Zelina V.S.I. Zelina	7 3 5	5 6 5			
Šibenik	0	0				Šibenik	?	28
Šid	60	59	Kukujevci Morović Šid	4 1 60	3 1 59			
Udbina	1	1	Udbina	1	1			
Valpovo	207	175	Belišće Bizovac Brodjanci Ladimirevci Petrijevci Valpovo V. Valpovo		101 4 1 8 1 30 3			
Varaždin	59	50	Bartolovec Biškupec Jalžabet K. Cestica Petrijanec Vidovica Vinica	0 5 7 5 2 8 22	9 6 2 1 1 8 23	Varaždin	423	486
Velika Gorica	67	37	Dubranec Krvarsko Novo Čiče Orle V. Gorica Vukovina	9 9 14 3 25 4	7 2 5 3 19 1			
Vukovar	30	30	Antin Bobota Čakovci Korog Markušica Negosavci Nuštar Opatovac	2 0 3 3 8 1 1 4	2 7 2 4 4 1 6 2	Vukovar	456	306

Židovi u Hrvatskoj

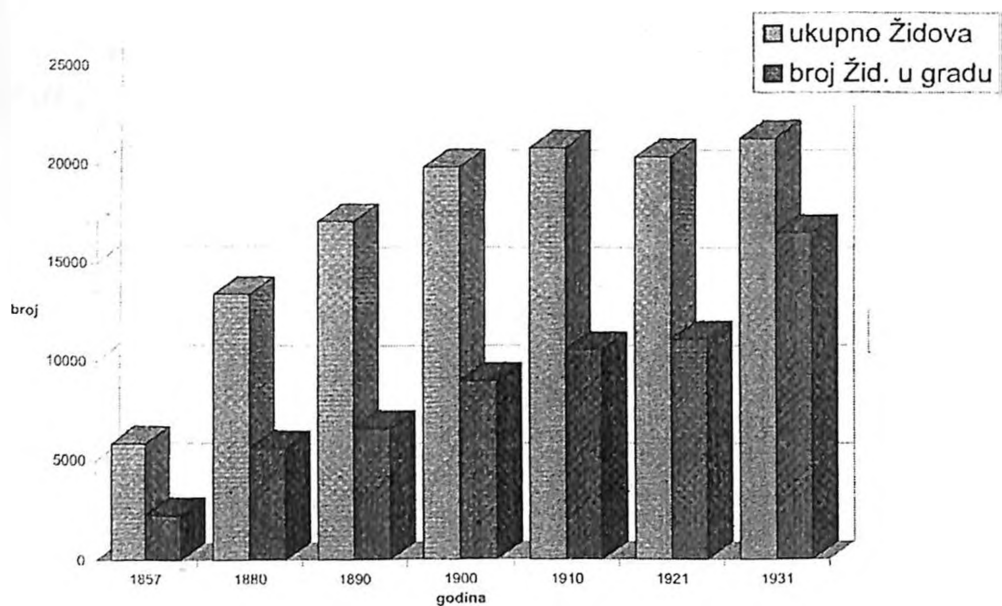
Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
			Trpinja	0	2			
Vinkovci	77	85	Andrijaševci	2	7	Vinkovci	748	647
			Cerna	2	3			
			Ivankovo	9	15			
			Komletinci	1	1			
			Nijemci	17	8			
			Otok	15	10			
			Retkovci	10	12			
			Slakovci	8	8			
			S. Mikanovci	5	11			
			V. Novo Selo		1			
			Vodjinci	8	9			
Virovitica	132	109	Cabuna	39	36	Virovitica	278	233
			Gradina	33	22			
			Lukač	17	14			
			Pivnica		1			
			Suhopolje	23	28			
			Š. Bukovica	20	8			
Vojnić	10	4	Krnjak		4			
			Vojnić	10				
Vrbovsko	23	25	Bosiljevo	2	3			
			Ravna Gora	2	2			
			Srp. Moravice	13	6			
			Vrbovsko	6	14			
Vrginmost	4	0						
Zagreb	86	137	Brdovec	2	13	Zagreb	5.970	8 702
			Kustošija		64			
			Sesvete	7	2			
			Stenjevec	9	1			
			Stupnik	6	5			
			Sv. Klara	0	3			
			Šestine	6	5			
			Vrapče	42	44			
Zlatar	40	26	Bedekovčina		7			
			Budinščina	6	3			
			Hrašćina Trg.	6	3			
			Zlatar	19	13			
Županja	141	88	Babina Greda	18	5			
			Bošnjica	0	5			
			Drenovci	2	5			

Židovi u Hrvatskoj

Kotar District	1921	1931	Općine Communes	1921	1931	Grad Town	1921	1931
			Gunja	7	2			
			Račinovci	6	2			
			Rajevo	8	6			
			Slav. Šamac	12	15			
			Soljani	0	6			
			Štitar	10	7			
			Vrbanja	20	10			
			Županja	47	25			
Ukupno Total	20.562	21.505				Ukupno Total	11.238 54,7%	16.678 77,5%

Izvor: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine. Kraljevina Jugoslavija, izdanje Opšte državne statistike, Sarajevo, 1932. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga II. Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938. Glavni pregled Upravne podjele banovine Hrvatske po općinama i srezovima sa glavnim rezultatima popisa stanovništva od 31. III. 1931. godine. Prisutno stanovništvo prema popisu od 31. III. 1931. po veroispovesti, str. 298-328.

Grafikon br. 4: Židovi u Hrvatskoj 1857-1931, postotak u gradovima
Jews in Croatia from 1857 till 1931, percentage in towns

Židovi u Hrvatskoj

Tablica 8.

Židovi prema popisu stanovništva 1931. u kotarevima i gradovima u Savskoj banovini
(ukupno 2,704.383 stanovnika, 19.575 Židova)
Jews according to 1931 census in districts and towns in Savska banovina

Kotar District	stanov. population	Židovi Jews	Grad Town	stanov. population	Židovi Jews	Židovska općina* član "duša" Jewish Communes	
Bjelovar	64.412	55	Bjelovar	10.252	360	210	600
Brod na Savi	52.863	37	Brod na Savi	13.776	462	177	418
Crikvenica	12.169	30					
Čakovec	48.825	6	Čakovec	6.192	533	211	800
Čazma	38.044	70					
Daruvar	35.935	215	Daruvar	3.640	135	106	239
Donja Stubica	40.795	65					
Donji Miholjac	26.961	173	Donji Miholjac	5.899	119	100	224
Dugo Selo	20.360	24					
Đakovo	52.941	329	Đakovo	7.339	253	100	548
Đurđevac	52.258	97	Đurđevac mj.	10.013	25		
Garešnica	30.971	53	Garešnica	10.095	32		
Glina	45.742	39	Glina	2.315	37		
Grubišno Polje	24.179	63	Grubiš. Polje	7.825	30		
Gradiška Nova	50.088	44	Gradiška N.	4.218	207	73	220
Ivanec	45.620	43	Ivanec	15.414	22		
Jastrebarsko	38.009	29					
Karlovac	43.443	15	Karlovac	21.210	347	137	400
Koprivnica	44.615	103	Koprivnica	9.472	339	148	
Kostajnica	29.099	40	Kostajnica	2.039			
Krapina	34.453	59	Krapina	4.771	33		
Križevci	54.490	57	Križevci	7.035	126	62	210
Kutina	28.041	60	Kutina	10.572	50	75	200
Ludbreg	29.533	100	Ludbreg Trg.	2.683	60	42	74
Našice	50.791	314	Našice	5.637	161	60	399
Novi Marof	36.129	51					
Novska	29.164	51	Novska	3.115	26		
Ogulin	47.203	24	Ogulin	10.015	20		
Osijek	33.514	71	Osijek	40.337	2.445	788	3.180**

Kotar District	stanov. population	Židovi Jews	Grad Town	stanov population	Židovi Jews	Židovska općina* član "duša" Jewish Communes	
Pakrac	40.051	191	Pakrac	2.448	108	63	209
Petrinja	32.856	21	Petrinja	5.536	14		
Pisarovina	14.965	21					
Požega	59.920	59	Požega	7.125	248	90	468
Pregrada	33.034	16					
Prelog	44.948	66	Prelog	4.400	21		
Sisak	27.436	28	Sisak	10.915	248	230	
Slatina			Slatina				
Podravska	45.495	243	Podravska	9.753	174	80	262
Sušak	18.848	3	Sušak	16.111	95	žid.op.Rijeka-Italija	
Valpovo	24.096	175	Valpovo	3.730	30	85	157
Varaždin	45.739	50	Varaždin	14.612	486	262	1.400
Vinkovci	36.096	85	Vinkovci	13.267	647	227	995
Virovitica	39.152	109	Virovitica	10.652	233	102	643
Vukovar	36.474	30	Vukovar	10.862	306	134	600
Zagreb	64.314	137	Zagreb	185.581	8.702	2.861	12.000***
Županja	34.719	88					

Napomene:*Broj članova i "duša" u Židovskim općinama su prikazani prema Jevrejskom almanahu za 1929/30 godinu koji je izdao Savez rabina SHS

** U Osijeku su postojale dvije Židovske općine: u Gornjem gradu i Dolnjem gradu (86 članova i 160 "duša" koje smo brojučano prikazali zajedno

*** U Almanahu su navedene dvije Židovske općine u Zagrebu od kojih je ona sefardskog obreda imala 121 člana, mi smo ih brojučano prikazali zajedno

U popisu stanovništva 1931. godine, kotar Dubrovnik nalazio se u Zetskoj banovini (50.201 stanovnik) sa 120 Židova koji svi žive u gradu Dubrovniku (18.765 stanovnika). U Dubrovačkoj židovskoj općini ima 45 članova i 101 duša. Gradovi Split (43.711 stanovnika od toga 292 Židova) i Šibenik (37.271 stanovnik od toga 28 Židova) nalazili su se u primorskoj banovini. U Splitskoj židovskoj općini ima 50 članova i 120 "duša".

Gradovi Ilok (5.809 stanovnika, 292 Židova) i Šid (5.926 stanovnika, 59 Židova) nalazili su se u Dunavskoj banovini. U Židovskoj općini Ilok bilo je 50 članova i 320 "duša".

U tablici broj 8 prikazali smo broj Židova po kotarevima i gradovima prema popisu stanovništva 1931. godine i broj Židova prema popisu židovskih općina 1929/ 1930. godine. Ovi se podaci razlikuju, ali se mora uzeti u obzir da su tada jednoj židovskoj općini pripadali ne samo Židovi koji su živjeli u sjedištu općine (najčešće gradu ili većem središtu) već i Židovi iz okolnih malih mjesta. Tablica broj 8 jasno pokazuje da se 1931. godine većina Židova nalazi u gradovima (77,5%).

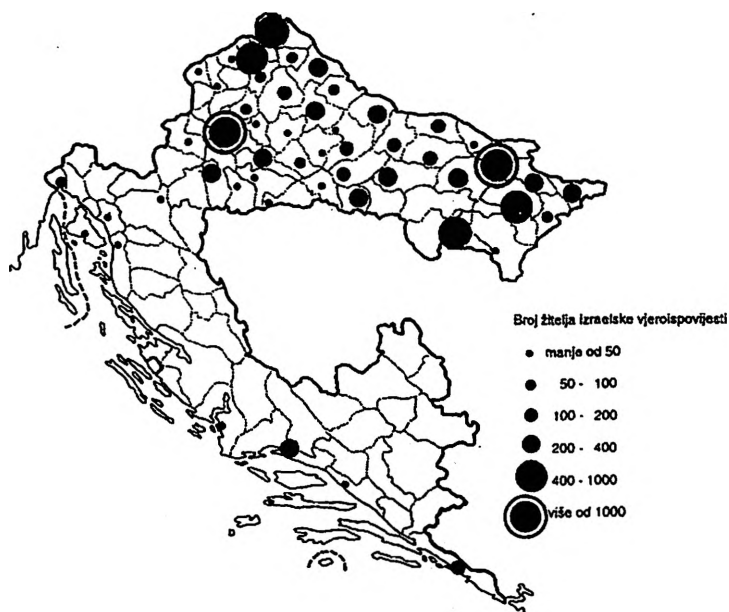
Ako usporedimo podatke popisa 1931. godine sa popisom stanovništva 1857. godine vidljivo je da se Židovi nalaze u manjem broju naselja, a i u mnogima od njih se njihov broj smanjuje. Povećava se, međutim, broj Židova u većim

gradovima, jer se sele sa periferije u gradske centre. Tako se npr. u gradu Osijeku broj Židova povećao od 588 (1857) na 2.445 (1931) a istodobno se u osječkom kotaru njihov broj smanjio na polovinu. Što su se brže razvijali neki gradovi i broj stanovnika u njima, to se i broj Židova u njima povećavao, a u okolnim mjestima smanjivao. U zagrebačkom kotaru je tako 1931. živjelo svega 137 Židova, karlovačkom 15, osječkom 71, varaždinskom 50, sisačkom 28, a u čakovačkom samo 8.

Nisu se svi gradovi jednako razvijali, u nekima je razvoj bio usporen i tada se Židovi i nadalje zadržavaju u okolnim mjestima. Tako npr. u našičkom kotaru živi 314 Židova, a u Našicama 161; u đakovačkom kotaru ima 329 Židova, a u Đakovu 253 itd.

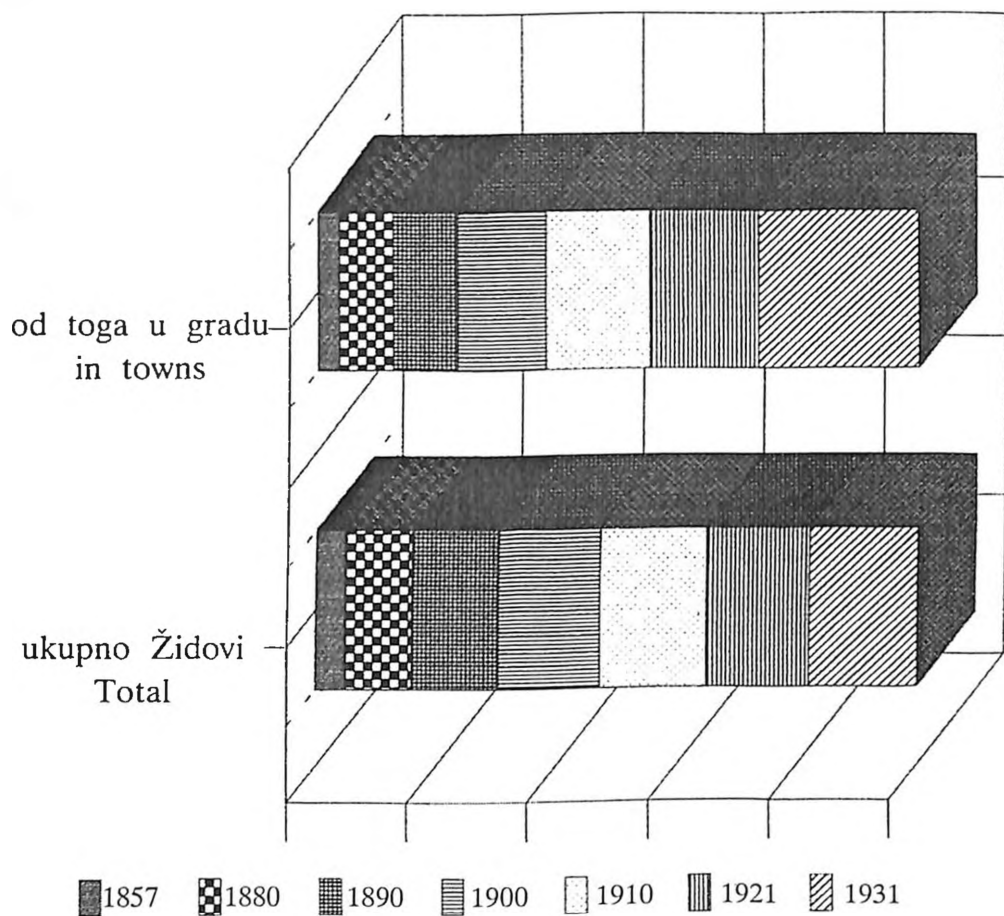
Na karti broj 11. prikazani su urbani centri prema popisu stanovništva 1931. godine ali u granicama banovine Hrvatske iz 1939. godine, kako bi obuhvatili i one gradove koji u popisu 1931. nisu bili u sastavu Savske i Primorske banovine. Židovske zajednice (općine) organizirane 1857. godine oko sinagoga (tada ih nazivaju „bogomolje“) održale su se kao zajednice i nadalje ih nalazimo u popisu židovskih općina u Almanahu za 1929/30 godinu (tablica 24). U tom popisu nedostaju samo one u Podgoraču i Popovači, a zajednica iz Cernika prešla je u Novu Gradišku. Između 1857. i 1930. osnovane su nove židovske općine u Bjelovaru, Slavanskom Brodu, Daruvaru, Orahovici, Sisku, Valpovu i Vinkovcima.

To su većinom ona mjesta koja su 1857. bila dio Vojne krajine i u kojima uglavnom nije bilo Židova. Dio Vojne krajine koji se nalazio u Lici zaostajao je u gospodarskom razvoju i u njemu se nije znatno povećavao broj Židova niti su se tamo organizirale židovske zajednice (općine).

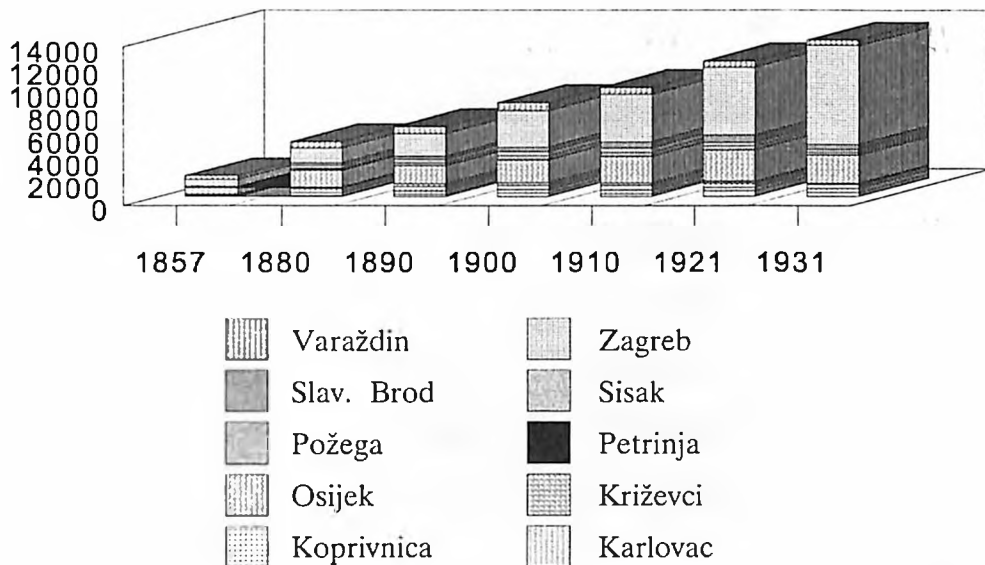
Karta 11. Židovi u Hrvatskoj 1931. godine
Jews in Croatia in 1931

Grafikon br. 5. Ukupan broj Židova i broj u gradovima od 1857-1931
 Total number of Jews and number in towns from 1857-1931

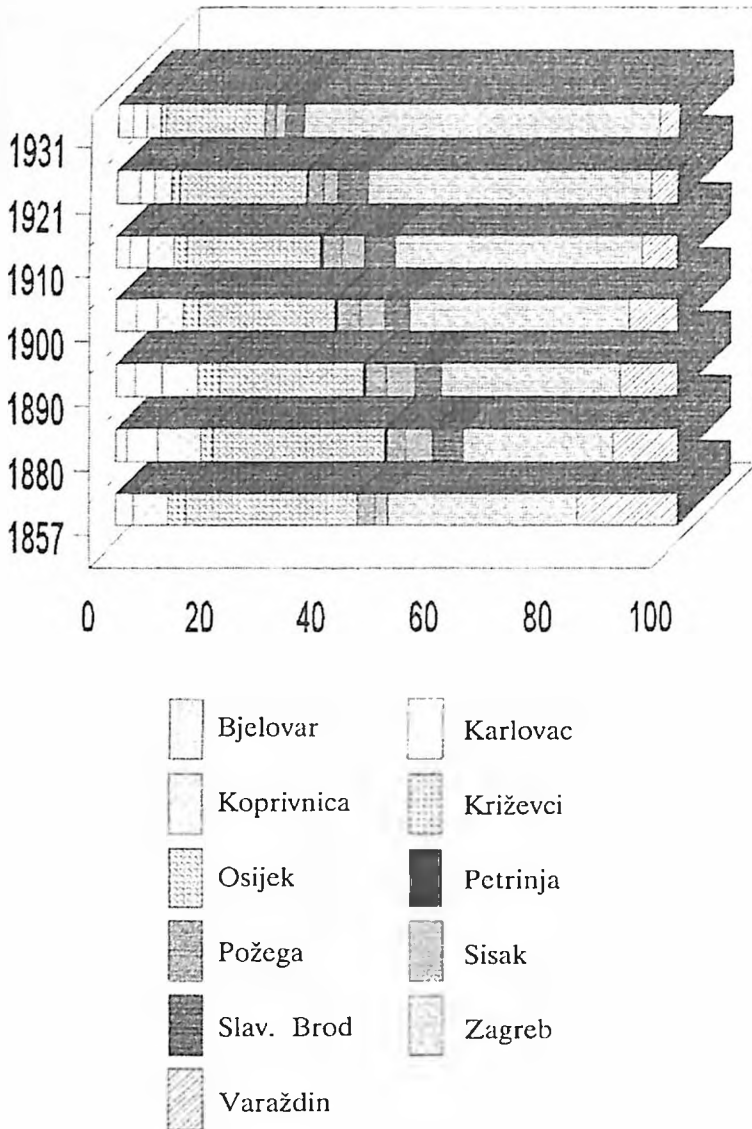
Godina Year	ukupan broj Židova Total	Broj Židova u gradovima In towns
1857	5.845	2.277
1880	13.488	5.644
1890	17.261	6.695
1900	20.032	9.112
1910	21.013	10.686
1921	20.562	11.238
1931	21.505	16.678

Grafikon br. 6. Židovi u Hrvatskoj 1857-1931. po godinama i gradovima
 Jews in Croatian towns, by years and towns, 1857-1931

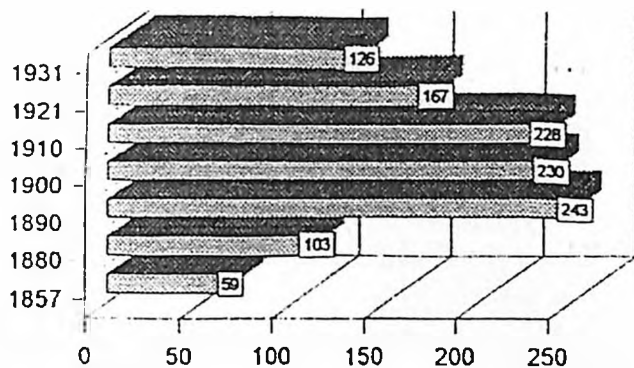

	1857.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.
Bjelovar	0	97	216	306	237	502	360
Karlovac	59	266	293	311	311	302	347
Koprivnica	119	383	398	382	447	369	339
Križevci	59	103	243	230	228	167	126
Osijek	578	1493	1585	2027	2299	2731	2455
Petrinja	0	22	31	37	50	19	14
Požega	59	156	224	327	327	340	248
Sisak	40	232	316	369	392	311	248
Slav. Brod	2	263	287	373	515	648	462
Zagreb	625	1286	1942	3195	4192	5970	8702
Varaždin	336	558	630	718	604	569	486

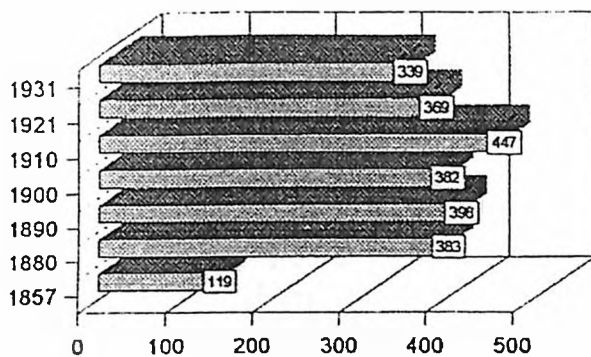
Grafikon br. 7. Ukupan broj Židova u gradovima 1857-1931
Total number of Jews in towns 1857-1931

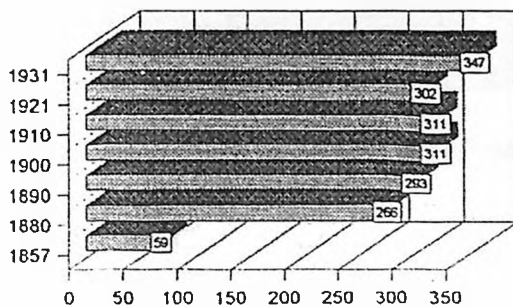
Grafikon br. 8: Židovi u Križevcima
Jews in Križevci

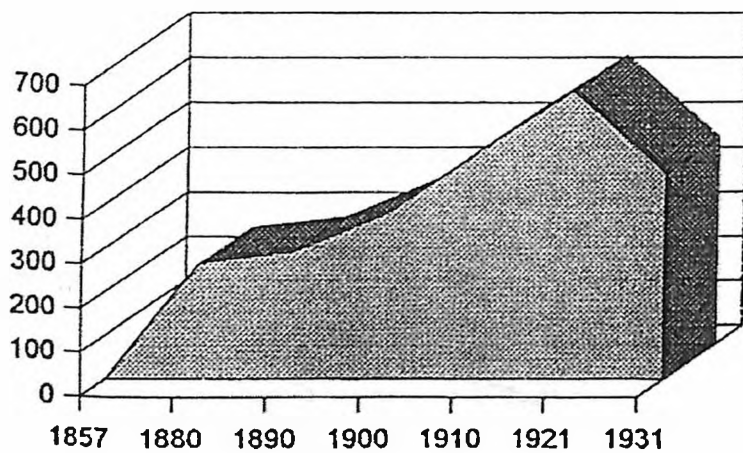
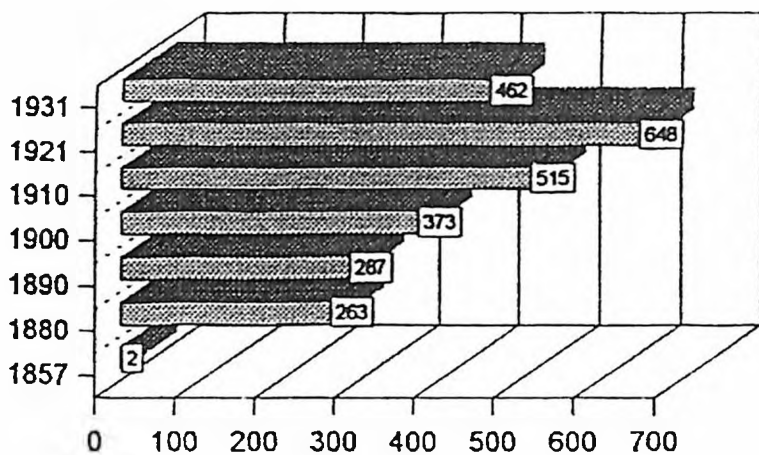
Grafikon br. 9: Židovi u Koprivnici
Jews in Koprivnica

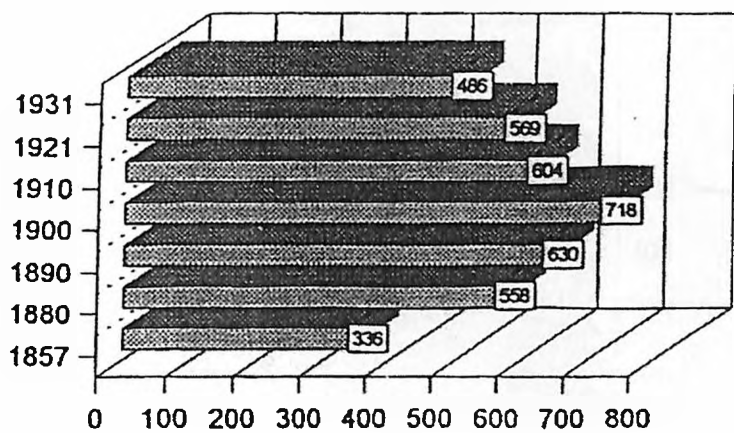
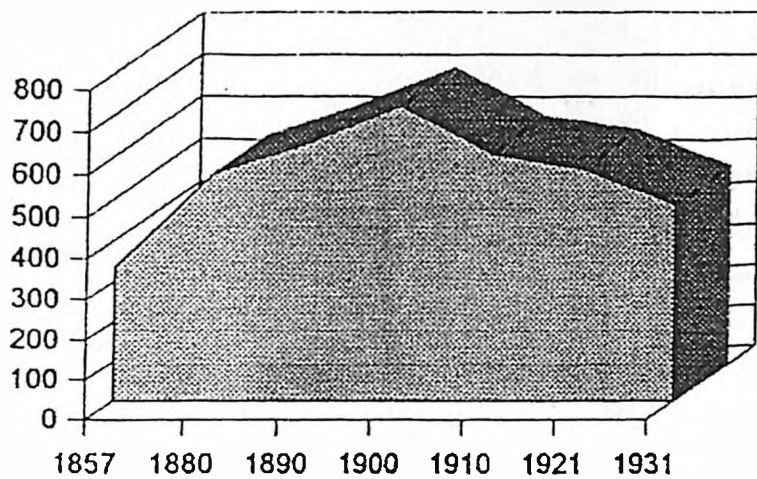
Grafikon br. 10: Židovi u Karlovcu
Jews in Karlovac

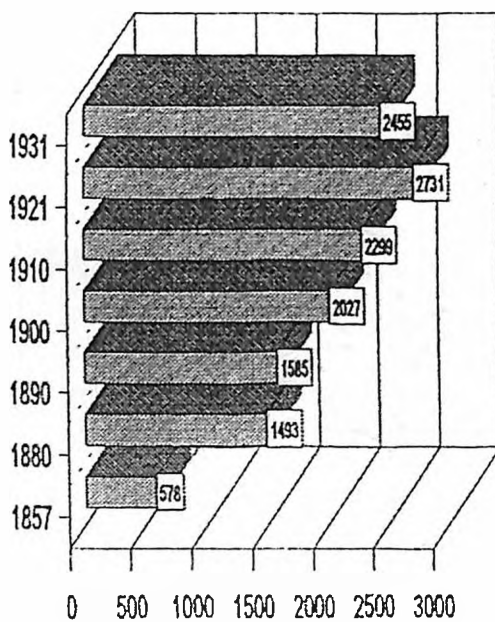
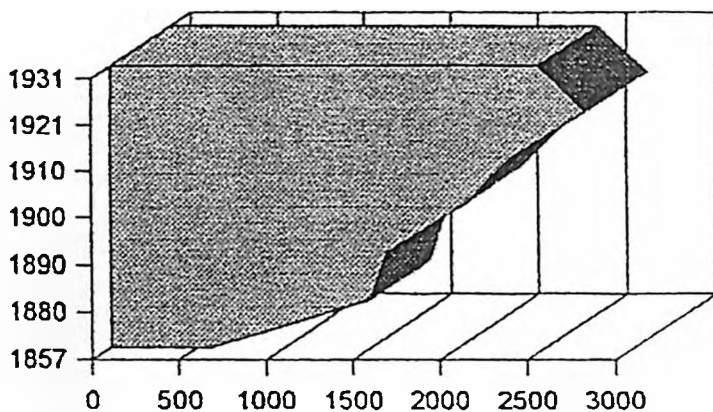
Grafikon br. 11: Židovi u Slavonskom Brodu
Jews in Slavonki Brod

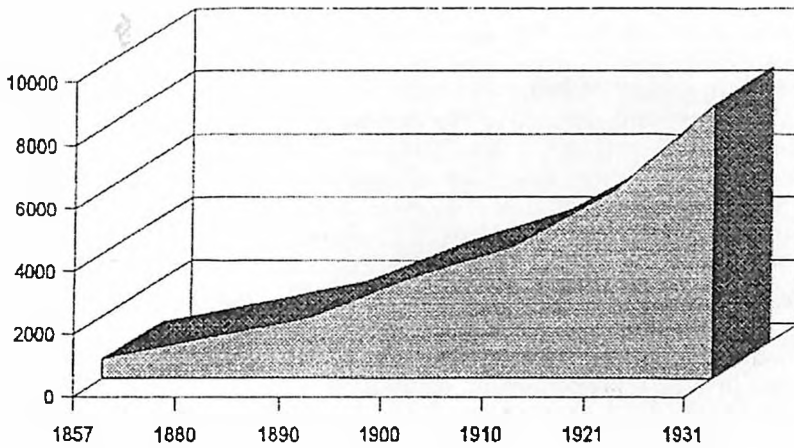
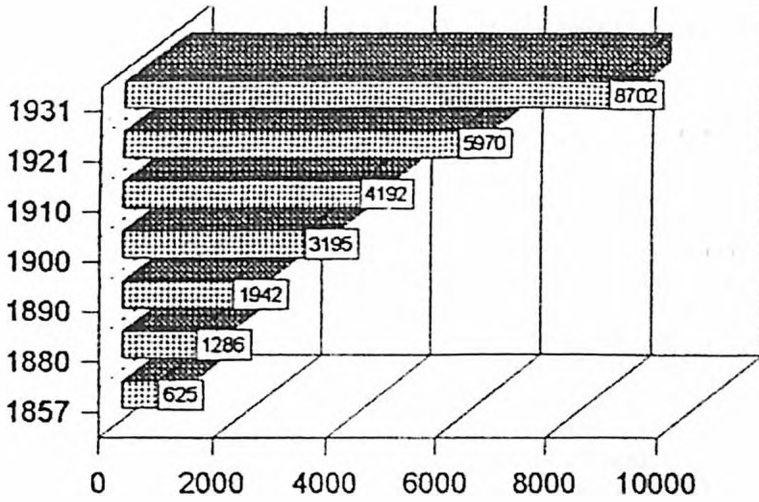
Grafikon br. 12: Židovi u Varaždinu
Jews in Varaždin

Grafikon br. 13: Židovi u Osijeku
Jews in Osijek

Grafikon br. 14: Židovi u Zagrebu
Jews in Zagreb

7. Židovi u Hrvatskoj tijekom II. svjetskog rata

Židovska sudbina u Hrvatskoj u II. svjetskom ratu bila je ista kao i sudbina europskih Židova u zemljama koje su bile pod utjecajem Njemačke ili od nje okupirane.

Već se sredinom tridesetih godina osjećao sve veći antisemitizam (I. Goldstein, 1996), na što su reagirale i židovske organizacije, pa je npr. na VI. kongresu Saveza židovskih općina u Beogradu 1936. godine donesena rezolucija o antisemitizmu. Glavni odbor Saveza 1939. godine ipak smatra da se zahvaljujući „tradicionalnom naprednom političkom stavu jugoslavenskog naroda nije uspeo poremetiti miran život jugoslavenskih Jevreja“. Krajem 1940. donešena je „Uredba o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja s predmetima ljudske ishrane“ kojom se zapravo zabranjuju židovskim vlasnicima trgovina i veletrgovina poslovi s hranom. Donesena je i „Uredba o upisu lica jevrejskog porekla za učenike univeziteta, viših, srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola“ kojom se uvodi numerus clausus, tj. ograničava upis Židova u te škole.

Savez je reagirao na te uredbe u pomirljivom tonu, u obliku rezolucija i deklaracija. Židovima je ograničeno i zapošljavanje u državnim i banskim službama te u prosvjeti (Stulli, 1989). Predstavnik židovskih organizacija vlada je umirivala tvrdnjom da „nema razloga ni za kakvu uznemirenost“ (Dragiša Cvetković, 1939).

U Jugoslaviju su počele pristizati izbjeglice iz Njemačke, Austrije, Rumunjske i drugih zemalja te je vlada poduzimala mjere za njihovo vraćanje, reviziju odobrenja za boravak (6. 4. 1939) i tražila da se „naročita pažnja posveti jevrejskim porodicama kako ove ne bi prikrivale strance u svojim kućama“. Osnovan je pri Savezu židovskih općina Socijalni fond (23. 4. 1939.) za pomaganje izbjeglicama, za koji su sve židovske općine trebale davati priloge. Većina tih izbjeglica kasnije je stradala zajedno s jugoslavenskim Židovima.

U Hrvatskoj je odmah nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (10. IV. 1941), već 11. travnja, uhapšena prva grupa židovskih javnih i kulturnih radnika (N. Lengel-Krizman, 1996) radi „kontribucije“, tj. davanja dragocjenosti, zlata i novaca.

17. travnja donesena je „Zakonska odredba za odbranu naroda i države“;

18. travnja „Zakonska odredba o sačuvanju hrvatske imovine“. U travnju je donesen i „Zakon o rasnoj pripadnosti“, „Zakonska odredba o državljanstvu“ i „Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda“, što je bila zakonska osnova za progone Židova. Odmah zatim dolazi i niz zakona kojima se legaliziralo prisvajanje židovske imovine.

5. svibnja Poglavnik je izjavio da će se „židovsko pitanje u NDH radikalno riješiti prema rasnim i gospodarskim gledištima“.

12. svibnja počela je obavezna prijava svih Židova, a od 22. svibnja svi su morali nositi židovski znak.

Počinju veća hapšenja, osnivaju se logori u koje se odvođe Židovi.

10. listopada 1941. srušena je sinagoga u Praškoj ulici u Zagrebu.

28. rujna 1943. Ustaško redarstvo u Zagrebu konstatira da ne može dati podatke o preostalim Židovima osim o onima iz mješovitih brakova i onima s počasnim pravom arijevtva.

U svibnju 1943. uhapšeno je oko 1.700 preostalih Židova u Zagrebu i oko 300 u drugim mjestima i svi su odvedeni u Auschwitz.

Godine 1944. preostale Židove iz Rijeke, Istre i Splita odvode u logor na Rabu.

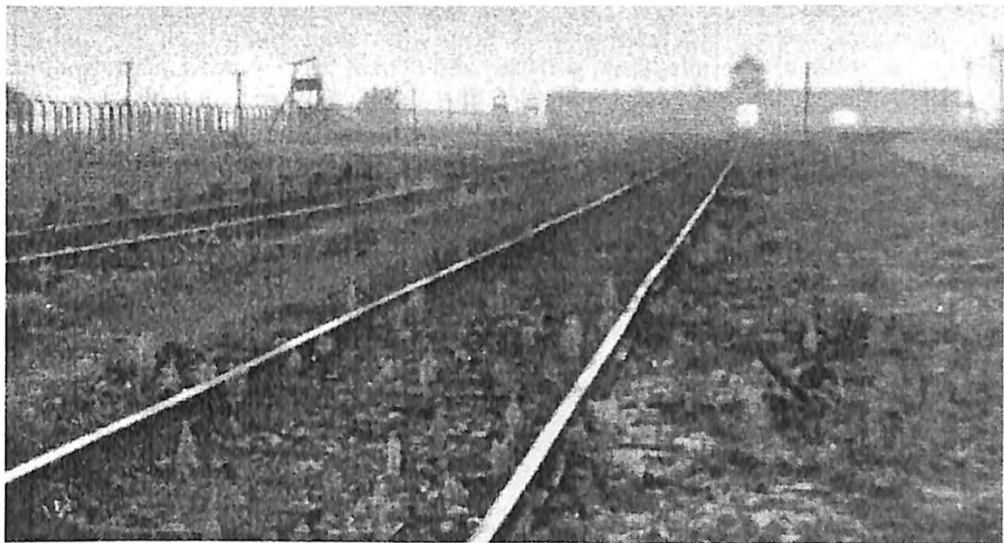
Prema Žerjavićevoj procjeni (1996) živote je izgubilo u njemačkim i drugim inozemnim logorima 6.800 do 7.700 Židova sa područja NDH (Hrvatske i BiH) i oko 19.000 u logorima u Hrvatskoj (od toga je bilo oko 6.000 Židova iz Hrvatske i 7.000 iz BiH). Hrvatska se (1997) ispričala zbog žrtava holokausta počinjenih od Ustaša u NDH.

Pretpostavlja se da je oko 8.000 Židova iz Jugoslavije uspjelo pobjeći prije ili tijekom rata (Bošković), a Žerjavić smatra da ih je u Italiju izbjeglo najmanje 5.000. S. Goldstein (1996) navodi podatak da je na području današnje Hrvatske bilo 1940. godine oko 25.000 Židova od kojih je rat preživjelo oko 5.500 (u holokaustu je ubijeno oko 79%). Prema istom autoru, u antifašističkom otporu sudjelovalo je 1.737 Židova od kojih je 325 poginulo u borbama.

Spasili su se Židovi koji su bili u mješovitom braku, štitenici staračkog doma „Lavoslav Švarc“ koje je smjestio i uzdržavao kardinal Stepinac na svom imanju u Brezovici, a intervenirao je da se spase i neka djeca (Shomrony, 1996) koja su otišla u Palestinu. Dio Židova se spasio krijući se, često uz pomoć Hrvata koji su tako i sami bili izloženi opasnosti („pravednici”).

O holokaustu i sudbini Židova u Hrvatskoj mnogo se istraživalo i pisalo; postoje različite ocjene i procjene, ali u okviru zadatka ove knjige o tomu raspravljamo kod gotovo svih podataka: u poslijeratnim popisima stanovništva, analizi demografske strukture, raspravi o židovskom identitetu, u poglavlju o omladinskim organizacijama i u drugim poglavljima u knjizi.

Tragedija Židova Hrvatske u holokaustu ostavila je duboke posljedice i tragove na židovsku zajednicu Hrvatske i na one koji su holokaust preživjeli.

Sl.5. Put u logor smrti (iz: James E. Young: The Changing Shape of Holocaust Memory, the American Jewish Committee)

The way to the death camp (from: James E. Young: The Changing Shape of Holocaust Memory, the American Jewish Committee, 1991)

7. Jews in Croatia during World War II

Jewish destiny in Croatia during World War II was the same as the destiny of the European Jews in the countries under the influence of Germany or occupied by it. Already in the mid-30's anti-Semitism was felt to be stronger and stronger (Goldstein, 1966). Jewish organizations reacted to this manifestation in such a way that, for example, the resolution on anti-Semitism was introduced at the 6th Congress of the Union of Jewish Communities in Belgrade in 1936. The Central Committee of the Union still considered that, due to the traditional progressive attitude of the Yugoslav nation, a peaceful life of Yugoslav Jews was not disturbed. By the end of 1940 issued was the Regulation on the Measures Referring to Jews with Regard to Doing Works with the Objects of Men's Nutrition by which, in fact, Jewish owners of stores and wholesale shops were prohibited to perform jobs with food. Issued was also the Regulation on the Registration of Persons of Jewish Origin for Students and Pupils of Two-year Post-secondary Schools, Secondary, Normal and Other Vocational Schools whereby *numerus clausus* was introduced, that is, the enrolment of Jews to these schools was limited. The Union reacted to these regulations, but in a conciliatory manner, in the form of resolutions and declarations. The employment of Jews in state services and education was also restricted (Stulli, 1989). The Government calmed down the representatives of Jewish organizations stating that there was no reason for any anxiety (Cvetković, 1939).

Refugees from Germany, Austria, Romania and other countries began to arrive to Yugoslavia and the Government took actions for their going back and for the revision of residence permits (6 April 1939) and demanded that particular attention be paid to Jewish families in order that they would not hide foreigners in their houses. Social fund was established at the Union of Jewish Communities (23 April 1939) for helping refugees and all Jewish Communities had to give their contributions to this fund. Later on the majority of these refugees suffered together with Yugoslav Jews.

In Croatia, immediately after the Independent State of Croatia was proclaimed on 10 April 1941, the next day, 11 April, the first group of Jewish public and cultural workers were arrested (Lengel-Krizmanić, 1996) with a view of "contribution", that means, giving jewels, gold and money. Legal Regulation for the Defense of the Nation and Country was passed on 17 April and Legal regulation on Preserving Croatian Belongings on 18 April 1941. Some other anti-Jewish Acts were also enacted in April: The Law on Racial Affiliation, Legal Regulation on Citizenship and Legal Regulation on the Protection of Aryan Blood and Honour of Croatian People representing a legal basis for persecutions of Jews. Immediately afterwards other laws appeared legalizing the usurpation of Jewish belongings.

On 5 May 1941 the leader Ante Pavelić declared that the Jewish question in the Independent State of Croatia would be solved in a radical way according to racial and economic points of view.

On 12 May started the obligatory registration of all Jews and since 22 May all Jews were obliged to wear Jewish mark.

Arrests increased and camps were established which the Jews were taken to.

On 10 October 1941 the synagogue in Praška street in Zagreb was destroyed.

On 23 September 1943 the Ustasha police stated that they were not able to give information concerning the remaining Jews except those from mixed marriages and those with a "honorary right to Aryanism".

In May 1943 the remaining 1,700 Jews were arrested in Zagreb and about 300 Jews in other settlements and they were all taken to Auschwitz.

In 1944 the remaining Jews from Rijeka, Istria and Split were taken to the camp in the island of Rab. According to Žerjavić's estimate (1966) around 6,800 to 7,700 Jews from the territory of the Independent State of Croatia (Croatia and Bosnia and Herzegovina) lost their lives in German and other foreign concentration camps and further 19,000 in the camps in Croatia (out of which number there were 6,000 Jews from Croatia and 7,000 from Bosnia and Herzegovina).

It is assumed that around 8,000 Jews managed to flee before or in the course of the War (Bošković) and Žerjavić considers that at least 5,000 Jews escaped to Italy. S. Goldstein cites the figure that in 1940 there were about 25,000 Jews in the territory of today's Croatia and only 5,500 of them survived the War (about 79 per cent was killed). Croatia made appologise for victims in holocaust during the World War II in NDH.

According to the same author 1,737 Jews participated in the anti-fascist resistance, 325 of them were killed in battles.

Saved were the Jews living in mixed marriages, persons from the old folk's home "Lavoslav Švarc" accomodated and supported by cardinal Stepinac at his estate in Brezovica. At his intervention several children were saved who went to Palestine. Part of Jews got saved by hiding, often with the aid of Croats.

The Holocaust and the fate of the Jews in Croatia were examined and written about a lot; various judgements and estimations exist, but we can not discuss them in more detail within the task of this book. The Holocaust is being looked at in the framework of almost all pieces of information: in post-war censuses, analyses of demographical structure, discussions on Jewish identity and other chapters in the book.

The tragedy of Croatian Jews during the Holocaust left deep consequences and traces on the Jewish Community of Croatia and its members who survived.

Sl.6. Stanari Židovskog doma staraca u Brezovici gdje su i dočekali kraj rata
Inhabitants of the old folk's home at Brezovica where they met the end of the War

8. Židovi u popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata

U posljednjem popisu stanovništva prije II. svjetskog rata, 1931. godine, bilo je na teritoriju bivše Jugoslavije 68.405 Židova, a u Hrvatskoj 21.505. Hrvatska je tada bila podijeljena na banovine: Savsku i Primorsku, dio teritorija bio je uključen u Zetsku, a dio u Dunavsku banovinu. Pretpostavlja se da je pred sam rat bilo ukupno oko 75.000 Židova, od čega je bilo oko 4.000 izbjeglica (Zlatković-Winter, 1987), a u Hrvatskoj oko 26.000.

Ako bi se računalo prema broju Židova popisanim u prvom poslijeratnom popisu stanovništva 1948. godine, u holokaustu je stradalo oko 90% Židova. Ipak se vjerojatno mali broj njih spasio bijegom pred sam rat. Ako bi se pak uzeli u obzir podaci o članstvu židovskih općina 1948, onda je preživjelo oko 17% prijeratnih Židova.

U poslijeratnim popisima stanovništva broj Židova se objektivno, zbog metodologije popisivanja i subjektivno, zbog iskustva tijekom II. svjetskog rata, ne može smatrati realnim. Vjerojatno se dio Židova nije deklarirao kao Židov po narodnosti, a kasnije ni po vjeroispovijesti. Ni broj članova židovskih općina (koji je različit od podataka popisa stanovništva) nije potpun jer ima Židova koji nisu članovi općina.

U našim smo se analizama broja i demografske strukture židovske populacije Hrvatske u razdoblju nakon II. svjetskog rata koristili i podacima popisa stanovništva i dostupnim podacima o članstvu židovskih općina.

Ponajprije ćemo prikazati službene podatke popisa stanovništva Hrvatske od 1953. (podaci 1948. nisu obrađeni) do 1991. godine, a zatim ćemo ih usporediti s podacima samih židovskih općina.

U prvom poslijeratnom popisu stanovništva bivše Jugoslavije, 1948, bila su popisana 6.853 Židova, a u to vrijeme bilo je 11.934 članova židovskih općina. Prema mišljenju M. Perića, koji je načinio demografsku analizu članova židovskih općina 1971. godine (vidi kasnije u tekstu), jedan dio Židova se u popisu izjasnio kao Srbin-Jevrej ili Hrvat-Židov, odnosno Mađar-Jevrej i takve osobe nisu u obradi podataka uvrštene kao Židovi već kao Srbi, Hrvati ili Mađari itd. jer pravilo je bilo da se kod osoba koje navedu dvije narodnosti u obzir uzme samo prva. No, to se pravilo nije jednako primjenjivalo i na druge narodnosti, npr. Crnogorce ili Rome. Zbog malog broja, Židovi su bili uvršteni pod „ostale“ narodnosti, te se podaci nisu dalje detaljno obrađivali.

Tablica 9.

Broj Židova u Hrvatskoj u popisima stanovništva poslije II. svjetskog rata The number of Jews in censuses after World War II					
Godina/Year	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.
Po narodnosti By nationality	413	406	2.845	316	600
Po vjeri By religion	1.011	-	-	-	633

Izvor: Stanovništvo prema nacionalnom sastavu prema popisima stanovništva 1953, 1961, 1971, 1981. i 1991. godine. Savezni Zavod za statistiku, Beograd

U popisu stanovništva 1953. godine, kada je bilo moguće odgovoriti na dva pitanja: 1) o vjeroispovijesti i 2) o narodnosti (nacionalnosti), osobe koje su se u Hrvatskoj izjasnile kao pripadnici „Mojsijeve vjere“ odgovorile su na pitanje o narodnosti ovako:

Tablica 10.

Osobe „Mojsijeve vjere“ prema narodnosti u popisu stanovništva Hrvatske 1953. Persons of "Moses faith" by nationality according to 1953 census in Croatia		
Narodnost/Nationality	Broj/Number	%
Hrvati	619	61,22%
Srbi	18	1,78%
Slovinci	1	0,10%
Makedonci	1	0,10%
Jugoslaveni	44	4,35%
Mađari	23	2,27%
Talijani	4	0,40%
Česi-Slovaci	10	0,99%
Nijemci	4	0,40%
Ostali Slaveni	8	0,80%
Ostali neslaveni	279	27,59%
Ukupno	1.011	100,00%

Izvor. Popis stanovništva 1953. godine. Knjiga I. Vitalna i etnička obeležja, Beograd 1959.

U popisu stanovništva 1953. godine na teritoriju bivše Jugoslavije ukupno je registrirano 2.307 Židova po narodnosti, a 2.565 po vjeroispovijesti (Mojsijeve vjere) te se prema tome oko polovina Židova odlučila za jednu od dvije mogućnosti izjašnjavanja pružene u tom popisu stanovništva. No među osobama „Mojsijeve vjere“ bilo je 1.364 (53,1%) osoba koje su se izjasnile kao „neslaveni“, to su oni koji su se vjerojatno izjasnili za Židove po narodnosti i u manjoj mjeri za Mađare ili Nijemce. Jugoslavena (neopredijeljenih) bilo je svega 193 (7,5%).

Hrvata je bilo 693 ili 27%, a Srba 220 ili 8,5% iako su obje zajednice, i u Hrvatskoj i u Srbiji, bile slične veličine. Prema tome Židovi u Hrvatskoj su se više izjasnili za nacionalnost zemlje u kojoj žive. Za slovensku narodnost izjasnilo se 53, makedonsku 5, crnogorsku 1 Židov, a ostalih „Slavena” bilo je 36 (vjerojatno Čeha i Slovaka).

Za izjašnjavanje po nacionalnosti u popisima stanovništva bio je dovoljan subjektivni kriterij popisane osobe, nikakvi dokumenti ili objektivne činjenice nisu bile tražene ili razmatrane, a to je vrijedilo i za izjašnjavanje o vjeroispovijesti.

Od 1971. godine svaki je građanin prema članu 170 Ustava imao pravo da na pitanje o narodnosnoj (nacionalnoj) pripadnosti ne da nikakav odgovor, tj nije se trebao nacionalno opredijeliti („neopredijeljeni”), a postojala je mogućnost izjašnjavanja kao „Jugoslaveni”, kojih je ukupno u Hrvatskoj bilo relativno malo, najviše u popisu stanovništva 1981. godine (379.057 ili 8,2%).

Godine 1953. u Hrvatskoj je 413 Židova popisano po narodnosti odnosno 1.011 „Mojsijeve vjere”. Od Židova „Mojsijeve vjere” njih se 61% smatralo po narodnosti Hrvatima. U Zagrebu je nakon II. svjetskog rata obnovljen Dom za stare osobe „Lavoslav Švarc” u kojemu su bili smješteni Židovi iz cijele Jugoslavije (oko 100 osoba), te se u popisu Židova po narodnosti treba uzeti u obzir i ta činjenica.

Židovi koji su se u popisima stanovništva 1953. i 1991. izjašnjavali po vjeroispovijesti i po narodnosti ne mogu se zbrajati i prihvatiti kao ukupni broj Židova zbog toga što je moguće da se dio Židova „Mojsijeve vjere” izjasnio da je i po narodnosti Židov, vjerojatno unutar kategorije „ostali neslaveni”.

Razlike u broju Židova u popisima stanovništva 1948. i 1953. godine nastale su zbog odlaska u Izrael 7.739 Židova (prema podacima židovskih općina).

Prema tome u Izrael se iselilo više Židova nego što ih je registrirano 1948. godine u popisu stanovništva (6.853) ili 64,8% članstva općina 1948. godine (11.934).

Iz Hrvatske je otišla oko polovina preživjelih Židova, iz Zagreba oko 1.000.

Broj Židova u poslijeratnim popisima stanovništva Hrvatske, kada su popisivani po kriteriju narodnosti, osobito se povećao 1971. godine kada ih je bilo sedam puta više nego 1961. godine i osam puta više nego u popisu 1981. Porast broja Židova koji se nacionalno izjašnjavao 1971. zapažen je i u neki drugim republikama (npr. u Sloveniji, BiH, Srbiji bez pokrajina), ali u manjem opsegu. Perić je 1974. smatrao da je vjerojatno došlo do greške prilikom šifriranja ili u nekoj drugoj fazi rada na popisu.

Tablica 11.

Židovi u popisima stanovništva 1961. i 1971. godine Jews according to 1961 and 1971 censuses		
Republika/Republic	Broj Židova 1961. Number of Jews in 1961	Broj Židova 1971. Number of Jews in 1971
Bosna i Hercegovina	381	708
Crna Gora	5	26
Hrvatska	406	2.845
Makedonija	47	32
Slovenija	21	72
Srbija (ukupno)	1.250	1.128
bez pokrajina	497	603
Vojvodina	735	513
Kosovo	18	12
Ukupno	2.110	4.811

Izvor: Popisi stanovništva 1961. i 1971. godine. M. Perić: Posebno demografsko istraživanje jevrejske zajednice u Jugoslaviji, 1974.

Poznavajući danas događaje u 1971. godini (Hrvatsko proljeće) mogli bismo kazati da je proces općeg nacionalnog buđenja imao odraza i u nacionalnoj svijesti Židova u Hrvatskoj, što se može vidjeti iz njihovog izjašnjavanja. U popisu stanovništva 1981. godine zabilježen je najmanji broj Židova poslije II. svjetskog rata (316).

Uočavamo da je prema posljednjem popisu stanovništva 1991. godine u odnosu na 1953. godinu broj Židova koji su se izjasnili prema vjeroispovijesti smanjen skoro za polovicu, dok je porastao broj Židova koji su se izjasnili prema narodnosti.

Sačinili smo popis Židova 1971. i 1991. prema mjestu popisivanja (prebivanja) po abecednom redu (iz podataka popisa stanovništva o nacionalnom sastavu). Vidljiva je velika razlika u broju i distribuciji Židova između ta dva popisa. Tako se oni 1971. nalaze u nekim mjestima gdje ih prije i poslije 1971. godine nije bilo (npr. Imotski, Sinj). Osim po narodnosti, 1991. godine Židovi su se izjašnjavali i po vjeroispovijesti, ali podatke o njihovom broju po pojedinim mjestima do sada nismo uspjeli pribaviti i analizirati.

Da li je u dvadesetgodišnjem razdoblju zaista došlo do tako znatnog smanjenja broja Židova, iako nije bilo odlaska većeg obima iz Hrvatske, potrebno je još dalje istražiti, no sigurno je da su se zajednice u manjim mjestima znatno smanjile, a u nekima danas uopće više nema Židova. I u toku agresije na Hrvatsku među prognanicima ima i Židova iz ratom zahvaćenih područja Hrvatske (npr. Vukovar).

Dio odgovora može nam dati i analiza starosne strukture židovske populacije (dalje u tekstu) u kojoj se povećava broj osoba starijih od 65, a osobito 75 godina što dovodi do većeg mortaliteta i smanjenog nataliteta.

8. Jews in the Post-war Censuses

Before World War II, the 1931 census of Croatia registered 21,505 Jews (Savska and Primorska Banovina), but it is assumed that on the eve of the War there were about 26,000 Jews including refugees who fled afore Nazism. Around 80 per cent of the Jews of Croatia suffered in the Holocaust.

The post-war censuses data differ a great deal in the number of Jews because all Jews did not declare as such by nationality (as the question was put). The first post-war census in 1948 registered only 6,538 Jews in the territory of the whole Yugoslavia (on account of a small number the data were not worked out in detail). This number represented 10 per cent of the pre-war population (68,405 Jews in 1931). Jewish communities numbered 11,934 members in 1948.

The second post-war census in 1953 offered the possibility of declaring in two ways: by nationality and by religion. Then 2,307 Jews declared as Jews by nationality and 2,563 as Jews by religion. In the 1948-1953 period 7,739 members of Jewish communities left for Israel. In Croatia in 1953 (Table 9) there were 413 Jews according to nationality and 1,011 according to religion respectively. Table 10 presents the members of the "Moses" faith by nationality, 61.22 per cent of them declared to be Croats by national affiliation. Among those who declared as "other non-Slavs" by nationality (279), probably there were also the ones who declared to be Jews by religion. For this reason the data on nationality and on religion could not be added.

The number of Jews according to nationality in the 1971 census increased (2,845) in relation to former and later censuses. Such increase was noticed in some other republics of the ex-Yugoslavia as well, but in a smaller degree. The number of Jews in Croatia by nationality in the years 1971, 1981 and 1991 can be compared in Tables 18 and 19.

In the 1991 census it was possible to declare both by nationality and by religion. In this way 600 Jews were registered by nationality and 633 by religion respectively (Table 9).

The results of the research carried out by Jewish communities in 1957 and 1971 were also analysed. The results of the 1957 research are presented in Tables 12 and 13. At that time there were 6,961 Jews in Yugoslavia and 90 per cent of them were members of Jewish communities.

Table 13 shows research results by republics and Table 12 by communities. Jewish population differed from the total population of Yugoslavia in greater number of women per 100 men, smaller average number of household members and smaller share of population younger than 18 years.

The research in Jewish communities in 1971 was carried out in 30 Jewish communities (5,696 members). The survey comprised 85.6 per cent of the membership (4,702) in 2,557 households. In Croatia 1,027 households were polled with 2,566 members.

Presented are the results on the number of non-Jewish household members, on the total number of household members, mother's and father's origin and

marriages (mixed). In Croatia both parents of 74.5 per cent of the respondents (1,241) were Jews, 5.3 per cent (88) had a Jewish mother and 13.7 per cent (229) Jewish father, while the other parent was a non-Jew. Community members were also the persons with no Jewish parent (wives of the Jews).

Table 14 gives an overview of the Jews in Yugoslavia (the 1931 census) according to rituals (the Sephardim, Ashkenazim and the Orthodox).

The results of households research are presented in Table 15: the number of household members and the percentage of Jews in them.

Table 11 shows comparative figures on Jews in the censuses of 1961 and 1971.

Table 16 presents data on the place of birth and present residence. These figures point at considerable internal migration of Jews. Only 40 per cent of the respondents live in the same place they did in 1940.

The results of the analysis of Jewish population according to sex and age are exhibited in Table 17. A small share of the age group of 0-14 years (6.1 per cent) and a great share of persons aged 65 and over (22.7 per cent) point at demographical ageing of Jewish population (see Chapter: Changes in the Jewish Population after World War II).

The 1971 research results referring to marital status and the number of children are presented, too.

If we compare both researches in Jewish communities (1957 and 1971) it can be noticed that the number of the members of Jewish communities decreased as well as the number of Jewish households and the share of Jews in them. On the other side, the average number of household members increased.

Researches in Jewish communities in 1957 and 1971 represent a valuable addition to censuses data.

Demographical structure of the Jewish Community in Zagreb and social conditions of persons over 65 year of age (1995) have been analysed separately. These results are presented in Chapter 9.

Istraživanje u židovskim općinama 1957. godine

Godine 1957. napravljeno je istraživanje u svim židovskim općinama bivše Jugoslavije. Prema navodima Maksa Vajsa u članku: „Prehodni rezultati popisa Jevreja u Jugoslaviji” u Jevrejskom almanahu za 1957-58. godinu, bio je ukupno 6.691 Židov u Jugoslaviji, a u židovske općine bilo je učlanjeno 6.021 ili 90%. Ipak i autor pretpostavlja da postoji još nekoliko stotina „duša” koje nisu obuhvaćene popisom.

Prema tim rezultatima populacija Židova razlikuje se od ukupne populacije:

Po većem broju žena na 100 muškaraca, jer je npr. u populaciji Hrvatske tada bilo 111 žena na 100 muškaraca, a u cijeloj bivšoj Jugoslaviji 106 žena na 100 muškaraca;

Po manjem prosječnom broju članova domaćinstva koji je tada u prosjeku bio (popis stanovništva 1953) 4,29 osobe u jednom domaćinstvu;

Po manjem broju mladih od 18 godina na broj starijih od 18 godina, koji je u Hrvatskoj populaciji bio 34,8, a u Jugoslaviji 38,7 (tablica 13).

Tablica 12.

Broj Židova u židovskim općinama Jugoslavije 1957. godine Jews in Jewish communities of Yugoslavia in 1957						
općina community	broj članova members	muškaraca males	žena females	% ukupno % of total	% muškaraca % of males	% žena % of females
Zagreb	1.340	576	764	22.3	22.8	21.9
Beograd	1.338	508	830	22.2	22.7	23.8
Sarajevo	1.018	451	567	16.9	17.8	16.2
Subotica	459	194	256	7.5	7.7	7.3
Novi Sad	349	165	184	5.8	6.5	5.3
Osijek	253	105	148	4.2	4.2	4.2
Rijeka	156	59	97	2.6	2.3	2.8
Split	135	51	84	2.2	2.0	2.4
Skoplje	95	44	51	1.6	1.7	1.5
Ljubljana	89	39	50	1.5	1.5	1.4
Ukupno/ Total	5.223	2.192	3.031	86.7	86.6	86.8
u ostalim općinama / in all other communes	795	339	459	13.3	13.4	13.2
ukupno sve općine / all communities	6.021	2.351	3.490	100	100	100

Izvor: Kao za tabelu 12

Napomena: U prvom popisu stanovništva nakon II. svjetskog rata (1948) bila su 6.853 Židova, a u židovske općine bilo je učlanjeno 11.954 članova.

Židovi u Hrvatskoj

U drugom popisu stanovništva poslije II. svjetskog rata (1953) bilo je 2.307 Židova po nacionalnosti odnosno 2.563 Židova po vjeroispovijesti.

Između popisa 1948. i 1953. otišlo je u Izrael 7.739 članova židovskih općina Jugoslavije.

Tablica 13.

Židovi prema popisu u židovskim općinama Jugoslavije 1957. godine Jews according to the register of Jewish communities in 1957						
Republika	Hrvatska	Srbija	BiH	Slovenija	Makedonija	Ukupno/Total
broj / number	2.178	2,871	1.424	119	99	6.691
muški / males	905	1.174	643	55	45	2.822
žene / females	1.273	1.697	781	64	54	3.869
broj žena na 100 muškaraca / women per 100 men	141	144	122	116	120	137
broj učlanjenih u općini / members of communities	2.014	2.531	1.285	96	95	6.021
% od ukupno / % of total	92	88	90	81	96	90
broj domaćinstava / households	1.217	1.428	573	46	35	3.299
broj osoba u domaćin. / No. of members of households	1.79	2.01	2.49	2.59	2.83	2.03
broj starijih od 18 god. / No. of persons over 18	1.842	2.306	1.056	77	65	5.346
Broj mladih od 18 god. / No. of persons under 18	336	565	368	42	34	1.345
broj mladih na 100 starijih / Number under 18 per 100 persons aged 18 years and more	18.2	24.5	34.8	54.5	52.3	25.1
prosjeak za stanovništvo / population avarage	34.8	36.5	47.7	34.7	43.8	38.7

Izvor: M.Vajs: Prethodni rezultati popisa Jevreja u Jugoslaviji. Jevrejski Almanah za 1957-1958 godinu.

Demografsko istraživanje u židovskim općinama 1971. godine

U toku 1971. i 1972. godine u 30 židovskih općina, koje su osnovane nakon II. svjetskog rata na teritoriju bivše Jugoslavije, provedeno je demografsko istraživanje. Zbog malog broja Židova u nekim republikama (Makedonija i Slovenija) i pokrajinama (Kosovo) postojala je samo po jedna židovska općina.

Tada je ukupno u svim židovskim općinama bilo 5.696 članova, a anketom su obuhvaćene 4.702 osobe ili 85,6% članstva. U nekim židovskim općinama uspjeh anketiranja bio je 100% (Osijek), a u drugima je obuhvaćen manji broj, kao npr. u Sarajevu 76%, Beogradu 64%, a u Zagrebu 86% članstva.

Ukupno je anketirano 2.557 domaćinstava sa 6.457 članova, od toga u Hrvatskoj 1.027 domaćinstava sa 2.566 članova. U popisanim domaćinstvima nisu svi članovi bili Židovi (mješoviti brakovi?). Najviše židovskih članova u domaćinstvu ima u Bosni i Hercegovini (70%), zatim u Hrvatskoj (68%) i Vojvodini (65%). Najmanje židovskih članova u domaćinstvu imaju Makedonija (51%), Slovenija (56%) i Srbija bez pokrajina (58%). Prosjek za sve općine je 65% židovskih članova u domaćinstvima.

Broj članova u domaćinstvima:

643 (25,1%) bila su samačka (1 član domaćinstva),

777 (30,2%) sa 2 člana,

586 (22,9%) sa 3 člana,

415 (16,2%) sa 4 člana,

101 (3,9%) sa 5 članova,

28 (1,1%) sa 6 članova,

12 (0,5%) domaćinstava je imalo 7 i više članova.

94 Židova (od ukupno 102 štićenika) bilo je u domu staraca „Lavoslav Švarc“ u Zagrebu.

U opsežnom istraživanju, među ostalim rezultatima, zanimljivi su i obiteljski podaci kao npr:

Porijeklo oca i majke

68 % anketiranih osoba imalo je oba roditelja Židove (ukupno 3.209)

6,6% imalo je samo majku Židovku

15 % imalo je samo oca Židova

9,9% (465) nema ni jednog roditelja Židova.

Te osobe su većinom žene (399 ili 86%) koje su se udale za Židove (a nisu prešle na židovsku vjeru) i uključile u rad židovskih općina. 66 anketiranih muškaraca nije imalo ni jednog roditelja Židova.

Brakovi između Židova i Nežidova

21% anketiranih potječe iz mješovitih brakova.

Brakovi između Židova i Nežidova češći su nego brakovi između aškenaških i sefardskih Židova (4%).

I u Hrvatskoj su se aškenaški Židovi pretežno međusobno ženili tako da 833 anketirane osobe imaju oba roditelja aškenaza, 176 oba roditelja sefarda, a ostale 232 osobe (koje imaju oba roditelja Židova) su porijeklom iz braka između aškenaza i sefarda.

U Hrvatskoj je bio 1.241 član židovskih općina koji je imao oba roditelja Židova (74,5%), 88 je imalo majku Židovku (5,3%), a 229 (13,7%) oca Židova, dok je drugi roditelj bio Nežidov (mješoviti brak) U Hrvatskoj je bilo u općinama 107 osoba kojima oba roditelja nisu bili Židovi.

Da bi pojasnili razvoj aškenaških i sefardskih židovskih zajednica u nas prikazati ćemo neke službene podatke iz popisa stanovništva.

U popisu stanovništva bivše Jugoslavije 1931. godine Židovi su bili popisani po „obredima” te su bili podijeljeni na aškenaške, sefardske i ortodoksne Židove.

Odnos broja sefarda i aškenaza u pojedinim republikama i općinama bio je različit shodno povijesnim uvjetima naseljavanja Židova. Tako 1931. godine većina Sefarda živi u Drinskoj i Vardarskoj banovini (uglavnom Bosna i Makedonija) i u Beogradu, dok je većina Aškenaza živjela u Savskoj i Dunavskoj banovini (uglavnom Hrvatskoj i Vojvodini) te Dravskoj banovini (Slovenija). Gotovo svi ortodoksi živjeli su u Vojvodini. Aškenaški Židovi prema tome nastavaju one krajeve koji su nekada bili u sastavu Austro-Ugarske Monarhije, a sefardi krajeve koji su bili pod Osmanlijskim carstvom. I u Dalmaciji su se naselili sefardi nakon izгона iz Španjolske (vidi poglavlje 4).

Tablica 14.

Židovi u popisu stanovništva 1931. godine prema obredima				
Jews according to 1931 census by rites: Sephardim(1) Ashkenazim(2) and Orthodox(3)				
banovina <i>banovina</i>	br. sefardskih Židova(1)	br. aškenaških Židova(2)	br. ortodoksnih Židova(3)	ukupno total
Dravska	4	813	3	820
Drinska	8.009	2.034	0	10.043
Dunavska	1.809	13.626	3.083	18.518
Moravska	524	50	12	586
Primorska	66	512	0	586
Savska	238	19.310	27	19.575
Vrbaska	708	450	2	1.160
Vardarska	7.382	122	75	7.579
Zetska	507	100	3	610
Uprava grada Beograda*	6.921	1.993	22	8.936
ukupno / total	26.168 ili 38.2%	39.010 ili 57%	3.227 ili 4.8%	68.405

Izvor: Popis stanovništva Jugoslavije 1931. godine

Napomena*: Upravu grada Beograda sačinjavali su gradovi Beograd, Pančevo i Zemun

U istraživanju židovskih općina 1971. godine načinjena je i analiza broja domaćinstava i broja Židova članova domaćinstava. Radi usporedbe s domaćinstvima u židovskim općinama 1957. godine donosimo rezultate ove analize:

Tablica 15.

Domaćinstva u analizi židovskih općina 1971. godine Surveyed households of Jewish communities in 1971				
republika republic	br. domaćinstava households	br. osoba ukupno no. of persons	br. Židova u dom. no. of Jews in households	% Židova u dom. % of Jews in households
BiH	426	1.068	751	70
Hrvatska	1.027	2.566	1.733	68
Makedonija	22	70	36	51
Slovenija	40	109	61	56
Srbija (ukupno)	1.052	2.644	1.618	61
bez pokr.	588	1.514	881	58
Vojvodina	484	1.130	787	65
ukupno total	2.557	6.457	4.199	65

Izvor: Demografsko istraživanje židovskih općina 1971. godine

Najveći postotak anketiranih domaćinstava sastoji se od dva člana (30,2%), zatim slijede samačka domaćinstva (1 član) 25,1%, domaćinstava s tri člana (22,9%), 4 člana 16,2%, 5 članova 3,9%, 6 članova 1,1% te sa 7 i više članova domaćinstva 0,5%.

U usporedbi s rezultatima istraživanja u židovskim općinama 1957. godine, istraživanje u 1971. pokazalo je da ima:

Manje Židova koji su članovi općina.

Broj domaćinstava je znatno manji 1971. godine (2.557) nego u 1957. godini (3.299).

Broj članova domaćinstava koji nisu Židovi je povećan.

Povećan je prosječan broj osoba u jednom domaćinstvu

Možemo pretpostaviti da se broj članova domaćinstva povećao zbog djece koja su se između 1957. i 1971. rodila, ali bi to svakako zahtijevalo provjeru podataka.

Iz podataka o mjestu rođenja anketiranih članova (4.702) židovskih općina 1971. godine možemo vidjeti koliko su se Židovi selili iz jednog u drugo mjesto unutar Jugoslavije. Značajan je i podatak da samo 40% anketiranih živi 1971. u mjestu u kojem je živjelo 1940. godine, prije II. svjetskog rata.

Židovi u Hrvatskoj

Tablica 16.

Židovi prema mjestu rođenja i mjestu obitavanja u židovskim općinama 1971. Jews according to place of birth and residence in Jewish communities in 1971			
republika republic	br. Židova koji su rođeni u republici Jews born in republic	% ukupnog br. Židova % of total no. of Jews	% Židova koji danas živi u republici % of resident Jews today
BiH	1.283	27.3	64
Crna Gora	14	0.3	
Makedonija	84	1.8	17
Slovenija	109	2.3	31
Hrvatska	1.281	27.3	82
Srbija (ukupno)	1.461	31.2	
Srbija bez pokrajina	671	14.3	85
Vojvodina	777	16.6	70
Kosovo	13	0.3	
rođeno u inozemstvu born abroad	459	9.8	
mjesto rođenja nepoznato place of birth unknown	3		

Izvor: kao za tabelu 15

Osobe koje su rođene u inozemstvu (459) naselile su se u:

Hrvatsku i Srbiju (s Vojvodinom)	45,1%
Bosnu i Hercegovinu	5,7%
Sloveniju	2,8%
Makedoniju	1,3%

32,3% (141) osoba rođenih u inozemstvu doselilo se prije I. svjetskog rata, 51,4% (224) doselilo se između dva rata, a 16,3% (71) poslije II. svjetskog rata.

Tablica 17.

Židovi prema spolu i starosti 1971. godine Jews by sex and age in Jewish communities in 1971						
Starosne grupe Age groups	Ukupno Total	%	Muški Males	%	Žene Females	%
Ukupno Total	4.702	100	1.966	42	2.736	58
0 - 14	288	6.1	150	7.6	138	5.1
15 - 29	1.003	21.4	519	26.4	484	17.7
30 - 44	500	10.6	191	9.7	309	11.3
45 - 64	1.843	39.2	704	35.8	1.139	41.6
65 i stariji 65 and over	1.068	22.7	402	20.5	666	24.3

Izvor: kao i za tabelu 15.

**Prema bračnom stanju osoba starijih od 15 godina bilo je:
Population aged 15 and more according to marital status:**

55,1% je udato/oženjeno (married)
17,4% su udovice/ udovci (widows); (91% žene (women),
4,2% rastavljenih (divorced); (63% muškaraca (men),
23,3% neudatih/neoženjenih (unmarried)

52% žena koje su starije od 15 godina i broj njihove djece:
52% of female population aged 15 and more and number of children:
49,1% (1) jedno dijete,
38,9% (2) dvoje djece,
8,7% (3) troje djece,
1,8% (4) četvoro djece,
više od četvoro djece (over 4) manje od 1%.

Tablica 18.
 Židovi u popisu stanovništva Hrvatske 1981. godine
 prema narodnosti po zajednicama općina
 Jews according to 1981 census in Croatia
 by nationality by counties

Zajednica općina County	broj Židova no. of Jews	Zajednica općina County	broj Židova no. of Jews
Bjelovar	13	Rijeka	15
Bjelovar	1	Buje	1
Čazma	1	Opatija	3
Daruvar	4	Pag	1
Grubišno Polje	1	Poreč	2
Koprivnica	1	Pula	1
Pakrac	5	Rijeka	7
Gospić	2	Sisak	1
Donji Lapac	1	Sisak	1
Gospić	1		
Karlovac	4	Split	36
Karlovac	4	Dubrovnik	7
		Hvar	1
		Makarska	2
Osijek	27	Metković	1
Osijek	18	Split	23
Slavonska Požega	1	Zadar	2
Slavonski Brod	1		
Valpovo	1	Varaždin	0
Vinkovci	2		
Vukovar	3	Zagreb	6
Županja	1	Jastrebarsko	1
		Kutina	5
		Zagreb grad	212
		Ukupno Hrvatska	316
		Total Croatia	316

Tablica 19.

Židovi u popisima stanovništva Hrvatske 1971. i 1991. godine prema narodnosti Jews according to 1971 and 1991 censuses in Croatia, by nationality					
Mjesto (Town)	1971.	1991.	Mjesto (Town)	1971.	1991.
Beli Manastir	3	-	Našice	21	-
Benkovac	1	-	Nova Gradiška	43	1
Bjelovar	39	3	Novska	12	1
Buje	1	2	Novalja	-	1
Buzet	5	-	Nuštar	-	1
Crikvenica	-	1	Ogulin	55	-
Čabar	2	-	Omiš	15	-
Čakovec	49	0	Opatija	18	4
Čazma	1	-	Orahovica	4	-
Čepin	-	1	Osijek	83	19
Daruvar	19	6	Otočac	41	-
Delnice	13	-	Pag	1	-
Donja Stubica	6	-	Pakrac	2	1
Donji Miholjac	6	1	Petrinja	2	-
Drniš	8	-	Ploče	16	-
Dubrovnik	16	19	Pod. Slatina	2	-
Duga Resa	14	-	Poreč	30	1
Dugo Selo	4	-	Pula	80	5
Djakovo	13	-	Rab	1	-
Djurdjevac	2	-	Rijeka	210	20
Garešnica	10	-	Rovinj	7	2
Glina	1	1	Samobor	-	1
Gospić	50	-	Senj	2	-
Gornja Stubica	-	1	Sesvete	9	-
Gračac	15	1	Sirač	-	2
Grubišno polje	5	5	Sinj	123	-
Hvar	1	-	Sisak	24	2
Imotski	249	-	Slav. Požega	17	-
Ivanec	13	-	Slav. Brod	96	2
Ivanić Grad	14	-	Slunj	1	-
Jastrebarsko	3	-	Split	315	47
Karlovac	30	1	Šibenik	40	8
Kapela	-	1	Trogir	16	-
Klanjec	2	-	Umag	3	-
Knin	2	-	Valpovo	12	-
Končanica	-	1	Varaždin	62	2
Koprivnica	27	4	Velika Gorica	21	-
Korčula	1	1	Vinkovci	6	5

Židovi u Hrvatskoj

Mjesto (Town)	1971.	1991.	Mjesto (Town)	1971.	1991.
Krapina	3	-	Virovitica	14	2
Križ	-	1	Vis	1	-
Križevci	3	-	Vrbovsko	4	-
Krk	7	-	Vrgin Most	2	-
Kutina	51	-	Vrgorac	2	-
Labin	31	-	Vukovar	32	6
Lanište	-	1	Zabok	20	-
Lastovo	2	-	Zadar	58	6
Lovran	-	1	Zagreb	703	398
Ludbreg	6	-	Zaprešić	13	-
Makarska	15	-	Zelina	4	-
Mali Lošinj	-	2	Zlatar Bistrica	23	-
Metković	12	1	Županja	18	1
Total Ukupno				2.845	600*

Izvor: Popisi stanovništva 1971. i 1991. godine

Tablica 20.

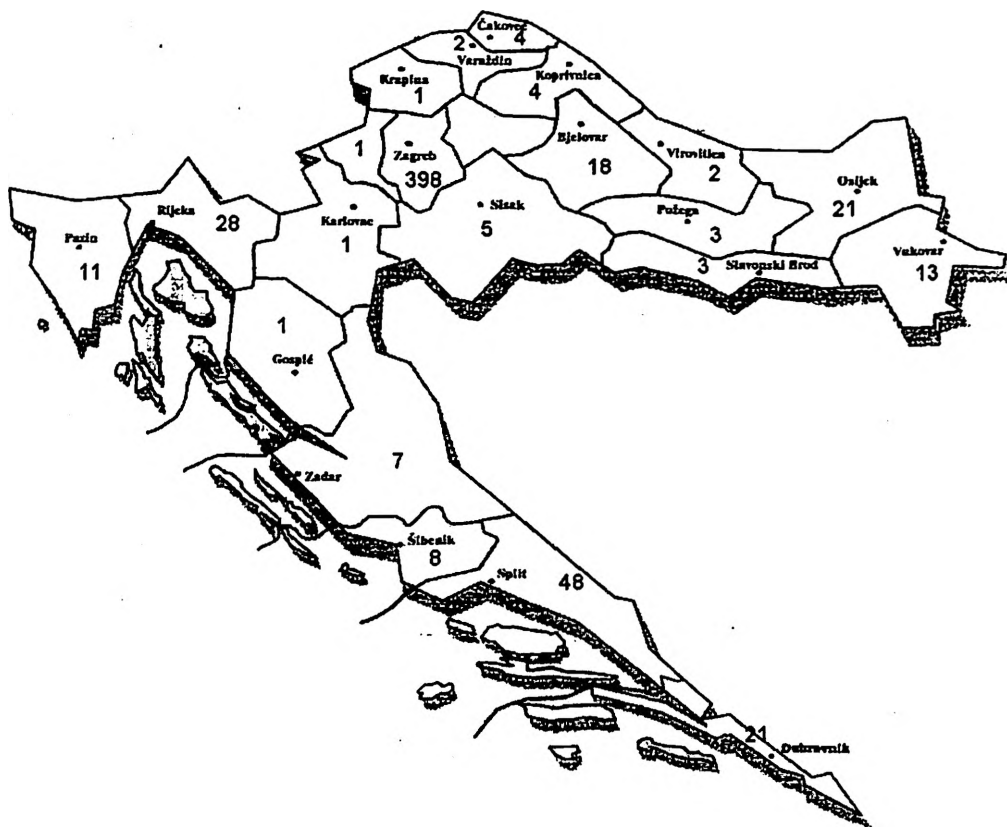
Židovi u popisu stanovništva 1991. prema narodnosti po županijama Jews according to 1991 census in counties, by nationality		
županija county	broj Židova no. of Jews	broj Židova u općinama ili gradovima Jews in communities and towns
Zagrebačka	1+398	Samobor 1, Zagreb 398
Krapinsko-zagorska	1	Gornja Stubica 1
Sisačko-moslavačka	5	Novska 1, Sisak 2, Križ 1, Glina 1
Karlovačka	1	Karlovac 1
Varaždinska	2	Varaždin 2
Brodsko-posavska	3	Nova Gradiška 1, Slavonski Brod 2
Zadarsko-kninska	7	Zadar 6, Gračac 1
Šibenska	8	Šibenik 8
Osječko-baranjska	21	Osijek 19, Čepin 1, Donji Miholjac 1
Koprivničko-križevačka	4	Koprivnica 4
Bjelovarsko-bilogorska	18	Bjelovar 3, Daruvar 6, Grubišno polje 5, Kapela 1, Končanica 1, Sirač 2
Primorsko-goranska	28	Rijeka 20, Opatija 4, Crikvenica 1, Lovran 1, Mali Lošinj 2
Ličko-senjska	1	Novalja 1
Virovitičko-podravska	2	Virovitica 2
Požeško-slavonska	3	Požega 1, Pakrac 1, Podgorač 1
Vukovarsko-srijemska	13	Vinkovci 5, Vukovar 8, Županja 1, Nuštar 1

Židovi u Hrvatskoj

županija Counties	broj Židova No. of Jews	broj Židova u općinama ili gradovima Jews in communes and towns
Splitsko-dalmatinska	48	Split 47, Podstrana 1
Istarska	11	Poreč 1, Buje 2, Rovinj 2, Lanište 1, Pula 5
Dubrovačko-neretvanska	21	Dubrovnik 19, Korčula 1, Metković 1
Međimurska	4	Čakovec 4

Napomena*: U popisu stanovništva 1971. godine bilo je moguće izjašnjavanje prema narodnosti, a 1991. godine i prema narodnosti i vjeroispovijesti: Te se godine za narodnost Židov izjasnilo 600 osoba, a za vjeroispovijest 633, koji ovdje nisu nabrojani, jer nisu obrađeni prema mjestima boravka.

Karta 12. Židovi u Hrvatskoj po narodnosti prema popisu 1991. godine
Jews in Croatia according to 1991 census by nationality

9. Promjene u židovskoj populaciji u Hrvatskoj i Zagrebu nakon II. svjetskog rata

U židovskoj populaciji svuda u svijetu nalazimo znatne promjene u dobnoj i spolnoj strukturi, fertilitetu, broju sklopljenih i rastavljenih brakova, broju djece, zatim u veličini obitelji i drugim karakteristikama koje uglavnom prate promjene u populaciji zemalja u kojima Židovi žive.

Najveće su razlike između židovske populacije u dijaspori i one u Izraelu, koja pokazuje veći udio mlade generacije vezano uz viši fertilitet žena, i veći broj oženjenih i udatih. Manje je rastava braka. Manji je i udio populacije starije od 65 godina nego u zajednicama dijaspore (vidjeti poglavlje 15 i 25 u drugom dijelu knjige).

I među zajednicama u dijaspori postoje razlike u dobnoj i spolnoj strukturi populacije. One zajednice koje su bile gotovo uništene u holokaustu teško se oporavljaju od gubitaka, a migracije velikog broja preživjelih članova, pretežno u Izrael, stvorile su nove poremećaje u strukturi populacije. Iz nekih istočnoevropskih postkomunističkih zemalja migracije i dalje traju, odlaze mlade i visoko obrazovane generacije, što osim demografskih stvara i ekonomske probleme u zajednicama. Osim toga, po mojem mišljenju, zbog toga što se stručnjaci iz istočnoevropskih zemalja nakon dolaska u Izrael (ili drugu zemlju imigracije) ne mogu odmah ili se uopće ne mogu zaposliti u svojoj struci i na odgovarajućem položaju, nastaje znatan gubitak znanja i potencijala Židova. To nije „brain drain“, prelazak stručnjaka iz jedne zemlje u drugu, uobičajen u migracijama.

U posljednje vrijeme zapaža se migracija većeg broja osoba starije dobi što utječe na najnovije promjene u populaciji Izraela jer se i tamo počela povećavati generacija starija od 65 godina. Adaptacija starijih osoba i njihovo uključivanje u privredni i društveni život zemalja imigracije je sporije nego u mladih generacija.

Demografske se promjene osobito ubrzano dešavaju u malim židovskim zajednicama kao što je i naša, koja je u holokaustu izgubila oko 80% članstva, i ponovno kada je između 1948. i 1952. godine oko polovina preživjelog članstva otišla u Izrael.

Prema podacima „Jevrejskog almanaha“ za 1954. godinu prva grupa od 4.056 Židova iz bivše Jugoslavije otišla je u prosincu 1948. godine, druga se grupa od 2.531 osobe iselila u studenom 1949, 12. ožujka 1950. iselilo se 409, u svibnju 1951. 658, a 22 listopada 1952. još 84 Židova.

Gubitak mlađeg stanovništva i onog koje je u fertilnoj dobi (kada može imati djecu), što se u nas u oba slučaja dogodilo, ima dugotrajne posljedice i treba nekoliko generacija da se stanje normalizira, ali ako za to postoje normalni i povoljni uvjeti.

U ovom radu ćemo analizirati dobni sastav židovske populacije u Hrvatskoj, te posebno u Zagrebu prema službenim podacima u poslijeratnim popisima stanovništva kao i na osnovi podataka Židovske općine u Zagrebu.

Analizom dobnog sastava ukupnog stanovništva i Židova u Hrvatskoj uočavamo na temelju prirodnog i mehaničkog kretanja stanovništva i drugih čimbenika da su se tijekom vremena zbile velike promjene u razvoju stanovništva tj. naglašen je proces demografskog starenja.

Tablica 21.

Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova* prema popisima stanovništva 1953, 1961, 1971, i 1991. godine u %								
Population and Jews* according to age groups in 1953, 1961, 1971 and 1991 censuses in %								
godina popisa Census	1953	1953	1961	1961	1971	1971	1991	1991
dobna skupine by age groups	ukupno stanov. total population	Židovi Jews	ukupno stanov. total population	Židovi Jews	ukupno stanov. total population	Židovi Jews	ukupno stanov. total population	Židovi Jews
0 - 14	27.0	5.8	27.2	11.3	22.6	11.0	19.4	6.3
15 - 64	66.0	67.8	65.3	55.2	67.2	64.4	67.5	49.3
65 i više	7.0	26.4	7.5	33.5	10.2	22.6	13.1	43.0
Ukupno Total	3.936.022	413	4.160.496	406	4.426.221	2.845	4.784.264	600

Izvor: Popisi stanovništva 1953, 1961, 1971 i 1991. godine

Napomena:* Židovi su u tablici prikazani prema narodnosti, a oni koji su se izjasnili da su Židovi po vjeroispovijesti, što je 1953. i 1991. bilo moguće, nisu navedeni jer se podaci nisu razrađivali zbog malog broja popisanih osoba.

Od popisa stanovništva 1953. do 1991. godine udio mladih od 0-14 godina u ukupnom stanovništvu Hrvatske smanjen je od 27,0% na 19,48%. Židova je već 1953. bilo u toj skupini samo 5,8% što možemo objasniti posljedicama gubitka oko 80% populacije u holokaustu i kasnijim odlaskom dijela Židova iz Hrvatske i Zagreba u Izrael (oko 1.000 ili polovina preživjelih).

Mali udio dobne skupine od 0-14 godina nastavlja se i 1961. godine (11,0%) da bi 1991. bio svega 6,3%.

Udio stanovništva starog 65 i više godina u istom razdoblju se povećava.

U popisima stanovništva nakon II. svjetskog rata Židovi su popisivani prema narodnosti (nacionalnosti).

Samo u popisima stanovništva 1953. i 1991. godine postojala je mogućnost izjašnjavanja i po vjeroispovijesti. Tako je u Hrvatskoj 1953. bilo 413 Židova po narodnosti odnosno 1.011 po vjeri, a u popisu 1991. godine bilo je 600 Židova po narodnosti odnosno 633 po vjeroispovijesti.

Analize članstva židovskih općina su stoga vrlo dragocjene kao dopuna podataka popisa stanovništva. Takva analiza 1971. potvrdila je i nalaze popisa

stanovništva, a to je da se smanjuje udio dobne grupe 0-14 godina i povećava udio osoba starijih od 65 godina.

Kako je moguće vidjeti iz tablice 21, stanovništvo Hrvatske je duboko zašlo u proces demografskog starenja, o čemu nam govori podatak da je udio osoba starijih od 65 godina veći od 12%, što se uzima kao mjerilo demografskog starenja. U židovskoj populaciji taj je proces još naglašeniji.

Od 1971. godine kada je napravljena posljednja analiza dobnog sastava članstva židovskih općina prošlo je više od četvrt stoljeća, demografska slika se promijenila, te se pokazala potreba novih istraživanja.

Godine 1995. načinili smo analizu članstva Židovske općine u Zagrebu, ponajprije u svrhu socijalne ankete o položaju i potrebama osoba starijih od 65 godina.

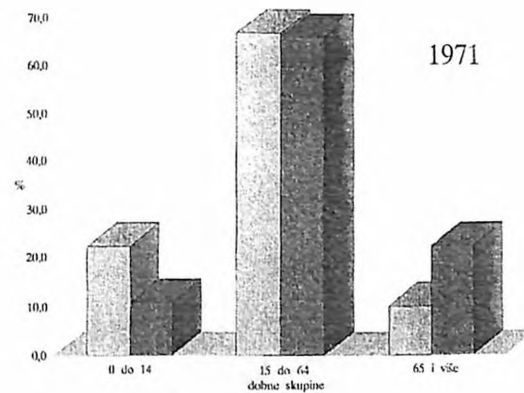
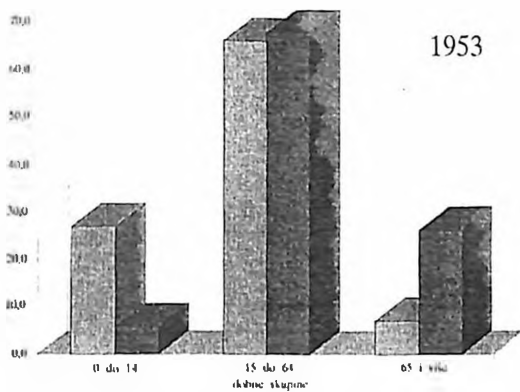
Na tako malom uzorku nije moguće sačiniti mnoge od potrebnih analiza populacije, ali nam novi podaci mogu pomoći za potpuniji uvid u proces koji se danas zbiva.

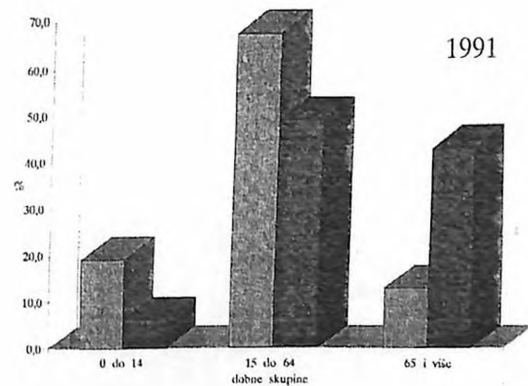
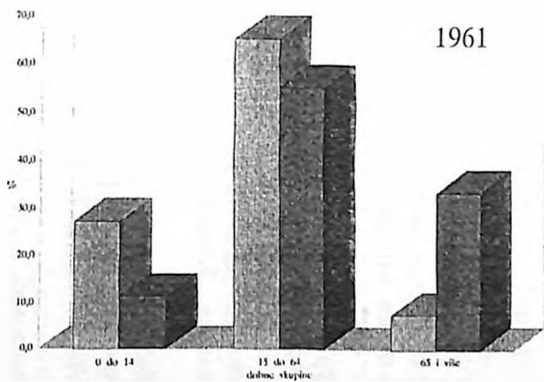
Čaša za Kiduš
Glass for Kiddush

Grafikoni br. 15-18. Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova prema popisima stanovništva 1953-1991.
Age structure of the total population of Croatia and Jews according to censuses 1953-1991, percentage

Židovi u Hrvatskoj

□ ukupno stan.
■ Židovi

9. Changes in the Jewish Population in Croatia and Zagreb after World War II

In the Jewish population all over the world there can be found considerable changes in the age and sex structure, fertility, number of marriages and divorces, number of children, family size and other characteristics which for the most part follow changes in the population of the countries the Jews live in.

The biggest changes are to be found between Jewish population in the Diaspora and that in Israel, the latter showing a greater share of younger generation linked with higher fertility of women and greater number of marriages. The number of divorces is smaller. The share of population over 65 years is smaller as well (see Chapter 15 and 25 in the second part of the book).

Communities in the Diaspora also meet with changes in the population age and sex structure influenced by, besides natural changes of population, migration of Jews, especially from some eastern European communities to Israel as well as by the loss which Jewish communities in Europe suffered during the Holocaust. Those communities, which were almost destroyed in the Holocaust, have been recovering from losses with difficulties and migration of a great number of survivors have caused new disturbances in population structure. Migrations from some post-communist eastern European countries are still going on: mostly young and highly educated generations are going away creating, besides demographic, economic problems in communities as well. In addition, according to my opinion, on account of experts from eastern European countries who, after coming to Israel (or some other immigration country), can not get a job immediately or can not find employment in their profession and in adequate position, there occurs a considerable loss of knowledge and potential of the Jews. This is not brain drain, moving of experts from one country to another, usual for migration.

Migration of persons of older age can be noticed lately having influence on the most recent changes in the population of Israel since the generation older than 65 years began to increase there as well. The adaptation of older persons and their including into economic and social life of immigration country goes slower than with younger generations.

Demographic changes are taking place particularly fast in small Jewish communities as is ours which first lost 80 per cent of its membership during the Holocaust and then, between 1948 and 1952, about a half of the members who survived left for Israel.

The loss of younger population and the one in fertile age (able to have children), both cases being applied to our country, has longlasting consequences and several generations are needed in order to normalize the situation, provided that normal and favourable conditions exist.

This work analyses the age structure of the Jewish population in Croatia and

particularly in Zagreb according to official data of post-war censuses and on the basis of data of the Jewish Community in Zagreb.

By the analysis of the age structure of the total population of Croatia and Jews in Croatia we can observe, on the basis of natural and mechanical population trend and other factors, that during time big changes took place in the population development, that is, the process of demographic ageing has been stressed.

In the period from censuses of 1953 to 1991 the share of youth from 0-14 years in the total population of Croatia decreased from 27.0 per cent to 19.4. Already in 1953 the share of Jews in this age group was only 5.8 per cent what can be explained by losses of inhabitants during the Holocaust and by departure of part of Jews after the establishment of the state of Israel. Between two censuses, from 1948 till 1953, from the territory of the former Yugoslavia 7.739 Jews left for Israel (the data of the Union of Communities). Around 1,000 Jews immigrated from Croatia.

A small share of the age group of 0-14 years continued in 1961 (11.3 per cent) and 1971 (11.0 per cent) so that in 1991 it reached not more than 6.3 per cent. In the same period the share of inhabitants aged 65 and more increased.

In censuses after World War II the Jews were registered according to nationality. Therefore part of the Jews did not declare as Jew by nationality or declared as Croat-Jew or Serb-Jew. However, if the answer contained two nationalities, only first one was taken into account.

Only the 1953 and 1991 censuses had the possibility of declaring by religion. In this manner there were 413 Jews according to nationality and 1,011 according to religion respectively in the 1953 census, while the other one of 1991 recorded 600 Jews according to nationality and 633 by religion.

The data were not further divided owing to a small number of registered persons (below 1 per cent).

For that reason only those who declared as Jews by nationality are presented in the analysis of the age structure of Jews of the 1953 and 1991 censuses. Although part of the data are missing in these censuses, they still can point to general movement and alterations in the population structure.

As can be seen from Table 21, the population of Croatia had deeply entered the process of demographic ageing, the fact proved by the share of persons aged 60 years and more which is over 12 per cent (this figure is used as the measure of demographic ageing).

This process is even more emphasized in the Jewish population.

The number of Jews registered in the censuses and the number of those in Jewish communities differs. Thus a total of 6,853 Jews were enrolled in the territory of ex-Yugoslavia in the 1948 census, while 11,934 persons were members of Jewish communities.

A special demographic research on Jewish communities was carried out in 1971 in which 4,702 members, making 80 per cent of the total membership, were analysed.

If we compare data of the 1971 census and data of the demographic research on Jewish communities in 1971, main characteristics of Jewish population are to be proved - a small share of the youngest age group from 0-14 years and an increased share of the age group of 65 years and more.

Židovska općina Zagreb 1995. godine

Kada se članstvo Židovske općine u Zagrebu 1994/95. godine analiziralo po osnovnim dobnim skupinama, po kojima je sačinjena i analiza u popisima stanovnika dobili smo slijedeće rezultate:

Dobna struktura članova Židovske općine u Zagrebu 1995. godine	
Age structure of the members of Jewish Community in Zagreb, 1995	
Dobne skupine Age groups	%
0-14	5.07
15-64	55.37
65 i više	39.56

Udio grupe starosti 0-14 godina je 5,07%, grupe od 15-64 godina 55,37%, a osoba starijih od 65 godina ima 39,56%, što ukazuje na demografsko starenje zajednice. Poblža analiza dobne strukture članstva dala nam je još mnoge druge dragocjene podatke (grafikon).

Udio najmlađe dobne skupine je malen, ali pretpostavljamo da sva mala djeca nisu upisana u članstvo općine te da je njihov broj u stvarnosti veći.

U dobnoj skupini starosti 16-25 godina ima 12,1% i to su uglavnom daci i studenti koji još nisu oženjeni (udati) i koji nisu zaposleni.

Najbrojnija grupa je ona starosti 45-50 godina, koja sama predstavlja 12,5% ukupnog članstva ili 27% osoba radno aktivne dobi. To su osobe rođene odmah nakon II. svjetskog rata (tzv. „Baby boom” generacija).

Dobna skupina od 51-65 godina predstavlja 16,6% članova općine. To su oni koji su kao djeca preživjeli holokaust i vratili se nakon završetka rata u Zagreb. Prema tome u populaciji radno aktivne dobi ima 63% osoba starijih od 50 godina te možemo kazati da radna populacija stari.

Osoba starih 66 i više godina ima 34,2%, to su osobe koje su većinom u mirovini. Polovina njih ili 48,8% ima više od 75 godina i predstavlja tzv. „Old old” generaciju (vrlo staru generaciju).

Sve osobe koje su rođene prije 1945. godine predstavljaju „osobe koje su preživjele holokaust” i takvih je 51% članova Židovske općine u Zagrebu.

Smatrali smo da je važno analizirati ekonomski potencijal članstva tj. ustanoviti koliko ima onih koji ovise o osobama radno aktivne dobi. Koeficijent dobne zavisnosti smo dobili tako da smo sve osobe stare 0-20 godina i osobe starije od 65 godina zbrojili i zatim podijelili s brojem osoba u radno aktivnoj dobi. Taj koeficijent iznosi 0,93, što znači da na 100 osoba radno aktivne dobi ima 93 osobe koje o njima ovise. Ako uzmemo u obzir da i omladina (20-25 godina) još nije ekonomski samostalna (studij) pa i nju pribrojimo u kategoriju zavisnih osoba onda je koeficijent dobne zavisnosti 1,15, što je vrlo nepovoljno za ekonomske mogućnosti zajednice.

U koeficijentu nije moguće vidjeti da li su zavisne osobe djeca ili starci, jer je i u populacijama s mnogo djece takav koeficijent visok. Izračunali smo indeks

samo za osobe starije od 65 godina i on iznosi 0,66, što znači da je više starih osoba nego djece ovisno o radno aktivnoj populaciji.

U takvoj situaciji, kada na jednu zaposlenu osobu dolazi u prosjeku još jedna osoba za koju se treba brinuti, uzevši u obzir i današnje ekonomske prilike, pretpostavljali smo da će prednost u brizi obitelji imati djeca, te da će se za skrb starijih osoba moći odvojiti manje sredstava i vremena.

Karakteristika današnje populacije Židova u Zagrebu i odnosi među dobnim skupinama mogu se dovesti u vezu s dobnom strukturom preživjelih članova Židovske općine koji su se 1946. godine vratili u Zagreb. Tada se vratilo svega 2.170 osoba (1.050 muškaraca i 1.120 žena) od 10.200 predratnih članova Općine. Među preživjelim bilo je samo 7,1% djece starosti 0-15 godina, omladine od 16-25 bilo je 11,3%, a osoba od 26-35 godina (najbolja fertilna dob) tek 16,7%. Ubrzo nakon toga, već u vremenu između 1948. i 1952. oko polovina preživjelih otišla je u Izrael, i to pretežno osobe mlade životne dobi. Stvorene su tako poslijeratne „krunje generacije” (grafikon 19 i 20) i treba proći nekoliko generacija da bi se slika normalizirala, ako za to postoje povoljni uvjeti.

Možemo dakle zaključiti da je današnja demografska struktura članova Židovske općine u Zagrebu posljedica gubitaka članstva u holokaustu i kasnijom migracijom.

Židovi Hrvatske nisu dobili odštete koje su drugi Židovi primili nakon holokausta, a oduzeta im je i imovina. Mogućnosti za smještaj u židovski starački dom „Lavoslav Švarc” su male (oko 80 mjesta) jer su ionako nedovoljni kapaciteti sada popunjeni izbjeglim članovima židovskih općina iz Sarajeva i BiH. Zbog toga židovska zajednica mora organizirati skrb i njegu za svoje ostarjele članove u njihovim domovima.

Socijalna anketa kojom smo obuhvatili blizu 90% osoba starijih od 65 godina (nisu anketirane osobe koje su već u staračkim domovima) pokazala je zabrinjavajuće stanje u kojem se nalaze stari članovi zajednice i velike potrebe za skrbi i njegom.

Dvije trećine anketiranih osoba su žene, što ukazuje na „feminizaciju” stare populacije zbog duljeg života žena. Među obudovljenim kojih ima 38,5%, najviše ima žena (89%), a isto tako i među neoženjima/neudatima (83% su žene) i među rastavljenima (77%).

Većina starih osoba žive u samačkom domaćinstvu ili u domaćinstvu s dva stara člana (supružnika) s vrlo niskim prihodima jer žive od mirovina. Porođične mirovine žena su manje od mirovina po osnovi rada, te je njihov standard života još niži. Uz ekonomske i probleme u ishrani postoje i brojni zdravstveni i problemi u održavanju kućanstva.

Ovdje ćemo prikazati samo neke od rezultata socijalne ankete u Židovskoj općini u Zagrebu.

Židovske zajednice su uvijek bile ne samo vjerske nego i socijalne zajednice koje su brinule o svojim članovima: djeci bez roditelja, udovicama, starim i bolesnim članovima i drugim potrebitim. Ta je briga obaveza prema židovskoj tradiciji i religijskim zakonima. To nije samo osobna obaveza (micva) ili dobročinstvo (cedaka) već se radi o socijalnoj legislativi na kojoj se temelje židovske zajednice (vidjeti poglavlje 16).

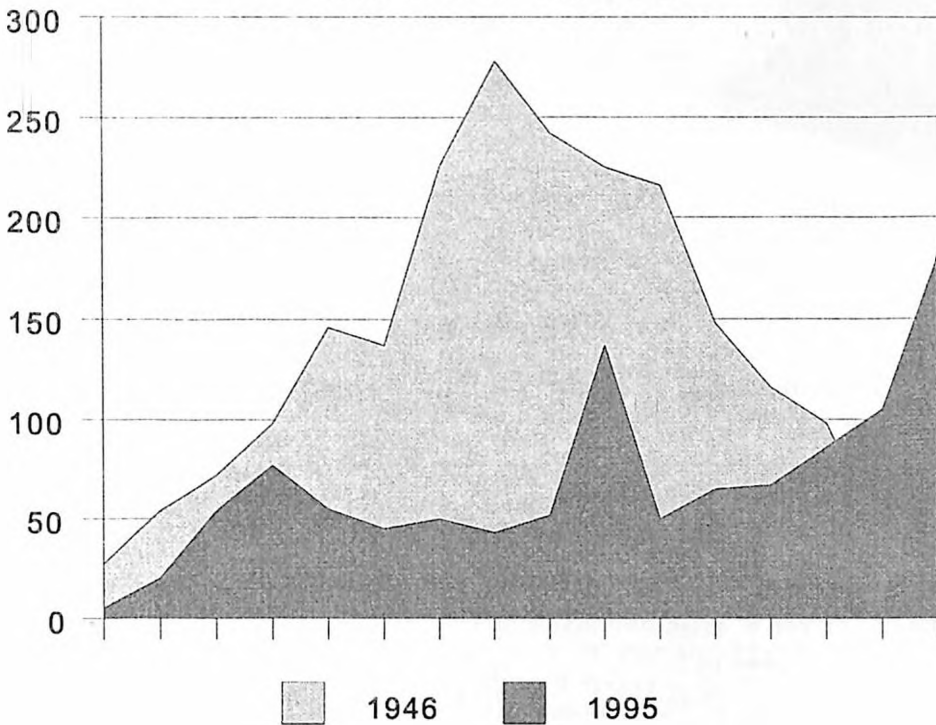
Prema tome volonterski karitativni rad, najčešće židovskih ženskih organizacija, ili skupljanje dobrovoljnih priloga nije dovoljno, već je potrebna organizirana socijalna zaštita i skrb, kao dopuna obiteljskoj brizi. Odnosi među generacijama, između djece i roditelja, regulirani su brojnim pozitivnim i negativnim zapovijedima u Tori (micvot) i vjerujemo da će biti od interesa da ih opišemo.

Grafikon br. 19. Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb
1946. i 1995. godine

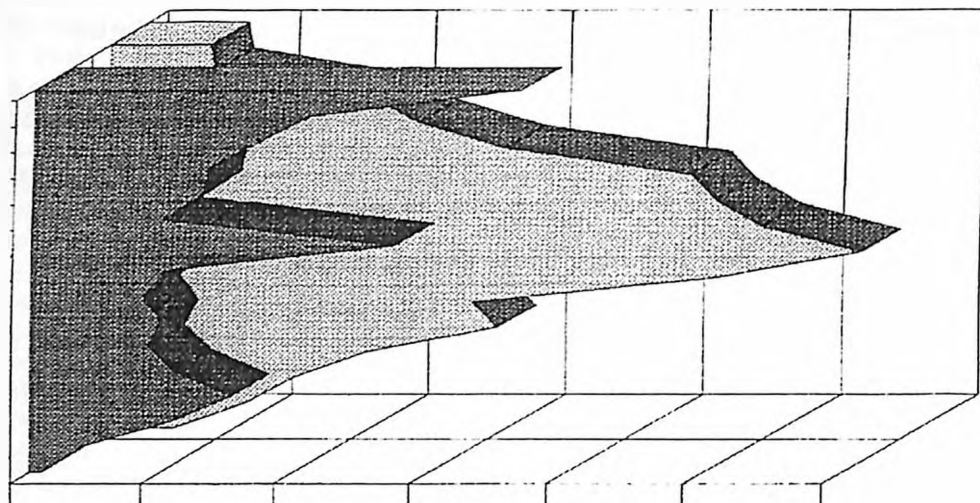
prema petogodišnjim starosnim skupinama
Age structure of the members of Jewish Community of Zagreb
in 1946 and 1995

	0-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	51-55	56-60	61-65	66-70	71-75	75+
1946.	27	54	72	98	146	137	226	278	242	225	216	148	116	98	40	38
1995.	5	20	54	77	55	45	50	43	52	137	50	65	67	86	105	182

dobna struktura 1946. i 1995.

Grafikon br. 20. Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 1946-1995.
po starosnim skupinama
Age structure of the Jewish community of Zagreb in 1946 and 1995

Legende

■ 1995 ■ 1946

Dobna skupina Age groups	1946. u %	1995. u %
0-5	1.24	0.46
6-10	2.49	1.83
11-15	3.32	4.95
16-20	4.52	7.05
21-25	6.73	5.03
26-30	6.31	4.12
31-35	10.41	4.57
36-40	12.81	3.93
41-45	11.15	4.76
46-50	10.37	12.53
51-55	9.95	4.57
56-60	6.82	5.95
61-65	5.35	6.13
66-70	4.52	7.86
71-75	2.26	9.60
75 i više	1.75	16.65

The Jewish Community of Zagreb

The analysis of the age structure of the Jewish Community of Zagreb was made in 1994/1995 during preparations for conveying social survey (persons aged 65 years and more).

According to age groups, by which the analysis of the census was made, we can get the similar relations. More detailed analysis of the age structure of the Jewish Community in Zagreb may offer some other information, too.

Thus in the younger age group, from 0-5 years, there is only 0.5 per cent of the total number of members; in the age from 6-10 years the percentage amounts to 1.8 and from 11-15 years of age the percentage is 5. Consequently, the share of the age group from 0-15 years is 7.3 per cent. It is assumed that there are more small children, but they have not been registered in the lists of members of the Jewish Community.

In the age group from 16-25 years the percentage is 12.1. This group comprises mostly pupils and students being neither employed nor married.

In a big age group in the range from 26 to 65 years, comprising persons in working-active age, there is 46.5 per cent of the total number of the members of the Jewish Community. The most numerous group within this age group is the one aged 45 to 50 which dominates and represents 12.5 per cent of the total membership and 27 per cent of the working-active population respectively. The members of this group were born immediately after World War II (the so called „Baby boom” generation). The age group from 50-65 years represents 16.6 per cent of the Community members. Today these are those children who returned to Zagreb after the end of the War.

In the working-active age there is 63 per cent of persons over 50 years of age who are approaching the end of their working span. Thus we can say that the working population is also getting older.

The persons over 65 years of age (what is the age limit for retirement), that is the ones aged 66 and more represent 34.2 per cent of the Community membership. A half of them (48.8 per cent) are persons of 75 years of age and more, called “old old”.

All those who survived the Holocaust are considered to be born before 1945. Nowadays they are older than 50 years and represent over a half (51 per cent) of the members of the Jewish Community of Zagreb. The features of the present-day Jewish population in Zagreb and relations between age groups of the Community can be connected with the age structure of the members of the Jewish Community in 1946, immediately after the end of World War II, when those Community members who survived returned (from camps, the National Liberation War, captivity or those who were hiding during the War). They numbered only 2,170 (1,050 males and 1,120 females) what represents around 20 per cent of 10,000 of pre-war members. Among the survivors there was only 7.1 per cent of children aged 0-15 years, 11.3 per cent of youth from 16-25 years of age and 16.7 per cent of persons from 26-35 years (best fertile years) (see Figure 19 and 20). When both age structures, that from 1946 and the present-day one, have been put into the same figure, the dependence of certain age groups in the shift of 50 years can be clearly noticed.

Other demographic analyses can not be made on such a small sample, the more as migration (that is departure of a half of the members to Israel between 1948 and 1952 and the present-day arrival of elderly persons from Jewish

communes of Bosnia and Herzegovina to Zagreb) must always be taken into account.

The age structure of the members of the Jewish Community has influence both on birth-rate and mortality. It was established that in the 1990-1994 period 136 Community members died, and further 32 died in 1994 (according to the Community records) and this represents high mortality.

We considered that it was very important to analyse, besides age structure of the Community members, the economic potential, that is to find out how many unemployed persons depending in a smaller or greater extent on working population, account for persons in working-active age (who are supposed to be employed as well). In this way one reckons the coefficient of the total age dependence.

When the persons aged 0-20 years and the ones older than 65 are added and then the sum is divided with the number of persons of working-active age (21-65 years) one gets the coefficient of age dependence that amounts to 0.93. This means that 100 persons of working-active age account for 93 depending on them.

With regard to young people aged 21-25 years, although they belong to the working-active age, but still are not employed, the coefficient of age dependence is even more higher and amounts to 115.

In such survey it is not possible to see the share of younger or older Community members among depending persons (because, for example, a population having a great number of children can have the same coefficient of age dependence as the one with a small number of children and a high number of old persons, but this has got a different meaning for a community). Therefore we calculated the dependence coefficient of the persons over 65 years of age which is 0.66. This means that there are more older persons than children.

In such situation when, in fact, one employed person accounts for another person who should be taken care of and taking into account present economic conditions, we assumed that persons of younger age, children, will be given preference in care while less funds and money will be allocated for older persons.

Hence the analysis of social (and health) position of the persons over 65 years turned out to be necessary in order that the Community could help to ensure care for them as well.

Jewish communities have always been not only religious but also social communities and the care of those members who needed help has always been the obligation according to religious laws (see Chapter 16). However, it is not only a question of personal obligation (*mitzvah*), but also a question of social legislature the communities are based on. Accordingly, only a voluntary caritative work, most often of Jewish women's organizations, as well as collecting voluntary contributions, is not sufficient, but an organization of social and even of health and medical services and care for aged community members is needed as an addition to family care and their obligations towards Jewish tradition.

Odnos roditelja i djece prema židovskoj tradiciji

Prema židovskoj tradiciji odnos prema roditeljima zasniva se na njihovom autoritetu kao čuvara stabilnosti, kao osoba koje predstavljaju kariku koja povezuje židovsku prošlost sa sadašnjošću, na zahvalnosti što su podarili djeci život. Osim toga prema Božjoj zapovijedi „poštuj svog oca i svoju majku” to je jedna od osnovnih obaveza djece.

Od zapovijedi (micvot) koje govore o brizi prema roditeljima razlikujemo pozitivne koje se odnose na ljubav i poštovanje i negativne koje govore što djeca ne smiju činiti. Tako se npr. kaže: „nemoj stati na njihovo mjesto, nemoj sjesti u njihovu stolicu, nemoj se suprotstavljati njihovim riječima, nemoj ih zvati prvim imenom i nemoj činiti ništa što bi smanjilo njihov osjećaj vrijednosti i digniteta”.

No, postoje i savjeti za roditelje da ne pretjeruju u svojim zahtjevima „jer bi mogli dobiti slugu, a izgubiti sina”. Obaveze se uglavnom odnose na sina, kćerke su izuzete iz mnogih pozitivnih micvot, ali nisu isključene iz negativnih. To je stoga što je njihova osnovna dužnost da brinu za svoga supruga, svoju djecu i svoj dom.

Sin ne smije zapustiti svoju obitelj da bi brinuo o roditeljima, ne može ni zabraniti ženi da ima dobre odnose sa svojim roditeljima i da ih posjećuje.

Odnosi između roditelja i djece su veoma dobro i detaljno regulirani, takoreći zapisano je sve što smije i što ne smije roditelj ili dijete.

Jedna od važnih odredbi je da sin nije dužan slušati roditelje u izboru supruge, jer je ženidba Božja zapovijed. Regulirani su i odnosi između žene i roditelja njena muža. Tako se muž može rastaviti, ako žena progoni ili vrijeđa njegove roditelje, ali žena može tražiti da ne živi s njegovim roditeljima ako smatra da će to dovesti do trzavica u obitelji.

Roditelji se ne smiju miješati ni u izbor profesije, prijateljstva, ne mogu zabraniti da se napravi alija u Izrael ili tražiti nešto što je u suprotnosti sa zakonima halahe ili što je štetno za njihovo zdravlje.

Sin je dužan svoje roditelje opskrbljivati jelom i pićem, pokrivati ih, „iznositi” i „unositi”, čak se nabrajaju i detalji njegovih obaveza.

Postoje razlike između palestinskog i babilonskog Talmuda koje govore o troškovima za potrebe roditelja. Palestinski Talmud stavlja na prvo mjesto obavezu sina, a babilonski Talmud ograničava obavezu na osobnu brigu i posluženje, a ne i na osiguravanje sredstava. Prema usvojenoj tradiciji roditelji trebaju sami snositi svoje troškove, osim ako nemaju sredstava, a sin ima više nego što je dovoljno za njega i njegovu obitelj. Od sina se ne traži da sakuplja priloge ili pomoć za svoje roditelje. Ako sin ima sredstava, a odbije brinuti za svoje roditelje izložen je sramoti, izolaciji, a katkada i prisili u svojoj zajednici.

Osobito je teška situacija kada se treba brinuti za bolesne, ovisne ili nepokretne roditelje. Djeca ne mogu odbaciti odgovornost „osim ako ne mogu izdržati”. Tada smiju angažirati nekog drugog da pomaže roditeljima umjesto njih ili mogu smjestiti roditelje u starački dom, bolnicu ili neku drugu ustanovu, ali i nadalje trebaju biti angažirani i održavati kontakt.

U Izraelu se za razliku od mnogih drugih zemalja nastoji zadržati roditelje u njihovu domu koliko je duže moguće i veoma je niska stopa smještaja u institucije (staračke domove ili bolnice). Samo je 3% starih osoba smješteno u medicinske, a 1,4% u nemedicinske ustanove. Smještaj raste sa starošću (9% u starosti od 65-74 godine i 32,3% preko 85 godina). U ustanove je smješteno

dvostruko više žena nego muškaraca, a postoje i razlike prema porijeklu Židova. Židovi „istočnog” porijekla (iz Azije i Afrike) zadržavaju većinom svoje roditelje u obitelji.

Pomoć djece i drugih članova obitelji važan su čimbenik u brizi za stare osobe. Tako u Izraelu 19% starih osoba prima pomoć i njegu samo od članova obitelji, od toga 8% od supruge. Za 60% zajedno brinu obitelji i institucije, a 21% prima pomoć samo od institucija. O starim članovima u kibucima vodi se zajednička briga, ali se u posljednje vrijeme članovi njihovih obitelji oslobađaju drugih obaveza u kibucu da bi mogli više brinuti o roditeljima.

U Izraelu se posebna briga vodi o Židovima koji su preživjeli holokaust, a kojih je 1990. godine bilo 289.125, od toga su 58% stariji od 65 godina. Useljenici starije dobi dobivaju, uz ostale beneficije koje uživaju svi građani, još i dodatnu pomoć.

Obitelji koje se brinu o starim članovima imaju veliku pomoć društva u obliku servisa za osobnu njegu, za održavanje kućanstva, dostavu hrane u kuću, profesionalnih medicinskih sestara, liječničke brige u kući koja je integrirana u primarni zdravstveni sustav, sve većom mrežom „centara za dnevnu njegu” te izgradnjom tzv. „zaštićenih naselja” u kojima stanuju stare osobe ili parovi, ali se osigurava ishrana, njega i zdravstvena skrb.

U najnovije vrijeme su organizirane zajedničke ekipe socijalne i zdravstvene službe na terenu koje koordinirano brinu o starim osobama. Postoje brojne lokalne i opće volonterske organizacije koje pomažu starim osobama.

Nekoliko studija u Izraelu je pokazalo da uprkos brojne pomoći, članovi obitelji koji brinu o svojim starim članovima imaju velike napore. Oko dvije trećine njih je iskazalo znatne fizičke napore, emocionalni stres i nedostatak vremena. Pri tomu su supruge koje brinu o svojim (još starijim muževima) bile najviše iscrpljene. Da su naponi preteški smatra 55% anketiranih.

Socijalna anketa u Židovskoj općini u Zagrebu

Briga za članove židovske zajednice u Zagrebu i Hrvatskoj, koja se osobito povećala u ratnim godinama od 1991. nadalje, kao i dolazak velikog broja izbjeglica iz židovskih općina BiH (osobito Sarajeva), zahtijevali su od Židovske općine u Zagrebu, a osobito njenog Socijalnog odbora veliku aktivnost i napore.

Pokazala se potreba analize (organiziranjem anketiranja) sadašnjih životnih prilika starih osoba i njihovih problema, kako bi se mogla što bolje organizirati pomoć, skrb i njega za potrebne članove zajednice.

Anketu je na inicijativu Socijalnog odbora uz pomoć i podršku JOINT-a organizacije koja brine o Židovima koji su preživjeli Holokaust (to su osobe koje su rođene prije 1945. godine) provela dr. Melita Švob.

Ovdje će biti prikazani oni rezultati ankete koji su značajni za razumijevanje položaja starijih članova židovske zajednice u Zagrebu (ŽOZ-a), ali se također mogu primijeniti i na opći položaj starih osoba u društvu.

Anketom je bilo obuhvaćeno preko 86% članova ŽOZ-a starijih od 65 godina.

Obrađen je i dio populacije starosti 60-65 godina, čiji je odaziv na anketiranje bio manji. Nisu anketirane osobe koje su se nalazile u domu „Lavoslav Švarc” ili drugim domovima za stare osobe (oko 20% članova općine starijih od 65 godina).

9% osoba bilo je odsutno (na putu ili je promijenilo boravište).

Samo 3% članova nije željelo odgovoriti na anketu.

Anketu su proveli anketari židovske općine, volonteri iz svih generacija, od omladine do starijih članica ženske sekcije, koji su uz prethodnu najavu i suglasnost posjetili ispitanike u njihovu domu (40%). Uz uputstva i dogovor ankete su slane i poštom ili su ih članovi ispunjavali prilikom dolaska u zgradu ŽOZ-a.

Anketni upitnik je sastavljen prema zadanim ciljevima ispitivanja i podijeljen prema tematici na rubrike:

- Osobni podaci o ispitanicima
- Članovi obitelji (u zajedničkom ili odvojenom domaćinstvu)
- Stambene prilike (i problemi grijanja, lifta i sl.)
- Ishrana: dijetalna, redovna ili neredovna te potrebe za dostavom hrane u kuću
- Prihod domaćinstva i pokrivenost troškova života
- Planovi za odlazak u dom umirovljenika
- Zdravstveno stanje i problemi
- Pokretljivost i samostalnost
- Problemi sa odlaskom liječniku, nabavkom lijekova, potrebe za patronažom
- Potrebe za pomagalima (za vid, sluh, ortopedska i druga pomagala)
- Potrebe za medicinskom njegom u kući
- Potrebe za pomoć u održavanju kućanstva
- Potrebe za humanitarnom pomoći
- Dosadašnja volonterska aktivnost (posjete, pomoć) i potrebe
- Uključenost u rad i život Općine (organiziranje primjerenih aktivnosti)
- Prijedlozi za osnivanje savjetovališta (pravnog, psihološkog, socijalnog i drugima i eventualne potrebe za vlastitim ambulantom i apotekom
- Primjedbe i želje ispitanika
- Zapažanja anketara

Odgovore na ovako obimni upitnik (160 pitanja) olakšalo se jednostavnim označavanjem rubrika, uz pomoć posebno upućenih anketara.

Anketni upitnici su kompjuterski obrađeni i pohranjeni pod šifrom (da bi se sačuvala anonimnost i privatnost) .

Za potrebe zdravstvene i socijalne službe napravljene su liste, tabele i grafikoni nužni za organizaciju skrbi i pomoći.

Social Survey in the Jewish Community in Zagreb

In 1994/95 a survey was conducted among the members of the Jewish Community in Zagreb older than 65 years. The goal of the survey was to establish family structure of the respondents, their economic and social conditions and needs, health problems and needs, problems of maintaining households and needs for home care. Likewise were investigated wishes and needs for accomodation in an institution and for organized aid by the Jewish Community.

The kinds of help the respondents used so far were also investigated as well as ways of life and work in the Jewish Community they were included into. Poll-takers - volunteers, who had been instructed beforehand, were left the possibility to put down their impressions. The respondents were also given opportunity to give their suggestions and propositions.

The questionnaire was divided into following sections: personal data and data on family members (32 questions), housing conditions (14 questions), nutrition (6 questions), income (19 questions), pensioner's centre (5 questions), health (50 questions), the Jewish Community (27 questions) and proposals for the organization of care (14 questions).

Answering the questionnaire was tried to be made easier by simple marking columns and by the aid of poll-takers. The survey was conducted in three main ways: by visit of poll-takers, sending questionnaires by mail (along with written and telephone information on the aim of the survey and way of completing it) and on the occasion of members' visit to the Jewish Community. 40 per cent of the respondents were surveyed in their home by poll-takers.

All together 86 per cent of persons older than 65 years were comprised by the survey, except those (60-65 years) who also fulfilled the questionnaire, but their response was not so good.

Persons living in the old folk's home "Lavoslav Švarc" in Zagreb or in other ones were not included in the survey.

All questionnaires were processed.

Here will be presented some of the results being most important for the estimate of the social and health condition of elderly persons and for the organization of care.

Rezultati socijalne ankete u Židovskoj općini u Zagrebu
Results of the social survey in the Jewish community of Zagreb of members aged over 65 (1995)

Osnovni rezultati ankete provedene među članovima Židovske općine Zagreb starijima od 65(60) godina prikazani numerički i grafički su sljedeći:

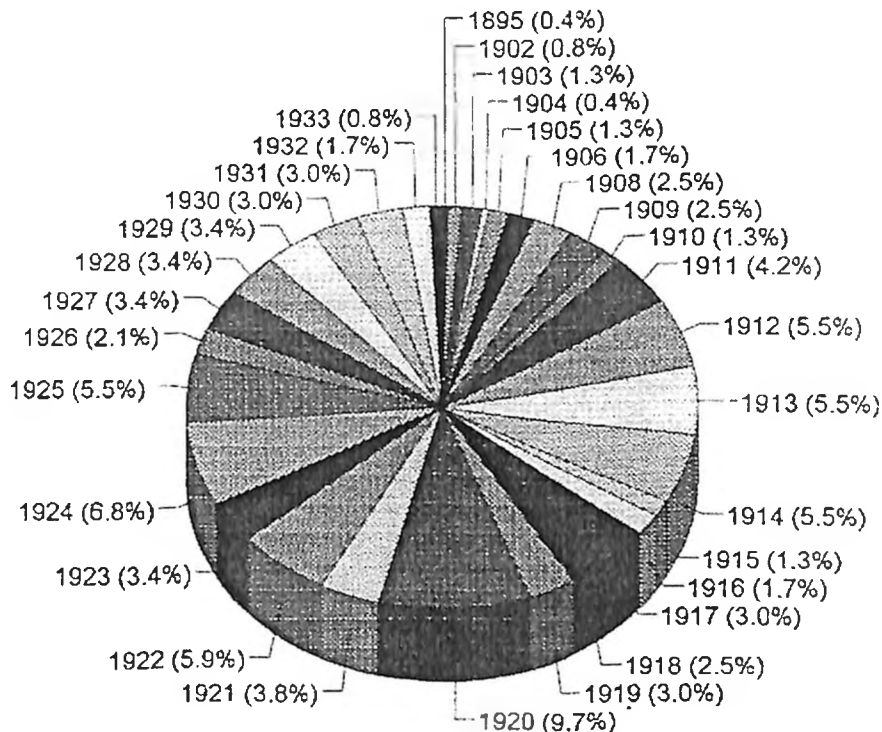
1. Godine rođenja u postotku
Years of birth (percentage)

Od 237 anketiranih osoba bilo je po dobnim skupinama:

60-65	7,6%	65-70	14,4%
70-75	24,1%	75-80	20,7%
80-85	20,8%	85-90	8,9%
više od 90 godina	3,5%		

Ispitanika starijih od 75 godina (tj. rođenih 1920. ili ranije) bilo je 53,9%
53,9% are aged 75 and more

Grafikon br. 21. Godine rođenja u postotku
Years of birth (percentage)

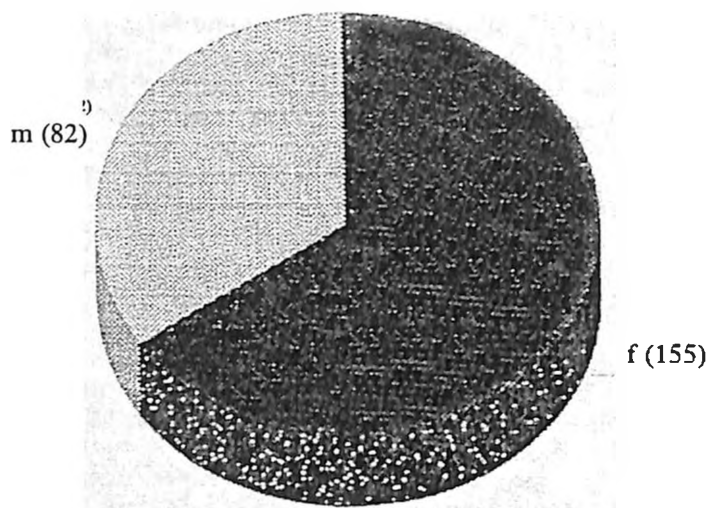

2. Ispitanici prema spolu According to sex

Dvije trećine ispitanika su žene. Udio žena u pojedinim dobnim skupinama raste sa starošću (dulja životna dob žena) i dovodi do „feminizacije” stare populacije.

Zbog razlike u starosti bračnih partnera (muškarci su obično stariji od bračnih družica), među ženama starije životne dobi ima veliki broj udovica koje žive u samačkim domaćinstvima.

Grafikon br. 22. Spol ispitanika
Respondents' sex

3. Članovi domaćinstva Members of households

45% živi u samačkim domaćinstvima (1 person-household), od toga su 89% žene; (women) 40% u domaćinstvima od dva člana (two persons household) od toga se 80% sastoji od dva stara člana (old persons) (bračna partnera).

4. Uvjeti stanovanja Housing conditions

41% ispitanika (1994) otkupilo je stan, ostali su bili u „društvenim stanovima“. Bilo je nekoliko podstanara.

Kvaliteta stanovanja Quality of the apartment

Bila je većinom „zadovoljavajuća“ tj. vrlo dobra, dobra i osrednja. 5% je odgovorilo da ima lošu ili vrlo lošu kvalitetu stana.

Grijanje u stanu
Heating

većinom je bilo „zadovoljavajuće“

2% odgovorilo da „ne zadovoljava“.

41% je imalo centralno grijanje,

23% ctažno, 21% plinsko,

10% klasično (na drva) i 10% ostalo (npr. električna grijalica).

Lift i telefon
Elevator and telephone

36,3% živi u zgradama bez lifta i njihovi se stanovi nalaze na drugom ili višem katu. Neke su od tih osoba vrlo stare i zbog toga ne mogu izlaziti bez pomoći iz stana. Troje od njih nemaju ni telefona.

Pokrivenost režijskih troškova prihodima
Income covers expences

28% ima pokrivene režijske troškove

27% ima 47-50% pokrivenost troškova

ostali nisu odgovorili na pitanje.

5. Umirovljenički status grupiran prema spolu
Retirement status according to sex

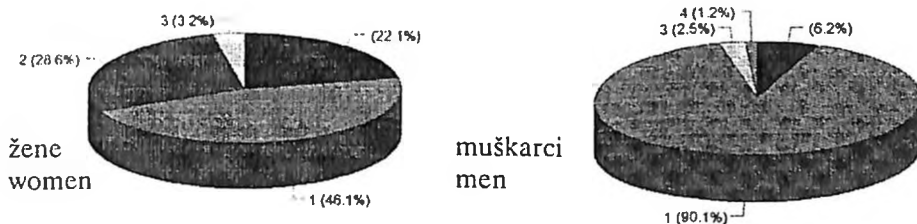
Mirovinu (old-age pension) po osnovi rada ima: 90,1% muškaraca (men)
46,1% žena (women)

Obiteljsku (family pensions) mirovinu: 28,6% žena (women)

Invalidsku (dissability pensions) mirovinu: 3,2% žena (women)
2,5% muškaraca (men)

Bez odgovora (No answer): 22,1% žena i (women)
6,2% muškaraca (men)

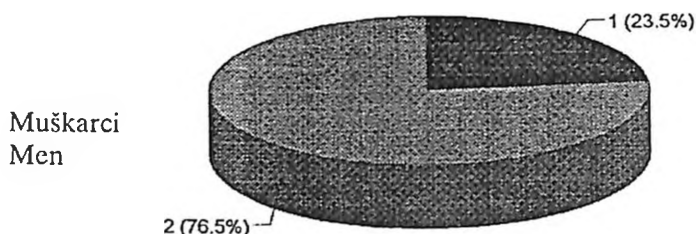
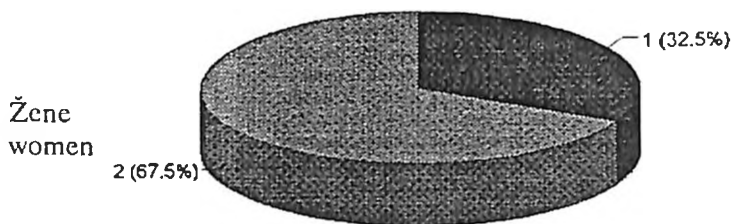
Grafikon br. 23. Umirovljenički status, grupiran prema spolu
Retirement status

6. Djeca
Children

70% ispitanika ima djecu. (2, with children)
 Djecu nema 32,5% žena i 23,5% muškaraca (1, childless)
 59,3 % ima jedno dijete (1 children)
 32,9 % ima dvoje djece (2 children)
 7,2 % ima troje i više (3 and more children)
 Prema spolu djeteta: 51% muške djece
 49% ženske djece

Grafikon br. 24. Djeca, grupirana prema spolu roditelja
Children

Starost djece
Age of children

od 240 djece, koliko su ukupno imali ispitanici (pri tome su katkada oba roditelja ispunila upitnik) starost djece je bila:

47,5% 40-50 godina
 20% 30-40 godina
 12,9% 50-60 godina
 4,2% starije od 60 godina.
 6,2% mlade od 30 godina.

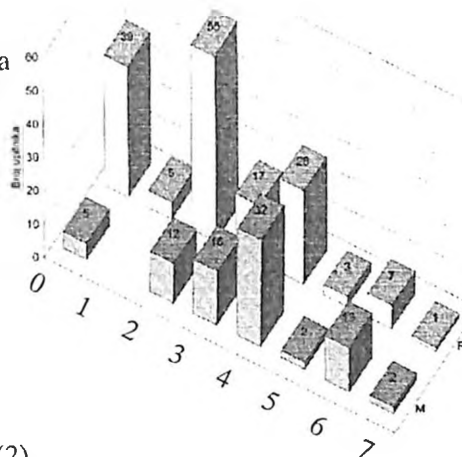
Za ostale nemamo podatke.

Ukupan broj unučadi u ispitanika bio je 242; unuke je imalo 52% svih ispitanih članova Židovske općine.

7. Školska sprema
Educational background

- 2,1% (žene) NKV (nižu spremu) (1) (elementary school)
- 28,3% (82% žene) SSS (srednju spremu) (2) (secondary school)
- 13,9% (51% žene) VSS (višu spremu) (3) (high school)
- 25,3% (47% žene) VS (visoku spremu) (4) (university)
- 11,8% razni specijalist i (5, 6, 7) (specialized education)
- 18% nije odgovorilo (0) (no answer)

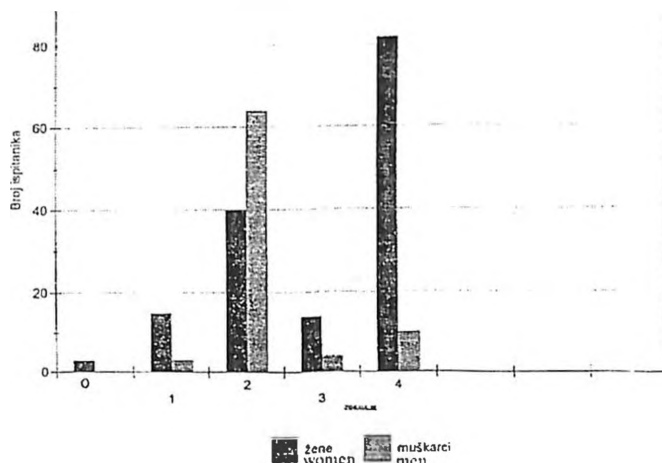
Grafikon br. 25. Školska sprema
Educational background

8. Bračno stanje
Marital status

- 7,6% neoženjeni (unmarried) (1)
(83% su neudate žene)
- 45,1% oženjenih/udatih (married) (2)
- 7,6% rastavljenih (77% žene) (3) (divorced)
- 38,6% udovaca/ica (89% žene) (4) (widowed)
- 1,1% nije odgovorilo (0) (no answer)

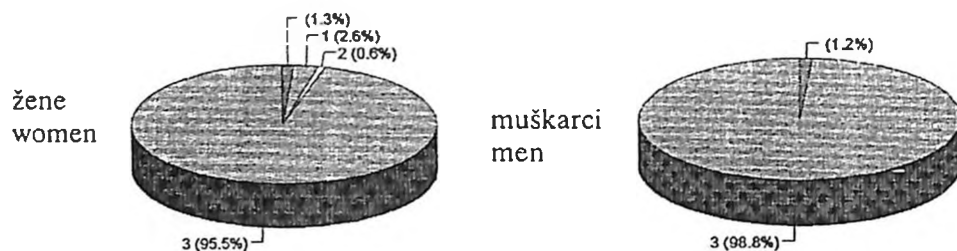
Grafikon br. 26. Bračno stanje
Marital status

9. Prihod prema spolu
Income according to sex

2,6% nema prihoda (žene) (1, no income)
 0,6% ima od vremena do vremena (žene) (2, income from time to time)
 95,5% žena i 98,8% muškaraca ima stalne prihode (mirovine, socijalnu/obiteljsku pomoć i dr.) (3, regular income)
 1,3% žena i 1,2% muškaraca nije odgovorilo (no answer)

Grafikon br. 27. Prihod prema spolu i stalnosti
 Income according to sex and permanency

10. Prihod domaćinstva (mjesečno)
Household income (per month)

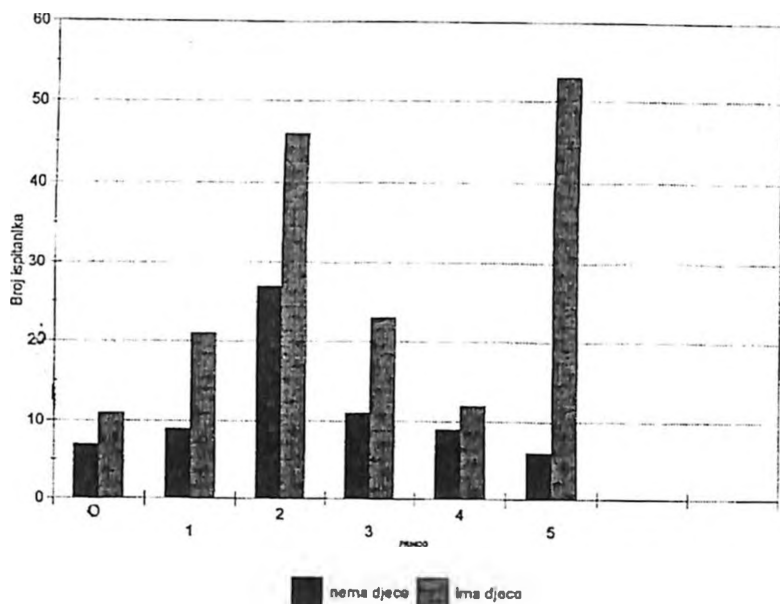
43% ispod 300 DM (1995.= 1.080 kuna) (below 300 DM)
 što se uzimalo kao potrební minimum.

Među njima ima: 70% samačkih domaćinstava (one person household)
 20% s dva (stara) člana (two old persons household)
 36% s niskim prihodom nemaju djecu (childless)

Samačka domaćinstva imaju u pravilu niže prihode kao i ona koja se sastoje od dva stara člana, umirovljenika, jer su mirovine zaostajale 40% za visinom prihoda zaposlenih.

U višečlanim domaćinstvima (s djecom) koja privreduju, prihod je veći (ali i troškovi).

Grafikon br. 28. Prihod (u DEM) domaćinstava grupiran prema djeci
Households' income grouped by children

Legenda: 0 - bez odgovora, 1 - manje (less) od 200 DM, 2 - od 200 do 300 DM, 3 - od 300 do 400 DM, 4 - od 400 do 500 DM, 5 - više od 500 DM (more than 500 DM)

11. Ishrana Nutrition

77% ispitanika ima redovnu ishranu (1, regular nutrition)
5,5% nema redovnu ishranu (92% žene) (2, nonregular nutrition - 92% women)
14,8% treba dijetalnu ishranu (71% žene) (dietary nutrition - 71% women)
od 35 osoba koje trebaju dijetalnu ishranu, 7 osoba ima redovnu, a 5 osoba neredovnu dijetalnu hranu. (4 regular diet, 5 nonregular diet)

Najviše problema s ishranom imaju osobe koje žive same (14%), ali i stara dvočlana domaćinstva (4%). Ishrana, kao i zadovoljavanje ostalih potreba starih članova zajednice ovise o tome jesu li njihova djeca s njima u istom domaćinstvu odnosno da li žive u istom mjestu boravka, u odvojenom domaćinstvu.

21,5% ispitanika živi u zajedničkom kućanstvu s djecom,

32% ima djecu u Zagrebu, ali u odvojenom kućanstvu,

127 ispitanih domaćinstava ima djecu u Zagrebu,

9,3% ima djecu koja ne žive u Hrvatskoj,

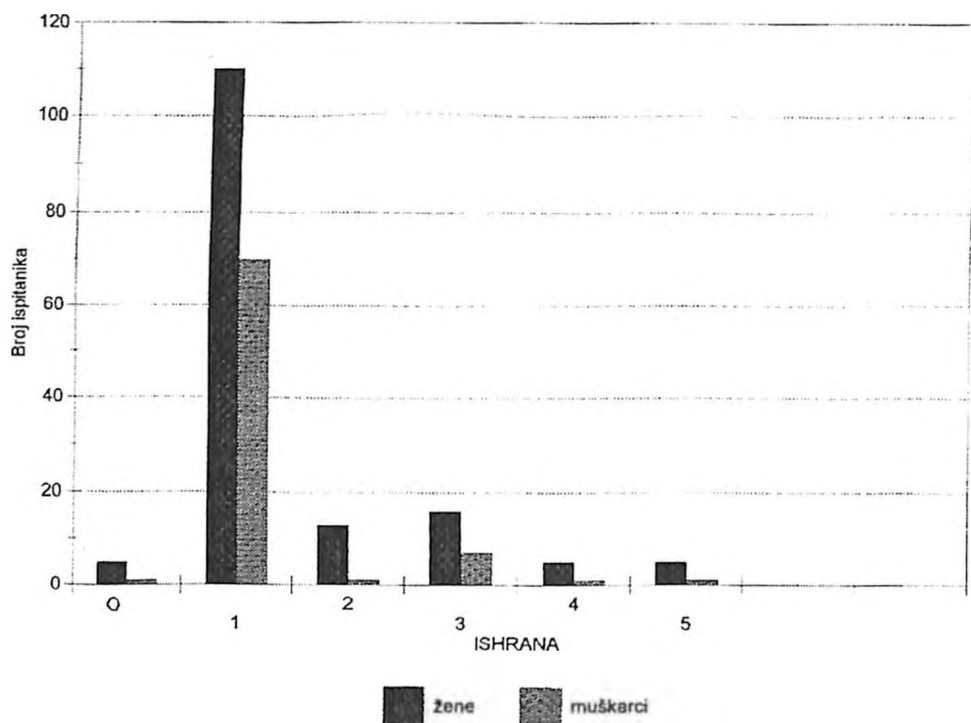
2% ima djecu u nekom drugom gradu u Hrvatskoj.

Pri ocjeni mjesta života djece uzeli smo u obzir kriterij da se barem jedno dijete nalazi u Zagrebu (ukoliko neka osoba ima više djece, može biti da se jedno nalazi u Zagrebu, a drugo npr. živi u Izraelu ili negdje drugdje).

Osobe koje nemaju djece, i same žive, izložene su većem riziku: nisu dovoljno materijalno opskrbljene, nemaju osiguranu ishranu, pomoć u kući i potrebnu njegu u slučaju slabosti i bolesti.

I osobe koje nemaju djecu u Zagrebu, iako nemaju direktnu pomoć djece, ona im mogu poboljšati materijalnu situaciju i na taj način osigurati plaćanje osoba za pomoć u kući ili medicinsku njegu.

Grafikon br. 29. Ishrana, grupirana prema spolu
Nutrition

Legenda: 0 - bez odgovora, 1 - redovna, 2 - neredovna, 3 - dijetalna, 4 - ima redovnu dijetu, 5 - nema redovnu dijetu

12. Zdravlje

Health

11% se osjeća zdravima (1)

48% relativno zdravima (2)

41% ima kronične bolesti. (3)

Ukupno 148 žena i 63 muškarca ima problema s zdravljem

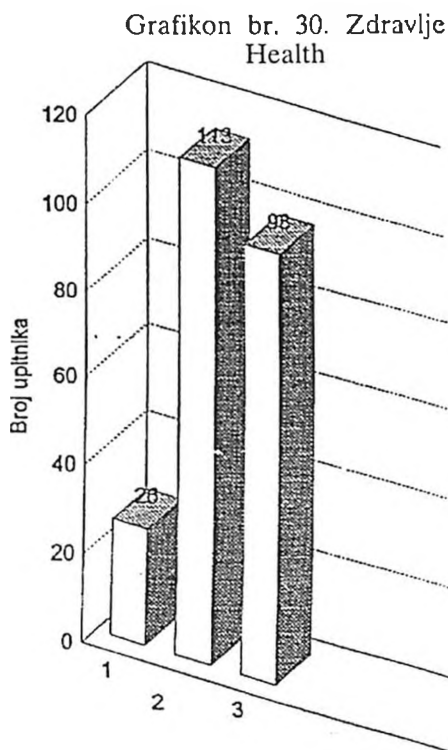
148 women and 63 men has problems

Najčešće su bolesti: kardiovaskularne, probavne, dijabetes i problemi s vidom.

25% ispitanika ima probleme u ostvarivanju primarne zdravstvene zaštite (nema stalnog liječnika, ne može sam odlaziti na kontrolu ili na potrebne analize, mnogi ne mogu dugo čekati na preglede, neki nemaju sredstava za „participaciju“. Neki imaju više problema u isto vrijeme.

83% ispitanika treba stalno uzimati lijekove ili povremeno.

25% ima probleme s nabavkom lijekova (ne može ih nabaviti, ne može ih platiti ili koristi lijekove koji se mogu nabaviti samo u inozemstvu).

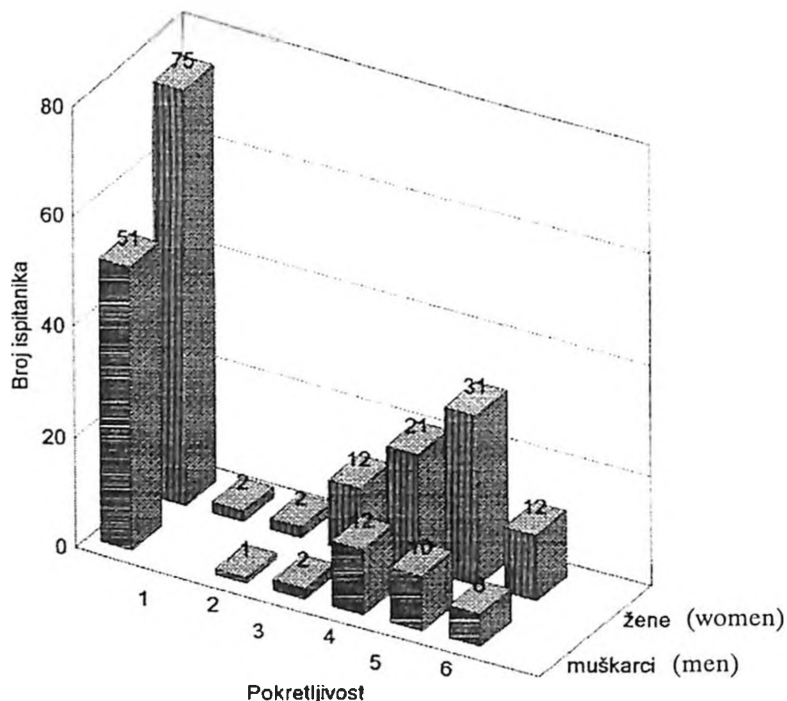

Legenda: 1 - zdravi, 2 - relativno zdravi, 3 - bolesni

13. Pokretljivost Mobility

46,5% ispitanika ima jedan ili više problema pokretljivosti (od toga je 72% žena) 46,5% has one or more problems of mobility (dissability) - 72% of them are women

Grafikon br. 30. Pokretljivost
Mobility

Legenda: 0 - bez odgovora (problema), 1 - invalidi, 2 - nepokretni, 3 - teško pokretni, 4 - ograničena pokretljivost, 5 - smanjene sposobnosti (slijepi, gluhi i dr.), 6 - istovremeno više ograničenja

14. Pomagala Means of help

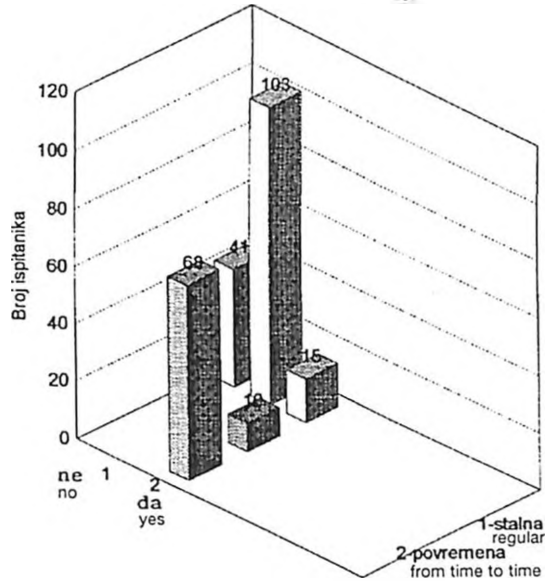
77,2% ima jednu ili više vrsta pomagala koja im služe u svakodnevnom životu i neophodni su za njihovo zdravstveno stanje. To su najčešće (45%) pomagala za vid (naočale). 29% ima probleme s protezama za zube, 2% treba pomagala (aparate) za sluh, 3,8% treba pomagala za kretanje. Najveći broj ispitanika treba nekoliko pomagala istovremeno.

111 ispitanika, koji trebaju pomagala, trebaju i stalnu, a 48 treba povremenu pomoć u kući (ukupno 67%).

15. Pomoć u kući
Help in household

Pomoć za održavanje kućanstva treba 67% ispitanika, ali dio njih već ima pomoć članova obitelji ili plaćenu pomoć. Za 10 osoba potrebno je organizirati stalnu, a za 68 povremenu pomoć u kući. 67% need help in household

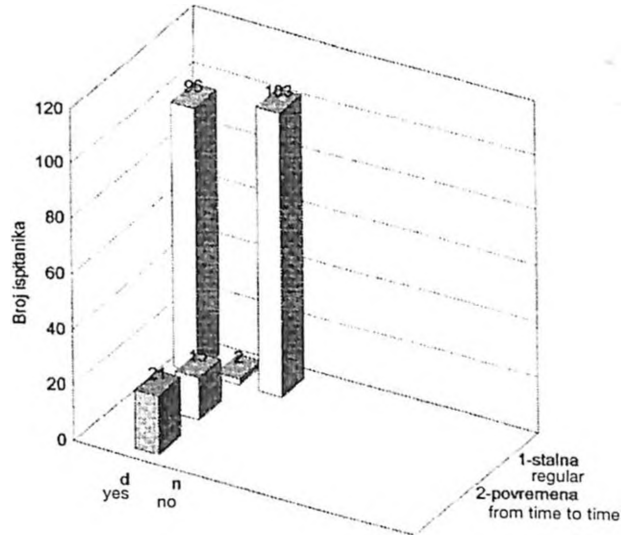
Grafikon br. 32. Pomoć u kući
Help in household

16. Medicinska njega
Medical care

Grafikon br. 33. Potrebna njega (medicinska)
Medical care

15 ispitanika treba stalnu, a 21 povremenu njegu (ukupno 15,2%)
15,2% need medical care

17. Želje za smještaj u dom (Lavoslav Švarc)

Wishes for accomodation in the „Lavolsav Švarc” old age home

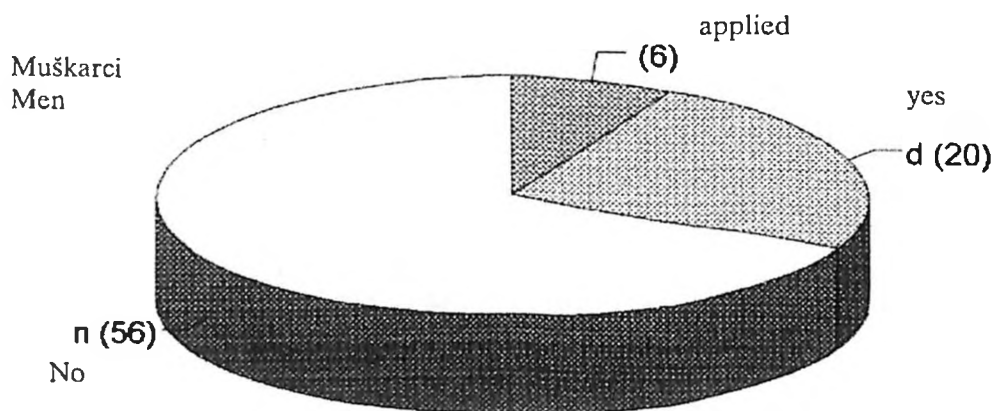
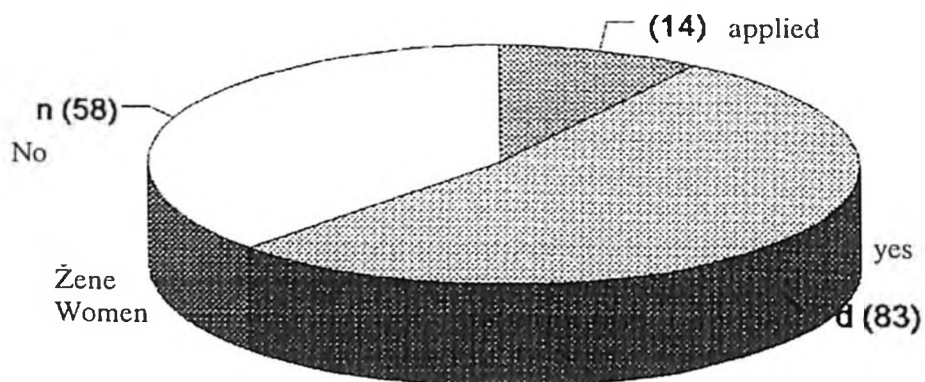
44% želi ići u Dom (intend to go to the old age home)
(80% žene)

Ukupno u dom želi ići

83 žene i 20 muškaraca

20 osoba su već predale molbe (applied for old age home)

Grafikon br. 34. Želje za smještaj u starački dom „Lavoslav Švarc”
Wishes for accomodation in the „Lavoslav Švarc” old age home.

10. Židovi u Zagrebu

Malo je podataka o židovskoj zajednici u Zagrebu u srednjem vijeku. Tkalčić (1889) u knjizi „Povijesni spomenici Zagreba“ spominje „Židovski dom“ (Domus judaeorum), što se moglo zaključiti iz jedne isprave o kradi izvršenoj 14. srpnja 1444. godine koju je počinio Stjepan Šteković u Židovskom domu te odnio „plures vestes et capucium ipsorum Judaeorum“. Iz „Liber possessionum“ u Zagrebu je vidljivo da Židovi nisu živjeli u getu, već su njihove kuće graničile s kućama ostalih građana. U jednoj parnici iz 1377. spominje se Elyas parvus, a 1363. bila je parnica između „Ane i brata Elyasa“. Godine 1373. spominje se neki Moz, a 1451. se govori o Salamonu „filius Mozzi“. Godine 1456. se piše o Isaacu de Sthubbicza, a 1456. o Andreasu Judeus de Modruszya. Veleposjednik Elias, sin Symona, bio je važna ličnost u gospodarskom životu Zagreba sredinom 15. stoljeća. Spominjani su i seoski Židovi koji su se selili u Zagreb.

Ovi su podaci izneseni u „predvečerje Šavuota 5687. godine“ u povodu gradnje nove zgrade židovske općine u Zagrebu, četverokatnice na uglu Petrinjske i Sudničke ulice (slika 7.) o čemu je donesena odluka 15. svibnja 1927. godine.

U „Povijesti zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-tih godina 19. vijeka“ dr. Gavro Schwarz, zagrebački nadrabin, smatra da ti dokumenti nisu još dokaz o postojanju židovske općine, jer se nigdje u židovskoj literaturi nije našlo podataka o Židovima u Zagrebu i Hrvatskoj za to razdoblje. Ni u rabinskim „Responsama“ nema podataka o zagrebačkim Židovima. Response su bile pitanja i odgovori rabina iz područja religije i značajan su izvor podataka već od 8. stoljeća nadalje.

U popisima građana u Zagrebu Židovi su registrirani tek 1809. godine.

Najstariji izvori o broju stanovnika u Zagrebu, prije uvođenja popisa stanovništva, bili su popisi poreskih obveznika, matične knjige, kanonske vizitacije (iz 1742. i 1743. kanonika Pepelka), terezijanski i jozefinski popisi.

Car Josip II. je 16. listopada 1784. naredio popis i numeraciju kuća u Ugarskoj i „pridruženim stranama“ (Gross, 1985), što je načinjeno 1785. (uz isključenje žena plemkinja) i uz reviziju koja je trajala do 1789. godine. Ugarski sabor je 1802. zaključio provesti popis stanovništva (uz isključenje plemstva i svećenstva) što je napravljeno 1805. godine.

Između 1830. i 1850. godine bilo je osam popisa stanovništva Kaptola i Gradeca (Krivošić, 1981). Podaci o stanovništvu Kaptola i Gradeca vodili su se odvojeno sve do 1850. godine, kada su patentom cara Josipa II. ujedinjeni u jedinstvenu zagrebačku cjelinu (Laušić, 1989).

Prema procjenama u drugoj polovini 17. stoljeća bilo je 3.600 stanovnika Zagreba, od kojih je 65% živjelo na Gradecu, a 35% na Kaptolu.

U prvom općem popisu 1805. godine kraljevski Gradec imao je 2.973 stanovnika. Popis 1809. u Župi Sv. Marka, kojoj pripada Gradec s nekoliko susjednih sela, nabrojio je 6.506 katolika, 33 grkokatolika, 110 pravoslavnih, 4 evangelika i 57 Židova. U isto vrijeme u Župi Sv. Marije, kojoj je pripadao Kaptol, bila su 3.262 katolika, 2 grkokatolika, 2 evangelika i 24 Židova.

Godine 1837. četiri zagrebačke župe (Sv. Marka, Sv. Marije, Sv. Petra i Sv. Ivana) imaju 13.129 stanovnika i među njima 255 Židova.

Krajem 19. stoljeća Zagreb broji ukupno 37.529 stanovnika, od toga su 5,1% Židovi.

Gavro Schwarz spominje da je prvu dozvolu za naseljavanje u Zagrebu dobio Jakov Stiegler 1782. godine (došao iz Trebitscha u Moravskoj), a Jakov Stern (iz Bohemije) i Jakov Weiss (iz Rechnitza u Ugarskoj) naselili su se 1789. godine. Iste se godine doselio i Joseph Fisher iz Miskolczina i Elias Herschl iz Rechnitza. Isaku Löblu je 1806. dozvoljeno da mu se kćerka može udati za tapetara Salamuna Schwarz za Velike Kaniže.

O osnivanju židovske općine u Zagrebu G. Schwarz piše: „Grad se Zagreb tada raspao na dvije jurisdikcije, na gradsku i na biskupsku ili laškouličnu. Doseljeni su Židovi morali prema tomu, gdje su se želili nastaniti, steći dozvolu ili od gradskog magistrata ili od biskupa. Sigurno je ipak, da su zajedno sačinjavali jednu općinu već radi malog njihovog broja, ta bilo ih je jedva 20 obitelji g. 1806. kad su se u općinu udružili. Ovaj se datum osnutka općine nalazi u jednom službenom podnesku upravljenom na ugarsku kancelariju u Budimu. Do godine 1806. odnosno 1808, kad su obavljani prvi nam poznati popisi, spominje se u svemu $9 + 8 =$ sedamnaest porodica“...

Jakir Eventov napisao je knjigu „Istorija Jevreja Jugoslavije od davnine do kraja 19. vijeka“ (1971) na hebrejskom, koju je preveo Mihael Levi. U uvodu autor o razvitku „jugoslavensko-jevrejske zajednice“ kaže: „te su se zemlje 1918. ujedinile. Taj istorijski događaj bio je od odlučnog značaja i za Jugoslovensko Jevrejstvo, koje kao jedinstvena zajednica nije bilo poznato prije Prvog svjetskog rata... radi se o Jevrejima različitog porijekla koji su u izvjesnim periodima, u toku dvije hiljade godina živjeli na području današnje Jugoslavije“.

U knjizi ima relativno malo podataka o Zagrebu: „Pored jevrejskih došljaka na Griču, naselili su se Jevreji i na Kaptolu. Bili su to vjerni čuvari tradicija iz Burgenlanda i ostalih krajeva Mađarske, koji su se okupili u Laškoj ulici i bili zametak kasnije osnovane ortodoksnе općine. Oni su živjeli pod pokroviteljstvom biskupa doklegod je Crkva imala municipalnu vlast u Zagrebu. Opština je zvanično bila osnovana 1806. godine. Ona je bila prva koja je nastala na području banske Hrvatske i jedino joj je za 50 godina prethodila opština u Zemunu, na području Vojne Krajine“...

U Zagrebu su bila poznata dva „prva popisa“ Židova, jedan su za gradsku jurisdikciju sačinili Jakob Stiegler i Jakob Weiss 5. srpnja 1808, a drugi popis bio je za biskupsku jurisdikciju 1812. godine (prilog).

U gradskom popisu su Židovi bili razvrstani na:

- trgovce (mercator) s dohotkom iznad 2.000, do 2.000 i do 1.000 forinti, (Jakov Stiegler i Jakob Weiss),
- kramare (questores) s dohotkom do 2.000, do 1.000 i do 500 forinti, (Adam Schlesinger, Franciscus Löbl i Abraham Stiegler),
- kramare kućarce (questores circumforanci) s dohotkom do 250, do 225 i do 100 forinti,
- obrtnike (opifices) s dohotkom do 500, do 250 i do 150 forinti, (Israel Löwy i Sam Schwarz)
- zakupnike (arendatores) s dohotkom do 1.000, do 500 i do 250 forinti,
- osiromašene i „ponajviše od potpore drugih živući“ (depauperati et subsidio aliorum maxime viventes) (Isac Löbl i Filip Fischer, grobar).

Ukupno je bilo 60 osoba (od toga 8 Nežidova): 9 glava porodica, 8 supruga,

Conscriptio
Familiarum Judaicarum in Vico-Latinorum Jurisdictione Episcopali
habitantium sub inraserto Dato peracta.

Numerus serialis Familiae	Numerus serialis Capitum	Nomen et cognomen	Annus natiuitatis	Annus aduentus Zagrab.	Ratio sustentationis	Observationes
I.	1.	Jacobus Stern	1776.	1789.	Trafica minuta	Aduenit Zagrabiam ex Bohemia Lube- nau oppido.
	2.	Rosina uxor	1770.	1789.		
	3.	Salamon filius	1790.	—		
	4.	Edvardus filius	1793.	—		
II.	5.	Philipus Stern prioris natu ma- ximus filius*)	1784.	—	..	Cum parente venit Zagrabiam e Castri- ferrei Comitatu.
	7.	Ignatius filius	1810.	—		
III.	8.	Elias Herschl	1760.	1789.	..	Aduenit ex Rech- nitz oppido Hunga- riae Castri ferrei Comitatu.
	9.	Ester uxor	1766.	1805.		
	10.	Majerleb filius	1800.	—		
	11.	Maria filia	1803.	—		
IV.	12.	Josephus Fisher	1784.	1789.	..	Aduenit Miskolczino.
	13.	Caecilia uxor	1794.	1800.		
	14.	Sigismundus filius	1804.	—		
	15.	Theresia soror uxoris	1794.	—		
V.	16.	Ignatius Veiszer	1780.	1807.	..	} Oppido Balotha Veszprimiensi Comitatu.
VI.	17.	Jacobus Erlih	1782.	1800.		
VII.	18.	Simeon Khon	1760.	1794.	..	} Miskolczino ex Co- mitatu Castri ferrei. Pononio.
VIII.	19.	Jacobus Khroh	1764.	1807.		

Per Joannem Babochay Ord: Judlium in. p.

Lectum et cum originali collatum Zagrabiae 21. Decembris 1812.

Per Franc. Caroi. Radichevich J. Comitatus Zagrab. Sedriae Notarium.

*) Ovdje je po svoji prilici ispuštena Sterova žena, jer poslije broja 5. odmah slijedi broj 7.

djece: muške 6 i ženske 7; 13 uposlenih namještenika, 10 služinčadi, 3 rodaka i 4 braće i sestara.

Popis Židova na biskupskom Kaptolu, u Laškoj ulici, načinio je sudac Ivan Babočaj. Svi su Židovi morali 5. studenog 1806. u 9 sati doći u „Cvetkovićeve kuću“ i tamo se popisati. Taj se popis nije sačuvao. Sačuvao se popis od 21. prosinca 1812. godine (prilog) u kojem je nabrojano 19 Židova koji su živjeli na Kaptolu.

Sedam obitelji je imalo malu trgovinu (trafica minuta), a zadnji na popisu bio je „cremati exustor“, spaljivač.

U to je vrijeme ukupno u Zagrebu bilo 71-75 Židova, a broj se polagano povećavao. U 25 godina dozvolu za naseljavanje dobilo je samo 17 obitelji.

Kako možemo vidjeti iz gradskog popisa kao zanimanje se navodilo „kramare kućarce“. U prvo su vrijeme Židovi dolazili u Hrvatsku kao trgovci i kao kramari kućarci (pokućarci). Kućarenje je u to vrijeme bilo rasprostranjeni oblik trgovine, koji se zadržao i poslije, osobito u zabačenijim krajevima zbog loših prometnica. Kućarenjem su se najviše bavili stanovnici pasivnih krajeva Gorskog kotara i dijela Hrvatskog zagorja. Godine 1852. (Patent od 4. rujna 1852) regulirano je kućarenje za cijelu Carevinu, osim za Krajinu u kojoj je 1853. bilo zabranjeno dolaženje Židova pokućaraca (Gross, 1985). Bila je potrebna posebna dozvola i knjižica izdata na godinu dana.

Godine 1860. donesen je obrtni zakon kojim se dopušta sloboda obrta, dozvoljavaju se i obrtna poduzeća, odnosno „tvornice“ za više od 20 radnika. Koncesije su davane iznimno (npr. staretinarima). Za obavljanje obrta nije bila potrebna formalna potvrda o znanju i nije više bilo vezano za zavičajnost. Neka su stara ograničenja postojala još samo za Židove. Kasnije se cehovi zamjenjuju zadrugama, no naziv „ceh“ se i dalje upotrebljava, iako to više nije tradicionalni oblik cehova.

Između „domaćih“ i židovskih trgovaca dolazilo je do konkurencije što je dovodilo do sukoba i do traženja izгона Židova. Tako su se 1838. godine zagrebački trgovci željeli riješiti Židova. O tome piše Schwarz: „Šef njihovog udruženja Nikola Popović je tjerao Židove sa sajma, napastovao domaće, neke čak izagnao pomoću magistrata“. To se događalo kada je u Zagrebu toleracijsku taksu plaćalo svega 38 Židova.

U Zagrebu su nastali i izgredi kada su neki trgovci oteli krojačkom cehu pečat kako bi ga stavili na svoju molbu Kraljevskom vijeću u Budimu da ukine dozvolu stanovanja Židovima. Vlasti su odlučile da se trgovci kazne sa 48 sati zatvora, ali je svjetina spriječila njihovo hapšenje. Oko 300 građana je pred Vijećnicom „bučilo i galamilo“, a onda tražilo skupštinu kako bi Židove istjerali.

I karlovački su trgovci tražili od bana Vlašića da istjera Židove. Godine 1848. donesena je odluka o istjerivanju „Pinkl-Juda“ (pokućarci) i „tergovaca“ iz Varaždina.

Pred neprilikama i prijetnjama o izgonu, zagrebački Židovi su tražili zaštitu vlasti, pa su tako i 1839. dobili odgovor da se „sve židovske porodice koje su 1791. u Zagrebu obitavale ili (se) iza toga izričitom dozvolom magistrata i zemaljske oblasti tamo nastanile, ne smiju smetati, dok druge treba izagnati“. U to je vrijeme varaždinska židovska općina imala važnu ulogu i često kontaktirala sa zagrebačkom. Zagrebački su se Židovi Varaždinu obraćali i za pomoć. Katkada su zajedno pisali peticije kao npr. 1839. „podanici zagrebačkih i varaždinskih Židova, također u ime ostalih hebrejskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji“ (Schwarz, 1939).

Godine 1843. zagrebačka židovska općina, zajedno s varaždinskom, križevačkom, karlovačkom i sisačkom piše peticiju u kojoj se traži da Židovi mogu „zanat tjerati i sa kršćanskim pomoćnicima, da mogu svoju djecu dati u zanat kršćanskim majstorima, da mogu stjecati građanska i seoska dobra sa svim zakonskim pravima i da mogu zakonito kao i ostali građani naučiti bez razlike svaku znanost i umijeće, izvršavati ili privredu steći s njima“.

Hrvatski Sabor opirao se proširenju prava za Židove, te o tome piše Caru da uskrati potvrdu takvu zakonu. Jedino su tražili da se pri stjecanju prava naseljavanja (uz kraljevsku potvrdu) ukine „potreba znanja mađarskog jezika jer bi to imalo štetne posljedice na različit narod ovog kraljevstva“ (Schwarz, 1939).

Prema podacima o plaćanju „toleracijske takse“ može se zaključivati i o broju Židova u Zagrebu. Tako je 1844. godine na području Gradeca taksu plaćalo 44 Židova, a na području Kaptola (Laška ulica) njih 28. Godine 1845. gradska židovska općina imala je 48, a 1847. 51 člana.

Općine su se ujedinile 1852. godine te su umjesto iznajmljenih prostorijsa za sinagoge (bogomolje) željele imati vlastitu zgradu. Tada se za kupovinu zemljišta za groblja ili za općinske zgrade trebalo imati posebne dozvole.

Godine 1811. (Jakov Stiegler i Josip Löwe) kupljeno je za groblje malo zemljište (100 četvornih hvati) u blizini crkvice Sv. Roka od Pavla Antolkovića za 650 forinti. Hevra kadiša (Albert Hertmann i Josip Kahn) je 1835. kupila zemljište „Mali Tuškanec“ od udove Marije Cezarec, a 1844. su groblje proširili zemljištem kupljenim od Juraja i Agneze Smešnik (kupovni ugovor su potpisali Jozua Epstein, Jakov Weiss i Albert Hertmann). Kada su se Židovi s područja Kaptola (Laške ulice) odvojili od gradske općine, biskup Juraj Haulik iznajmio im je zemljište „Zbirac“ za groblje, koje je kasnije zamijenjeno sa zemljištem kmeta Hranitela (1842) iza Petrove crkve (ugovor su potpisali L. Ornstein i S. Hönigsberg). Nakon izgradnje Mirogoja oba su groblja zatvorena.

Prema pisanju G. Schwarza prva bogomolja je bila u Lukačićevoj kući u Petrinjskoj ulici. Godine 1833. židovska općina je dobila dozvolu za kupnju zemljišta na kojem će izgraditi hram i kuću za rabina. Tada je u tu svrhu Općina kupila kuću (Schweiburgova kuća na uglu Amruševе ulice) za 2.330 forinti jer nije bilo dosta sredstava za gradnju hrama. Kasnije je unajmila prostorije u Čačkovićevoj ulici (Gajeva 9). Kada su izbile nesuglasice zbog reformi u Općini, odvojili su se ortodokсни Židovi („starovjerci“) i uredili svoju bogomolju u Ružinoj ulici (Kurelčevoj).

Zbog materijalnih neprilika prodana je općinska kuća 1833. godine.

Godine 1852. kupljena je od obitelji Kobaltz za 14.000 forinti kuća u Petrinjskoj ulici broj 360 (Židovi su posudili 3.200 forinti, a ostatak je ostao uknjižen). Tada je općinu sačinjavalo svega oko 40 židovskih obitelji. U zgradi je bila vijećnica, stan rabina, a u dvorištu u posebnoj zgradi bogomolja. Osnovana je i židovska četverorazredna škola (1858) koja se 1898. preselila u novu zgradu u Palmotićevoj ulici (vidjeti poglavlje: Židovske škole). Kasnije je, proširenjem zemljišta, na inicijativu nadrabina dr. Hoseje Jakobija podignuta nova općinska zgrada, a na zemljištu gdje je bila stara sinagoga podigla je svoju zgradu Hevra Kadiša. Na četvrtom zemljištu djelovao je „Makabi“ koji je kasnije dobio svoju zgradu.

Godine 1862. Židovska je općina zamolila za dozvolu za izgradnju sinagoge na početku nove ulice koja je trebala voditi od Jelačićevog trga do današnjeg Zrinjevca (danas Praška ulica). Nakon dobivanja dozvole donesena je odluka o gradnji sinagoge (1863). Zbog radova na novoj prometnici mjesto za sinagogu

bilo je pomaknuto na drugi položaj i smanjeno. Osim kupnje zemljišta Općina je priložila i 2.000 forinti za izgradnju prometnice, a prilog je dao i Emanuel Prister uz uvjet da ulica bude završena u 1865. godini. Plan za novu sinagogu napravio je arhitekt Franjo Klein, a gradnja je započela 1866. godine. Posvećenje sinagoge bilo je 27. rujna 1867. godine. Sinagoga je srušena 1941/42. godine.

Na tablici broj 22. prikazani su podaci o natalitetu, mortalitetu i vjenčanjima u Židovskoj općini u Zagrebu od 1891. do 1932. godine koje je sakupio nadrabrin Gavro Schwarz. Kada se ti podaci usporede s Pregledom broja stanovnika i broja Židova u Zagrebu od 1806. do 1995. godine, vidljivo je da se broj Židova u Zagrebu povećavao useljavanjem a ne prirodnim priraštajem.

Jačanje Zagreba kao administrativnog, političkog, gospodarskog i kulturnog središta Hrvatske odražava se i u naglom povećanju stanovnika grada. U Zagrebu raste i broj Židova, ali se njihov udio u ukupnom stanovništvu ne povećava. Tako je 1900. godine udio Židova u ukupnom stanovništvu Zagreba bio 5,31%; 1910. 5,61%; 1921. 5,49% i 1931. godine 4,55%. Odnosi između broja stanovnika Zagreba i udjela pojedinih konfesija prikazani su na tablici broj 23.

Nakon holokausta, u kojem stradava oko 80% Židova, te nakon odlaska oko polovine preživjelih u Izrael, udio Židova u Zagrebu se smanjuje na manje od 0,1%.

O aktivnosti općine neposredno pred II. svjetski rat i za vrijeme rata dali smo nekoliko priloga.

Između dva svjetska rata Židovska općina u Zagrebu bila je moderna zajednica koja je prihvatila napredne tokove u židovstvu toga doba. Židovi Zagreba bili su emancipirani, visoko školovani, cionistički orijentirani i razvili su bogatu edukativnu, kulturnu i športsku aktivnost te sudjelovali u gospodarskom i kulturnom razvoju grada (vidjeti ostala poglavlja).

Godine 1923, na sjednici od 10. srpnja, Židovska općina u Zagrebu je usvojila nova pravila, koja je odobrila Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odeljenje za prosvjetu i vjere dana 7. 11. 1923. (br. 44.363).

Statut Općine je imao 23 poglavlja i 148 paragrafa. Općinom je upravljalo Općinsko vijeće koje je imalo 90 članova: 45 izabranih općinskih vijećnika i 45 članova općinskog Predsjedništva koji su izravno birani.

Predsjednika i dva potpredsjednika iz svojih redova je biralo općinsko Predstojništvo. Predsjedništvo se dijelilo na četiri odbora: za bogoštovlje, prosvjetu, socijalno-dobrotvorne ustanove i upravu.

Pomoćni organi su bili: izorno povjerenstvo, odbor za rješavanje prigovora i „procjembeno“ povjerenstvo (za razrez poreza).

Svaki je odbor sastavljao svoju osnovicu proračuna, koja se izlagala kroz 14 dana u pisarni Općine „na svačiji uvid“. Postojala je pismena ili usmena mogućnost podnošenja prigovora.

U proračunu se trebala iskazati svota koja je „razrezana“ za pojedine članove općine. Ni proračun ni razrezanje nisu trebali odobrenje državnih vlasti.

Načinjene su neke vrlo važne promjene pravila Općine. Ranija su pravila birala upravu i zastupstvo po „kurijalnom sistemu“ tj. prema visini odmjerene im bogoštovnog prinosa te su postojale 3 „kurije“.

Novi propisi su uveli princip jednakog prava biranja za sve članove bez obzira na visinu prinosa (odnosno imovinskog stanja).

Godine 1926. zagrebačka je Židovska općina brojila 2.756 poreskih obveznika: 95 sefarda, 41 član ortodoksnog udruženja starovjeraca i 2.622 „neologa“.

Ukupno je bilo razrezano 2,101.320 dinara poreza.

Prema zanimanju su članovi bili razvrstani u:

- državne činovnike (53),
- kućevlasnike, posjednike i „posebnike“ (102),
- obrtnike (160),
- slobodna zvanja (238)
- bankare, trgovce i industrijace (586),
- privatne činovnike i namještenike (1.617).

Pregled broja stanovnika i Židova u Zagrebu
Survey of the number of inhabitants and Jews in Zagreb

Godina Year	Broj stanovnika No. of inhabitants	Židovi po vjeri Jews by religion	Židovi po narodnosti Jews by nationality	podatak Židov općine Jewish.com. data	Izvor podataka Source
1806.	7.706 (1805. god.)			17 obitelji	Schwartz
1808.		71-75			Schwartz
1809.	9.997	81			Popis župa
1831.	11.382	140			Popis župa
1837.	13.129	225			Popis župa
1842.				70 članova	Schwartz
1844.				72 člana	Schwartz
1852.				40 obitelji	Schwartz
1857.	16.657	625			Popis stanov.
1869.	19.857			864	Schwartz
1880.	30.830	1.286			Popis stanov.
1890.	40.268	1.942			Popis stanov.
1900.	61.002	3.195			Popis stanov.
1910.	79.038	4.192			Popis stanov.
1921.	108.674	5.970			Popis stanov.
1931.	185.581	8.702			Popis stanov.
1929/30.				12.000	Almanah
1946.	279.623			2.170	ŽOZ
1948.	279.623		332		Popis stanov.
1953.	350.829			1.340	Popis općina
1971.	602.205		703		Popis stanov.
1981.	768.700		212		Popis stanov.
1991.	933.914	452	398		Popis stanov.
1995.	887.461*			oko 1.300	ŽOZ

Napomena: Podaci o broju stanovništva Zagreba navedeni su prema Statističkom ljetopisu Zagreba 1996. Podatak za 1995. odnosi se na drukčiju upravno-teritorijalnu podjelu grada nego do 1991. godine.

Broj rođenih i umrlih u židovskoj populaciji Jugoslavije 1930-1937.
Births and deaths in Jewish population in Yugoslavia, 1930-1937

godina (year)	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
br. rođenih (births)	941	842	887	774	702	743	777	746
br. umrlih (deaths)	871	883	846	868	814	850	853	845

Tablica 22.

Natalitet i mortalitet u Židovskoj općini od 1891. do 1932. (Schwartz, 1939) Birth-rate and mortality in the Jewish community of Zagreb							
godina year	rođeni birth	umrli deaths	vjenčani married	godina year	rođeni birth	umrli death	vjenčani married
1891.	68	50	18	1913.	91	75	21
1892.	69	48	25	1914.	77	67	11
1893.	77	49	17	1915.	49	82	9
1894.	76	45	22	1916.	43	92	7
1895.	71	56	17	1917.	48	86	22
1896.	91	55	22	1918.	60	80	19
1897.	89	56	17	1919.	65	85	62
1898.	79	48	19	1920.	80	83	63
1899.	92	44	28	1921.	86	77	83
1900.	113	65	19	1922.	96	94	56
1901.	81	55	11	1923.	97	97	57
1902.	104	77	20	1924.	103	116	51
1903.	96	61	20	1925.	97-4	109-9	54
1904.	86	59	16	1926.	73-9	84-3	37
1905.	103	70	15	1927.	76-5	116-11	61-4
1906.	91	61	19	1928.	70-13	117-78	56-1
1907.	96	72	18	1929.	76-7	114-6	64
1908.	100	62	26	1930.	88-12	103-12	66-4
1909.	91	65	14	1931.	85-11	129-15	56-1
1910.	92	48	24	1931.	68-9	109-8	76-2
1911.	75	67	33	1932.	68-9	109-8	76-2
1912.	68	50	18				

Napomena: Navedeni su svi Židovi koji su umrli u Zagrebu. No posljednjih 10 godina vodila su se vjenčanja i rođenja u ortodokskoj i sefardskoj općini posebno. Brojevi označeni sa minus znakom odnose se na osobe koje su se rodile, umrle ili vjenčale u Zagrebu, ali nisu bili članovi zagrebačke židovske općine.

Kada su se 1925. godine pojavile razmirice unutar „Udruženja starovjercaca“ istupilo je 8 članova (od ukupno 49) i 1926. osnovalo autonomnu židovsko-ortodoksnu vjersku općinu u Zagrebu. Kao članovi Općine su se tada računali samo odrasli muškarci, glave obitelji.

Dana 1. veljače 1927. godine sefardski Židovi u Zagrebu su osnovali svoju posebnu općinu.

Ukupan broj Židova u Zagrebu bio je 1940. godine oko 11.000: 8.712 aškenaških Židova, 625 sefarda i 130 ortodoksa (Snješka Knežević, katalog izložbe „Reliquiae reliquiarum, Zagreb Synagogue“, Židovska općina Zagreb, 1996) Pretpostavlja se da je bilo oko 2.000 Židova koji nisu bili članovi (registrirani).

Nakon II. svjetskog rata, 1946. godine u Zagreb se vratilo 2.214 Židova prema publikaciji „Spiskovi preživelih Jevreja u Jugoslaviji 1946“, koju je izdao Savez Jevrejskih veroispovednih opština FNRI, autonomni odbor za pomoć.

Tablica 23.

Stanovništvo grada Zagreba prema vjeroispovijesti 1900-1931. The population of Zagreb by religion 1900-1931							
Stanovništvo Population	1900	%	1910	1921	1931	%	Indeks 1931/1900
Ukupno/Total od toga/Out of	61.002	100,0	79.038	108.674	185.581	100	304,2
Rimokatolici	54.165	88,8	65.740	91.600	159.183	85,8	293,9
Hrv. starokatolici	-	-	-	-	1.334	0,7	-
Grkokatolici	150	0,2	306	289	481	0,3	320,7
Grkoistočni i pravoslavni	2.712	4,4	3.363	-	-	-	-
Evangelisti	703	1,2	525	923	2.014	6,8	467,0
Evangelisti reformisti	-	-	513	-	-	1,1	286,5
Židovi / Jews	3.237	5,3	4.192	5.970	8.438	4,5	260,7
Muslimani	-	-	-	474	1.161	0,6	-
Ostali i nepoznato	35	0,1	64	125	200	0,1	571,4
Vojska			4.335				

Popisni podaci na teritorijalnom obuhvatu od 64,3 km

Podatke za tabelu smo dobili od Gradskog Zavoda za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša, Odjela za statistiku (g. Marija Šabić).

10. The Jews in Zagreb

This chapter describes the development of the Jewish Community in Zagreb. Presented are many data on the membership and organization of the Jewish Community.

According to the data by G. Schwarz, the first Jew to immigrate to Zagreb was Jakov Stiegler (1782) who became the first president of the Jewish Community founded in 1806. The Community was established by 17 families from the city and bishop's jurisdiction of the city of Zagreb into which it was then divided, who settled by means of special permits (see Chapter 8).

In 1852 they bought land in Petrinjska street in order to build a house for worship and community needs. In 1811 they bought land for a cemetery (near small church of St. Rochus and in 1842 for "St. Peter's cemetery". Both cemeteries were closed when a new one was built at Mirogoj in 1878.

In 1833 Jews were granted permission to build a house for temple and rabbi in Petrinjska street. Immediately after the Emperor's Patent of Permission of Owning Land was issued in 1860, a programme for the construction of a synagogue in the center of Zagreb was made the next year (1861). City administration was informed about it in 1862 and on 17 September 1867 a newly-built synagogue was consecrated.

The first Jewish elementary school (Bildungsschule) was founded in 1841, but was closed in 1852 due to the lack of funds. In 1855 "a trivial school" was founded (see Chapter 12). *Hevra kadiša*, a group of volunteers that took care of funerals, numbered 57 members in 1840 and in 1858 it extended its care to sick members of the Community united with Bikur Holim.

Quoted are many documents of sessions containing important decisions referring to the activities of the Jewish Community, also during World War II (1941).

Neposredno pred stvaranje NDH, održana je proslava 40-godišnjice rada nadrabina dr. Gavre Schwarzza i organizirana svečana sjednica Vijeća općine, sa koje donosimo dio zapisnika.

Svečana javna sjednica općinskog Vijeća održana 9. 2. 1941. godine u Zagrebu

Prisutni:

25 članova Predstojništva: Baum Filip, Davidović Jakov, Deutsch dr. Samuel, Deutsch Slavoljub, Freund Pavao, Grnfeld Teodor, Grnhut Vilko, Heim dr. Oskar, Hofman Josip, Kaiser Ljudevit, Kišicki Ašer, Milić dr. Maks, Kon dr. Hugo, Lachman Jakov, Pollak dr. Oton, Pscherhof dr. Makso, Rechnitzer Oto, ing. Rosenberg dr. Drago, Rothmüller Adolf, Schulhof Žiga, Steiner Lavoslav, Steinhardt dr. Dragutin, Sik dr. Lavoslav, Weiser Izidor, Wolner Hugo.

13 članova Vijeća: Beck dr. Pavao, Blau Adolf, Herzer Rikard, Hirschl dr. Oton, Hofman Vilim, Kandel Mavro, Kaufer Robert, Maceljski Robert, Mayer Jakov, Rudović Iso, Pajtaš Hinko, Jungwirth dr. Gustav, Wachsman Simon.

Zapisnik je vodio, u odsutnosti tajnika, općinski knjigovoda Herman Breslauer.

Sjednici je prisustvovalo mnoštvo publike, među njima vrhovni rabin Kraljevine Jugoslavije dr. Isak Alkalay, u ime Saveza jevrejskih općina Bernard Robiček, sisački nadrabina dr. Heiss, te predstavnici udruženja, ustanova itd.

Sjednicu je otvorio potpredsjednik općine dr. Makso Pscherhof u 10.15 sati i ispričao predsjednika dr. Marka Horna koji je spriječen bolešću. Izvještava se o ostavci članova Vijeća Šandora Schnellera i Romana Schmutzera, na čija mjesta dolaze po redu Albert Pollak i Hinko Pajtaš.

Pročelnik Odbora za bogoštovje Teodor Grünfeld i zamjenik pročelnika Josip Hoffman uvode svečara dra Gavru Schwarzza.

Najprije je govor održao predsjedavajući dr. Pscherhof. Zatim je pročelnik Upravnog odbora Lavoslav Steiner izvjestio o zaključku Predsjedništva da se osnuje „Fond nadrabina dra Gavre Schwarzza“ u koji je općina votirala iznos od 25.000, a Hevra Kadiša 5.000 dinara.

Pročelnik Odbora za bogoštovje dr. Teodor Grünfeld i predsjednik Hevre Kadiše dao je osvrt na rad svečara.

U svom je govoru dr. Hugo Kon između ostalog rekao:

„U ovih 40 godina Vašeg javnog rada uključeno je Vaše neprekinuto 17 godišnje rabinsko djelovanje u našoj općini, u kojoj sam ja imao čast da 15 godina budem na čelu općinske uprave...“

Svršetkom Svjetskog rata iskrslili su kulturni, ekonomski, socijalni i nacionalni problemi, općeljudski i specifični židovski, tražili su svoje rješenje i nametnuli i židovskim općinama neslućene zadaće, neslućene dužnosti. Tadašnja uprava nije nas mogla dovoljno razumijevanja za novo doba sa novim potrebama, ali i protiv njene volje zagrebačko je židovstvo u pravo vrijeme našlo pravi put.

Od izbora, provedenih krajem 1920, datira u životu naše općine nova epoha, epoha cionističkog rada i po onoj poznatoj: „Es wachst der Mensch mit seinem Sterben“ i naša je općina, što su se na nju stavljali veći zahtjevi, našla puta i načina, da pođe od uspjeha do uspjeha u svim oblastima kulturno-prosvjetnim, upravno-ekonomskim i nacionalno-socijalnim, te postavši u punom smislu narodna općina, u 20 je godina polučila zamjeran napredak i zamjeran procvat. Tomu ste uspjehu i Vi doprinijeli znatan dio.

Godine 1919, prije nove ere u našoj općini, imenovani bijaste propovjednikom i zamjenikom u vršenju rabinskih funkcija i time zadobili u našoj općini neki djelokrug, ali vrlo skučen, vrlo ograničen.

Nova uprava koja je upoznala Vaše kvalitete, vašu živu svijest dužnosti, Vaše revnosno nastojanje za aktivnošću u korist naše općine, ma da ste stajali van cionističkog djelanja...

Pa kad mi danas po zakonu uzročnosti možemo konstatovati, da su uspjesi naše općine polučeni cionističkim radom općinske uprave u harmoničkoj saradnji s rabinatom, tada ova današnja slava znači i poklon vašem radu i poklon ideji, da samo skladan rad sviju pozitivnih i konstruktivnih energija u cionističkom duhu vodi do istinskog i trajnog uspjeha“...

Dr. Šalom Freiberger je između ostalog rekao:

„Možda nitko ne pozna ovako Vaš rad i Vaše značenje kao ja. Kroz osam godina bio sam Vam učenikom, primao od Vas poticaje, koji su bez sumnje djelovali na moj kasniji razvitak...

Još prije jednog stoljeća bio je položaj rabina sasvim drugačiji od današnjeg. U općini, koja je u Tori vidjela svrhu svoje egzistencije, rabin je imao svoj veliki i lijepi djelokrug. Bio joj je i ocem i učiteljem. Dominacija asimilacije, koja je zavládala pred kojih osamdeset godina, učinila je kraj takovoj općini, ali i takvom položaju rabina. Tora je postala balastom za zajednicu, židovsko znanje joj više nije bilo potrebno, a rabin je ili morao da bude istog smjera kao i njegova zajednica, a po tome bez prave svrhe, ili joj je bio smetnja u njenim asimilatorskim i rušilačkim tendencama. Bilo je vrijeme kada su rabini u nekim općinama pače odbacili i ime rabinsko, nazivajući se jednostavno „Prediger“. Rabin nije više bio potreban općini, ili tek, kako je i Vama samome bilo rečeno jednom zgodom baš u ovoj općini, rabin je bio potreban samo za državne blagdane...

Ma da politički nismo bili jednog gledanja, Vi bivši učenik peštanskog seminara i ja, koji sam iz cionizma došao do svog rabinstva, uvijek ste imali razumijevanja za sva moja nastojanja, i nikad nije bilo ni najmanjeg spora između nas. Neka Vam je zato hvala...

Mnogo Vam je danas želja izrečeno. A ja bih k tim dodao još i tu: da Vam Bog dade, da doživite obnovu našeg naroda na slobodnoj grudi, i da svojim očima vidite sretan židovski narod, u zemlji otaca, da vidite sve ono veliko i lijepo, što su stvorile marne ruke naših halucim i da osjetite po vlastitom doživljenju snagu židovstva, koje kroči u svijetlu budućnost“.

Poslije govora i čestitaka dr. Isaka Alkalaya, vrhovnog rabina, govor je održao Bernard Robiček u ime Saveza jevrejskih vjeroispovjednih općina. Iz njegovog govora izabrali smo dio koji se odnosi na ocjenu tadašnjih prilika:

...“Gospodo, našu zajednicu more teške brige, težak teret pao je na naše domove u koje smo trebali da primimo oko 3.500 beskućnika, a koji se sada na našoj brizi nalaze po raznim skupnim boravištima. Sve to iziskuje natprirodne napore svakog od nas. Trebalo bi da mobiliziramo imovinu i ljudstvo cijele naše zajednice da bismo mogli ispuniti sve zadatke što ih imamo i koji nas još čekaju“...

Govore su održali u ime Gospojinskog društva „Jelena Prister“ Ela Šik, u ime Izraelske ferijalne kolonije Tilda pl. Deutsch-Maceljski, u ime Udruženja jevrejskih zanatlija Filip Baum i u ime WIZA Julija König.

Nakon zahvale dr. Gavre Schwarz na govorima, čestitkama i proslavi, sjednica je u 12 sati zaključena.

Iz ovog, pedantno vođenog, zapisnika sjednice moguće je otkriti mnogo stvari. Ponajprije, da su se tada u Zagrebu nalazili gotovo svi funkcionari, članovi Predsjedništva i članovi Vijeća Židovske općine. Nije vjerojatno da nisu bili informirani o događajima u drugim dijelovima Europe iz kojih su pristizale izbjeglice.

Jedina briga im je, prema riječima predstavnika Saveza, bila briga o velikom broju izbjeglica.

Iz govora na sjednici vidi se da je cionistička ideja o novoj domovini u Palestini bila dominantna u životu i radu općine i da su sve snage bile usmjerene na njeno stvaranje i kolonizaciju, na budućnost. Nije se mislilo o tadašnjoj zbilji i njenim opasnostima.

Da li su današnji stanovnici Izraela svijesni da su im pomogli oni koji nikada nisu mogli stići u njega jer su izgorili u pećima koncentracijskih logora.

Još će mnogo toga što je izgovoreno na sjednici i što se može iz neizgovorenog zaključiti o atmosferi u Židovskoj općini u Zagrebu, dva mjeseca prije početka holokausta u Hrvatskoj, ostati zagonetkom jer su gotovo svi koji su tada prisustvovali proslavi kasnije stradali. Možda je tada bilo još vremena da se spase, ili barem spase svoju djecu. Neki od njih su još neko vrijeme, dok je to bilo moguće, radili na spašavanju i pomaganju izbjeglica i svojih sugrađana koji su bili u logorima. Malo je poznato o djelovanju „ratne Židovske općine“ u Zagrebu, te ćemo pomoću izvadaka iz zapisnika njenih sjednica, pokazati neke od aktivnosti.

Iz djelovanja Židovske općine u Zagrebu 1941. godine

Već je 11. travnja 1941. zaposjednuta zgrada židovske općine, a imovina i arhiv zaplijenjeni.

U svibnju je na trgu Kralja Tomislava broj 1, odobrenjem nadležnih vlasti, nastavljen rad općine u izmijenjenim uvjetima. Židovske općine su bile dužne nabavljati dozvole (doznake) za nabavu potrebnih kontingenata hrane, medicinskog, građevnog i drugog materijala za logore u koje su Židovi odvedeni (Lengel-Krizman, 1996).

Prva sjednica Vijeća Židovske općine održana je 22. svibnja 1941. godine te su ponovno ustanovljeni odsjeci (financijsko-upravni, školski, socijalni, bogoštovni, za Švarcov dom, za „produktivaciju“, za pokapanje mrtvaca i njegu bolesnika). Ustanovljen je i odsjek za pokrštene.

Tada se iz zapisnika može vidjeti da se nove uredske prostorije tek opremaju i adaptiraju za rad.

Na drugoj sjednici Vijeća Židovske bogoštovne općine u Zagrebu od 4. lipnja 1941. osnovan je ženski socijalni odsjek čije je osnivanje odobrila nadležna vlast. Za članove odsjeka imenovane su: König Julija, Neumann Marija, Klein Hilda, Frank Stanka, Stein Dora, Kabiljo Helena, Schlesinger Margita, Schulz Marta, Njemirovskij Terka, Gewölb Slavica i Stern Bronia.

Na sjednici je također zaključeno da se „židovski znakovi“, za koje se Ustaškom redarstvu trebalo platiti 500.000 dinara, naplaćuju od općinara po 100 dinara po paru.

(U travnju 1941. osnovan je Kontribucijski odbor koji je morao sakupiti od Židova tzv. „kontribuciju“ u zlatu i drugim vrijednostima).

3. lipnja 1941. Općina izvještava da nije u mogućnosti da sama izdržava izbjeglice na cijelom području NDH i stoga pojedina zajednička boravišta dodjeljuje na izdržavanje bogoštovnim općinama:

- boravište Bosanski Šamac (30 osoba) dodjeluje se općinama Bosanski Šamac i Vukovar
- boravište Derventa (98 osoba) općinama Derventa, Mostar, Zavidovići, Žepče, Visoko i Doboј
- boravište Ruma (153 osobe) općinama Ruma, Sremska Mitrovica i Zemun
- boravište Lipik (64 osobe) općinama Lipik, Pakrac, Virovitica, Slavonska Požega
- boravište Banja Slatina (74 osobe) općinama Banja Luka, ešk. i sef. Prijedor, Sanski Most i Travnik
- boravište Daruvar (88 osoba) općinama Daruvar, Bjelovar, Nova Gradiška
- boravište Tuzla (12 osoba) općini Tuzla
- boravište Donji Lapac (6 osoba) općinama Bihać i Bijeljina
- boravište Sarajevo (oko 100 osoba) općini Sarajevo ešk. i sef.
- boravišta u Pisarovini (30 osoba), Draganićima (178 osoba), Kerestincu (160 osoba) i Zagrebu (450 osoba) preuzela je na potpuno izdržavanje općina Zagreb u vezi s nekim manjim okolnim općinama.

Iz tog je dopisa Zagrebačke židovske općine drugim općinama vidljivo da je bilo u sabiralištima (boravištima) registrirano 1.218 židovskih izbjeglica za koje su se morale brinuti same općine. Također se može zaključiti da su u to vrijeme postojale i druge židovske općine, osim zagrebačke.

Na trećoj sjednici Vijeća 31. srpnja 1941. ustanovilo se da je broj članova Vijeća spao na svega 4. Neki su članovi Vijeća napustili Zagreb, a neki su internirani. Zbog odlaska dr. Miroslava Schlesingera na službu u Bosnu u Vijeće se kooptira dr. Karlo Breyer. Kako je potpredsjednik Općine Lavoslav Steiner interniran, to ga zamjenjuje dr. Drago Rosenberg.

U ljeto 1941. od hapšenja je bila izuzeta veća grupa liječnika (iz Zagreba oko 90) koji su se dobrovoljno prijavili za rad u Bosni radi suzbijanja endemijskog sifilisa. Bilo je obećano da će im porodice biti zaštićene, ali su i one doživjele početkom 1942. istu sudbinu kao ostali Židovi (Lengel-Krizman, 1996).

Razni odsjeci u Općini su ostali bez potrebnih suradnika i svima su dodijeljeni kao pomoć dr. Gavro Schwarz i dr. Miroslav Freiburger.

U kuratorij doma „Lavoslav Schwarz” imenovani su dr. Milan Schwarz i dr. Samuel Deutsch; za zdravstvenu zaštitu: dr. Alfred Neufeld, dr. Ivo Löw, dr. Zdenko Lowenthal i dr. Albert Schlesinger; u Skrb za logore: Desider Abraham i ing. Ernest Tausk.

30. srpnja 1941. na sjednici Odsjeka za Dom nemoćnika u Stenjevcu, prima se na znanje izvještaj dr. Milana Schwarza da su se domari u Stenjevcu privikli i da je prehrana dostatna.

U dom naučnica su u posebnu sobu smještene bivše domarice Schwarzovog doma: Hermina Weiss, Cilika Rechnitzer, Šarlota Rechnitzer, Anka Steiner, Julija Eigenmacht, Klementina Keller, Rosa Reisner, Jetta Kellner, Jetta Goldberger, Hermina Rosenberg, Hermina Kardoš, Roza Epstein i Hermina Karpeles.

Na sjednici od 30. rujna 1941. se u izvještaju kaže:

“Odobrenjem nadležnih vlasti nastavili smo radom u drugoj polovini mjeseca svibnja ove godine. Uslijed izmjenjenih uslova naše se djelovanje razvijalo u dva pravca: u granicama novih mogućnosti nastojali smo da produžimo onu djelatnost

općine, koja oduvijek predstavlja njene zadatke i ciljeve, dok smo s druge strane najhitnije pristupili rješavanju onih poslova, koje nam je nametnuo novi poredak u svom gledanju na rješavanje židovskog pitanja”.

Vjerskim potrebama udovoljavalo se u punom opsegu. Općinari aškenaškog i sefardskog obreda raspolažu bogomoljom u Trenkovoju ulici br. 9/ I. kat, gdje se redovno tj. radnim danom i subotom održavaju jutarnja i večernja bogoslužja.

Pučka škola je nastavila radom 9. rujna u novim prostorijama u Trenkovoju ulici odobrenjem nadležnih vlasti. U školi je zaposleno šest učiteljica, jedan učitelj i tri vjeroučitelja. Početkom školske godine upisano je u školu svega 94 učenika i učenica. Iz do sada prikupljenih podataka proizlazi, da u porodicama školske djece vlada velikim dijelom bijeda. Mnogi roditelji ostali su bez ikakve zarade, dok su drugi upućeni u logore. Iz tih razloga odlučeno je, da se svekolikoj školskoj djeci, bez obzira na imovinske prilike, besplatno dijeli za doručak odnosno za užinu mlijeko i maslac.

S tim u vezi pokazuje se sve više potreba za osnivanjem obdaništa, u kojem bi djeca mogla boraviti u izvanškolsko vrijeme, jer dijelom nemaju gdje provoditi slobodno vrijeme, a dijelom nemaju koga da se njima bavi. Predviđeno je, da bi nadzor nad ovim obdaništem bio povjeren učiteljicama židovske pučke škole.

Na četvrtoj sjednici Vijeća 15. i 19. prosinca 1941 (čije je održavanje i dnevni red odobren po Ravnateljstvu ustaškog redarstva, Židovski odsjek) jedna od glavnih tema bila je uzdržavanje zatočeničkih logora.

Zaključeno je da se najhitnije urgiraju rješenja predstavi upućenih Ravnateljstvu za gospodarstvenu „ponovu” i Židovskom odsjeku Ravnateljstva ustaškog redarstva, jer će se inače u pomanjkanju sredstava morati obustaviti izdržavanje zatočeničkih logora.

Kako će delegati bogoštovne općine iz Osijeka posjetiti neka mjesta u Mađarskoj i pokušati doći do sredstava, to je zaključeno da im se iz Zagreba priključi David Levi. U Budimpeštu treba otputovati dr. Dragutin Rosenberg i Deszo Abraham radi kontakta s predstavnicima JOINT-a.

U logor u Đakovu trebaju otputovati Ivo Hochsinger, Ruža Hacker i David Levi.

U vezi odnosa sa Socijalnim domom za zaštitu djevojaka u Lobaru gradu, u kojem su smještene zatočenice, zaključeno je “da se pozove dr. Pajas i s njim ti odnosi urede”.

Dom nemoćnika u Stenjevcu treba da posjete dr. Hugo Kon, Aleksandar Klein i Robert Veith.

Skupno boravište izbjeglica u Draganićima treba da posjete Aleksandar Klein i Josip Abraham.

Zaključeno je da se napravi predstavka Ravnateljstvu ustaškog redarstva Židovski odsjek i moli puštanje na slobodu iz istražnog zatvora dr. Karla Breyera.

Peta sjednica Vijeća Židovske bogoštovne općine održana je 31. prosinca 1941. sa dnevnim redom: razrez prinosa za god. 1942.

Iz zapisnika sa sjednica možemo nadalje navesti slijedeće:

Kako je veliki broj naših općinara odveden u logore Gospić, na Velebit i otok Pag, to smo u okviru socijalnog odsjeka organizirali i odsjek Skrb za logore sa zadatkom da se brine za nabavu lijekova hrane i inih potreba naših članova u svim logorima.

Nažalost nismo mogli doći s našim članovima u kontakt, izuzev omladinaca, koji su bili smješteni u Koprivnici te koje smo kroz 6 tjedana svim potrebama

snabdjevali. Poduzeti su koraci da se ishodi dozvola kako bi naša općina mogla logore snabdijevati i potrebitim živežnim namirnicama.

Moramo istaći i naš rad oko prehrane Židova iz drugih općina, koji se na prolazu u logor zadržavaju nekoliko dana u Zagrebu, te smo imali na brizi našu braću iz Varaždina, Koprivnice, Ludbrega i okolnih mjesta.

U okviru socijalnog odsjeka osnovana je zdravstvena zaštita.. u čemu sudjeluje većina židovskih liječnika besplatno, dali su sve uzorke patentiranih lijekova, tako da je uređena dobro snabdjevena kućna apoteka. Liječnički pregledi obavljati će se u ordinaciji dr. Schlesingera, a dužnost društvenog liječnika vršit će dr. Alfred Neufeld... ambulanta pod nazivom "Ambulatorij za neimućne Židove".

Osnovan je židovski dječji dispanzer u ordinaciji dr. Lea Wilfa.

Otvorena je židovska pučka kuhinja u prostorijama bivše židovske akademske menze u Preradovićevoj broj 29... kuhat će se samo ručak... 200 besplatnih, 20 povlaštenih i 30 plaćenih korisnika ... Glavna kuharica Frida Bauer.

Od nadležnog prehrambenog ureda zatražena je dozvola za nabavku živežnih namirnica, ali je molba odbijena.

Uredili smo dom nemoćnika u Stenjevcu u koji smo smjestili starce i starice koji su napuštanjem Švarcovog doma u Zagrebu ostali bez doma. Iznajmljene su dvije kuće u koje su smještene 52 osobe (upravitelji Ferdo Singer i Neiman sa suprugama). Daljnjih 9 starica smješteno je u domu za naučnice u Zagrebu, a pošto je još mnogo staraca ostalo neopskrbljeno, nastojat ćemo u Stenjevcu pronaći još koju zgradu...

...U pojedinim slučajevima smo bili prisiljeni, da unatoč tome što smo na sebe preuzeli izdržavanje 800 osoba, da u pojedina druga boravišta šaljemo oveće iznose kako bi sprečili gladovanje naših štićenika...

Izbjeglicama u Zagrebu smo povisili potporu od 50 na 70 din tjedno i 2 objeda u Pučkoj kuhinji...

Iz pedantnog izvještaja za 1941. godinu saznajemo da je:

- uzdržavano 1.100 emigranata u zbirnim boravištima,
- potpuno izdržavano 1.500 interniraca u Lobor-Gradu
- da se slala hrana, odjeća i lijekovi u Jasenovac (za 4.000 osoba)
- potpuno izdržavalo internirce u Đakovu (1.200 osoba)
- izdržavalo u Stenjevcu 56 osoba i 10 domara
- osiguralo 300 obroka dnevno u Pučkoj kuhinji
- osigurala ambulanta za oskudne, zubarski ambulatorij, dječji ambulatorij
- plaćali bolnički troškovi, davala pomoć

Rad ovih hrabrih članica i članova Židovske općine, od kojih su mnogi kasnije izgubili živote u logorima, ne smije se zaboraviti.

Sl.7. Zgrada Židovske općine u Zagrebu 1927. godine.
The building of the Jewish Community in Zagreb in 1927.

Sl.8. Dom Lavoslav Švarc u Bukovačkoj cesti u Zagrebu
The old folk's home "Lavoslav Švarc" in Bukovačka street in Zagreb

Sl.9. Prva stranica knjige Hevre Kadiše iz 1854. godine
The front page of the registry of the Hevra Kadisha Burial Society in Zagreb 1854.

Sl.10. Zgrada Židovske općine u Zagrebu, Palmotićeve 16, danas
The building of the Jewish Community in Zagreb in Palmotićeve street today

Dr. Hosea Jacobi

Dr. Gavro Schwarz

Dr. Miroslav Šalom
Freiberger

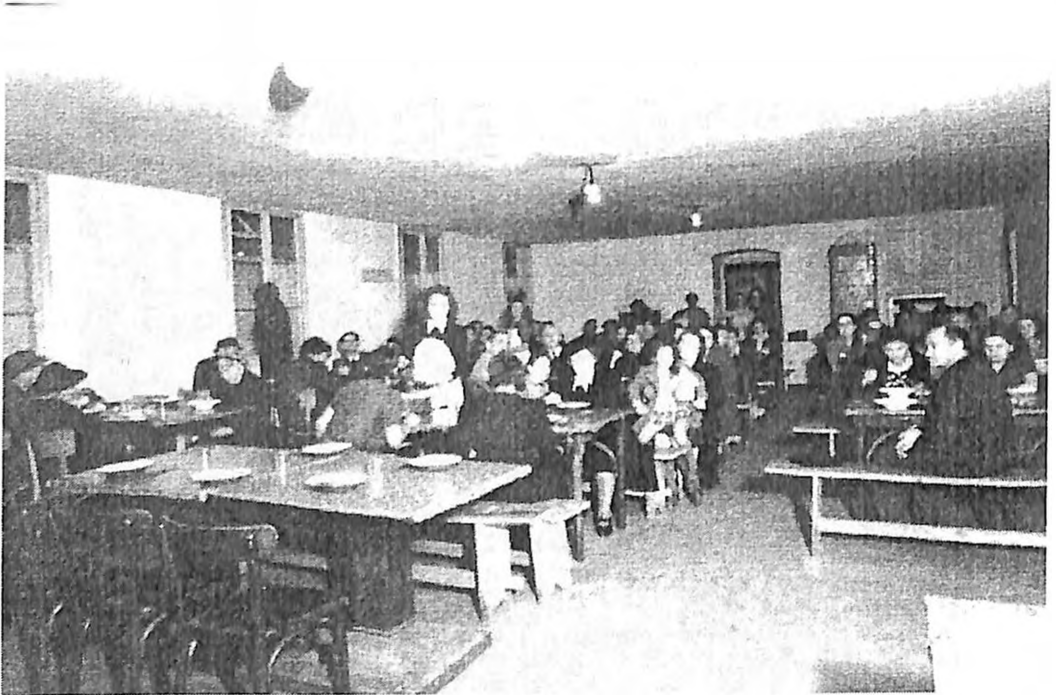
Sl.11. Rabini u Židovskoj općini u Zagrebu
The rabbis at the Jewish Community in Zagreb

Sl.12. Oštećeno ulazno stubište u zgradu Židovske općine u Zagrebu, Palmotićeve 16, nakon eksplozije podmetnute bombe 19. kolovoza 1991. godine. Snimila Jasminka Domaš
Damaged entry staircase to the building of the Jewish Community in Zagreb after the explosion of planted bomb on August 19, 1991 (photographed by Jasminka Domaš)

Sl.13. Djeca u Židovskoj općini u Zagrebu, proslava Hanuke
Children at the Jewish Community in Zagreb, the celebration of Hanukkah

Sl.14. Menza u zgradi Židovske općine u Palmotićevoj 16. nakon II. svjetskog rata
Mess hall at the building of Jewish Community after World War II.

Sl.15. Postavljanje spomen ploče na mjesto srušene sinagoge u Zagrebu u Praškoj ulici
The erection of a memorial tablet at the place of the demolished synagogue in Zagreb in
Praška street

11. Organizacija i udruživanje židovskih općina

Židovske općine (kehile) su osnovni oblik organiziranja židovskih zajednica u dijaspori već od njenog nastanka prije 2.500 godina, kada se Židovi okupljaju u kućama sastanka - bet ha k'neset, iz kojih su se kasnije razvile sinagoge. Židovske općine su vjerske organizacije koje okupljaju Židove radi molitve u sinagogama, zbog osiguranja vjerskog obrazovanja, pogreba i pripreme mesa za košer ishranu. Za osnivanje židovske općine potrebno je najmanje 10 odraslih Židova, muškaraca, te one nastaju svugdje u dijaspori gdje se naselio veći broj Židova.

Židovske općine nisu samo vjerske već i socijalne zajednice koje vode brigu o svojim članovima, osobito najpotrebnijima: siromašnima, udovicama, djeci bez roditelja, udavačama bez miraza, bolesnima, izbjeglicama itd.

Život u židovskim zajednicama osnovan je na etičkim načelima judaizma, koja imaju izvorište u Tori, Božjim zakonima, te prema tome obveze i zabrane (micvot) u Tori ne predstavljaju obvezu prema nekom ljudskom autoritetu, već prema Bogu. Pravednost i solidarnost nisu samo pojedinačne osobne obaveze (micvot) ili dobročinstva (cedaka), već i društvena legislativa.

Organizacija židovskih općina u dijaspori omogućila je Židovima da prežive i očuvaju svoju tradiciju i u teškim vremenima progona, u getu ili istočnoeuropskim „štetlima“, u vrijeme bježanja iz jedne zemlje u drugu. Svaki je član zajednice bio dužan da prema svom imovnom stanju uplaćuje doprinose za židovsku općinu i njene institucije, da pomogne onima koji su potrebni.

Način organiziranja se nije u osnovi izmijenio kroz stoljeća, i danas židovske općine okupljaju Židove oko sinagoga, čak i onda kada je dio članstva sekularan. Postepeno su se razvijale nove institucije u općinama npr. svjetovne škole, bolnice, klubovi, kulturne, športske i druge organizacije za potrebe zajednice.

I u Hrvatskoj su se osnivale židovske općine od početka stalnog naseljavanja Židova i postepeno se prilagođavale promjenama u židovstvu i širem društvu. Kroz nekoliko priloga i dokumenata u ovoj knjizi pokušali smo prikazati neke od tih najvažnijih promjena.

Organiziranje židovskih općina u Hrvatskoj ovisilo je o zakonskim uvjetima.

U prvo vrijeme, dok još nije bilo posebnog zakona, bilo je dovoljno da se postojanje općine prijavi kod mjesnih oblasnih organa. Tek je 1852. njihovo postojanje legalizirano, morali su izraditi svoja pravila, koja su zatim trebala biti odobrena od vlasti. Te je godine (1852) papinskom bulom odobreno i osnivanje zagrebačke biskupije, jer je katolička crkva u Hrvatskoj do tada bila pod Ugarskom nadbiskupijom (u valpovačkom kotaru su neke župe ostale pod pečujskom biskupijom). Već je 1791. „grčka ujedinjena crkva“ dobila ista prava kao i katolici, imali su pravo posjedovanja nekretnina i stjecanja javnih službi. Tada protestanti i Židovi nemaju takva prava, dobivaju ih tek patentom iz 1859. godine.

Poznato je (Gross, 1985) da su zagrebačka i karlovačka židovska općina (a vjerojatno i druge) izradile nacrt općinskih pravila koja su odobrena 1859. godine. Na sjednici zagrebačke židovske općine na kojoj su prihvaćena pravila

bila su prisutna 62 člana. I za Hevru Kadišu (Sveto društvo), koje se brinulo o pogrebima, trebala su se izraditi pravila koja su prihvaćena u Zagrebu 1859. godine na sjednici kojoj su prisustvovala 72 člana.

U prvo vrijeme moglo se osnivati više židovskih općina u nekom gradu, što je pod utjecajem prosvjetiteljskog pokreta među Židovima (Haskale) i podjele Židova na "reformiste" i "starovjerce" omogućavalo da imaju odvojene vjerske obrede. Tako je i u Zagrebu došlo do odvajanja "starovjeraca" ili ortodoksa, koji su bili manjina, u posebnu općinu (Vlaškouličansku). No Ugarsko namjesničko vijeće je odredilo (1846. i 1848.) da svi žitelji „mozaiskog veroizpovedanja” (Gross, 1985) u Zagrebu čine jedno „nerazdruživo telo”. Ipak se dozvolilo da obavljaju službu božju „polag unutarnjega svojega osvedočenja”...

Na „raskol” između starovjeraca i reformista utjecali su rabini. Tako je u Zagrebu došlo do sukoba kada je došao rabin Mavro Goldmann (1840. godine) koji je bio „modernih nazora” (Schwarz, 1939). Goldmann je bio porijeklom iz Češke gdje je dobio rabinsku diplomu i zatim se u Padovi gdje je bilo rabinsko „sjemenište” dalje usavršavao. Prilikom posvete nove bogomolje u Čačkovićevoj ulici (danas Gajeve), jer je ona u Petrinjskoj ulici postala premala, Goldmann je održao propovijed koja je tako oduševila općinstvo da su ga izabrali za propovjednika vjeroučitelja i nadstojnika škole i obećano mu je rabinsko mjesto kada se isprazni. Rabin u Zagrebu je tada bio Aron Palotta, oko kojega se sada okupljaju oni koji nisu bili zadovoljni promjenama (ortodoksi ili kako ih Schwarz naziva konzervativci). Iako su tada ugarska kancelarija i banska vlada smatrale da na jednom teritoriju svi Židovi sačinjavaju „jedno nerazdruživo tijelo.. u gospodarstvenom obziru” dozvolile su da imaju pravo na posebne bogomolje, ali nisu odredile koga terete troškovi njihova uzdržavanja.

To je izazivalo daljnje sukobe koji su trajali petnaest godina (1841-1856) kada su riješeni sporazumom da veća općina preuzme troškove uzdržavanja bogomolje ortodoksne manjine (koja je u prvo vrijeme bila u Ružinoj ulici, danas Kurelčevoj). Ortodoksi, koji su većinom stanovali u dijelu grada pod biskupskom jurisdikcijom, imali su njegovu zaštitu i potporu za otvaranje bogomolje i prepustio im je i zemljište „Zbirac” za groblje. U „Vlaškouličanskoj” općini bilo je samo 12 Židova, od kojih su se trojica vratila „gradskoj” općini 1845. godine.

Kada je nagodbom između Hrvatske i Ugarske (1868) Hrvatski sabor mogao rješavati pitanja nastave i vjere, postepeno se uređuje i položaj vjerskih zajednica zakonima kojima je zajamčena sloboda vjeroispovijesti i vjerskih udruženja (za Židove 1890). No država je imala još prava normiranja njihova statusa.

Godine 1905. hrvatska vlada podnosi Saboru Zakon o vjerskim odnosima i Zakon o uredenju izraelitskih bogoštovnih općina koji je stupio na snagu 7.2. 1906. godine.

9. veljače 1905. sastali su se u Zagrebu predstavnici 20 židovskih općina (a 3 su se ispričale) da raspravljaju o Zakonu i daju svoje primjedbe.

U tom se zakonu kaže:

„Izraelitskim je bogoštovnim općinama zadatak da nastoje oko vjerskih potreba svojih pripadnika. U tu svrhu vlasne su u granicama građanskih zakona i pod vrhovnim nadzorom kraljevske Zemaljske vlade samostalno uređivati svoje bogoštovne, nastavne, dobrotvorne i zakladne poslove i upravljati njima“.

Općinu je prema „vani” predstavljao predstojnik. Za odobrenje statuta općina ili njegove promjene bilo je potrebno odobrenje vlade. Statut je svaka općina donosila sama, nije bilo jedinstvenog oblika statuta.

Pripadnost općini bila je obvezna, a u jednom mjestu je mogla postojati samo jedna općina, sve dotadašnje zasebne općine npr. ortodoksa i „neologa“ bile su ukinute kao javne i pravne institucije. Svaki Židov bio je pripadnik one općine na području koje prebiva ili na području koje posjeduje ili drži u zakupu nekretnine, ima obrt, trgovinu ili industrijsko poduzeće.

Zakon je međutim dozvoljavao da se unutar takve općine, zbog slobode savjesti i vjere, organizira npr. vjerska služba za ortodokse posebno od neologa.

Tako su u Zagrebu ortodoksi ukinuli svoju zasebnu općinu i stvorili „Udruženje starovjeraca, članova izraelitske bogoštovne općine u Zagrebu“ sa zadaćom da sačuva, unaprijedi i usavrši obrazovne ortodoksnе odredbe. Nakon nesuglasica među ortodoksima kojih je bilo 49, istupilo je 8 članova i ishodilo osnivanje autonomne židovske ortodoksnе općine u Zagrebu (1926), dok su preostali „starovjerci“ ostali u jedinstvenoj zagrebačkoj općini.

U Zagrebu se povećao i broj sefardskih Židova, koji su bili najprije unutar zajedničke općine, ali 1. siječnja 1927. osnivaju svoju autonomnu općinu sefardskog obreda, s time da su se i nadalje služili institucijama jedinstvene općine.

Nakon I. svjetskog rata i stvaranja najprije Kraljevine SHS, a zatim Kraljevine Jugoslavije, sve se židovske općine ujedinjuju u Savez Jevrejskih ispovednih opština Jugoslavije (1919.) sa sjedištem u Beogradu. Savez je osnovan na inicijativu dr. Huga Spitzera iz Osijeka. No takva je inicijativa postojala i ranije, već 1898. godine.

Osnivački kongres Saveza bio je u Zagrebu. Pravila Saveza odobrilo je nadležno Ministarstvo 25. 8. 1921. godine. Privremeni statut odobren je tek 24. 12. 1929, te je proglašen Zakon o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji.

Savez je 24. 1. 1930. uputio okružnicu u sve 99 organizirane općine i u 12 filijala općina s uputstvima. Prijašnji statuti morali su se usaglasiti s novim zakonom, za što je Savez izradio „uzorni statut“.

11. Organizing and Uniting of Jewish Communities

The organizing of Jewish Communities in Croatia depended on legal conditions. At first it was enough to report the existence of a community to local authority. Different Jewish communities were able to exist in a town at the same time as, for example, in Zagreb where Orthodox Jews separated into a detached community. In 1846 the Hungarian Regency Council decreed that there should be merely one community in Zagreb, but divine services can be held separately for the "Neologists" and the "Orthodox" within this community. The foundation of Jewish communities was regulated by law in 1852. Accordingly they had to make their own rules which should be confirmed by a competent ministry. In 1906 a new law was enacted by the Croatian Parliament on the regulation of Jewish communities which ordered obligatory affiliation of every Jew to the community. In each settlement only one community was allowed to exist. Nevertheless, the Orthodox Jewish families (49 members) separated in 1926 and established their own community in Zagreb. One year later a separate Sephardic Community was founded, too.

After World War I, in the state of the Serbs, Croats and Slovenes, all Jewish communities united into the Union of Jewish Communities with the center in Belgrade. New rules were issued and the Law on Religious Association of Jews in the Kingdom of Yugoslavia was proclaimed in 1929. Zionist, youth and sport organizations also united into organizations. In 1929 there were 114 Jewish communities comprising 73,267 Jews in the territory of Yugoslavia. 24,436 Jews were living in Croatia, 307 in Dalmatia and 1,164 in Medimurje (the regions forming part of the present-day Croatia).

In 1929 there existed 32 organized Jewish communities in Croatia (in Osijek and Zagreb there were two in each town). They comprised 6,636 members and 24,972 "souls" (the total number of Jews). 30 synagogues were constructed, there were 22 rabbis, 30 cantors and 10 *shochets*.

There existed four Talmud-Torah Jewish religious schools (in Ilok, Vukovar and Zagreb) and two elementary Jewish schools (in Osijek and Zagreb).

The orientation of Jewish communities was a Zionist one. Many Zionist organizations as well as the organizations of the National Fund (Keren Kayemet le Yisrael) came into being in Croatia carrying out great actions of collecting funds for Palestine and the education and preparation of youth for aliyah.

During the Holocaust 80 per cent of the Jews of Yugoslavia suffered. After the War the Union of the Jewish Communities was established (only 35 Jewish Communities were restored). The center was in Belgrade and it had around 11,000 members. Between 1948 and 1952 almost 8,000 members left for Israel.

Life in the communities was gradually reviving in accordance with economic and social possibilities.

After the disintegration of Yugoslavia, the Coordination of Jewish Communities of Croatia was founded, the center being Zagreb, which united communities of Osijek, Split, Rijeka, Dubrovnik, Slavonski Brod, Daruvar, Bjelovar, Koprivnica and Zagreb, with the total of around 2,500 members.

Savez židovskih općina kraljevine SHS imao je slijedeću organizaciju (Almanah 1928/29 godine):

1. Savez rabina Kraljevine S.H.S. u Beogradu.

Predsjednik je bio dr. Isak Alkalay, *vrhovni rabin, potpredsjednik* dr. Simon Ungar iz Osijeka i Hemann Schweiger iz Sente; *blagajnik* dr. Leopold Fischer iz Vršca, *tajnici* dr. Hinko Urbach iz Zemuna i Ignjat Schlang iz Beograda; *članovi odbora*: dr. E Kaufmann iz Virovitice i dr. Mavro Frankfurter iz Vinkovaca.

2. Savez Jevrejskih Veroispovednih Opština Kraljevine SHS u Beogradu

Predsjednik dr. Hugo Spitzer, *potpredsjednici*: dr. Fridrik Pops, Šemajo de Majo, dr. Hugo Kon, generalni sekretar: prof. Ivan Kohn.

Članovi Glavnog odbora:

Rabini: dr. Isak Alkalay, dr. Simon Ungar, Hermann Schweiger, dr. Hinko Urbach, Ignjat Schlang, dr. Leopold Fischer.

Zamenici rabina: dr. Mavro Frankfurter, Dr. E.H. Kaufmann.

Svjetovnjaci: dr. Hugo Spitzer, dr. Fridrik Pops, dr. Bukić Pijade, Rafailo Finzi, advokat, Šemajo de Majo, advokat, David Hochner, direktor, Lazar Avramović, dr. Hugo Horowiz, dr. Hugo Kon, dr. Lavoslav Šik, Šime Spitzer, dr. Samojlo Pinto, Jakov Kajon, ing. Oskar Grof, dr. Mirko Vidor, dr. Adolf Klein, dr. Ferdo Lustig, dr. Sigmund Hubert, dr. Alekdander Herzl, dr. Ignjat Lang, dr. Lavoslav Brandeis, David Beraha, dr. Oskar Spiegler, Avram D. Levi.

Zamenici svjetovnjaka: Josif Mandl, dr. Aleksander Mori, Lav Stern, Bela Friedmann, B. Kašorla, dr. Matija Sattler.

3. Udruženje Ortodoksnih Jevrejskih Veroispovednih Opština Kraljevine S.H.S. u Senti

Predsjedništvo: rabini Moses Deutsch, Subotica, Hermann Deutsch, Subotica, Šandor Pollak, Senta.

Odbornici: Mavro Fried, Ilok, Wilhelm Glied, Subotica, Wolf Glauber, Senta, M. Fischer, Petrovoselo, Elias Lipković, Ada, Kalman Schlesinger, Zagreb.

4. Savez Cijonista u Kraljevini S.H.S. Zagreb, Ilica 38

Savezni odbor: *počasni predsjednik* dr. Hugo Spitzer, Osijek. *Predsjednik* dr. David Alcalay, Beograd, *potpredsjednici*: *nadrabin* dr. Moric Levi, Sarajevo, dr. Fridrik Pops, Beograd, dr. Julije Dohany, Novi Sad.

Članovi: dr. Marko Bauer, dr. Marko Horn, dr. Beno Stein, dr. Šalom Freiburger, Drago Steiner, Hans Hochsinger, Jula Weiner, Diana Romano, Egon Pollak, Moše Schweiger - iz Zagreba. Laza Avramović, dr. David Albala, dr. S.A. Alkalay, Avram Koen - iz Beograda, dr. Nikola Tolnauer i ing. Ljudevit Freundlich iz Osijeka, dr. Matija Sattler i Vilim Locker, Novi Sad, dr. Moše Gjerasi, Bitolj, dr. Samuel Bošan, Subotica, *nadrabin* dr. E. H. Kaufmann, Virovitica, Vilko Orstein, Vinkovci, Rudolf Fuchs, Brod na Savi, dr. Vita Kajon i dr. Žiga Bauer, Sarajevo.

Zamenici članova odbora: Aleksa Steiner, Vukovar, David Alkalay ml. Beograd, Moše Beraha, Bitolj, Filip Reiner, Karlovac, Samuel Trinki, Zenica, Otto Jungwirth, Čakovac, ing. Filip Rosenzweig, Bjelovar, Hugo Adler, Požega, Moše Mašijah, Skoplje, Baruh Feld, dr. Mirko Rechnitzer, dr. Pavao Neuberg iz Zagreba, Iso Hermann, Jakob Maestro, dr. Kalmi Baruch iz Sarajeva.

Nadzorni odbor: Izrael Mevorah, dr. Žiga Neumann, Ferdo Schwarz, Lav Stern iz Zagreba i Oskar Mero, Novi Sad.

Savezni sud: dr. Hugo Kohn, dr. Hugo Bauer i dr. Drago Rosenberg iz Zagreba, dr. Isak Eškenazy, Beograd, dr. Franjo Hirth, Subotica.

Keren Hasejod komisija: Laza Avramović, dr. Fridrik Pöps, dr. David Albala, dr. David Alkalay, Geca Kohn, dr. Bukić Pijade, David A. Alkalay ml., Nahman Levi - svi iz Beograda.

Keren Kayemeth komisija: dr. Marko Bauer, dr. Alfred Singer, Diana Romano, Izrael Mevorah, Hans Hochsinger, dr. Oto Pollak, dr. Hugo Bauer, dr. Oskar Spiegler, Rikard Herzer - svi iz Zagreba.

5. Hapoel Hacair Jugoslavije u Zagrebu

Predsjedništvo: Čiča Gross, Hans Hochsinger, Joža Milhofer, ing. Otto Rechnitzer, Filip Reiner, Joel Rosenberg, dr. Cvi Rothmüller, Drago Steiner.

6. Savez Židovskih Omladinskih Udruženja Kraljevine S.H.S. u Zagrebu

Savezom upravlja Radni odbor u kojem su: dr. Moše Schweiger, dr. Šalom Freiberger, Joško Rosenberg, Joška Albala, Lajoš Fischer i Maks Krautblatt, Hans Fürst i Milan Geršković. *Blagajnik* Šmule Engelman. *Referenti:* dr. Cvi Rothmüller, Joel Rosenberger, Milan Goldner, Slavko Weiss, Riki Kohn i Gjula Schein.

Revizionalni odbor: Egon Goldner, Albert Weiss i Franjo Zetner.

7. Okrug Svjetskog Saveza Židovskih Gombalačkih i Športskih društava „Makabi“ za Kraljevinu S.H.S. u Zagrebu.

Predsjednik dr. Dragutin Zwieback, potpredsjednik Đuka Kon, tajnici Josip Pribram i Arpad Halm, blagajnici Žiga Strauss i Vlatko Hirschl.

U Almanahu za 1927/28. godinu spominje se i Savez Jevrejskih Visokoškolaca u Zagrebu, predsjednik M. Schweiger. Kasnije se više ne spominje ta organizacija. Također se spominje i Centralni ured Cionističkog društva Južne Srbije u Skoplju, Hapoel Hacaira u Zagrebu (predsjednik Čiča Gross).

U istom broju Almanaha za 1927/28. nabrojane su ove židovske novine i časopisi koji izlaze u Kraljevini S.H.S. :

1. „Židov“, tjednik Saveza Cijonista, Zagreb (urednik Joel Rosenberg),
2. „Židovska Narodna Svijest“, tjednik, Sarajevo (urednik David A. Levi),
3. „Jevrejski Život“ u Sarajevu, tjednik (urednik Albert Kajon),
4. „Israel“, judische Wochenschrift von Marthef. Izlazi svakog petka u Bačkoj Topoli.
5. „Hanaor“ u Zagrebu, polumjesečnik židovske omladine Jugoslavije.
6. „Haaviv“ (Proljeće) u Zagrebu. List jevrejske mladeži. Urednici prof. A. Semnitz, Mirjam Weiller i Cvi Rothmüller. Uprava: Mirjam Weiller - Zagreb
7. „Bilten“, izlazi u Beogradu svakog tromesečja kao jednog od glavnih organa za kolonizaciju i obnovu Erec Izraela.

1927/28. godine bilo je 99 židovskih općina u SHS i 73.267 jevrejskih „duša“: Bačka: 16.320, Banat 5.029, Bosna 13.701, Crna Gora 17, Dalmacija 412, Hrvatska 21.810, Medimurje 921, Slovenija 1.038, Srbija (stara granica) 7.800, Srbija (južna) 6.218.

1928/29. godine ima 110 organiziranih općina sa 73.267 „duša“:

Bačka 16.320, Banat 5.029, Bosna 13.701, Crna Gora 17, Dalmacija 413, Hrvatska 21.810, Međimurje 921, Slovenija 1.038, Srbija (stara granica) 7.800, Srbija (južna) 6.218.

1929/30. broj općina je 114, broj duša 73.362: Bačka 15.481, Banat 3.858,

Bosna 10.972, Dalmacija 307, Hrvatska 24.436, Međimurje 1.164, Srbija 17.144.

Slovenija se više ne spominje (vjerojatno su se dijelom slovenske općine priključile Hrvatskoj u kojoj je zbog toga povećan broj „duša“).

Zapaža se povećan broj općina, bez većeg povećanja „duša“ (broja Židova).

Cionistički pokret

Cionistički pokret se veoma razvio u Hrvatskoj i na području cijele bivše Jugoslavije. Postepeno su u većini židovskih općina istaknuti cionisti dobivali na izborima i tako su se i općine sve više u svojem djelovanju orijentirale na pitanja stvaranja židovske države i pomagale materijalno i u ljudstvu naseljavanje Palestine. O promjenama koje su se pod utjecajem cionističkih ideja događale možemo prosuditi i na osnovu pisanja židovske štampe toga vremena, te ovdje donosimo jedan takav primjer.

U „Hanoaru“, reviji židovske omladine Jugoslavije koja je izlazila u Zagrebu, u broju 6-8 (godina VI) iz svibnja 1933. godine nalazimo komentar o Kongresu Saveza jevrejskih vjeroispovjednih općina koji se održao 2. i 3. travnja 1933. godine u Beogradu. Za pisca komentara kongres je bio historijski datum u razvoju jugoslavenskog židovstva:

„Još prije da počne kongres „najezda cionista“ bila je izvojštena, možda i posve nesvijesna, ali onda to dragocjenija pobjeda sekularizacije našega jevrejstva tj. pretvaranje toga jevrejstva iz posve vjerske zajednice s respektom prema religioznim formama i propisima u svjetovnu zajednicu koja svoj najviši skup posvećuje stvarnim životnim pitanjima ne nasmažući vremena i pažnje da se zaustavi na vjerskim obredima ili na tome što ih nema.

Svako je osjećao da je nastupilo posve novo vrijeme. Golema većina delegata i nehotice stoji na cionističkom stanovništu. I oni koji se ne deklariraju kao cionisti, bez ikakvog naprežanja afirmiraju narodnu obojenost jevrejstva, priznaju neosporni primat Palestine, solidarnost čitavog jevrejstva, akutnost jevrejskog pitanja, hitnost hašhare, potrebu hebreizacije i uopće kulturno-odgojnog rada, izriču simpatije za naš omladinski pokret, dokumentiraju pozitivnu orijentaciju konkretnim budžetskim stavkama za netom spomenute svrhe, među kojima se ističe još naseljavanje jugoslavenskih Jevreja u Palestinu i posebice preseljenje bitoljskih baštovana.

Kongres je načelno proglasio ravnopravnost žena u jevrejskim općinskim stvarima. Ponukan je bio na to spoznajom da je saradnja žena, naročito u socijalnom radu, veoma dragocjena i da su žene u cionističkom poslovanju dovoljno dokazale svoju sposobnost i vrijednost.

Nema sumnje da je i ova kongresna odluka nov dokaz sekularizacije jevrejstva, nova poluga za pretvaranje konfesije u narodnost.”

Iz Pravilnika Saveza cionista Jugoslavije (Zagreb 1919)

1. Savez Cionista Jugoslavije obuhvaća sve cioniste platiše šekela koji stanuju u Kraljevstvu SHS
2. Predstavništvo Saveza cionista jest po mjesnim organizacijam (M.O.) izabrano Savezno vijeće (S.V)
3. Egzekutiva Saveza Cionista jest po Saveznom Vijeću izabrani Zemaljski Odbor
4. Sjedište Saveza cionista jest Zagreb. Promjenu sjedišta Saveza Cionista zaključuje Savezno Vijeće.
5. Svrha je Saveza Cionista:
 - I. Organiziranje cionističkog rada u njegovu području
 - II. Nacionalno-kulturno osvješćavanje Židova u Jugoslaviji
 - III. Zastupanje te islijegjivanje nacionalno-kulturnih postulata židovskog naroda
 - IV. Staranje oko zbiljske jednakopravnosti Židova u državi SHS
6. Sredstva Saveza Cionista sačinjavaju godišnji prinosi u najmanjem iznosu od 5 dinara, što ih svaki član Saveza Cionista ima godišnje unaprijed i najedamput platiti.
7. Zvanični list Saveza Cionista jest „Židov“- „Haj hudi“ u Zagrebu.
8. Mjesna organizacija obuhvaća sve članove Saveza Cionista Jugoslavije istog ili susjednih mjesta. Ona ima najmanje 10 članova. Ima li više od 20 članova, ima se izabrati jednostavnom većinom glasova odbor, koji se sastoji od predsjednika, tajnika i blagajnika i po potrebi od stanovitog broja odbornika. Blagajnik je zajedno povjerenik za Židovski narodni fond (Ž.N.F.)

Cionistička društva podređena su mjesnoj organizaciji. Mjesne organizacije s manje od 21 člana biraju jednakim načinom povjerenika Mjesne organizacije i povjerenika Ž.N.F.

U Mjestima, u kojima postoji cionističko društvo, može njegov odbor biti izabran odborom M.O. odnosno, ukoliko to društvo obuhvaća sve cioniste platioce šekela, može ono na osnovu izražene volje većine članova biti smatrano M.O.
10. Predsjednik M.O. posreduje između članova M.O. u svim cionističkim poslovima, a naročito je dužan i odgovoran:
 - a) Pravovremeno od članova ubirati i Zemaljskom odboru odaslati, u paragrafu 6 ustanovljeni prinos i dobrovoljne darove cionističkim institucijama
 - b) Izvješćivati Z.O. najmanje svaka 3 mjeseca o stanju o radu M.O.
 - c) Izvješćivati članove M.O. o zaključcima Zemaljskog odbora te ih provadjati.
 - d) Polagati račun pred članovima M.O. provesti izbor za M.O. za narednu poslovnu godinu i izbor poslanika za Savezno vijeće, izdati vjerodajnice poslanicima i javiti rezultat spomenutih izbora Zemaljskom odboru.
 - e) Imenovati povjerenike za članove M.O. koji ne stanuju u sjedištu M.O. inicirati i nadzirati njihov rad.
 - f) Popularizovati i jačati cionizam priredjivanjem sastanaka, diskusija, predavanja i zabava, širenjem cionističkih brošura, novina i knjiga, te osnivanjem i čitaonica i cionističkih društava

- g) Predsjednik mjesne organizacije, odnosno po njemu ovlašteni odbornik, dužan je na osnovu naloga Radnog odbora (R.O.) prema javnosti, prema oblastima u smislu podijeljenih mu uputa istupati, ako to iziskuje jedna od u paragrafu 5. označenih svrha Saveza Cionista Jugoslavije.

U mjestima u kojima Mjesnu organizaciju reprezentiraju cionistička društva, vrše tajničku, blagajničku, te funkciju povjerenika Ž.N.F. u tu svrhu izabrani odbornici.

Troškove u smislu točaka a) do e) paragrafa 10. pokriva S.C.J., ako u sjedištu M.O. nema cionističkog društva..

Židovski narodni fond (Ž.N.F.)

Keren Kayemet le Yisrael - Narodni fond, osnovan je od svjetske cionističke organizacije 1901. godine, na prijedlog njemačkog matematičara Hermanna Shapira. U svim cionističkim organizacijama u svijetu sakupljana su sredstva za kupovanje zemlje u Palestini (današnjem Izraelu), za gradnju kuća, sadnju stabala, osnivanje i opremanje kibuca, izgradnju škola i fakulteta, bolnica, gradnju cesta i brana itd.

I Židovi Hrvatske i njihove cionističke organizacije uključile su se u tu akciju, osobito nakon I. svjetskog rata. U svim se općinama organiziraju, uz cionističke organizacije ili samostalno, sabirne akcije i postavljaju povjerenici, koji se brinu o sakupljanju priloga (vidjeti Pravilnik Saveza cionista). U cionističkom časopisu „Židov” redovno se donose izvještaji o akciji s točnim popisom mjesta, osoba i iznosa koji su u pojedine svrhe priloženi.

Ovdje smo iz časopisa „Židov” broj 10 prikazali jedan komentar o radu Narodnog Fonda, a također dajemo i spisak mjesta u kojima su akcije organizirane.

U članku „Što nam govore brojke“ piše:

„Od 1. siječnja 1918. do 10. travnja 1918. unišlo je kod našeg povjereništva za Židovski narodni Fond (ŽNF) ukupno K. 34.925. Vrlo lijepa svota. Promatrajući ali statistiku koliko su za taj uspjeh pridonijela pojedina mjesta, moramo izraziti naše nezadovoljstvo, jer nekoja mjesta od kojih smo s pravom više očekivali, pridonijela su za taj sveukupni iznos upravo smiješno maleni prinos, a to znači, da je uspjeh mogao biti dvostruk da su svi naši povjerenici i sumišljenici jednakom ljubavlju i ustrajnošću radili za našu najveću narodnu svetinju, za Židovski narodni fond“.

Spisak mjesta sakupljanja:

Bjelovar, Brod na Savi, Daruvar, Đakovo, Dubrovnik, Hercegovac, Ivanjska, Karlovac, Koprivnica, Kraljevecani, Križevac, Lipik, Ludbreg, Martijanec, Mitrovica, Nova Gradiška, Ogulin, Osijek, Pakrac, Požega, Ruma, Sjeničak, Sisak, Split, Stara Pazova, Šid, Varaždin, Varaždinske toplice, Vinkovci, Virovitica, Vlasenica, Vukovar, Zagreb, Zemun.

U tim mjestima sakupljani su prilozi preko povjerenika, među kojima je bilo dosta članica cionističkih i drugih ženskih organizacija: Olga Pfeiffer u Daruvaru, Hilda Herzler u Đakovu, Zora Hirschl u Križevcima, Sida Zilzer u Vinkovcima itd.

Prilozi su osim toga skupljani i u drugim mjestima (u kojima vjerojatno nije bilo povjerenika) kao što su: Budinščina, Caprag, Čazma, Donji Miholjac,

Dubrava, Garčin, Gradec, Gudinci, Grubišno Polje, Hercegovac, Ilok, Kapela, Krapina i toplice, Kloštar Ivanić, Kostajnica, Kutina, Ljubljana, Pisarovina, Punitovci, Rijeka, Sikirevci, Slatina, Uljanik, Veliko Trgovište, Vrpolje, Vrbanja i u mnogim mjestima Bosne.

Prilozi su se davali za točno određene namjene npr. za evakuirane Židove, mirovne čekove, opće darove, hebrejske škole, maslinova drva, dječje sabirne arke, škrabice, pomoć Palestini itd. Oni koji su dali najveće iznose zapisivani su u „zlatnu knjigu“.

U Hrvatskoj se pratilo i vodilo računa o kolonijama u Palestini koje su osnovali ili u njima živjeli Židovi otišli iz Hrvatske: u Daganiji, Merhaviji, Gan Šmuela i Haderi, djevojačkim farmama Kineret, Sarona, Metula itd.

Organizacija židovskih općina nakon drugog svjetskog rata

Poslije II. svjetskog rata postepeno se organiziraju židovske općine i vraća život u njih. Međutim, sada se one razlikuju od nekadašnjih židovskih općina što nam može ilustrirati i jedan napis iz tog doba.

Tako u osvrtu na razdoblje od VII. zemaljske konferencije židovskih općina u Jugoslaviji, koja je održana u listopadu 1956. godine, do kraja 1958, dr. Albert Vajs u članku: „Osvrt i Perspektiva“ u Jevrejskom almanahu za 1957-1958. godinu (izdavač Savez jevrejskih opština) piše:

... „Period od VII. konferencije bio je za našu zajednicu period mirnog rada i razvoja, bez naročito krupnih i dramatičnih događaja. Život i rad zajednice kretali su se uglavnom u onim istim osnovnim linijama koje su postavljene još 1945. godine i koje su se postepeno ostvarivale kroz proteklih 13 godina, razume se uz nužno prilagodavanje promenljivim opštim i posebnim uslovima...

...Nije bilo nikakvih pojava antisemitizma ili ma kakve druge diskriminacije prema našoj zajednici i njenim pripadnicima. Poznata su nam svega dva neznatna slučaja, kada su pijana lica činila uvredljive izjave za Jevreje. U oba slučaja je strogo primijenjen zakon, koji svaki vid manifestovanja nacionalne, verske i rasne mržnje kvalifikuje kao krivično delo, i krivci su kažnjeni zatvorom...

Broj opština i nadalje iznosi 35, a sve su učlanjene u Savezu. Sedma konferencija je usvojila novi Poslovnik Saveza. Izvršni odbor Saveza proširen je predstavnicima pet najvećih Opština, a u Glavnom odboru predstavljene su 12 po redu najvećih opština, a preko njih više od 90% celog brojnog sastava zajednice..

Krupan korak predstavlja i osnivanje koordinacionih odbora pri Izvršnom odboru: ženskih sekcija, omladinskih sekcija i pevačkih horova*. Po traženju opština izrađeni su u Savezu nacrti tipskih pravila za veće, srednje i male opštine.

Sažimanje i ispreplitanje opšteljudskog, jugoslavenskog i jevrejskog, te nekih tradicionalnih formi i sadržina sa novim socijalističkim formama i sadržinama, daje našim odnosnim nastojanjima i dostignućima posebnu boju.

U kulturnom životu odraslih susrećemo raznovrsne priredbe prilikom praznika, koncerte, zabave, predavanja, filmske predstave i dr. Na svojim čajankama i drugim sastancima ženske sekcije također razvijaju lepu kulturnu aktivnost kroz

predavanja, čitanje književnih radova i raspravljanje o pitanjima od posebnog interesa za žene.

Posle kulturno-prosvetnog rada najznačajniji sektor naše aktivnosti i u ovom periodu predstavljao je socijalni i humanitarni rad. Naša zajednica pružala je stalnu ili povremenu pomoć za prosečno 500 lica mesečno, uglavnom starih, bolesnih, invalida, siročadi, studenata, učenika i sl. Pomoć je davana u novcu, naturi, u lekovima, lečenju u zemlji i inostranstvu itd. Pored pripadnika naše zajednice, ukazivali smo humanitarnu pomoć jevrejskim izbeglicama i prolaznicima iz Madarske, Rumunjske i drugih zemalja.

Najznačajniji uspeh na polju humanitarnog rada predstavlja naš novi Dom staraca u Zagrebu. U njemu je smešteno 115 štićenika, a 35 lica van Doma prima hranu iz njegove kuhinje. Da je sve ovo moglo biti postignuto treba zahvaliti velikom zalaganju cele zajednice, ali naročito Odboru za gradnju doma sastavljenom od članova uprave i stručnjaka Jevrejske opštine u Zagrebu.

Verski život u zajednici tekao je normalno. Savez i opštine izlazili su u susret odnosnim željama i potrebama vernika u granicama mogućnosti, ali interesovanje, naročito kod mladih pokazuje opadanje.”

Sl.16. Nastup židovskog pjevačkog zbora „Moša Pijade” (danas „Lira”) u prostorijama Židovske općine u Zagrebu (iz: kao slika 12)

The appearance of the singing choir „Moša Pijade” (today „Lira”) at the Jewish Community in Zagreb

Napomena:* Među židovskim pjevačkim zborovima velike uspjehe imao je pjevački zbor „Moša Pijade” (danas „Lira”) u Zagrebu, koji je okupljao brojno članstvo, osobito omladinu i imao značajne nastupe u zemlji i inozemstvu.

U židovskim općinama se djelatnost odvijala zahvaljujući volonterskom radu i članarinama (porezu) koje su se uplaćivale razmjerno prihodima članova. Osim toga osnivali su se fondovi i zadužbine, zavještale kuće i druga imovina, davale donacije. Za izgradnju objekata kao što su dom za stare „Lavoslav Schwarz“ i ljetovališta Ferijalne kolonije svojim su donacijama zadužili zagrebačko židovstvo mnogi imućni židovski filantropi. Tako je Lavoslav Schwarz, trgovac iz Zagreba, ostavio 400.000 kruna 1905. godine za osnivanje zaklade za izgradnju Doma za stare i nemoćne, koji je završen 1910. godine u Maksimirskoj ulici 63, a prvi stanari su se uselili (njih 12) 1911. godine. Trgovac Teodor Schillinger ostavio je 1937. godine dva milijuna dinara za nadogradnju doma koja je trebala poslužiti za smještaj židovske djece - siročadi (Rajner, 1988). Društvo prijatelja Schwarzovog doma osnovano je 1933. godine, okupljalo je dobrotvore i prikupljalo priloge za dom.

Nakon II. svjetskog rata dom više nije bio u zgradi iz koje su stanari izbačeni 1941. godine, već su preživjeli starci (52), koji su spašeni na imanju kardinala Štepinca u Brezovici, smješteni privremeno u Mlinarskoj 25. No zbog velikih potreba, u zgradi općine (u Palmotićevoj 16) adaptirana su dva kata za smještaj preživjelih Židova iz logora i rata darovima Židova iz dijaspore i pomoći JOINT-a i Saveza židovskih općina.

Godine 1957. izgrađen je novi Dom „Lavoslav Schwarz“ u Bukovačkoj 55 (arhitekt Slavko Löwy). I tada su izgradnju pomogli Židovi iz dijaspore osobito Udruženje Jevreja iz bivše Jugoslavije u SAD, Židovi iz Izraela, JOINT i Savez.

Već je 1846. godine u Zagrebu osnovano „Židovsko dobrotvorno društvo čovječnosti“ čiji je osnivač bio predsjednik židovske općine Jakob-Jacques Epstein. Zadaća društva bila je podupiranje ubogih, širenje spoznaje židovske religije i znanosti, buđenje svijesti u vjernika. Društvo je imalo 70 članova. Kasnije, kada je zapalo u poteškoće, a i sam osnivač osiromašio, dr. Bresslauer je organizirao „Zagrebačko društvo čovječnosti“ kao karitativnu ustanovu za cijeli grad. Članovi su bili mnogi ugledni građani Zagreba, među njima Josip Jelačić, Ljudevit Gaj i drugi. Društvo je djelovalo sve do 1946.

Za vrijeme I. svjetskog rata osnovano je društvo „Prehrana“ u Zagrebu (Šandor Aleksander) koje je podijelilo tisuće besplatnih obroka sirotinji u Zagrebu, otvorilo Vojnički dom i Grijaonu za vojnike na fronti i izbjeglice (V. Dojč). Siromašna su djeca primala besplatni doručak.

„Izraelitsko gospojinsko društvo Jelene Prister“ osnovano je donacijom Eduarda Pristera u iznosu od 12.000 kruna kao spomen na njegovu umrlu suprugu.

Godine 1922. osnovana je zaklada Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova za židovsku djecu, te je 1923. kupljena vila Antonija u Crikvenici u kojoj je organizirano ljetovanje siromašne, bolesne djece i rekvalescenata. Supruzi Deutsch-Maceljski, veliki dobrotvori, sagradili su u Gorskom kotaru još jedan dom za oporavak djece, koji zbog rata nikada nije primio svoje štićenike.

I u drugim su židovskim općinama osnivane slične zaklade i poduzimale akcije. Iz siromašne bitoljske židovske općine primljeno je 157 židovske djece u Zagreb na školovanje, a 1938 je kupljeno zemljište u Bitolju za izgradnju dječjeg doma, ali zbog rata nije ostvarena ta plemenita akcija.

Mnoge su izbjeglice, koje su dolazile pred II. svjetski rat, bile zbrinute, opremljena su djeca koja su spašena i poslana u Palestinu itd.

Kada je na početku ovog rata podmetnuta bomba u zgradu židovske općine u Palmotićevoj ulici i teško ju oštetila, hrvatska Vlada je pomogla u njenoj obnovi.

U spašavanju i zbrinjavanju židovskih izbjeglica iz BiH, osobito Sarajeva, pomogle su mnoge humanitarne organizacije iz zemlje i inozemstva, a akcije su bile zajedničke, ne samo za Židove već i druge potrebite.

Bilo bi nepravедno da se spomenu samo velike donacije i dobrotvori, ali oni obično ostanu najviše zabilježeni u kronikama, svaki prilog i svaka pomoć je dragocjena.

Diploma društva čovječnosti. (Tonirana litografija na papiru)

Tablica 24.

Židovske općine u Hrvatskoj (1929-1930.) Jewish communities in Croatia, 1929-1930				
općina community	članovi members	„duše” „souls”	god. gradnje sinagoge synagogue	god. osnivanja groblja cemetery
Bjelovar	210	600	1917	1876
Brod na Savi	177	418	1896	1880
Čakovec	211	800	1836	1794
Daruvar	106	239	1860	1860
Đakovo	100	548	1880	1879
Dubrovnik	45	101	15. stoljeće	
Gradiška Nova (Cernik)	73	220	1925	1800
Ilok	50	302	prije 60 godina	
Karlovac	137	400	prije 80 godina	prije 100 god.
Koprivnica	148		1875	1842
Križevci	62	210	1894	1840
Kutina	75	200	1914	prije 300 god.
Ludbreg	42	74	1895	1890
Lendava Donja	55	248	1865	1830
Miholjac Donji	100	224	1860	1860
Mitrovica Sremska	41	132	1904	1874
Našice	60	399	1898	1865
Osijek	702	3.020	1860	1850
Osijek don. grad	86	160	1903	1860
Orahovica	20	53	1911	
Pakrac	63	209	1875	1875
Požega	90	468	1898	1900
Sisak	230			
Slatina Podravska	80	262	1896	1858
Split	50	210	1350(1500)	
Valpovo	85	157	1898	1860
Vinkovci	227	995	1922	1870
Varaždin	262	1.400	1862	1810
Vukovar	134	600	1856, 1900	1850
Virovitica	102	643	1863	1830
Zagreb	2.740	12.000	1867	1878
Zagreb (sefardski obred)	121			

Tablica 25.

Organizacija židovskih općina 1929-1930.													
Organisations of the Jewish Communities in 1929-1930													
općina comm.	član mem	duša souls	hram synag.	groblje cemet.	Hevra kadiša	rabin rabbi	kan- tor	ša- mes	knj lib	dr. doc	ad vok law	či- nov clar	zas- tup rep
Bjelovar	210	600	1917	1876	+	+	+	+	+	6	3	8	2
Brod na Savi	177	418	1896	1880	+	+	+	+	+	2	4	1	-
Čakovec	211	800	1836	1794	+	+	2	+	+	3	5	2	2
Daruvar	106	239	1860	1890	+	-	+	+	-	3	-	-	1
Dubrovnik	45	101	15st.	nepoz		sveć							
Đakovo	100	548	1880	1879	+	-	+	-	+	3	2	-	3
Erdevik	7												
Gradiška N.	73	220	1925	1800		+							
Ilok	50	320	pr.60g.	prije 60	+	+	+	-	+				
Karlovac	137	400	pr.80g.	pr.100g.	+	+	2		+	5	4	3	1
Koprivnica	148		1875	1842	+	+	2	-	-	2	2	-	1
Križevci	62	210	1894	1840	+	+	+	-	-	1	2	1	1
Kutina	75	200	1914	pr.300g.	+	-	-	-	-	1	2	-	-
Ludbreg	42	74	1895	1890	+	+	-	-	-	1	2	-	-
Miholjac D.	100	224	1860	1860	-	+	+	-	-	1	1	2	1
Mitrovica S.	41	132	1904	1874	-	-	+	-	-	3	3	2	-
Našice	60	399	1898	1865	+	-	-	-	+	2	2	1	2
Orahovica	20	53	1911		-	-	+	-	-	-	-	-	-
Osijek	702	3020	1860	1850	+	+	2	+	+	23	23	24	3
Osijek don.gr.	86	160	1903	1860	-	-	+	-	-	2	-	-	-
Pakrac	63	209	1875	1875	+	-	+	-	-	2	1	-	
Požega	90	468	1898	1900	+	-	+	-	-	6	4	3	2
Sisak	230					+							
Slatina Pod.	80	262	1896	1858	-	+	-	+	-	2		1	1
Split	50	120	1500		+	sveć.	-	+	+				
Valpovo	85	157	1898	1860	+	-	-	-	-	-	-	1	-
Varaždin	262	1400	1862	1810	+	+	2	2	-	8	7	5	2
Vinkovci	227	995	1922	1870	+	+	2	-	+	4	3	1	3
Virovitica	102	643	1863	1830	+	+	+	-	+	3	4	-	2
Vukovar stari	134	600	1857	1830	+	+	+	-	+	3	2	3	1
Zagreb	2740	12000	1867	1878	+	2	4	+	+	70	65	55	3
Zagreb sefardski obred	121					sveć							
Ukupno	6.636	24.972			22	19+3	30	10	13	156	141	113	32

Podaci za neke općine nisu potpuni.

Prema Jevrejskom almanahu za 1929/30. godinu koji je izdavao Savez rabina Kraljevine SHS

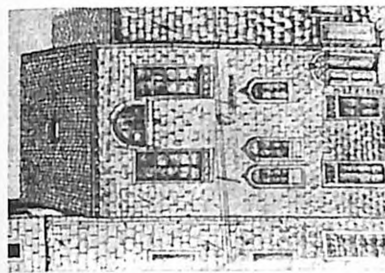
UPRAVA I UREDNIŠTVO: ZAOREB. PETRIJSKA ULICA BR. 22 PRIZEMNO. RUKOPISI SE NE VRAĆAJU. PRETPLATA: OODIŠNJE K 14.—, POLUOOD. K 7.—, ČETVRTOOD K 3.50. POJEDINI BR. 60 FIL. IZLAZI DVAPUT MJESEČNO.

Sl.17. Naslovna stranica lista „Židov” (1918) iz arhiva knjižnice Židovske općine u Zagrebu
Title page of the journal "Židov" (Jew) (1918) from the archive of the library of the Jewish Community in Zagreb

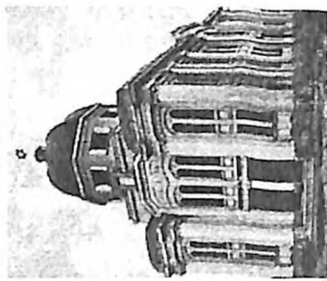

Sl.18. Sinagoga u Našicama u Županijskoj ulici (iz: Zvonimir Brdarić: „Židovi u Našicama”.
Novi Omanut 18/19, 1996, str. 1.)

The synagogue in Našice in Županijska street (from: Zvonimir Brdarić: „Židovi u Našicama”,
(„The Jews at Našice”), Novi Omanut, 18/19, 1996. p.1)

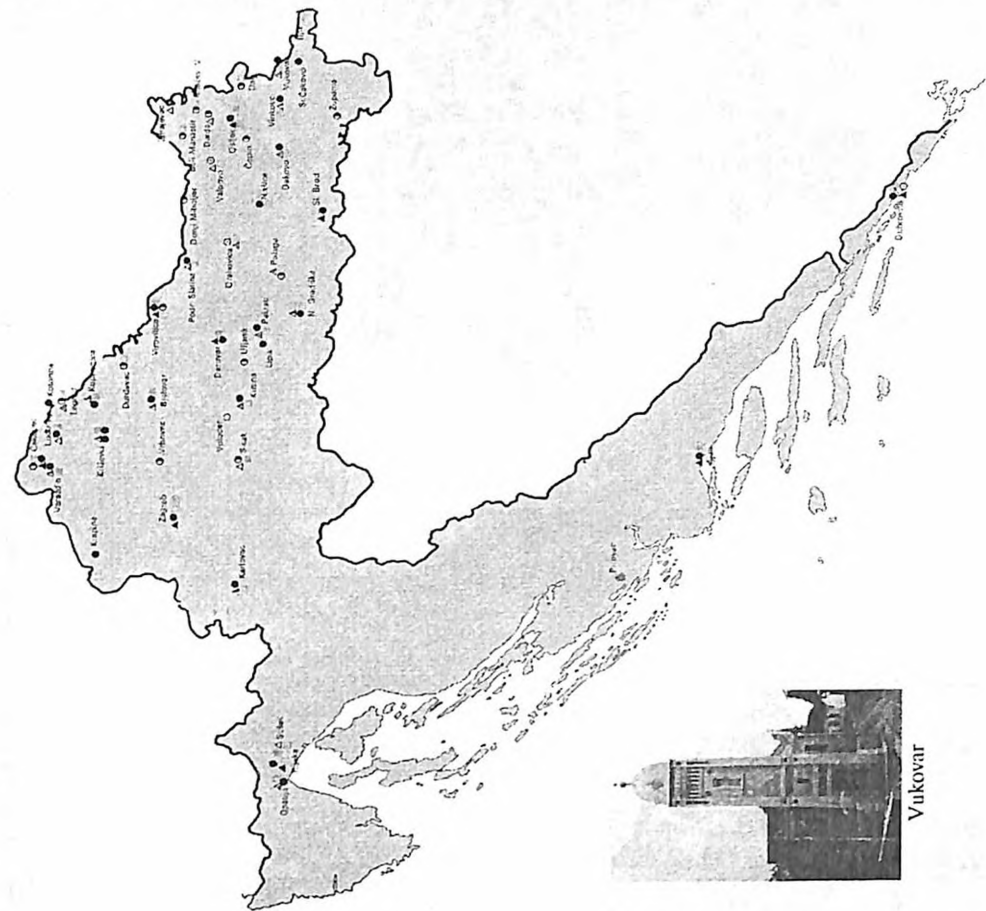
Dubrovnik

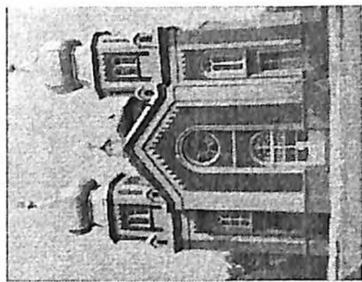
Vinkovci

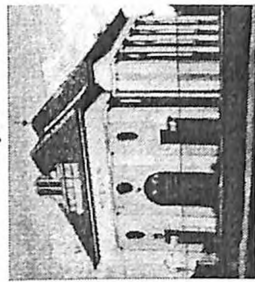
Sisak

Rijeka

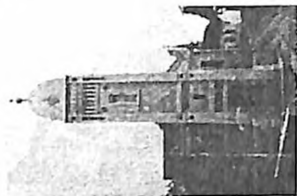

Osijek

Nova Gradiška

Sl. 19. Sinagoge u Hrvatskoj: Dubrovnik, Nova Gradiška, Osijek, Rijeka, Sisak, Vinkovci i Vukovar
Synagogues in Croatia: Dubrovnik, Nova Gradiška, Osijek, Rijeka, Sisak, Vinkovci and Vukovar

Vukovar

12. Židovske škole

U svibnju 1841. godine otvorena je pri Židovskoj općini u Zagrebu prva škola, Bildungsschule, i prvi učitelj bio je Karl Saphir. Prilikom zahtjeva za otvaranje škole 17 članova općine je napisalo: „da se i ovdje kao i drugdje osjeća hitna potreba utemeljiti školu u svrhu vjerske i znanstvene izobrazbe djece, jer poboljšanje političkog stanja Židova ovisi o njihovu duševnu napretku. Ako već oni, oci, nijesu imali sreću da uživaju duševnu njegu, oni stradaju za krivnju svojih otaca, kojima nije dostajao uzmisao za naobrazbu, no kad bi i oni svoju djecu duševno zanemarili, ne bi mogli svoj grijeh pred Bogom i pred potomstvom snositi“... U Varaždinu je tada već postojala škola sa 65 učenika (Schwarz, 1939).

Iako nisu išli ni u kakvu „svjetsku školu“, i roditelji su uz hebrejski znali pisati latinicom, nepismenih nije bilo.

Troškovi škole namirivali su se školarinom i dobrovoljnim priložima, a siromašni daci su bili oslobođeni plaćanja.

U osnovnom (pučkom) školstvu u Hrvatskoj predložena je 1851. godine zajednička uprava Crkve i zemaljske oblasti te se i židovske škole tada nalaze pod nadzorom Katoličke crkve i u njihovim izvještajima: 1851/52. bile su 4 židovske škole sa 131 učenikom; 1852/53. 2 škole sa 217 učenika i 1953/54. 4 škole sa 277 učenika. U školskoj godini 1854/55. ima 166; 1855/56. 93 i 1856/57. 117 učenika židovskih škola (Gross, 1985).

U listopadu 1855, nakon kraće stanke, otvorena je u židovskoj općini „Trivialschule“ sa tri razreda. Podučavani su njemački jezik i hebrejski predmeti. Trivijalke su bile niže početne škole. U njima se učilo pisati, čitati i računati, te vjeronauk. U seoskim sredinama su stjecana znanja i iz poljodjelstva, a u gradskim znanja za potrebe sitnih poduzetnika.

Jezik u nastavi u školama bio je odraz političkih prilika u Hrvatskoj. Dok se u pučkim školama dozvoljavao „zemaljski pučki jezik“, u gimnazijama se učilo na stranim jezicima. Tako je 1848. u Hrvatskoj i Slavoniji nastavni jezik latinski s obveznim mađarskim. 1849/50. uveden je „ilirski jezik“ s obveznim njemačkim. Poslije je njemački jezik proširen i na nastavu povijesti, prirodopisa, matematike i fizike. Ilirski jezik je službeni do 1854, a poslije se uvodi hrvatski, ali samo za učenje hrvatskog jezika i vjeronauka. U Rijeci je u školama neko vrijeme ilirski i talijanski jezik, a od 1854/55. njemački. Nakon sloma apsolutizma 1859. (bilo je nemira i u školama) ublažene su mjere germanizacije (Gross, 1985).

I u židovskim školama imaju „ilirski jezik“, a nakon što je škola 1865. godine pretvorena u četverogodišnju, uveden je nastavni jezik hrvatski.

Jedno je vrijeme škola dobivala subvenciju od grada Zagreba.

Škola je 1898. preseljena u novu zgradu u Palmotićevoj ulici. Nalazila se na prvom katu i zvala se Osnovna škola izraelitične vjeroispovjedne općine sa pravom javnosti (Levi, 1988). Imala je četiri učionice, ured uprave i prateće prostorije, a u prizemlju su djevojke učile ručni rad.

Djeca iz udaljenih dijelova grada dolazila su nekoliko puta tjedno na vjeronauk. Direktor škole bio je nadrabini dr. Hosea Jakobi. Od 1920. škola je

radila po nastavnom planu državnih prosvjetnih vlasti i bila pod državnim nadzorom. Sve se više djece upisivalo, tako da je bilo osam razreda. Osim obveznih školskih predmeta djeca su u židovskoj školi učila Bibliju, blagdanske običaje i hebrejski. Osnovan je i dječji vrtić.

Sva srednjoškolska mladež imala je jednom tjedno vjeronauk. U početku je predavao nadrabim dr. Gavro Schwarz, a poslije Šalom Freiburger (pohadao visoku školu tj. rabinski seminar u Berlinu).

U židovsku školu u Varaždinu išla su i katolička djeca, ali je zakonom 1852. zabranjeno židovskim učiteljima da podučavaju katoličku djecu.

Većina židovske djece je ipak pohađala državne škole, ali vjerski odgoj su dobivali u židovskim općinama. U Osijeku je 1856. osnovana židovska škola.

Školske godine 1857/56. bilo je u Hrvatskoj od javnih pučkih škola (djeca od 6 do 12 godina) 298 katoličkih, 52 srpsko-pravoslavnih, 5 evangelističkih i 3 židovske škole (Gross, 1988). U to je vrijeme bilo ukupno 70.503 školska obveznika, ali je školu polazilo samo 30.700 đaka. Od židovske djece bilo je 170 obveznika, a školu je polazilo 176 djece (dječaci počinju ranije učiti u židovskim vjerskim školama). U židovskim školama je tada bilo 7 nastavnika, a nastavni jezik bio je njemački. U Slavoniji su mnoga židovska djeca išla u njemačke ili mađarske škole.

Pismenost Židova bila je visoka. Tako je npr. 1910. u Varaždinu bilo 90,3%, a u Osijeku 87,7% pismenih među Židovima.

Potkraj 19. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo je pola židovske djece završavalo barem 4 razreda neke srednje škole, a nakon dozvole cara Franje Josipa polaze i sveučilište (Gross, 1988). Broj židovskih učenika prikazan je na tablici 26, a studenata na tablici 27.

Odmah nakon I. svjetskog rata osnovano je „Židovsko akademsko potporno društvo“ za potporu siromašnih studenata. Organizirana je studentska menza za oko 300 korisnika. U njoj su se hranili i drugi siromašni studenti, a bilo je i studenata iz Poljske i Mađarske, gdje su bile restrikcije za upis na fakultete.

U menzi su se odvijale i razne kulturne i druge djelatnosti, npr. sastanci Judeje i Esperance, koja se bavila pitanjima i kulturom sefardskih Židova u Zagrebu. Postojao je i omladinski književni klub „Literarni sastanci“; najprije samo s omladincima, a poslije i s djevojkama. Organiziran je sportski klub Makabi.

Godine 1932. osnovana je EZRA, židovska kreditna zadruga koja je omogućavala mladim Židovima učenje obrta. Privremeno je u domu staraca u Maksimirskoj ulici bilo smješteno 30 mladih iz Hrvatske i Bosne. Učili su razne obrte (vodoinstalaterski, graverski, krojački, zlatarski, električarski, automehaničarski, optički, zubotehničarski, urarski itd). Kasnije se dom nalazio (1933) u Preradovićevoj, a 1937. u Petrinjskoj ulici. Godine 1938. osnovan je dom i za djevojke sa 20 štíćenica (Volner, 1988).

Prosvjetiteljski pokret, koji je zahvatio cijelu Europu, omogućio je i Židovima Zagreba da steknu znanja i često postanu poznati liječnici, arhitekti, odvjetnici, umjetnici i drugi stručnjaci (vidi M. Mirković, 1988 i S. Goldstein, 1988).

12. Jewish Schools

First Jewish schools at Jewish Communities of Croatia were founded in Varaždin and Zagreb, and later in Osijek. At the beginning they were under control of the Catholic church as were all other schools in Croatia. In the year 1851/52 there were four Jewish schools including 131 pupils and in 1853/54 the number of pupils amounted to 277. In Zagreb the first Jewish school was established in 1841 and in 1889 it was moved to a new Community building containing four classrooms. The first director was rabbi Dr. Hosea Jakobi. Besides obligatory curriculum, pupils learnt the Bible, holiday customs and the Hebrew language. For the pupils of other elementary schools in Zagreb religious education was conducted several times a week and secondary school pupils were coming once a week to the Jewish Community in order to attend classes.

A great attention was paid to the education of children and youth: supports and scholarships were given, boarding schools, centers and mess halls were founded. There were many youth and student's friendly societies, for example "The Jewish Friendly Society for Supporting Poor Students", "Judea", "Esperanza" (the Sephardim), "Literary Meetings", credit cooperative (community) "EZRA" and other organizations. In 1929/1930 the Jewish Communities of Croatia numbered over 500 elementary school pupils, over 1,000 secondary school pupils and more than 250 students at the University of Zagreb, mainly studying law and medicine (girls made up a quarter of this number).

In bigger settlements, where the centers of Jewish communities were located, secondary schools were attended by pupils from neighbouring villages and nourishment was organized for them (*Tage essen*) at Jewish families as well as other means of help. School masters and school mistresses went round schools in surrounding villages and organized religious education. Established were also many libraries and reading-rooms, and cultural, music, dramatic and other activities were organized for children and youth in the communities.

Tablica 26.

Učenci u židovskim i općim školama 1929/30. godine po općinama													
Pupils in Jewish and public schools by communities, 1929/30													
općine communities	Židove		Tora		Pučke		grad.	gim.	učit	trg	ukup.srednje		
	član mb	duše souls	m m	ž f	m m	ž f					m m	ž f	
Bjelovar	210	600				8	9		31			14	17
Brod na Savi	177	418				14	20		60			32	40
Čakovec	211	800				27				32		22	10
Daruvar	106	239				2	2					5	4
Đakovo	100	548				8	14	24				15	9
Dubrovnik	45	101				3	1	2	5		2	5	4
Erdevik	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gradiška N.	73	220				8	5	14				10	4
Ilok	50	320			20								
Karlovac	137	400				7	3		36			18	18
Koprivnica	148					9	10		38			26	12
Križevci	62	210				5	5		21			12	9
Kutina	75	200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ludbreg	42	74				8	6						
Miholjac D.	100	224				7	5	8				3	5
Mitrovica S.	41	132				8	3		4		2	-	-
Našice	60	399				8	7					14	11
Orahovica	20	53	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Osijek	702	3020	39	41		15	10	25	160		74	144	91
Osijek dol. grad	86	160				6	5						
Pakrac	88	265				3	5	10		1		5	6
Požega	90	468				14		10				4	6
Sisak	230												
Slatina Podravska	80	262				6	4	9				4	5
Split	50	210	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Valpovo	85	157				3	5		10			5	5
Varaždin	262	1400				12	18	13	27	2		40	23
Vinkovci	227	995			5	30	20	15	60			48	27
Virovitica	102	643				1	3		24		5	28	1
Vukovar	134	600			20	7	11					14	16
Zagreb	286	12000	10	12	40	60	53	45	368			195	21

Izvor: Jevrejski almanah za 1929/30. godine

Kako je vidljivo iz tablice 26, koja daje pregled broja učenika u židovskim i drugim školama po općinama u Hrvatskoj 1929/1930. godine, tada su postojale samo dvije židovske škole: u Osijeku i Zagrebu. Vjerske škole u kojima se uči Tora i Talmud postojale su u Iloku, Vukovaru, Vinkovcima i Zagrebu (sa ukupno 85 učenika).

U srednje škole (gradske, gimnazije, učiteljske i trgovačke) upisano je mnogo omladine, i mladića i djevojaka. U nekim, većim centrima postoji nesrazmjer između broja osnovnoškolaca i srednjoškolaca. To je stoga što su tu ubrojani i učenici srednjih škola koji dolaze na školovanje iz susjednih manjih mjesta. Za njih su Židovske općine organizirale prehranu po kućama tzv. „Tage essen“ gdje se svaki dan u tjednu ručalo u drugoj židovskoj obitelji. Osim toga iz većih su židovskih općina učitelji(ce) i rabini obilazili okolna mjesta i škole i pomagali u nastavi te kontrolirali znanje iz židovskih predmeta. U vrijeme praznika cijele bi obitelji iz manjih mjesta dolazile u sinagoge i u posjete svojim rođacima u gradovima.

Na tablici broj 27. prikazani su studenti Židovi na sveučilištima (zagrebačkom, ljubljanskom, beogradskom, skopskom i subotičkom) od školske godine 1928/29. do 1937/38. Može se vidjeti da i židovske djevojke polaze sveučilište, ali je ipak njihov broj još uvijek oko jedne četvrtine u odnosu na broj upisanih mladića. Najviše je židovskih studenata upisano na medicinski i pravni fakultet, te na tehnički. Mnogo ih je manje na poljoprivredno-šumarskom i veterinarskom, vjerojatno stoga što su Židovi pretežno živjeli u gradovima.

I iz tablice broj 25. (organizacija židovskih općina 1929/1930) može se uočiti veliki broj židovskih liječnika i odvjetnika na području pojedinih općina, tako npr. u Zagrebu ima 70 liječnika i 65 odvjetnika Židova. Znatno je i broj činovnika u državnim službama i židovskih zastupnika u pojedinim mjestima.

U tada nabrojane 32 židovske općine u Hrvatskoj (po dvije u Osijeku i Zagrebu) bilo je 19 rabina i 3 „svećenika“ (u sefardskim zajednicama). Osim rabina, tamo gdje su bile sinagoge postojali su i „pročelnici hrama“. Uz rabine su u većim općinama bili i kantori, a u nekim općinama su bili samo kantori. Relativno je bio mali broj (10) šamesa ili šoheta koji su bili zaduženi za ritualno klanje životinja po propisima za košer ishranu. Hevra kadiša, društvo koje se brine o pogrebima, bilo je organizirano u 22 općine. U manje su općine za pogrebe dolazili rabini iz većih općina.

U židovskim općinama nalazimo istovremeno i tradicionalnu organizaciju općina kao vjerskih organizacija okupljenih oko sinagoga i organizaciju u duhu modernih strujanja toga doba (prosvjetiteljstva, zatim cionizma i sekularizacije) sa brojnim organizacijama i društvima, što je opisano i u poglavljima o omladinskim i ženskim organizacijama.

Errata corrige Ispravak na stranici 188

Tablica 26: Učenici u židovskim i općim školama 1929/30 godine po općinama
Pupils in Jewish and public schools by communes, 1929/1930

židovske Tora pučke grad. gim učit. trg ukup. srednje

općine	član	duše	m	ž		m	ž				m	ž
Zagreb	2.861	12.000	109	123	40	60	53	45	368		195	218

Tablica 27.

Židovski studenti u Jugoslaviji 1928-1938. godine Students Jews in Yugoslavia, 1928-1938			
Školska godina Academic year	Žid. studenti ukup. Total enrollment	Studenti Male students	Studentice Female students
1928/29	569	439	130
1929/30	582	451	131
1930/31	590	444	146
1931/32	677	515	162
1932/33	704	545	159
1933/34	767	592	175
1934/35	716	548	168
1935/36	596	457	139
1936/37	555	414	141
1937/38	530	408	122

Studenti su bili upisani na zagrebačko, ljubljansko, beogradsko, skopsko i subotičko sveučilište.

Najviše židovskih studenata 1937/38. bilo je na medicinskom fakultetu (156, od toga 43 studentice), zatim na pravnom (110 studenata od toga 18 studentica) i na tehničkom fakultetu (95 studenata od toga 10 studentica).

Na poljoprivrednom fakultetu ima svega 20 židovskih studenata, a na veterinarskom 27, što je vjerojatno uvjetovano urbanim načinom života Židova u to vrijeme.

Na visokoj ekonomskoj školi bilo je 30 židovskih studenata, na muzičkoj akademiji 5 i na umjetničkoj akademiji 1.

Školske godine 1937/38. na zagrebačkom sveučilištu studiralo je ukupno 284 studenata Židova, od toga 56 studentica.

13. Omladinske organizacije

Kada je skupština delegata omladinskih društava Jugoslavije na zemaljskoj konferenciji održanoj 5. siječnja 1919. zadužila akademsko društvo „Judeja“ u Zagrebu, da ostvari savez svih židovskih omladinskih društava, poslani su pozivi svim omladinskim organizacijama da ispune anketne listiće i pošalju podatke o svojem članstvu, organizaciji i aktivnostima, ali i da odgovore na pitanje: „koliko u vašem mjestu ima židovskih srednjoškolaca, djevojaka, mladih trgovačkih pomoćnika i radnika.“

Sazvana je konferencija u Slavonskom Brodu 1919. godine na kojoj je osnovan „Savez židovskih omladinskih društava (SŽOU)“ i omladinski časopis „Gideon“ čiji je prvi broj izašao 1. 11. 1919. godine. Zadaci SŽOU bili su: „židovska omladina Jugoslavije teži za unutarnjim učvršćenjem svoje narodne svijesti, radi na kulturnom preporodu u znaku židovske kulturne renesanse i suzbija svoje dosadanje bistvovanje, moralno i fizički, kao posljedicu nezdravog socijalnog položaja“.

Prema Almanahu iz 1928/29. godine svrha Saveza omladinskih društava je da „židovsku omladinu odgoji u zdravu narodnu cjelinu, prožetu židovskim znanjem i kulturom“.

Savez ostvaruje svoje zadatke osnivanjem i pomaganjem društava i omladinskih sekcija, priređivanjem sletova i drugih sastanaka. Sletovi su održani u Osijeku (1920), Sarajevu, Zagrebu, Beogradu, Novom Sadu te ponovno u Osijeku i Sarajevu.

Na čelu Saveza su bili Odbori s predsjednicima (po redu): Nikola Tolnauer, dr. Beno Stein, ing. Oto Rechnitzer, Cvi Rothmüller i ponovno ing. Oto Rechnitzer do 1929. Godine 1929. sjedište Saveza bilo je u Zagrebu, a na čelu Radnog odbora koji upravlja Savezom bio je dr. Šalom Freiberger.

Od omladinskog sleta u Osijeku 1925. nadalje, rad u Savezu je usmjeren na pomaganje „hebrejske radne Palestine“. Godine 1927. održan je tečaj saveznih vođa i udareni temelji „Šomrijutu“ kojih je bilo 16 grupa i 1928. održali su svoj prvi Vaad. Od travnja 1928. ponovno se Savezu priključila omladinska organizacija „Ahdut Hacofim“ (Savez izletnika), koja se neko vrijeme bila odvojila (1927).

U Europi je postojao pokret „Hapoel hacair“ (radnika pionira) koji je pripremao za Palestinu prve pionire. Po uzoru na njega i u Slavonskom Brodu osnovana je „hehaluc“ - grupa omladinaca koja je bila spremna da „povuče krajnje konzekvencije svoga židovskog uvjerenja“ tj. da ode u Palestinu. Za odlazak su se pripremali učeći za rad u poljoprivredi. Tako je 1920. osnovana prva grupa „halucin“ na imanju Fincija u Bijeljini (16 mladića i dvije djevojke), zatim u Vilovu kraj Titela na imanju dr. Grossmana, u Vinkovcima na imanju Jakoba Schlesingera (15 omladinaca). U Novoj Gradišci na imanju „Ljupina“ obitelji Vaksler pripremali su se omladinci ne samo iz Slavonije nego i Sarajeva te omladinci koji su pobjegli pred nacizmom iz Njemačke. Pripreme za osnivanje grupa bile su i u Mostaru, Tuzli, Orahovici i u Makedoniji. U Zagrebu su 1919. osnovane dvije vrtlarske kolonije koje se nisu dugo održale.

U Beču je u to vrijeme osnovan „Židovski pedagogijski arhiv“ u kojem se usmjeravalo učenje za praktična zanimanja, produktivna tehnička zvanja i zanate. Društvo „Bne Berit“ osnivalo je tečajeve za ručni rad.

Izuzetni odgajatelj i intelektualac dr. Šalom Freiberger, rabin iz Zagreba, mnogo je radio s mladima. Po njemu je danas nazvano kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiberger“ koje u zagrebačkoj židovskoj općini okuplja Židove i Nežidove i razvilo je bogatu kulturnu i izdavačku djelatnost. Nekada su u malim mjestima, u kojima su se održavale zatvorene patrijarhalne židovske zajednice, nosioci prosvjetnog rada bili rabini, a često su bili nosioci i nacionalnih ideja i preporoda. U omladinskim društvima postojale su knjižnice i čitaonice.

Sva dobrotvorna, humanitarna i kulturna društva u židovskim zajednicama, osobito u Zagrebu i Beogradu, nastojala su omogućiti omladini studij, usavršavanje u zanatima i zapošljavanje. Dobrotvorne organizacije su gradile učeničke domove, društva davala stipendije, osnivale su se menze, kupovale knjige itd.

U Zagrebu je osnovana „Židovska akademska menza“, koja je organizirana tako da su sami studenti vodili menzu, nabavljali zimmicu, određivali kvalitetu hrane i prikupljali priloge u toku praznika, što je omogućavalo siromašnim studentima niže cijene. Kada su studenti završili studij, su i dalje su pomagali druge studente i akademsku menzu.

Osim duhovnog, omladina je težila i fizičkom preporodu. Dr. Joško Rosenberg 1935. godine u „Jevrejskom narodnom kalendaru“ (Beograd) piše o II. makabijadi: „Cionistički pokret je sebi stavio u zadatak ne samo obnovu zemlje nego i obnovu jevrejskog naroda, shvatio je da bez fizički zdravog pojedinca nema normalizacije jevrejstva ni u kulturnom ni u ekonomskom pogledu“.

Već je na I. cionističkom kongresu Maks Nordau, cionistički vođa, postavio zahtjev za „fizičkom regeneracijom židovskog čovjeka“ (za stvaranjem „Muskel-Judentum-a“). To je bio znak za početak osnivanja Makabi grupa širom svijeta. Iako su takva omladinska športska društva postojala i prije I. svjetskog rata, ona se jače razvijaju nakon rata u okviru SŽOU.

Omladinska društva, koja su se ujedinila u Savez (1919) bila su akademska društva, društva studenata, športska i djevojačka društva, ali građanska, i nisu omogućavala židovskoj omladini svih staleža da se u njih uključi.

Najvažniji oblik rada bilo je organiziranje sletova (npr. 9. i 10. 8. 1920. u Osijeku ili 11. 8. 1921. u Sarajevu). Treći slet židovske omladine i kongres održan je od 13. do 16. 8. 1922. u Zagrebu. Svake godine su se održavala velika i masovna gimnastička, atletska i druga športska natjecanja, izleti u prirodu, druženje, pjesme i razgovori. Osnivale su se amaterske i diletantske dramske grupe. Omladina se natjecala u znanju, govorništvo i hebrejskom jeziku.

Časopis „Gideon“ (omladinsko glasilo) pokazivao je stalni napredak od 1919. do 1925. godine, kada već dobiva karakter i literarnog časopisa, a donosi i reprodukcije omladinskih likovnih radova.

Najaktivnije omladinske grupe bile su u Osijeku, Vukovaru i Vinkovcima, a osobito u Zagrebu gdje se okuplja omladina u školama i na sveučilištu i Zagreb postaje pravi idejni centar cionizma sa brojnim društvima: društvo Bar Giora, Literarni sastanci, Makabi i drugima.

Postojale su i druge omladinske organizacije kao npr. Revizionistička organizacija „Betar“ (pokret Jabotinskog) i Jevrejsko radničko društvo „Matatje“ u Sarajevu.

Bilo je i kriza u omladinskom pokretu. Godine 1925. istupio je iz Saveza „Ahdut hacofim“, a 1926. željela se izdvojiti i sefardska omladina.

Omladinski pokret nije bio jednako razvijen u svim dijelovima tadašnje novoosnovane države Jugoslavije.

Tako u „Gideonu“ čitamo kritike na račun omladinskih organizacija u Srbiji, a iz odgovora Davida Alkalaja (1921) možemo razabrati da u Srbiji, u teškim ratnim prilikama 1914-1919, „omladina nije primala mišta židovsko“.

Osobito su teške prilike bile u Makedoniji, gdje je vladalo veliko siromaštvo i znatno iseljavanje u Ameriku. U zajednicama i obiteljima su bili gotovo feudalni, patrijarhalni odnosi, a Židovi su se sporazumijevali na sefardskom „dudezmo“ jeziku, što je u prvo vrijeme mladima predstavljalo prepreku za uključenje u nove tokove omladinskog pokreta. Ipak su 1919. godine u Makedoniji organizirana omladinska društva „Bene Cijon“ za mladiće i „Bnot Cion“ za djevojke koji se ujedinjuju 1923. u društvo „Hatehija“ (preporod); djevojačko društvo „Sara Aronson“ i „Makabi“. Početkom tridesetih godina osnovana su i druga omladinska društva kao npr. „Hašomer hacair“. Veliki cionistički aktivist u Makedoniji bio je Leon Kamhi.

U Sarajevu je osnovano omladinsko literarno društvo „Jehuda Makabi“, djevojačko društvo „Moriah“. Radnička omladina bila je organizirana u potpuno samostalnom radničkom udruženju „Poale cijon“ koji je slabo dolazio u dodir s građanskim omladinskim društvima. Športska je omladina bila u „Bar-Kohba“. Radničko omladinsko društvo „Matatje“ bilo je pod utjecajem Hašomer hacaira i KP, bili su hapšeni i proganjani. Omladina je organizirala predstave i priredbe, pjesme, pjevanja i folklor pod vodstvom Laure Papo Bohorete čiji je komad „Esterka“ gostovao i u Beogradu. U Beogradu je gostovala 1924. i skopska omladinska dramska grupa sa komadom „Dreifus“ (na latinu).

Sarajevski cionisti su bili okupljeni oko lista „Nova židovska svijest“, a oko lista „Jevrejski život“ okupljali su se sefardi. Oba lista su se ujedinila 1928. godine u „Jevrejski glas“ koji je izlazio do 1941. godine.

U Vojvodini su također postojali problemi navikavanja na novu državu. U Vojvodini su bili patrijarhalni odnosi i veliki broj ortodoksnih zajednica. Govorili su mađarski što je bila prepreka suradnji omladine sa drugim omladinskim organizacijama. Tek je 1923. osnovana omladinska organizacija „Hakoah“ i to kao šahovska sekcija, 1924. osnovana je nogometna, a kasnije i za druge sportove. Godine 1925. u pomoć dolaze aktivisti Lavoslav Kadelburg iz Vinkovaca i Dragutin Engl iz Vukovara te se u Subotici osniva najprije društvo „Ahdut haolim“, a kasnije i „Hašomer hacair“.

Nagli razvoj cionizma i polet omladine komentirao je i vrhovni rabin Jugoslavije dr. Isak Alkalay 1933. tekstu „Versko vaspitanje i omladina“:

„njen najviši ideal je obnova Erec Izraela, obnova se ne može zamisliti bez vrednih ruku. Naša omladina je u tome isticanju otišla u krajnost. Za nju rad u Erec Izraelu nije visoko načelo koje treba primjenjivati u životu, već je to fetiš, idol koji zamjenjuje veru“..

U Almanahu za 1929-30. godinu nabrojana su sljedeća omladinska društva u hrvatskim židovskim općinama (dio njih je citiran i u popisu društava koje navodi Milica Mihailović):

Brod na Savi

„Maks Nordau“. Predsjednici Nelly Kohn i Slavko Weisz.

Čakovec

Židovsko djevojačko društvo. Predsjednica Jelisaveta Hoffman, počasni predsjednik dr. Ljudevit Schwarz. Društvo ima knjižnicu.

Židovsko omladinsko društvo (predsjednik Eugen Hoffman, potpredsjednica Ana Katz, tajnici Klara Hidvegi i Laci Nyiri, blagajnik Đuro Fischer, knjižničar Pavao Weiss, kulturni referent rabin dr. Ilija Grünwald, povjerenik Narodnog fronta Eugen Hoffman, počasni predsjednik Oto Jungwirth). Ima knjižnicu, čitaonicu i športsku sekciju.

Dakovo

Omladinsko židovsko kulturno i športsko društvo. Predsjednik Aleksander Friedrich, potpredsjednica Ana Fuks, tajnik Oskar Mahler, blagajnik Josip Frank. Ima knjižnicu i čitaonicu.

Ilok

Omladinsko društvo „Hevrat Bahurim“. Predsjednik Emanuel Stern.

Karlovac

Omladinsko društvo. Predsjednik Đuro Reiner. Ima knjižnicu.

Židovsko sinagogalno pjevačko društvo. Predsjednik Josip Rendeli.

Koprivnica

Omladinsko društvo „Cherut“. Predsjednik B. Heinrich, tajnica Isolde Singer, blagajnik E. Salamon

Križevci

Omladinsko društvo „Bne Jisroel“. Predsjednik Zdenko Hirschl, potpredsjednica Olga Buchsbaum, tajnik Lavoslav Schwarz, blagajnik Vilma Weinberger (cilj društva je upoznavanje židovske literature i glazbe).

Mitrovica Sremska

Omladinsko cionističko društvo. Predsjednik Šandor Fleischmann.

Osijek

Makabi. Predsjednik Josip Rosenberg.

Požega

Omladinsko društvo „Hagibor“. Predsjednik Zdenko Haas, Slava Stark

Slatina Podravska

Omladinsko društvo „Maks Nordau“. Predsjednik Aleksandar Beck, potpredsjednik Iso Altheim.

Split

Omladinska sekcija društva Jarden. Predsjednik Josip Finci.

Svrha: podučavanje, gajenje društvenosti, podizanje nacionalnoga duha, šport, gimnastika, zabava. Društvo ima knjižnicu i čitaonicu.

Vinkovci

Omladinsko i športsko društvo „Heruth“. Predsjednik Adolf Preiss. Knjižnica i čitaonica.

Vukovar

Omladinsko društvo. Počasni predsjednik Aleksa Steiner, predsjednik Karlo Engl, Alica Engl i S. Bander. Svrha: gajenje židovskog duha kod omladine.

Zagreb

Omladinsko društvo Judeja (židovsko narodno akademsko društvo). Predsjednik F. Reiner.

Židovsko omladinsko kolo. Predsjednik Joel Rosenberg

Židovsko akademsko potporno društvo i židovska dačka menza.

Makabi. Predsjednik Julija König

Hug Ivri, knjižnica

Prema najnovijoj knjizi Milice Mihajlović: „Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije“, Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 1995, postojala su sljedeća omladinska društva*:

Bjelovar

Degel Jehuda, udruženje židovske omladine, osnovano 19. prosinca 1923. (oko 50 članova). Predsjednik Haim Montilja.

Brod

Max Nordau. Društvo je osnovano 1922. (30 članova). Predsjednik je Marga Hoffmann.

Kadima - cionističko omladinsko društvo.

Čakovec

Židovsko omladinsko društvo.

Kadima

Karlovac

Karlovačka židovska omladina, osnovana 1922. (28 članova), predsjednik Egon Goldner.

Kadima.

Koprivnica

Herut (29 članova). Predsjednik Josif Milhofer.

Osijek

Bar Giora, srednjoškolsko društvo osnovano 1917.

Kaverot, društvo u koje su se ujedinila sva omladinska društva 1919.

Akiba, društvo osnovano oko 1935.

Osječka židovska omladina (32 člana). Predsjednik Gustav Steinitz.

Makabi, športsko društvo.

Mirijam, djevojačko društvo.

Ferijalni klub akademičara i abiturijenata.

Kadima.

Požega

Hagibor, društvo osnovano 1918. Godine 1922. vode ga Danica Sterk i Vanda Goranić.

Split

Jarden, omladinska sekcija splitskog kulturnog društva „Jarden“, osnovana 1922.

Varaždin

Kadima.

Vinkovci

Ahdut Hacofim.

Jevrejsko omladinsko udruženje, osnovano 1922. (40 članova). Sekretar društva je Sida Zilzer.

Herut, športsko društvo, koje se od 1926. naziva „Herut - omladinsko i športsko udruženje“

Zagreb

Židovsko akademsko potporno društvo, osnovano 1905.

Bnot Cijon, Kolo židovskih djevojaka, osnovano 1917, predsjednica Mirjam Weiller. 1922. društvo ima 22 članice. Bnot Cijon vodi administraciju lista „Haaviv“ (Proljeće), lista židovske omladine.

Židovska akademska menza, osnovana 1919.

Ahdut hacofim, osnovano 1920., izraelsko hrvatsko literarno društvo.

Esperanca, društvo sefardskih studenata, osnovano 1924.

Literarni sastanci židovske srednjoškolske omladine (oko 50-100 članova). Predsjednik Samojlo Deutsch.

Judeja, židovsko akademsko društvo.

Kadima.

Prema istom izvoru podataka postojala su židovska omladinska društva u Banja Luci, Beogradu, Bitolju, Bijeljini, Ljubljani, Mostaru, Nišu, Novom Sadu, Sarajevu, Starom Bečeju, Travniku, Tuzli, Žepču. Ovdje smo naveli samo društva pri židovskim općinama Hrvatske.

Osim toga u Beču je postojalo društvo „Bar Giora” koje je okupljalo studente iz SHS i društvo „Esperanca” u kojem su se okupljali sefardski studenti iz balkanskih zemalja.

U Brnu je bilo društvo „Ivrija“ u kojem su se okupljali studenti iz SHS.

*Napomena: Imena društava i imena predsjednika i drugih aktivista citirana su kako su navedena u knjizi M. Mihajlović, 1995.

Sl.20. Vježba u dvorani Makabi u Zagrebu (iz: Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije, 1919-1941. katalog izložbe. Jevrejski istorijski muzej 1995.)

Exercise at the Makabi hall in Zagreb (from: Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije Jewish Youth Societies in Yugoslavia 1919-1941. Catalogue of the exhibition. Jevrejski istorijski muzej 1995)

Omladinska „Leteća ekipa”

U židovskom općinama organizirana je pomoć Židovima u početku holokausta, kada se još nešto moglo učiniti. Tako iz sjećanja Vlade Salzbergera o prilikama u Osijeku saznajemo za postojanje „leteće ekipe“ omladinaca koja je pomagala, dok se moglo, logoru u Đakovu. Svi članovi tadašnje, „ratne“ židovske općine u Osijeku, koja je na početku 1941. pomagala ugroženim Židovima, također su ubijeni (osim dvojice, od kojih jedan živi u Jeruzalemu).

U općini u Osijeku organizirana je „leteća ekipa“ omladinaca koja je pripremala mlin u Đakovu za prihvata logorašica iz Bosne.

Bio je to veliki zadatak da se kako tako pripremi mlin Biskupije u Đakovu za boravak. Kada je transport stigao, židovske žene, koje su još ostale u Osijeku i okolini, pripremile su topli napitak i hranu. Omladinci su žene i djecu vodili u mlin, neke su iznemogle nosili.

Tu je veliku ulogu odigrala Juliška Kraus, koja je pomagala zatočenicama, pa je uspjela da se jedan dio djece spasi iz logora i smjesti u još tada postojeće židovske obitelji u okolini Osijeka.

Uz omladince u ekipi su sudjelovale i djevojke (Nada Rahel Grünwald), a u brigu su bile uključene i Ljerka Adler, Mina Fischer, Melanka Inselt i Lola Atijas (iz samog logora Đakovo).

I u logoru su bile aktivne djevojke iz društva „Matatja“ iz Sarajeva. Kada se u logoru pojavio pjegavi tifus, raskuživalo se logor, liječilo i pomagalo.

Kasnije, kada su u logor, sredinom 1942, došle ustaše, više se nije moglo pomagati (oko 14. travnja 1942).

I Vera Tomenić-Blum sjeća se Juliške Kraus u akciji za pomoć židovskim izbjeglicama iz Austrije koji su bili u Bosanskom Šamcu.

U Osijeku je postojala i „Skrb za logore“, organizirana je ishrana u menzi pod rukovodstvom Mice Atijas.

13. Youth Organizations

The inaugural conference of the Union of Youth Associations of the Serbs, Croats and Slovenes and of the journal *Gideon* was held at Brod on the Sava in 1919. Youth, student's, academic, Zionist, sport (Makabi) and maiden societies united in the Union. The basic form of activities was the organization of rallies (once a year), each time in another town: in Osijek, Sarajevo, Zagreb, Novi Sad etc. Following the example of the European organization "Hapoel hacair" founded were "hehaluc" groups preparing at farms for the departure to Palestine. The organization "Betar" (the revisionist movement of Jabotinski) existed for a while as well as labour youth associations. Youth movement in the newly-founded state of the Serbs, Croats and Slovenes (and later in Yugoslavia) developed in different ways in certain parts. The youth in Vojvodina and Macedonia had got language difficulties (Hungarian and Ladino respectively). Attached is a list of youth societies in Croatia and their activists. The "Flying Team" of young people from Osijek is described in particular. At the beginning of World War II they aided prisoners in the camp in Đakovo.

Sl.21. Pioniri u "Erec Izrael" (iz: Women in Israel, Israel Information Center, 1993)
Pioneers at "Erec Israel" (from: Women in Israel, Israel Information Center, 1993)

RASPORED

— ZA —

I. SLET ŽIDOVSKOJE OMLADINE JUGOSLAVIJE

OSIJEK, 11. AVGUSTU (1920.)

Dne 8. augusta navečer:

u 8 sati: Pretkonferencija i nevezani sastanak u Grandhotelu

Dne 9. augusta prije podne:

u 11/11 sati: Nogometna utakmica između „Makabi“ Zagreb, „Ha - Kolba“ Sarajevo, „Hakoah“ Zemun, „Makabi“ Osijek, na igralištu u Ambrozijevom parku i na igralištu u Novom gradu

u 8 sati: Konferencija delegata Jevrejskih omladinskih udruženja kraljevine SHS u dvorani gradskog vrta:

- 1) Pozdrav predjednika
- 2) Verifikacija mandata i izbor lista
- 3) Tajnički izvještaj
- 4) Financijski izvještaj
- 5) Apokaliptički radnom odborom

Po podne u Ambrozijevom parku:

u 3 sati: Pливачка utakmica (Zagreb, Zemun, Beograd, Karlovac, Osijek)

- 1) Pлиvanje na 200 metara (slobodan stil)
- 2) - - - 100 - - - (konjski prsn temp)
- 3) - - - 100 - - - (slobodan stil)
- 4) - - - 50 - - - probu struje

u 1/25 sati: Nastup pobjednika sleta

u 5 sati: Četiri faze iz židovske povijesti (alegoričke proste vježbe) „Makabi“ Zagreb, Švedske proste vježbe „Hakoah“, Zemun

Lako-atletska natjecanja:

- 1) Trčanje na 100, 200, 400 i 800 metara
- 2) Štafeta na 4 puta 100 metara
- 3) Skok u vis
- 4) - - - dalt.

Vježbe na spravama.

u 1/29 sati: Svečana akademija u Hrvatskom narodnom kazalištu

Raspored ostehodnupije se preobila

Dne 10. augusta prije podne:

u 7 sati: Nastavak konferencije u dvorani gradskog vrta:

- 1) Kulturni rad za narednu godinu
- 2) Fizički
- 3) Izbor novoga odbora
- 4) Eventualije

Po podne:

u 1/26 sati: Nogometna utakmica između pobjednika cup-igre za počastni pokal, na igralištu u Ambrozijevom parku.

u 7 sati: Hazena (rukomet), Utakmica djevojačkih sekcija Vukovar-Osijek, na igralištu u Ambrozijevom parku.

u 9 sati: Nevezani sastanak u Grandhotelu.

14. Ženske organizacije

A. Razvoj ženskih društava u Hrvatskoj

U Hrvatskoj se, kao i u drugim dijelovima Habsburške monarhije sredinom 19. stoljeća počinju osnivati ženska dobrotvorna društva. Najstarije takvo društvo osnovano je u Varaždinu 1828. godine pod imenom „Varaždinska složnost“ i kasnije je pretvoreno u „Dobrotvorno društvo“.

U Zagrebu je 1855. godine osnovano društvo „Frauen Verein“ (Gospojinsko društvo) koje se brinulo za štíćenike pjestovališta za siromašnu djecu koje se nalazilo u Samostanskoj ulici 17. Ta je institucija nastala na inicijativu zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika, koji je pozvao časne sestre milosrdnice (Sv. Vinka Paulskog) za tu aktivnost.

Na čelu gospojinskog društva, kako je to tada bio običaj, bile su najuglednije predstavnice društvene „elite“: banica Sofija Jelačić i Sidonija Rubido rođ. Erdödy. U Zagrebu je 1887. osnovano društvo „Dobrotvor“ sa gospojinskom sekcijom koja se brinula za siromašnu djecu Zagreba (na inicijativu Đure Deželića). Sve pročelnice gospojinskog odbora bile su učiteljice.

Kasnije je u Zagrebu osnovana „Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji“. Godine 1902. osnovan je „Gospojinski klub“ koji 1918. mijenja naziv u „Kolo sestara SHS“.

Slična se društva osnivaju i u drugim gradovima i mjestima Hrvatske. Tako je u Osijeku 1885. grofica Franciska Pejačević utemeljila „Katoličko dobrotvorno društvo“ za pomaganje nemoćnih staraca i siromašne djece. Postepeno se proširila djelatnost društva, pa se djecu šalje na oporavak, osniva se dječja sekcija i ferijalna kolonija, otvara se pučka kuhinja itd. U Požegi su gospođe osnovale Odbor za pomoć bosansko-hercegovačkim izbjeglicama i ranjenim vojnicima, koji je kasnije prerastao u „Dobrotvorno gospojinsko društvo“ (1883). U Vinkovcima je 1891. osnovano „Prvo vinkovačko gospojinsko društvo“, koje kasnije mijenja ime u „Hrvatska žena“, nakon što su se počela osnivati druga gospojinska društva (židovska, pravoslavna) na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi. U Bjelovaru je 1894. također osnovano Gospojinsko dobrotvorno društvo (predsjednica Paula Kukuljević pl. Sakcinski).

U Slavanskom Brodu je Gospojinsko društvo osnovano 1895. godine sa predsjednicom D'Éli Apolonijom i tajnicom Ivanom Brlić-Mažuranić.

U Karlovcu je 1874. osnovan je „Gospojinski odbor“ koji je kasnije prerastao u društvo, za koje su inicijativu dali učitelji i učiteljice u Karlovcu. Predsjednica je bila Ivana Turković, zatim grofica Salis-Seewis, barunica Vranyczany i dr.

Gospojinska dobrotvorna društva se osnivaju i u drugim mjestima i u prvo vrijeme okupljaju žene bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost, tek kasnije dolazi do osnivanja odvojenih katoličkih, pravoslavnih, židovskih i drugih gospojinskih društava (vidjeti popis društava). U ta su društva bile učlanjene i židovske žene prije nego što su osnovale svoja društva.

Kao primjer takvog općeg karaktera dobrotvornog društva možemo opisati „Hrvatsko dobrotvorno društvo“ u Križevcima koje je osnovano 1913. godine

pod predsjedanjem Štefanije pl. Pomper. U odboru nalazimo imena tada viđenijih gospoda u Križevcima, kao Olga Breyer iz poznate trgovačke židovske obitelji, Barica pl. Forko, Ljuba Kettig, Ivana Kern (supruga veterinara i bakteriologa), Ružica Margulit, Ljubica Lappaine, Miroslava Neumann (židovski trgovac), Marija Strahinšćak, Ljubica pl. Vuchetić, a kasnije i Augusta Weisz (supruga poznatog liječnika), Marija Detoni, Ljuba Kobašević-Gold, Dragojla Šugh, Ida Hanžek i druge. Na skupštini Gospojinskog društva 1921. izabrana je za predsjednicu Vjera Breyer koja je utemeljila dječji vrtić u Križevcima (Dječje sklonište), uvela Dan križevačke siročadi (1929) i organizirala mnoge druge akcije. Za to je dobila i odlikovanje zajedno s Ljubom Kobašević-Gold. Društvo je radilo sve do 1940. godine.

Gospojinska društva, kao i sve ostale društvene aktivnosti zamrle su u vrijeme I. svjetskog rata (1914-1918) kada rade samo podružnice Crvenog križa ili Odbori za ratnu pripomoć. Iz takvih odbora nakon rata nastaju nova društva npr. u Daruvaru društvo „Hrvatska žena“ (1922).

U novoj državi nastaloj nakon I. svjetskog rata, Kraljevini SHS, a kasnije u Kraljevini Jugoslaviji gomilaju se socijalni problemi i nastaje potreba za osnivanjem brojnih dobrotvornih društva. Tako se između 1918. i 1931. u Zagrebu povećao broj društava od 181 na 549, među njima bilo je 31 žensko društvo.

Jedno od veoma uglednih i aktivnih društava bilo je i društvo „Hrvatska žena“ sa sjedištem u Zagrebu. Pravila društva su povrđena 1921. godine. U predsjedništvu i upravom odboru okupila su se imena iz tadašnjeg društvenog i političkog života: Marija Radić (supruga Stjepana Radića), Jelka Basariček, Marija Kumičić i mnoge druge. Predsjednica je bila Zora pl. Trnski. Postojalo je i društvo „Katarina grofica Zrinska“, osnovano u Karlovcu 1919. godine. U Osijeku je 1927. također osnovano društvo „Hrvatska žena“, a ubrzo i u cijeloj Hrvatskoj (Petrinji, Osijeku, Splitu, Hvaru, Đakovu, Valpovu, Delnicama, Čabru, Vrbovskom, Ludbregu, Varaždinu, Vinkovcima i drugim mjestima). Neka su stara ženska društva samo promijenila ime. Osnivaju se filijale društva „Hrvatska žena“ i u dijaspori (Americi) i u Bosni i Hercegovini (Sarajevo). Društvo je povremeno zabranjivano pod optužbom da je nacionalističko, osobito onda kada su držani politički govori ili kada se pridružilo Hrvatskom Sokolu u manifestacijama. Društvo je likvidirano početkom II. svjetskog rata, kada prestaju djelovati mnoga društva, osobito židovska.

17. listopada 1941. osniva se „Ženska loza ustaškog pokreta“.

U međuratnom razdoblju razvijaju se i radnička ženska društva, ženska društva pri političkim strankama, kao npr. „Hrvatska majka“ u HSS-u 1938. godine. Godine 1928. osnovano je Udruženje univerzitetski obrazovanih žena za Jugoslaviju, a predsjednica je bila Paulina Lebl Abdala, iz poznate beogradske židovske obitelji. U Dubrovniku je 1936. održan svjetski kongres Internacionalnog ženskog saveza. Tada je Jugoslavenski ženski savez, koji je objedinjavao gotovo sva ženska društva, dao prijedlog za pisanje bibliografije ženskih pisaca. I u Zagrebu je osnovana sekcija Udruženja univerzitetski obrazovanih žena, koja je imala svoju juniorsku i seniorsku sekciju.

Počeli su izlaziti i specijalizirani ženski časopisi kao npr. „Ženski svijet“, list za pouku i zabavu, kao i druga ženska štampa.

U listu „Židov“ (broj 31) nalazimo pod naslovom „Jedan nemio incident na Jugoslavenskom ženskom kongresu“ zabilješku da su na prvom kongresu svih žena iz „cijelog kraljevstva SHS“ sudjelovale izaslanice beogradskog Jevrejskog ženskog društva, društva „Dobrotvor“ i zagrebačkih židovskih društava. Prema

piscu članka, u referatu „O luksusu“ kazano je da su „tvorci i importeri luksusa u našoj zemlji Jevreji. Jevrejke unose luksus iz Evrope, daju zarazan i opasan primjer svojim sugradankama i na taj način truju prostu i skromnu narodnu dušu“. Židovke su uložile protest i podnositeljica referata javno je povukla svoje navode.

Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj i Slavoniji				
Tekući broj	Ime društva	utemeljeno	br. član	imovina
1	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Bjelovaru	1894	120	9.930,37
2	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Đakovu	1876	98	4.500,00
3	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Iloku			
4	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Koprivnici	1878	105	4.046,00
5	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Osijeku			
6	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Požegi	1879	120	
7	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Staroj Gradiški			
8	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Zlataru	1906	72	
9	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Brodu na Savi			
10	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Daruvaru			
11	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Dolnjem Lapcu	1906	25	
12	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Gospiću	1904	92	2.323,09
13	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Irigu			
14	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Karlovcu			
15	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Karlovcima	1897	150	4.497,10
16	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Ogulinu			
17	Dobrotvorna zadruga Srpkinja u Pakracu	1896	68	4.194,82

Židovi u Hrvatskoj

Tekući broj	Ime društva	utemeljeno	br.član	imovina
18	Dobrotvorna zadruga Srпкиnja u Petrinji	1904	67	928,38
19	Dobrotvorna zadruga Srпкиnja u Staroj Pazovi	1904	65	1.324,00
20	Dobrotvorna zadruga Srпкиnja u Vinkovcima			
21	Dobrotvorna zadruga Srпкиnja u Zemunu	1896	58	
22	Društvo evangeličkih godspodja u Zagrebu	1885	58	1.469,93
23	Gospojinsko društvo u Ogulinu			
24	Gospojinsko društvo u Sušaku	1900	105	7.219,22
25	Gospojinsko društvo u Velikoj Gorici			
26	Gospojinsko društvo „Sv. Vjekoslav“ u Karlovcu	1875	145	33.297,02
27	Gospojinsko društvo za podupiranje uboge školske mladeži u Gospiću			
28	Gospojinsko društvo za uzdržavanje pjestovališta u Zagrebu	1855	124	78.905,98
29	Gospojinski klub u Bakru	1900	50	900,00
30	Gospojinski klub u Zagrebu	1900	85	
31	Hrvatsko gospojinsko dobrotvorno društvo u Brodu na Savi	1893	178	
32	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Brodu na Savi			
33	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Mitrovici			
34	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Osijeku			
35	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Rumi			
36	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Varaždinu			
37	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Vukovaru	1861	53	15.331,70
38	Izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Zemunu			
39	Izraelitična gospojinska zadruga u Vukovaru			

Židovi u Hrvatskoj

Tekući broj	Ime društva	utemeljeno	br.član	imovina
40	Izraelitično gospojinsko humanitarno društvo u Pakracu	1898	42	3.242,54
41	Osiječko izraelitično gospojinsko dobrotvorno društvo u Osijeku			
42	Rimokatoličko dobrotvorno društvo u Mitrovici	1899	92	4.393,00
43	Rimokatolička dobrotvorna zadruga u Karlovcima			
44	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Dalju			
45	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Mitrovici			
46	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Osijeku			
47	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Rumi			
48	Srpska dobrotvorna ženska zadruga u Vukovaru			
49	Vinkovačko gospojinsko dobrotvorno društvo u Vinkovcima			
50	Zagrebačka dobrotvorna zadruga Srpkinja u Zagrebu			
51	Zagrebačko izraelitično dobrotvorno društvo Jelene Prister u Zagrebu	1887	352	27.351,50
52	Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu ženskinja u Zagrebu	1900	220	
53	Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije u Zagrebu	1900	155	7.221,01
54	Dobrotvorno gospojinsko društvo u Gospiću	1893	108	782,47

B. Židovske ženske organizacije

Židovske ženske organizacije, najčešće pod imenom "Izraelsko gospojinsko društvo" osnivaju se pri gotovo svim židovskim općinama u Hrvatskoj krajem 19. stoljeća, dakle u vrijeme razvoja sličnih organizacija u svijetu i u Hrvatskoj. Gospojinska društva su imala izrazito filantropski karakter i često su bila osnivana na inicijativu rabina, učitelja ili videnijih članova općina koji su davali i donacije za rad društava.

Ta su društva odigrala veliku ulogu u životu židovskih općina ne samo zato što su uspjela pomoći velikom broju potrebnih članova, osobito djece i staraca, već i stoga što su u općine donijele duh solidarnosti, suosjećanja i razumijevanja, duh židovske tradicije. Ta su društva kroz svoje priredbe u dobrotvorne svrhe okupljala i promovirala brojne kulturne radnike, umjetnike i glazbenike ne samo u životu općina, već i u gradovima u kojima su djelovale, jer su te priredbe imale javni karakter.

Iako u to vrijeme žene nisu bile ravnopravni članovi općina i nisu bile zastupljene u rukovodećim tijelima, njihova je aktivnost u općinama bila značajna i poštovana. Kroz društveno koristan rad one su unaprijedile i

svoje znanje i položaj, te izašle iz tradicionalne uloge židovske žene vezane samo za obitelj.

Postepeno ženska društva proširuju svoje aktivnosti, mijenjaju pristup problemima i način rada, osobito u vremenu između dva svjetska rata.

Ovdje ćemo prikazati neka od najpoznatijih židovskih ženskih organizacija toga vremena.

Izraelsko gospojinsko društvo "Jelena Prister"

Izraelsko gospojinsko društvo osnovano je 1887. godine u Zagrebu uz osobitu darežljivost Eduarda Prister-a (12.000 kruna) u spomen na svoju preminulu suprugu, te je stoga društvo dobilo njeno ime.

Pravilnik društva odobrila je Kraljevska zemaljska vlada 1910. godine i prema tom pravilniku „osnovna zadaća društva je da podupire sve sramežljive uboge upće, a napose ovdje zavičajne bijedne izraelitske udove i siročad”

U izvještaju o radu društva 1926. godine kaže se da je zadatak društva bio i jest onaj što ga imadu svuda u svijetu gospojinska društva: ublažiti bijedu i nevolju ljudsku, a naročito bijedu i nevolju žena.

Društvo je također podupiralo izraelitsku omladinu da se posveti obrtu, osiguravalo miraz za uboge zaručnice, te utemeljivalo i uzdržavalo humanitarne zavode, bolnice i nemoćnice.

Osnovne su djelatnosti društva prema izvještaju iz 1926. godine bile:

- Stalna mjesečna potpora obiteljima (60-70 obitelji)
- Primjerena potpora siromašnim nevjestama za udaju i opremu
- Novčana pripomoć i oprema roditeljima
- Izdašna pomoć za liječenje bolesnim staricama
- Prinos za polazak u ljekovita kupališta "kako bi svoje zdravlje sačuvali i još za rad sposobni bili"

- Stipendije vrijednim i marljivim studenticama dok završe svoje nauke
- Stipendije djevojkama koje polaze stručnu školu da izuče šivanje ili kitničarstvo
- Društvo je pridonosilo troškovima prehrane male djece u menzi
- Proputujući ubogari su dobivali potporu
- Na početku svake zime opremilo se siromašnu djecu (1926. godine 150 djece) i starce (1926.- 40) nužnom odjećom, obućom i rubljem
- Siromašnim porodicama, naročito onima sa sitnom djecom svake zime (dva puta) davalo se drva i ugljen

Članom društva je mogao postati svatko tko se obavezao da će u roku od 6 godina plaćati dopinos od 12 - 24 kruna. Broj članica je stalno rastao, od 87 koliko ih je bilo 1887. godine do 352 1909, te 830 članica 1926. godine.

Prihod društva se sastojao od redovne članarine, darova, prigodnih darova, upisa u zlatnu knjigu, redovitog sabiranja zimi, subvencija od bogoštovne općine, te od kamata na glavnica i konačno zaklada. No poslije I. svjetskog rata zaklade su skoro posve devalvirale, a nisu osnivane nove.

Ipak se rad proširio, a izdaci svake godine rasli. Tako se u izvještaju za 1926. navodi da je potrošeno: na redovne mjesečne potpore 45.645 Din, za udaju 4 djevojke 7.000, prinose roditeljima 4.000, zajmove za potpomaganje egzistencije 10.000, pripomoći za dužnu stanarinu 2.000, stipendije studenticama 5.000, stipendije učenicama trgovačkog tečaja 4.000, stipendije učenicama stručnih tečajeva 4.000, kupovinu 3 šivača stroja 5.200, prehranu u dječjoj menzi 6.000, pripomoć za liječenje 4.500, pripomoć za polazak u lječilišta 4.500, potpore prolaznim siromasima 5.500, prigodne potpore 30.000 i za ogrjev za zimu 14.200 dinara. Svake godine za Hanuku djeca (i starci) su dobili darove. Tako je 1926. opremljeno odjećom, obućom i rubljem 150 djece, 40 starica i 5 staraca u ukupnoj vrijednosti od 150.000 dinara. Za Hanuku 1939. darove je primilo 300 djece.

Gospojinska društva organizirala su priredbe i razne akcije kao npr. sakupljanje odjeće, obuće i rublja, tako da je stvoreno i sabiralište (depo) iz kojega su se po potrebi pomagali siromasi.

U ratnim godinama je Gospojinsko društvo Jelena Prister sudjelovalo u dobrotvornim akcijama grada Zagreba. Mnoge su članice dobrovoljno radile u bolnicama, pa tako i predsjednica Elza Stern je u pomanjkanju bolničarki nje govala ranjenike s fronta.

Kako se može vidjeti iz ovog kratkog prikaza, židovske su žene bile dobro organizirane u gospojinskim društvima i davale značajnu podršku i pomoć općini u njenoj socijalnoj ulozi. Iz izvještaja njihova rada može se, međutim, i razabrati kako su velike potrebe bile za pomoći, kako je zapravo došlo do raslojavanja među Židovima tako da ima sve veći broj siromašnih i potrebnih. Rad žena je bio katalizator koji je pomogao u premošćavanju razlika među članovima raznog imovinskog stanja u općinama.

14. Women's Organizations

In the middle of the 19th century women's charitable societies "Ladies' societies" began to become organized in Croatia. At first included were women of various ethnic and religious groups so that Jewish women played an active role as well. Only later detached national and religious women's organizations were established. They were presented in the 1908 survey. First Jewish Ladies' societies, founded in almost all Jewish Communities in Croatia, had a distinctly philanthropic character. The best known society existed in Zagreb under the name: "The Israeli Lady's Society of Jelena Prister". It was founded in 1887 and its activities are described in this chapter. According to the 1926 report it had 826 women members and gave support to poor families, helped poor brides, women lying-in, sick old people and enabled their recover in convalescent homes. It gave scholarships to girls in vocational schools and in college. The nourishment of children was organized, clothes and linen were collected and poor families were provided with fuel. Many performances and actions were organized and during World War I Jewish women participated in town's activities and worked in hospitals.

In 1912 the "Israeli Youth Holiday Colony" was founded which organized spending the summer holidays for children of poor financial condition and poor health. This society had many branches all over Croatia. It organized a special fund "The Foundation of Tilda Deutsch Maceljska" with a view of establishing youth holiday centers. The Foundation bought a residence at Crikvenica at the Adriatic coast (1922) and arranged it into a seaside resort for children. Every year about 200 children spent their summer there and by the end of 1939 around 2,300 Jewish children went through this center. In addition, children were provided with cloth and shoes and poor children had early lunch at Jewish school.

Jewish women joined social activities of Jewish communities through their charitable organizations. Thus they left their traditional role at Jewish home, but in accordance with Jewish tradition they helped community members who needed help and played an important role in bridging over increasing differences and impoverishment of community membership especially in the course of economic crises.

Parallel with Ladies' societies, Zionist women's organizations started to get organized in Croatia as well, particularly after World War I. First many "Zionist girls' societies" were founded, and later (1927) the organization WIZO. Zionist women's organizations, in addition to great actions for Palestine, tried to help Jewish women and girls in education and qualifying; scholarships were given, boarding schools established etc. In 1940 there were 67 WIZO organizations including 5,000 members in the Kingdom of Yugoslavia. Enclosed is a list of 31 Jewish women's organizations in Croatia in 1929 with the names of their activists. Some other organizations also existed, separately or within other societies (for example "Jarden" in Split).

After World War II, out of about 35,000 Jewish women of Yugoslavia only around 7,500 survived, and after departure to Israel, merely about 2,500 remained. The activities of women's organizations "Women's Sections" started to renew little by little. They united into the Coordination of Jewish Women's sections of Yugoslavia in 1958 with the center in Belgrade. These organizations restored humanitarian work in Communities which was specially important during first returns of survived Jews from concentration camps, the National Liberation War and underground, and is still important today in the conditions of increasing impoverishment of the members and numerous old generation. Jewish women's organizations had an important role in preserving Jewish tradition in Communities during the communist regime.

Makabi Zagreb iz "Bilten" 1995. 43,4, str.16, Hitahdut, Tel Aviv

Izraelska ferijalna kolonija

Društvo „Izraelska ferijalna kolonija“ osnovano je 17.12.1912. godine kao posebna organizacija izrasla iz potrebe i nastojanja gospojinskog društva u Zagrebu da se omogući organizirano ljetovanje i oporavak djece. Već su i prije osnivanja društva skupljana sredstva za djecu, na pr. nastojanjem predsjednice Hermine Weiss (te Suzane Steiner i Eme Segen) 1903. godine za desetoro djece, a do 1913. to je omogućeno za oko 300 djece.

U Pravilima društva prihvaćenim 30. lipnja 1913, i promijenjenim 17. svibnja 1923. godine piše:

„Svrha je društva da siromašnoj, slabašnoj izraelskoj djeci pruži za vrijeme školskih ferija, a kod rekovalescenata za vrijeme oporavka, boravak na ladanju, na moru, u gorskom kraju ili u kupalištima. Za toga boravka imade se osobita pažnja posvetiti zdravlju djece, zato je isključena svaka obuka za to vrijeme. Imade se pako nastojati, da se djeci usadi smisao za točnost, red i zapt, za čovječnost, snošljivost i poštivanje istine te svega dobrog i lijepoga. Djeca ispod sedam godina mogu se pripustiti samo iznimice“.

Sredstva je društvo osiguravalo prinosima članova, dobrovoljnim prinosima, darovima, zapisima itd, te priredbama za koje će se po potrebi ishoditi prethodna oblasna dozvola.

Članovi društva su mogli biti zakladni tj. oni koji društvu doprinose jedan put za uvijek i redoviti koji plaćaju u ime godišnje članarine iznose, što ih odredi društveni upravni odbor. U glavnoj skupštini članovi zakladnici imaju po deset glasova, a ostali članovi po jedan glas.

Društvom su upravljali glavna skupština i upravni odbor. Skupština se održavala svake druge godine i birala upravni odbor, revizionalni odbor (od tri lica između muških članova društva), počasne članove, a raspravljala je o izvještaju upravnog odbora, stanju blagajne, rukovođenju društvenim imetkom itd. U nadležnosti skupštine bila je promjena pravila kao i zaključak o razlazu društva.

Za vođenje društvenih poslova glavna skupština je izabrala upravni odbor od najmanje 12 a najviše 40 lica (svake druge godine istupa grupa od polovice odbornica).

Za širenje društvenih interesa, za provođenje njegovih ciljeva, za sakupljanje članova i za ubiranje prinosa bira odbor između ženskih članova društvene povjerenice. U mjestima gdje postoje podružnice, vršit će one povjereničku zadaću.

Odmah po izboru konstituirao se Odbor tako da izabere između svojih članova predsjednicu, dvije potpredsjednice, dvije tajnice, blagajnicu, upraviteljicu inventara i upraviteljicu zaklada.

Kao savjetodavni organ u svim pitanjima ferijalnih domova imenuje društveni odbor posebni kuratorij od pozvanih stručnjaka oba spola (sa pročelnikom i zamjenikom).

U mjestu u kojemu imade barem deset članova društva s pravom glasa može se osnovati podružnica koja izabire upravu od tri do šest lica. Podružnice imaju pravo na svakih deset svojih članova predložiti po jedno dijete za ferijalnu koloniju.

U vrijeme kada su donesena ova (izmijenjena) pravila na skupštini 17. svibnja 1923. predsjednica je bila Tilda Deutsch Maceljska, potpredsjednice Etelka Lakenbacher i Pavica Liebermann. Tajnice su bile Ella Plachte i Ella Šik,

blagajnica Jelka Marić. Upraviteljica zaklada bila je Frida Schwarz, a upraviteljica inventara Regina Kandt.

Zaklada Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova

Društveni odbor Izraelske ferijalne kolonije u Zagrebu je na svojoj sjednici održanoj 23. veljače 1922. godine odlučio osnovati Zakladu koja će nositi ime „Zaklada Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova“.

U obrazloženju odluke se navodi slijedeće:

Odkako je društvo Izraelska ferijalna kolonija (IFK) proradilo 30. lipnja 1913. posvetila je društvena predsjednica gdja Tilda Deutsch Maceljska osobitu pažnju pitanju vlastitih ferijalnih domova za društvene štíćenike... 23. travnja 1919. osnovan je „Fond za osnutak ferijalnih domova“. Fondu je namijenila predsjednica prihod nekih zabava što ih je ona priredila o svome trošku. Nadalje su prikupljani darovi i prinosi naročito takvi pod nazivom „Temeljnog kamena“ po K 5.000, te „Gradevnog kamenja“ po K 3.000. Fond je koncem 1920. dosegao stanje od K 308.098,71.

Osnovan je posebni Kuratorij od liječničkih, graditeljskih, pravnih, financijskih i drugih stručnjaka.

Radi uspješnijeg provođenja ove akcije, radi daljnjeg upravljanja sabranog Fonda, odnosno radi njegove svrsishodne upotrebe osnovana je Zaklada.

Imovina Zaklade na dan 23. veljače 1922. iznosila je SHS K 914.118,91, UGK 114.344,34 i Austr. K 5.000.

Svrha je Zaklade da njome sagradi ili nabavi, te uredi ferijalne domove za štíćenike društva „Izraelska kolonija“.

Zakladom je upravljao Upravni odbor, savjetodavni organ, „Revizijonalni“ odbor i Kuratorij za ferijalne domove.

U isključivoj kompetenciji Upravnog odbora je bila odluka koju će djecu smještavati u tim ferijalnim domovima. Svake se godine odlučivalo i, prema raspoloživosti, o stanovitom broju mjesta za činovničku djecu izraelitske vjeroispovijesti.

U izvanferijalno vrijeme pridržano je pravo da se ferijalne domove upotrijebi za smještaj i odraslih osoba, uz eventualnu naplatu pristojbi. Nisu se mogli smještavati bolesnici ili rekovalescenti koji su bolovali od priljepčive bolesti, napose tuberkuloze.

Ferijalni dom u Crikvenici

Iz sredstava Zaklade 1922. godine nabavljena je u Crikvenici „Villa Antonija“ koja je 1923. svečano predana svojoj svrsi.

U ferijalni dom u Crikvenici primana su isključivo školska djeca za vrijeme velikih praznika koja boluju od malokrvnosti, opće slabosti, od slabosti iza koje preboljele bolesti, od nespecifičnog katara plućnih vršaka.

Djeca koja su morala ležati u krevetu, koja boluju od duševnih bolesti, od choreae, epilepsije, rane tuberkuloze ili zaraznih bolesti nisu primana u dom.

Roditelji su morali molbi priložiti liječničku svjedodžbu.

Svako dijete koje je primljeno moralo je sa sobom ponijeti rublje za 4 nedjelje, dobre cipele, češalj i četkicu za zube (i popis tih stvari). Djeca su morala doći čista u dom (isključena su djeca koja nisu imala čiste glave). Liječnike se upozoravalo da djeca moraju biti bez ušiju i svraba.

Do kraja 1939. godine kroz dom je prošlo 2.300 djece.

Broj članica društva se stalno povećavao tako da je 1939. bilo njih 230.

Veliki dobrotvori, supruzi Albert i Tilda Deutch Maceljski izgradili su o vlastitom trošku i dječji dom u Ravnoj Gori u „Gorskom kotaru, koji je završen tek pred okupaciju zemlje i nije nikada primio svoje štićenike.

Iz izvještaja za 1926. godinu vidljivo je da je društvo „Izraelska ferijalna kolonija“ proširilo svoje djelatnosti tako da je svoje štićenike u kolonijama opskrbljivalo i potrebnom odjećom i obućom. Siromašnoj djeci u izraelskoj školi se dnevno davala izdašna užina od mlijeka i kruha.

Također se porodicama s malom djecom kroz godinu dana dnevno davalo mlijeko ili novčana potpora u svrhu poboljšanja ishrane.

Od 1906. do 1914. društvo je poslalo na more 250 djece, a u Lipik 46.

Od 1915-1918. (ratne godine) kolonija je u Zagrebu imala 143, u Vinkovcima 24 i u Lipiku 63 djece.

Od 1919. do 1922. godine bilo je na moru 132 i u Lipiku 33 djece.

Od 1923. do 1924. išlo je u Crikvenicu 175 djece.

Od 1925. do 1926. išlo je u Crikvenicu 200 djece.

Društvo je imalo filijale u Koprivnici (pročelnica Filipina Pollak) i Bjelovaru (pročelnica Helena Berkeš), a u Osijeku je također osnovana ferijalna kolonija.

U časopisu „Židov“ (broj 4) našli smo osvrt na jednu od zabava Izraelitske ferijalne kolonije, koju je priredila predsjednica Tilda pl. Deutsch u prostorijama Hrvatskog konzervatorija.

Komentator(ica) smatra da je program, koji je trajao od 6.30 do 10.30 „s artističkog stanovišta nešto u Zagrebu još nevideno. Sve je bilo u jednom raskošnom, za ratne prilike preraskošnom okviru. Hladni buffet bio je takav kakva u kvalitativnom i kvantitativnom pogledu u Zagrebu još nije bilo“. Cijelu opću režiju je snosila predsjednica, a čisti prihod bio je 2.000 K.

Upućeni su i prigovori...“No gdje je ostala IFK, jedva da je u prologu spomenuta veza između predstave i IFK, gdje je ostao židovski značaj predstave.

Premda su na pozornici i u publici bili gotovo svi Židovi, nije tu ništa bilo židovskog, ni jedan židovski autor, ni jedan židovski motiv“...

Izgleda da je u to vrijeme razvoja cionizma i nacionalne židovske svijesti počelo razlikovanje između starih dobrotvornih ženskih društava i novo osnovanih cionističkih organizacija.

Iz štampe također saznajemo („Židov“ br. 10) da je u Osijeku održana večer židovskih pjesama u korist ferijalne kolonije. U komentaru se kaže: „Buffet su sastavile raskošno židovske gospođe i prodavale bez razlike stajališta što ga zauzimaju prema židovskom narodnom pokretu“...

U radu Gospojinskog društva nakon I. svjetskog rata mogle su se zapaziti promjene u načinu djelovanja, što se može zaključiti iz časopisa Židov u kojemu nalazimo apel Ruže Jakobi, predsjednice Zagrebačkog izraelskog gospojinskog društva „Jelena Prister“ o potrebi židovske patronaže:

„Mnogo je židovske djece u Zagrebu ostalo bez roditelja ili imadu na životu samo jednog roditelja koji u borbi za svagdanji kruh ne dopijeva posvećivati dovoljnu pažnju odgoju svoje djece.. poduzeta je akcija da se rad oko spasavanja židovske djece svede na zdrav socijalni sistem..U tu se svrhu osniva u krilu toga društva sekcija patronaže koja nastoji privući u svoje radno kolo zagrebačke Židovke.. ide se za tim da svaka oskudna židovska obitelj dobije svoju zaštitnicu, da se svaka gospođa posveti potpunij zaštititi i pomoći pojedine siromašne

židovske obitelji... ne radi se više o skupljanju novca, premda nam i toga treba i trebat će uvijek, nego se radi o tome da dobrotvornost prestane biti modom, neiskrenom gestom i zabavom bogataša. Humanitarni rad treba napokon da bude duboko osjećanom potrebom našeg društva, treba da se svede na zdrav socijalan sistem...”

Djevojačka cionistička društva

O djevojačkim cionističkim društvima je malo poznato i izgleda da nisu do sada ni istraživana. Razlog je možda u tome što su ona postojala u isto vrijeme kad i Gospojinska društva i razne cionističke organizacije toga doba.

Nakon zastoja u vrijeme I. svjetskog rata, kada su sve organizacije i aktivnosti stavljene u mirovanje (moglo se djelovati samo preko Crvenog križa za vrijeme ratnih godina) naglo se razvija svekolika aktivnost, a osobito aktivnost cionističkog pokreta.

Djevojke su se uključile u sve aktivnosti: u akademskim društvima, Makabiju, omladinskim udruženjima, Narodnom fondu i drugim oblicima tadašnjeg rada.

One su preuzele inicijativu u vrijeme dok je muška omladina bila na frontu i na taj način pokazale svoje organizacijske sposobnosti i svoju predanost cionističkoj ideji.

Osim sudjelovanja u svim drugim ativnostima, stvorile su i svoje posebne organizacije - *djevojačka cionistička društva*.

O djevojačkim cionističkim društvima najbolje će nam kazati komentar iz lista Židov:

„Židovski društveni život razvio se dosta lijepo, koliko je bilo moguće kraj zabrane svakog skupštinskog i drugog rada u nas od početka rata. Sada se počinje razvijati omladinski i športaški pokret. Židovska djevojačka udruženja su preuzela u odsuću naših drugova - vojnika vodstvo organizacionih posala, naročito oko Židovskog narodnog fonda“.

U Židovu (br.18) Mirjam Weiller piše: „Iako nema naše braće mi smo zvane da sada ili nikada pokažemo kako Židovke ne samo znadu ćutiti za svoj narod, nego kako znadu i za nj i raditi. Zagreb se probudio prvi, a s njim u kolo uhvatilo se Sarajevo, Banja Luka, Bijeljina, Bihać, Vinkovci i druga mjesta. Društva su nicala kao gljive. A nas djevojke, koje tražimo od članica društava ono, što se od svakog cioniste mora tražiti, nas nazivlju fanaticima i pretjeranim stvorovima. Dužnost je cionističkih djevojačkih društava da odgoje prave valjane cioniste. U prvom redu leži odgovornost odgoja na samom vodstvu. Moramo se dublje uživiti u duh naše povijesti, moramo se upoznati s radom naših praotaca, moramo upoznati životne potrebe naše braće nam i sestara, moramo upoznati njihovu bijedu, pa ćemo lako razumjeti i njihovu osebnost. Na nama je dužnost učiti naš sveti jezik, s kojim će naša djeca govoriti.

Sestre, družice Morije, Debore, Poalot Ciona i Teodor Herzla, *B'not Cion* zove vas na zajednički rad...”

Nekoliko primjera rada djevojačkih društava najbolje će nam pokazati njihove aktivnosti tadašnjeg doba.

U Bjelovaru je djevojačko društvo „Mirjam“, u veljači 1919. organiziralo glazbenu priredbu. Časopis Židov tim povodom izvještava da „nije skoro nitko od bjelovarskih Židova izostao“. Večer je otvorila predsjednica Greta Hirsch te objasnila namjenu večeri: bolji kontakt između djevojačkog društva i šire židovske publike grada. U programu su sudjelovale Anka Fürst (glasovir), Ruža

Lausch i Julčika Hirsch su pjevale uz klavirsku pratnju Vere Fischer i Grete Hirsch, recitirala je Giza Pollak. Bilo je i dueta, pjesama izvodačica (Kastl, Goldmann, Spiller). Kantor Fingerhut je uvježbao zbor, a poslije je bio ples koji je potrajao do zore. Održan je govor u kojem je g. Slavko Fürst pozvao prisutne da daju priloge za Narodni fond te je skupljena lijepa svota.

U Vinkovcima je postojalo djevojačko društvo „Moria“, ono je npr. organiziralo 1919. spomendan Členovu (cionističkom vodi umrlom 1918. godine) Večer su organizirale Vilma Gross, Frida Pollak i Mila Krakauer.

Zagrebačko djevojačko društvo „Bnot Cijon“ priredilo je Hanuka proslavu u dvoranama hrvatskog konzervatorija. Zanimanje bilo tako veliko da kažu da nikada nije tamo bilo toliko ljudi (preko 1.200), a pred vratima je bila gužva. Priredbu je otvorila Mirjam Weiller. Bio je zanimljiv program: prikazana je prigodna aktovka „A.B.C.“ koju je uvježbala članica hrvatskog kazališta gospodica Haimann. Alma Hirschl je izvela solo ples „Kraljica od Sabe“. Frieda Hahn je pjevala, gospodin Wegner je deklamirao, a na kraju je prikazana hanuka epizoda „Tri žclje“.

U Osijeku su Židovska čitaonica i Osječka židovska omladina organizirali koncert u Hrvatskom kazalištu u korist Narodnog fonda.

U predvečerje „dana pomirbe“ priredio je odbor židovskih djevojaka, pod vodstvom gdje Johane Braun, u Zagrebu večeru za židovske vojnike i ruske zarobljenike (oko dvije stotine).

U Vukovaru je 12. siječnja 1919. osnovano židovsko djevojačko društvo „Motija“. Sudjelovalo je oko 50 židovskih djevojaka, a skupštinu je otvorila Mira Müller, koja je izabrana za predsjednicu (potpredsjednica Hella Bresslauer, tajnica Hedwiga Bader, blagajnica Marija Spitzer, knjižničarke Risa Weiner i Olga Steiner, cenzorice Saida Wellsch i Ada Klein, revizorica Hermina Winter). Pjevanjem Hatikve završena je ova lijepa skupština.

Djevojačka društva se organiziraju u vrijeme snažno razvijenog cionističkog omladinskog pokreta u Hrvatskoj, a osnivaju se i u drugim židovskim zajednicama, pa tako nalazimo i podatke o osnivanju djevojačkog cionističkog društva „Karmel“ u Beogradu čija je predsjednica Laura Albala. U Banja Luci je osnovano djevojačko društvo „Debora“, predsjednica Palombina Poljokan.

Udruženje cionističkih žena WIZO

WIZO je u Zagrebu osnovan, prema izvještaju iz 1927. godine, „u oktobru prošle godine“ što znači tek 1926. ili 1927. godine. U tom se izvještaju nadalje kaže: „I mlada organizacija u Zagrebu započela je lijepim radom. Njezin je cilj, koliko namaknuće sredstava za Palestinu, toliko kulturno-odgojni rad među ženama i djevojkama ovdje.“

Ona je svoje djelovanje započela uspješnim čajankama u stanovima članica, nadasve lijepom dječjom Hanuka-priredbom u dvorani Ž.Š. kluba Makabi.

U proljeće dala se na organizaciju grupa u provinciji, te joj je uspelo da organizuje žene u Beogradu, Brodu, Požegi, Križevcima, Bjelovaru, Prijedoru, Sanskom Mostu i Banja Luci.

Nedavno je izašla brošura „Die Chaluzah“ od dr. Nadje Stein u izdanju WIZO. Zagrebačka grupa izradila je hrvatski prevod te brošure, koja je ovih dana izašla iz štampe.“

Prema navodima Vere Dojč, dugogodišnje predsjednice Ženske sekcije u Zagrebu (u članku „100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu“),

na osnivačkoj konferenciji WIZA je Jula Weiner, zagrebačka delegatkinja, rekla: „Žalosno je stanje u kome se nalazi siromašna židovska žena u nekim našim mjestima. Prilaziti tim ženama jednom ili dvaput godišnje u toku filantropskih kampanja beskorisno je. WIZO se mora pobrinuti za poboljšanje društvenog i ekonomskog položaja tih žena.“

Kako u doba postojanja organizacije WIZO više ne nalazimo vijesti o cionističkim djevojačkim društvima koja su nastala spontano nakon I. svjetskog rata, možemo pretpostaviti da je sada nastala čvršća organizaciona forma rada židovskih cionističkih žena.

WIZO se vrlo brzo razvijao, nicali su nove organizacije gotovo pri svakoj općini; 1940. bilo je u Kraljevini Jugoslaviji 67 grupa sa 5.000 članica. Za razliku od drugih ženskih organizacija koje se razvijaju zasebno u aškenaškim i zasebno u sefardskim židovskim zajednicama, u WIZU sve židovske žene rade zajedno.

Najistaknutije članice su bile Julija König, Rosa Hacker, dr. Lizzy Junker Rosenberg, Mirjam Weiller, Jula Weiner, Diana Romano, Milka Fischer, Ela Schik i druge. Neka od tih imena susretali smo kao aktivistkinje djevojačkih društava, druge nalazimo kako do zadnjeg dana, u okviru Ženske socijalne sekcije ratne Židovske općine, rade na spašavanju i pomoći članovima zajednice.

WIZO pomaže u poboljšanju položaja žena i djece u Palestini, u stjecanju znanja, opremanjima za aliju, organiziranju hašhara, poznavanju židovske kulture, jezika i informacija o budućoj židovskoj državi Palestini.

Članice WIZA, zajedno sa drugim ženskim organizacijama, neumorne su i u radu na poboljšanju položaja žena, osobito djevojaka u vlastitim organizacijama. Kad je osnovana „Središnja židovska stanica za produktivnu pomoć“ (1933), brojni omladinci i omladinke dobivaju stipendije u školama i zanatima, a osnovani su ženski i muški internati.

Bila je velika akcija za pomoć židovskoj djeci iz Bitolja.

Uz druga židovska ženska društva i WIZO brine o brojnim izbjeglicama iz drugih evropskih zemalja, koji prolaze ili se duže zadržavaju u Zagrebu i Hrvatskoj.

U Jevrejskom almanahu za 1957-1958. godinu u članku: „Dva cara i jedna kraljica“ Naftali-Bata Gedalja opisuje tragediju židovskih izbjeglica iz Evrope koji su se brodovima „Car Dušan“, „Car Nikola“ i „Kraljica Marija“ pokušali Dunavom spasiti, ali su ubijeni zajedno sa Židovima Šapca kamo su nakon dugog lutanja dospjeli. Autor opisuje i napore da se spasi grupa od 250 „Alijah hanoar“ iz Berlina, koji su u zapečaćenim vagonima, pod bombama u Solunu preko Grčke spašeni u posljedni čas.

On nadalje kaže: „Za oko 250 djece iz „Alijah hanoar“ zemaljski WIZO u Zagrebu je spremio kompletnu opremu, koje dete treba za boravak u kibucu ili mosadu, za najmanje dve godine. Svako dete je dobilo kofer, ranac i denjak. Rublja i odeće po meri i posteljinu. Troškovi opreme iznosili su oko 500.000 dinara. Svaki komad je bio označen imenom i prezimenom deteta kome pripada. To je jedna od najuspelijih akcija cionističkih žena Jugoslavije.“

Najviše su za tu akciju bile zaslužne Ada Tobolski, Julija König, Helfrieda Spiegel i Roza Hacker.

Tablica 28.

Židovske ženske organizacije i aktivistkinje 1929/30 Jewish women's organisations and activists, 1929/30					
Židovska općina	organizacija društvo	predsjednica	potpredsjednica	tajnica	blagajnik
Bjelovar	gospojinsko ferij.kolonija	S.Ebenspanger Helena Berkeš			
Brod na Savi	gospojinsko omladinsko "M. Nordau"	Lina Jelinek Slavko Weisz Nelly Kohn			
Čakovec	gospojinsko djevojačko omladinsko	Viola Selin J.Hoffman	R. Grünwald Ana Katz	I.Schwartz K.Hidvegi	L.Benedikt
Daruvar	gospojinsko	Justina Weiss	F.Epstein	S.Kohn	J.Pfeiffer
Đakovo	gospojinsko omladinsko	P.Spitzer	Z.Karič A.Fuchs	A.Spitzer	F.Brück
Karlovac	gospojinsko	D.Weiss			
Koprivnica	gospojinsko omladinsko "Cherut"	A.Scheyer		I.Singer	
Križevci	gospojinsko omladinsko Bne Jisroel	D.Hirschl	Golshmidt Weinberger		
Sremska Mitrovica	odbor za šumu	Tinka Baum			
Osijek	gospojinsko ž.opskrbilište fer.kolonija WIZO	Josefina Kolar F.Herzer M.Spignarn	F.Ingar J.Kollar Mary Horn	N.Schwartz	P.Papai P.Schein
Osijek donji grad	gospojinsko	C.Kolbach	E.Hirschfeld		
Pakrac	gospojinsko	F.Mautner	A.Drucker		
Požega	omladinsko "Hagibor"		Slava Stark		
Varaždin	gospojinsko dobrotvorno	Zora Blau	T.Schlenger S.Berger	P.Pollak	F.Brosch
Vinkovci	gospojinsko	Tera Lang	Fina Preiss		E.Schön
Virovitica	gospojinsko "Mirjam"	Jelisava Roter (Babela)	Rosa Löwy	Weinberger	J. Strass-berger

Židovska općina	organizacija društvo	predsjednica	potpredsjednica	tajnica	blagajnik
Vukovar	gospojinsko	Rosa Oberson			M. Schwartz
Zagreb	gospojinsko	Rosa Deutsch	F. Hertmann Helena Lederer	Flora Rottman	P. Hirschler
	ferijalna kolonija	Tilda pl. Deutsch	Pavica Liebermann Frida Schwartz	Lona Marić Ella Plachte	Ela Šik

Napomena: U ovom popisu navedene su židovske ženske organizacije i aktivistkinje u drugim organizacijama koje su citirane u Jevrejskom almanahu za 1929/30. godinu. Vjerojatno su potojale još i neke druge organizacije (npr. WIZO u Zagrebu) koje nisu bile citirane.

Ženska sekcija

Nakon II. svjetskog rata, kada se u Zagreb vraćaju preostali preživjeli Židovi, Općina je opet mjesto prihvata, brige, smještaja i ishrane. Tu su kao i uvijek aktivne žene, koje se brinu o bolesnicima, starcima, djeci. Prema pisanju Vere Dojč najviše su se istakle Blanka Donner, Elza Volner, Magda Kon, Elza Rosner, Elza Grin i druge.

I prilikom velike alije u Izrael 1948-1952, žene pomažu brojnim polaznicima i prolaznicima na svom putu u Izrael.

Od otprilike 35.000 židovskih žena pred II. svjetski rat u bivšoj Jugoslaviji, preživjelo je oko 7.500. Nakon masovnog odlaska u Izrael ostalo je svega oko 2.500. Kada je osnovan Koordinacioni odbor ženskih sekcija, u njih su bile učlanjene 484 žene, što je predstavljalo samo 20% odraslih židovskih žena.

U Zagrebu je već 1951. osnovana Ženska sekcija, koja djeluje do danas

Predsjednice su bile: Elza Volner, Štefa Švarc, Ruža Gostl, Vjera Švarc, Vera Dojč i druge.

Godine 1958. osnovan je pri Izvršnom odboru Saveza jevrejskih opština Jugoslavije Koordinacioni odbor ženskih sekcija. U odbor su ušle predstavnice postojećih ženskih sekcija i predstavnik Kulturne Komisije Izvršnog Odbora Saveza. Prema izvještaju sa te sjednice, tada su bile prisutne predstavnice iz samo sedam židovskih općina: Beograd (Regina Flajšer, Edita Vajs, Sultana Mevorah), Zagreba (Blanka Donner), Sarajeva (Regina Stern), Subotice (Olga Asodi i Klara First kao promatrač), Osijeka (Eta Ebenspanger), Skoplja (Tirca Ginsberger) i Novog Sada (Anica Kabiljo). Predstavnica Kulturne komisije bila je Paula Čubrilović.

Prihvaćen je Pravilnik i Program rada, te suradnja sa drugim židovskim ženskim organizacijama (ICJW). Rad ženskih sekcija zasnivao se na predratnoj tradiciji, a to je da su samostalne u izboru svog rukovodstva i u provođenju svog programa. Samostalno raspolažu i svojim financijskim sredstvima.

U osvrtu dr. Alberta Vajsa (Beograd) na period od VII. zemaljske konferencije jevrejskih opština u oktobru 1956. do kraja 1958. (Jevrejski almanah 1957-58) kaže se:

„Na svojim čajankama i drugim sastancima ženske sekcije također razvijaju lepu kulturnu aktivnost kroz predavanja, čitanje književnih radova i raspravljanje o pitanjima od posebnog interesa za žene.“

Iz analize starih izvještaja, zapisnika, članaka u raznim glasilima Općina i Saveza, vidi se da je postojao bogat i raznovrsan rad i aktivnost ženskih organizacija okrenutih prvenstveno humanitarnom radu, proslavi židovskih praznika, i održavanju tradicije što je bilo veoma značajno za vrijeme kada se nacionalnim i vjerskim osjećajima nije posvećivala pažnja u društvu. Mogli bismo kazati da su upravo svojom aktivnošću židovske žene u to doba uspjele održati tradiciju i etičke zasade judaizma o solidarnosti i dobročinstvu.

Nakon raspada Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije, stvaranjem novih samostalnih država, prestao je i rad Koordinacionog odbora ženskih sekcija. U Hrvatskoj je organizirana „Unija židovskih žena Hrvatske“ (ženske sekcije židovskih općina u Zagrebu, Splitu, Osijeku i Rijeci) sa sjedištem u Zagrebu. Unija je član International Council of Jewish Women (ICJW).

Sl.22. Matilda Deutsch Pl. Maceljki

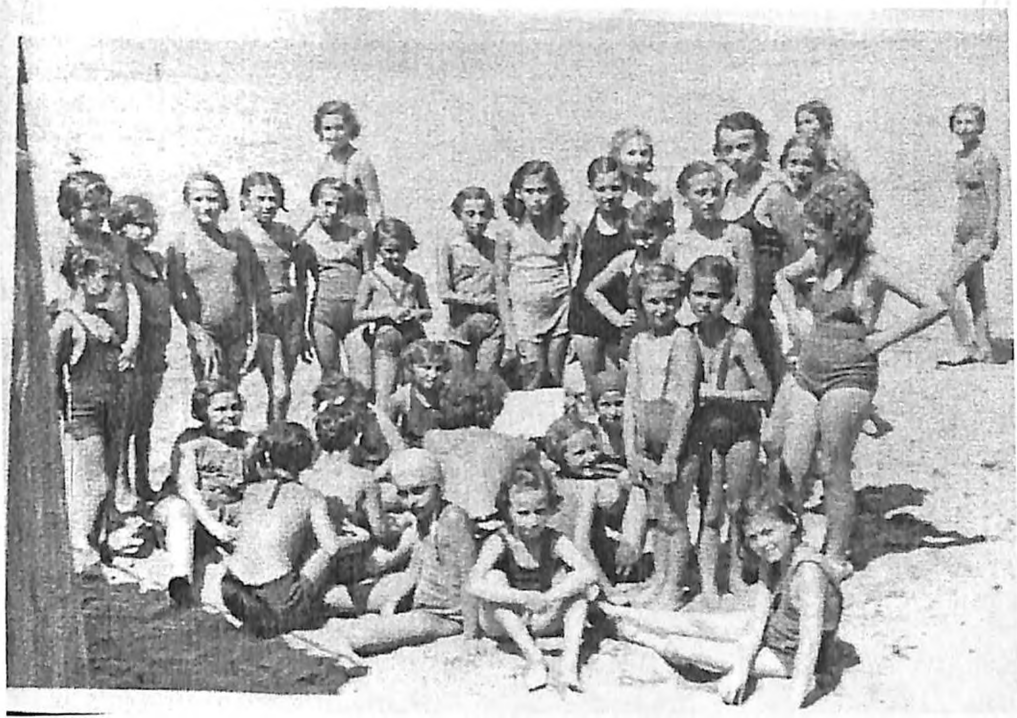

Sl.23. Gospojinsko društvo u Vukovaru krajem prošlog stoljeća. (iz: Dr. Đuro Oberson. Sjećanja na Vukovar i Osijek. Bilten, 36, 1994, str. 6.)

The Lady's Society in Vukovar by the end of the last century (from: Dr. Đuro Oberson: Sjećanja na Vukovar i Osijek (Memories of Vukovar and Osijek). Bilten 38, 1994, p. 6.)

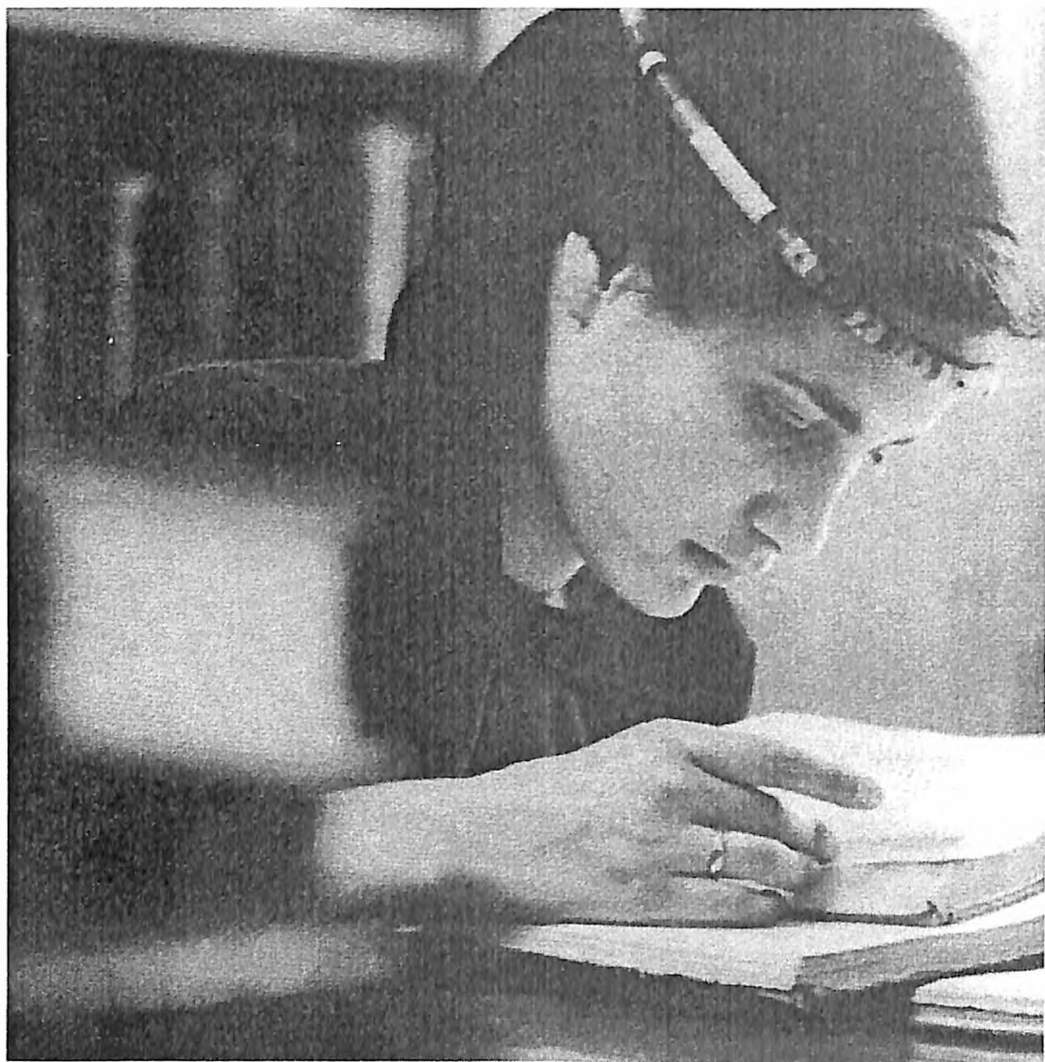
Sl.24. Posjeta Ženske sekcije Židovske općine u Zagrebu domu „Lavoslav Švarc“, 1967. godine
Visit of the Women's Section of the Jewish Community in Zagreb to the old folk's home
„Lavoslav Švarc“ in 1967

Sl.25. Djeca na ljetovanju u ferijalnom domu u Crikvenici pred II. svjetski rat
Children spending the summer holidays at the Youth Holiday at Crikvenica before
World War II

Sl.26. Ferijalni dom u Crikvenici, osnovan 1923. iz sredstava Zaklade Tilde Deutsch Maceljske
za osnutak ferijalnih domova
Youth Holiday Home at Crikvenica, constructed in 1923 owing to the funds of the Tilda
Deutsch Maceljski foundation for founding youth holiday homes

Učenje za „TOANIOT” (branitelja) na religioznom sudu
Training women „TOANIOT” for the religious courts

II.
Promjene u židovskoj
populaciji u svijetu

II.
Changes in The Jewish
Population throughout the World

Promjene u židovskoj populaciji u svijetu

U drugom dijelu knjige, koji je podijeljen na 11 poglavlja, željeli smo dopuniti naša izlaganja iz prvog dijela knjige o Židovima u Hrvatskoj.

Svaka je židovska zajednica u svijetu nastala u posebnim geopolitičkim, povijesnim, ekonomskim i društvenim uvjetima, koji su utjecani promjenama i u širim regionalnim pa i svjetskim razmjerima. No, zajednica je uvijek ovisila i o posebnom položaju Židova kao naroda dijaspore.

Zbog toga se povijest neke zajednice mora sagledavati i povezivati i s događajima i promjenama u zemlji u koju su se Židovi doselili, onima u svijetu i u židovskoj populaciji.

Židovska zajednica u Hrvatskoj je mala zajednica, ostatak nekada velike i napredne zajednice uništene holokaustom. Na ovim prostorima ona je kroz povijest dijelila sudbinu hrvatskog i drugih naroda u zemlji, ali i svoju posebnu sudbinu.

Za čitaoce u Hrvatskoj je stoga potrebno, uz podatke o Židovima u Hrvatskoj, prikazati i prilike i promjene u židovskoj populaciji u svijetu. To je veliki zadatak te smo za ovu knjigu odabrali one teme i aspekte koji najbolje mogu obavijestiti i omogućiti razumijevanje današnjih zbivanja i promjena.

U poglavlju 15: „Rasprostranjenost i promjene u židovskoj populaciji“ nalazi se kratki pregled demografskih promjena u židovskoj populaciji dijaspore i Izraela i osnovni podaci o broju Židova u svijetu, u pojedinim zemljama i regijama. Ti su podaci kasnije dopunjeni detaljnim pregledom po zemljama na kraju knjige.

Poglavlje 16: „Nastanak i organizacija židovskih zajednica u dijaspori“ čitaocima prikazuje prilike i uvjete nastanka prve dijaspore i principe po kojima su organizirane židovske zajednice koje su omogućile održanje židovske religije, tradicije i identiteta kroz 2.000 godina dijaspore. Događaje iz židovske povijesti povezujemo i s današnjim prilikama i dilemama kao npr. pitanjima suvremenih obitelji, mješovitih brakova i značenja židovske edukacije za mlade naraštaje.

U poglavlju 17: „Židovi u Europi i nastanak židovskih zajednica na istoku Europe“ dajemo kratki pregled razvoja židovske dijaspore nakon razaranja Jeruzalema i hrama, a posebno nastanak židovskih zajednica u Europi. Prikazali smo sudbinu velike aškenaške zajednice na istoku Europe kao i razvoj sefardskih zajednica nakon progona iz Španjolske i Portugala u 15. stoljeću. To je od posebnog značenja za razumijevanje nastanka židovskih zajednica na tlu Jugoslavije i Hrvatske.

Promjene u položaju istočnoeuropskih Židova (pogromi) i progoni nacizma (holokaust) raspršili su veliku europsku zajednicu na sve ostale kontinente.

Nakon stradanja trećine Židova u holokaustu, preživjeli europski Židovi su nakon II. svjetskog rata podijeljeni na zajednice pod komunističkim režimom i zajednice zapadne Europe, s različitim uvjetima za održanje religije, tradicije i komunalnog života, što je utjecalo i na stvaranje različitog židovskog identiteta.

U poglavlju 18: „Razvitak židovskog identiteta“ prikazujemo promjene u židovskim zajednicama Europe (prosvetiteljstvo, Haskala, emancipacija) i položaj

Židova u velikim multinacionalnim zajednicama (Habsburško carstvo).

Opisali smo nastanak i značenje cionizma za Židove te promjene identiteta Židova u najvećim zajednicama dijaspori, u Americi i istočnoj Europi, i posebno u Izraelu.

Poglavlje 19: „Nastanak židovske zajednice u Americi“ daje kratki pregled nastanka danas najveće židovske zajednice u dijaspori.

U poglavlju 20: „Položaj Židova u komunističkim zemljama istočne Europe“ dajemo za čitaoca u Hrvatskoj posebno zanimljive podatke o položaju Židova iza „željezne zavjese“, koji su djelomično primjenjivi i na Židove u bivšoj Jugoslaviji. Položaj Židova u istočnoj Europi povezujemo i s velikim migracijama u Izrael i druge zemlje nakon 1989. godine („perestrojka“).

U poglavlju 21: „Židovi u postkomunističkim europskim zemljama bez bivšeg SSSR-a“ prikazali smo razmjere stradanja Židova u tim zemljama u holokaustu, ali i prilike u kojima se danas nalaze preostale male zajednice Židova. Opisali smo promjene i antisemitizam u tim zemljama u tranziciji, o kojima ovisi ostatak ili migracija Židova.

Poglavlje 22: „Izbjegličke krize i Židovi“ daje globalni pregled razvoja sistema zaštite izbjeglica u svijetu i nastanka izbjegličkih kriza, koje su pogadale i židovske zajednice, ali su one najčešće rješavane vlastitom organizacijom.

U poglavlju 23: „Promjene u židovskim zajednicama sjeverne Afrike nakon stvaranja Izraela“ prikazali smo veliki egzodus iz starih zajednica Afrike ali i drugih muslimanskih zemalja zbog izraelsko-arapskih ratova i problema palestinskih izbjeglica.

Poglavlje 24: „Židovi zapadne Europe“ daje podatke o holokaustu i promjenama nakon II. svjetskog rata. Razmatra se novi identitet Židova u „Europi bez granica“ te odnosi sa Izraelom i drugim zajednicama u dijaspori.

U posljednjem poglavlju 25: „Izrael“ opisali smo stvaranje Židovske države, njen razvoj i borbu za neovisnost. Brojne i velike „alije“, useljavanja, koja i danas traju osobito iz zemalja bivšeg SSSR-a, donose promjene u ekonomskom, društvenom i političkom životu Izraela.

Changes in the Jewish Population throughout the World

The second part of the book, divided into 11 chapters, contains additions to the expositions referring to the Jews in Croatia.

Each Jewish community in the world came into being in special geopolitical, historical, economic and social conditions depending on changes occurring in certain periods and in broader regional and world extents as well. However, it also depended on the particular position of Jews as a diaspora nation. Therefore the history of Jews has to be observed and connected with events and changes in the country of Jewish settlement as well as with those taking place in the world.

Jewish community in Croatia is a small one, the remnant of the former big and prosperous community destroyed by the Holocaust. In these areas it shared the destiny of the Croatian and other nations in Croatia through history as well as its own particular one determined by the position of Jews as a diaspora nation. For this reason the readers in Croatia need to know, along with the data on the Jews in Croatia, circumstances and changes of the Jewish population throughout the world. This is a great task and consequently chosen are those topics and aspects giving best information on historical circumstances and conditions of the beginnings of the Jewish Diaspora which at the same time enable the understanding of the present-day changes in Jewish population.

Chapter 15: "The Extension and Changes in Jewish Population" gives a short survey of demographical changes in the Jewish population of the Diaspora and Israel and basic figures on the number of Jews in the world and in certain countries and regions. These data are later supplemented by detailed country surveys at the end of the book.

Chapter 16: "The Foundation and Organization of Jewish Communities in the Diaspora" presents the circumstances and conditions of the foundation of the first Diaspora and principles according to which Jewish communities were established enabling the preservation of Jewish religion, tradition and identity through 2000 years of the Diaspora. Events from Jewish history are linked with today's circumstances and dilemmas in Jewish world, for example with the questions of contemporary families, mixed marriages and significance of Jewish education for young generations.

Chapter 17: "Jews in Europe and the Emergence of Jewish Communities in Eastern Europe" offers a short survey of the expansion of Jewish Diaspora after the destruction of Jerusalem and the Temple and in particular the emergence and destiny of Jewish communities in Europe. Especially presented is the destiny of a big Jewish Ashkenazi community in eastern Europe as well as the development of Sephardi communities after their expulsion from Spain in the 15th century. This is of special interest for the understanding of the foundation of Jewish communities in the territory of the former Yugoslavia and Croatia. Changes in the position of eastern European Jews (pogroms) and the Nazi

persecutions (the Holocaust) dispersed a big European community to all other continents. One third of Jews in the world suffered in the Holocaust during World War II. After the War the rest of Jews in Europe were divided into communities under the communist regime and into the communities of western Europe providing different conditions for preserving Jewish religion and tradition and community life. Such circumstances had influence on the creation of dissimilar Jewish identity.

Chapter 18: "The Development of Jewish Identity" gives a short overview of changes in the Jewish communities in Europe (the Enlightenment, the Haskalah), the emancipation of Jews as well as the conditions of living in big multinational communities (the Hapsburg Monarchy). Described is the origin and importance of Zionism for the Jews and the changes of Jewish identity in the greatest Diasporas in America, eastern Europe and Israel.

A short numerical survey of the origin of the biggest Jewish Diaspora nowadays is given in the chapter 19: "The Origin of the Jewish Community in America".

Chapter 20: "The Position of Jews in Eastern European Communist Countries" looks at particularly interesting data for Croatian readers on their position behind "the iron curtain" which can partly be applied to the position of Jews in the former Yugoslavia as well. The situation of Jews in eastern Europe is linked with big migrations from eastern Europe to Israel and other countries after 1989 ("the perestroika").

Chapter 21: "Jews in the European Post-communist Countries" (without ex-Soviet Union) deals with Jewish suffering in these countries during the Holocaust as well as with circumstances the remaining small Jewish communities meet with nowadays. The position of Jews and the anti-Semitism and their significance for the stay or migration of Jews from these countries is examined in particular.

Chapter 22: "Refugee Crises and the Jews" gives a global overview of the development of the system of refugees' protection in the world and the emergence of refugee crises which also affected Jewish communities. Described is the manner of solving the problem of Jewish refugees by means of their own organization.

A big exodus of Jews from old communities of northern Africa and other Muslim countries after the establishment of the state of Israel and Israeli-Arabian wars is analysed in the chapter 23 entitled: "Changes in Jewish Communities of Northern Africa after the Foundation of Israel".

Chapter 24: "The Jews of Western Europe" deals with Jewish suffering during World War II. Presented are today's circumstances certain Jewish communities encounter with and the importance of Israel and international Jewish organizations for European Jews.

The last chapter 25: "Israel" describes the creation of the state of Israel, its development and struggle for independence as well as still lasting great Aliyah which influence the changes in economical, social and political scene in Israel.

15. Rasprostranjenost i promjene u židovskoj populaciji

Demografi procjenjuju da je godine 1880. bilo 7,5 milijuna Židova u svijetu. Nakon toga počeo je nagli rast židovske populacije tako da je 1915. godine bilo 13 milijuna Židova. Uz nešto polaganije povećanje, židovska populacija dosegla je svoj maksimum od 16,5 milijuna godine 1939. (Bachi, 1992). Na tako visoki rast populacije utjecao je način života u židovskim zajednicama po tradicionalnim i religijskim normama. U to vrijeme bijaše vrlo malo neudatih žena, jer se ženidba po židovskoj tradiciji smatra obavezom, ispunjenjem zakona Tore. Zakon je izvršen kad čovjek dobije najmanje dvoje djece (po nekim tumačenjima dva sina, a po drugima sina i kćerku). Brakovi su se sklapali u mladoj životnoj dobi, a često bijahu unaprijed dogovoreni od roditelja ili preko posebnog posrednika. Rastava braka bilo je malo, a rastavljene žene i udovice obično bi se ponovno udavale. Prema halahi (pravilima koja reguliraju židovski način života) rastava braka je moguća, ali samo ako suprug da pismeni pristanak (get) pred rabinskim autoritetima (sudom). Postojala je obveza da ukoliko umrli supružnik nema djece, brigu o udovici preuzme njegov brat (levirat) od čega se može osloboditi posebnom ceremonijom koja se zove halica. Žene su bile mlade kada su rodile svoje prvo dijete, a u prosjeku su ih imale šestero do sedmero. Smrtnost djece, iako visoka u odnosu na današnje prilike, bila je niža nego u okolne nežidovske populacije, vjerojatno zbog strogih prehrambenih pravila ponašanja. Mješovitih brakova nije bilo.

Život u židovskim zajednicama (općinama, kehilama), okupljenim oko sinagoga, uključivao je brigu za bolesne, siročad, udovice, opremanje siromašnih djevojaka za udaju, te međusobno pomaganje. Danas slični demografski uvjeti postoje samo još u nekim vrlo ortodoksnim zajednicama u Izraelu i nekim malim zajednicama u židovskoj dijaspori.

Procesi modernizacije koji su najprije započeli u srednjoj i zapadnoj Europi te se poslije proširili i na Istok, pa kasnije i na Aziju i sjevernu Afriku, doveli su do velikih promjena. Nastaju masovne migracije u urbane centre, uz viši životni standard i obrazovanje. Procesi modernizacije odražavaju se i na promjenu fertiliteta koja prati kretanje fertiliteta ostale populacije u zemljama boravka. Brakovi se sklapaju rjeđe nego ranije i u kasnijoj životnoj dobi (u nekim zemljama kasnije od okolne populacije), a razvodi brakova su česti. Osobito raste broj mješovitih brakova i broj djece iz tih brakova. Prijelaz na židovsku vjeru (konverzija) bračnih partnera sve je rjeđi. Fertilitet židovskih žena danas je niži od okolne populacije (u dijaspori) i procjenjuje se u prosjeku na 1,5 djeteta.

Mijenja se i sastav populacije u dijaspori (us. Schmelz, 1992). Broj se djece neprestano smanjuje. Tako je godine 1975. broj djece do 14 godina bio oko 15-16%, otprilike koliki je bio i udio osoba starijih od 65 godina. Proces starenja židovske populacije (u dijaspori) brži je nego u okolnoj nežidovskoj populaciji, te je već 1988. udio osoba starijih od 65 godina bio 19%, iako postoje

regionalne razlike. Osobito raste udio veoma starih osoba (starijih od 75 godina) što utječe na povećanje mortaliteta i feminizaciju stare populacije (zbog duže životne dobi u žena). Broj djece u populaciji dijaspore se smanjuje. Pretpostavlja se da trećina Židova živi u mješovitom braku, a u nekim je zemljama broj mješovitih brakova i veći (45% pa i 74%).

Zbog niskog nataliteta, asimilacije i migracija (osobito u Izrael) broj Židova u dijaspori neprekidno se smanjuje. Tako je 1970. bio 10,2 milijuna, 1988. godine 9,5, a pretpostavlja se da će do kraja stoljeća pasti na oko 7,5 milijuna Židova.

Osnovna karakteristika današnjih demografskih kretanja je sve veća razlika između židovske populacije u dijaspori i u Izraelu: dok se u dijaspori populacija Židova smanjuje, u Izraelu raste. Danas se procjenjuje da u svijetu ima oko 13 milijuna Židova, od toga oko 71,8% u dijaspori, a u Izraelu oko 28,2%. Od osnivanja države Izrael (1948) njegovo se stanovništvo povećalo više od sedam puta i broji oko 5,3 milijuna stanovnika, od kojih su preko 80% Židovi. Porast broja stanovnika dijelom je rezultat prirodnog rasta, ali je većinom nastao zbog stalne imigracije (Alija, Aliyah). Alija se smatra povratkom (u svoju zemlju) i zbog toga se doseljenici u Izrael ne smatraju ni azilantima ni imigrantima. Prema zakonu o povratku *Hok hashvout* (1950) u Izrael se mogu vratiti svi koji imaju židovsko porijeklo u I. ili II. koljenu i članovi njihovih obitelji bez obzira jesu li ili nisu Židovi.

U razdoblju od 100 godina oko 8 milijuna Židova je promijenilo svoje boravište, što je vrlo velika pokretljivost stanovništva. Između 1881. i 1918. godine migriralo je oko 2,4 milijuna Židova; 1919 - 1948. oko 1,6 milijuna; 1948 -1960. 1,3 milijuna; 1961 -1988. 1,5 milijuna i između 1989. i 1995. oko 1,1 milijuna Židova (Della Pergola, 1997).

U prvo su vrijeme dominirale migracije istočnoeuropskih Židova u prekomorske zemlje (SAD 85%); između dva svjetska rata u SAD odlazi oko 40%, u Palestinu oko 30% i u druge zapadne zemlje i Latinsku Ameriku oko 30% židovskih migranata. Nakon II. svjetskog rata najveće su migracije u Izrael, osobito nakon 1989. godine kada dolaze Židovi iz zemalja bivšeg SSSR-a (Della Pergola, 1997). Već prije stvaranja države Izrael (1948) bilo je šest velikih alija (Berthomiere, 1997): 1881-1903. 20 - 30.000 Židova; 1904-1914. 35 - 40.000; 1919-1924. 35.000; 1921-1931. 82.000; 1932-1938. 217.000; 1938-1948. 153.000 Židova (vidjeti poglavlje 25).

Za Izrael je karakteristično da ima viši fertilitet pa je time i rast populacije veći nego u dijaspori. Isto je tako i udio populacije starije od 65 godina manji. Iako je u prvo vrijeme bilo velikih razlika u fertilitetu židovskih žena porijeklom iz Afrike i onih iz Europe, te se razlike smanjuju i sada je u Izraelu oko 2,8 djeteta po ženi evropskoga ili azijskog porijekla, a 3,8 afričkoga. Rast populacije procjenjuje se na 1,5% na godinu. Udio populacije starije od 65 godina jest oko 10%, ali u njoj raste udio starijih od 75 godina (Habib i Tamir, 1992). Udio starijih osoba gotovo se utrostručio od 1948. godine. Uzrok je u smanjenju fertiliteta žena, u produženju životne dobi, a u posljednje vrijeme i zbog useljenika starije životne dobi, osobito iz zemalja bivšeg SSSR-a. Dok su u prethodna četiri useljenička vala u Izrael između 1948. i 1980. useljenici bili pretežno mlade životne dobi, oni koji dolaze nakon 1989. u prosjeku su stariji od židovske populacije u Izraelu. Jedino su imigranti iz Etiopije (Falachi, Falaši), kojih se u dva glavna useljenička vala (između 1983. i 1985. i 1990. i 1992.) uselilo u Izrael oko 37.000, u prosjeku mlade dobi. Imaju manje osoba

starijih od 65 godina (4,9%) pri čemu su brojniji muškarci od žena (za razliku od drugih populacija). Uz pristigle članove obitelji i oko 11.000 djece koja su se rodila, u Izraelu danas živi oko 58.000 etiopskih Židova.

U Izraelu ima u prosjeku 85 žena na 100 muškaraca, ali različito prema porijeklu Židova. Očekivana duljina života u Izraelu je među najvišima u svijetu: 78,9 godina za žene i 75,3 godina za muškarce. U tom se pogledu Izrael razlikuje od drugih zemalja gdje je ta razlika između žena i muškaraca veća. To je stoga što manje muškaraca u Izraelu oboljeva od srčanih bolesti i ciroze jetre, no više je cerebrovaskularnih oboljenja u žena nego u drugim zapadnim zemljama.

U populaciji Izraela je 1991. udio djece starosti do 14 godina bio 31%, mladeži od 15 do 24 godine 17,5%, dok je u isto vrijeme bilo samo 5,3% osoba između 65 i 74 godine i 3,8% iznad 75 godina. Postotak oženjenih muškaraca je 79%, a udatih žena 83% (starosti od 25 do 44 godine).

No, unatoč rastu populacije u Izraelu, pretpostavlja se da takav rast neće biti dovoljan da se "nadoknade" gubitci u dijaspori. Ukupna populacija Židova će se ipak smanjiti.

Rasprostranjenost židovske populacije

Židovska populacija je vrlo rasprostranjena. Poznate su 74 zemlje koje imaju više od 100 Židova (vidjeti Prilog), ali 83% svih živi u tri zemlje koje imaju preko milijun Židova (SAD, Izrael i zemlje bivšeg SSSR-a, 1988). Zapravo, 95% Židova je živjelo u 9 zemalja koje su imale preko 100.000 Židova. To su uz već nabrojane još i Francuska, Engleska, Kanada, Argentina, Južna Afrika i Brazil. Danas su to još i Rusija i Ukrajina. Dok u Izraelu Židovi čine oko 80% ukupne populacije, u dijaspori samo tri zemlje imaju preko 1% populacije, a njihov je udio najčešće ispod 1%, a negdje i manje od 1. Karakteristično je za Židove i u dijaspori i u Izraelu da pretežno žive u gradovima (Schmelz, 1992).

Tablica 29.

Procjena broja Židova (1988.)			
Estimate of the number of Jews in the World (1988)			
Regija ili zemlja Region or country	Br. Židova Absolute No.	% od ukupno % in World	% od dijaspore % in Diaspora
Svijet (World)	12.979.000	100	
Izrael (Israel)	3.659.000	28,2	
Dijaspora (Diaspora)	9.320.000	71,8	100
Amerike (Americas)	6.448.000	49,7	69,2
Sjeverna Amerika (North America)	6.010.000	46,3	64,5
od toga: SAD (thereof: USA)	5.700.000	43,9	61,2
Kanada (Canada)	310.000	2,4	3,3
Latinska Amerika (Latin America)	438.000	3,4	4,7
od toga: Argentina (thereof: Argentina)	220.000	1,7	2,4
Brazil (Brazil)	100.000	0,8	1,1
Europa (Europe)	2.608.000	21,1	28,0
Zapadna Europa (West Europe)	1.054.000	8,1	11,3
od toga Francuska (thereof: France)	530.000	4,1	5,7
Engleska (Great Britain)	322.000	2,5	3,4
Istočna Europa i Balkan (East Europe and Balkans*)	1.544.000	12,0	16,7
od toga SSSR-a (thereof: USSR)	1.435.000	11,1	15,4
Azija i Afrika (osim Izraela*. (Asia and Africa (excl. Israel*))	175.000	1,3	1,9
od toga Južna Afrika (there of: South Africa)	114.000	0,9	1,2
Oceanija (Oceania)			
(Australija i Novi Zeland)	90.000	0,7	1,0

Izvor: U.O. Schmelz: Worlds Jewish Population in the 1980s: A short outline, U: World Jewish Populatin: Trends and Policies (ed. S. DellaPergola and Leah Cohen), Jerusalem,1992.

Napomena:* Azijski teritoriji SSSR-a i Turske su uključeni u "Istočnu Europu i Balkan"

Napomena: Broj Židova u ovoj tablici procijenjen je na osnovi popisa stanovništva i podataka židovskih zajednica. Postoje i druge procjene, a i promjene posljednjih godina.Tako se 1996. (Die Gemeinde,Wien) navodi da u USA ima 5,800.000 Židova, Izraelu 4,420.000, Francuskoj 600.000, Kanadi 360.000, Velikoj Britaniji 300.000, Argentini 250.000, Australiji 100.000. Broj Židova u Brazilu i Južnoj Africi ostao je isti kao u tablici broj 29. Zemlje bivšeg SSSR-a su prikazane svaka posebno: Rusija 600.000, Ukrajina 446.000, Moldavija 40.000, Uzbekistan 45.000, Bjelorusija 34.000, Azerbejdžan 25.000, Kazahstan 15.000, Gruzija 13.000, Tadžikistan 5.000, Kirgistan 4.500, Turkmenstan 2.000, Armenija 300 (usporedi s tablicom broj 30). Prema tome, migracije Židova su i danas znatne, njihov se broj u pojedinim zemljama stalno mijenja.

16. Nastanak i organizacija židovskih zajednica u dijaspori

Židovi su narod dijaspore oko 2.500 godina, kroz koje su vrijeme uspjeli održati svoju vjeru i tradiciju. Već je prva dijaspora uobličila način ponašanja u dijaspori i organizaciju židovskih zajednica, koja se u manjoj ili većoj mjeri održala do danas.

Iz povijesti je poznato da su Židovi postali narod dijaspore nakon razaranja njihove države Judeje, Jeruzalema i hrama u njemu, koji su bili središte religije i identiteta Židova toga doba. Da bismo mogli razumjeti proces stvaranja židovskih zajednica i usporediti sadašnje prilike, moramo se osvrnuti i na događaje prije i u vrijeme nastanka dijaspore.

Kada su Židovi došli u Kanaan, nakon spasa iz Egipta (Mojsije), židovska plemena nisu imala ni glavnoga grada ni centralne vlasti. Njihovo jedinstvo održavala je njihova vjera („amphictyony”, što na grčkom znači „sveta liga”). Zavjetni kovčeg (Kovčeg saveza) s božjim zapovijedima smješten je u svetištu u mjestu Šilu (Shiloh) gdje bi se okupljali o velikim praznicima.

U vrijeme osvajanja i ratova privremeno bi se ujedinjavali pod vodstvom „sudaca” koji su pozivali na sveti, božji, Jahvin rat (Yahveh, čije se ime smatra tako svetim da se u Bibliji ne piše već se zamjenjuje nazivom Adonaj).

Tek kada je zavjetni kovčeg ukraden (Filistejci, koji su ga kasnije vratili) i svetište oskrvnuto, kao i zbog opasnosti i ratova, dolazi do njihova ujedinjenja pod prvim židovskim kraljem Saulom (1030. godine s.e.). Arheološka iskopavanja u mjestu njegova stolovanja, Gibeahu, otkrila su jednostavan dvor, a plemenska autonomija je još bila očuvana.

Kralj David je prenio prijestolnicu iz Hebrona u Jeruzalem i započeo pripreme za gradnju hrama (kupio je brdo Moriju), ali ga je sagradio njegov sin, kralj Solomon, i posvetio 961. godine s.e.

Nakon smrti kralja Solomona, židovsko se kraljevstvo podijelilo (932. godine) na dvije države: sjeverno kraljevstvo Izrael (kralj Jeroboam), u kojemu je živjelo 10 židovskih plemena, i južno kraljevstvo Judeju (kralj Roboam) s glavnim gradom Jeruzalemom i hramom u njemu (plemena Juda i Benjamin).

U to se vrijeme pojavljuju „proroci” koji su upozoravali na pravovjernost, opominjali, prorokovali i savjetovali. Oba su kraljevstva doživjela sličnu sudbinu - bila su razorena i njihovo je stanovništvo odvedeno u zarobljeništvo. Najprije je razoreno kraljevstvo Izrael, 722. godine s.e, kada je Asirija napala zemlju (Tiglat-Pileser), razorila glavni grad Samariju (Sargon II.) i odvela stanovništvo u zarobljeništvo u gornju Mezopotamiju i Mediju. Na ostatke razorene zemlje naselili su novo stanovništvo, kasnije poznato kao Samarićani. U zarobljeništvu su Židovi vremenom izgubili svoj identitet, stopili se i postali „10 izgubljenih plemena”. Bilo je mnogo pokušaja sa se pronadu potomci tih plemena u udaljenim dijasporama, ali sigurni dokazi ne postoje.

Judeja je tada izbjegla sudbinu Izraela jer nije pristupila antiasirskoj koaliciji. Morala je plaćati danak Asircima i u njoj su se počeli širiti asirski utjecaji. Bilo

je pokušaja da se osamostali što je izazvalo tadašnjeg asirskog vladara Senaheriba da navali na Judeju i razori više gradova. Opsjedan je i Jeruzalem, ali je spašen zbog pojave bolesti u asirskoj vojsci koja se stoga povukla, kako je prorokovao Isaiah.

Nova sila na povijesnom poprištu, Babilon, u želji da pokori nemirnu Judeju, počinje sistematsko uništavanje zemlje dok nije ostao samo Jeruzalem, koji se odupirao dvije godine, ali je osvojen 587. godine s.e.

Prva je židovska dijaspora nastala kada je babilonski vojskovođa Nabukodonozor osvojio Judeju i Jeruzalem, razorio hram i odveo stanovništvo u zarobljeništvo u Babilon. Dio stanovništva je pobjegao u Egipat, a u selima Judeje ostalo je nešto Židova.

Židovi su u babilonskom zarobljeništvu naseljeni u plodnoj dolini Eufrata, ostali su zajedno i uspjeli održati svoju religiju i identitet. Tu su stvoreni temelji načina ponašanja i života u tuđoj zemlji i organizacija zajednica na način koji će i kasnije vrijediti u dijaspori. Židovi su se okupljali, osobito u vrijeme praznika ili da bi dobili upute i savjete od proroka u kućama sastanka - bet kneset (beit ha-k'neset). Iz tih su se ustanova kasnije razvile sinagoge koje i danas okupljaju Židove u dijaspori.

Već su tada židovske zajednice uspjele zadobiti neku vrstu autonomije, osigurati svoje financije, otvoriti učilišta i imati svoje sudove koji su sudili u vjerskim pitanjima. Svaka je zajednica, sukladno prilikama, razvila vlastitu sintezu između pridržavanja zakona svoje religije i zakona zemlje u kojoj živi, kao što to zajednice i danas čine.

Prorok Jeremijah (Jeremija) koji je otišao u Egipat i kasnije se vratio u Judeju, poručio je Židovima u Babilonu: Tražite mir i dobro (hebrejska riječ šalom znači oboje) grada u koji sam vas poslao i molite Boga za njegov napredak, jer u njegovu miru i vi ćete naći svoj mir.

Zarobljeništvo u Babilonu nije dugo trajalo, jer je već 539. godine s.e. kralj Kir, nakon što je Perzija pokorila Babilon, dozvolio povratak Židova u Judeju i izgradnju novoga hrama (II. hram). Nisu se svi Židovi vratili u Judeju, dio ih je ostao u Babilonu i Egiptu.

U Judeji se obnavlja život, sprovode se religiozne reforme koje su imale dalekosežne posljedice i još i danas utječu na život u dijaspori.

U vrijeme II. hrama nalazimo istodobno i židovski centar u Judeji s hramom u Jeruzalemu i zajednice u dijaspori, najveća je bila u Babilonu. Između centra i dijaspore postojali su međusobni utjecaji i stalne veze.

Iz Babilona dolazi Neremija (Nehemija) da pomogne obnovu Jeruzalema i izgradnju II. hrama koji je završen 515. godine, 70 godina nakon razaranja I. hrama. Iz Babilona dolazi i Ezra s pisanim zakonima Tore i sprovodi religijske reforme postavljajući Toru za ustav zemlje, a Judeju za teokratsku državu. Pridržavanje zakona Tore (Biblije) postalo je obveza za sve Židove, i one u Judeji i one u dijaspori.

Ustanovljeno je Veliko vijeće, sanhedrin, čiji su članovi osim svećenika bili i narodni starješine i soferimi - tumači zakona, što je ograničavalo tada veliki utjecaj svećenika (Rebić, 1983).

Još je jedna Ezrina reforma imala velike posljedice na Židove u dijaspori sve do danas. Ezra je naredio da se razvrgnu svi mješoviti brakovi sklopljeni u Judeji, čak je osnovao komisije koje su pratile izvršava li se naredba. Zabrana ženidbe s pripadnicama drugih naroda, koju možemo pratiti i u Bibliji, bila je

u to vrijeme pitanje zaštite od utjecaja politeističkih religija kojima su Židovi bili okruženi u Kanaanu, Egiptu i Mezopotamiji.

Iako su Ezrine reforme tada bile drastične, one su bile povijesno nužne, ali i danas pogađaju Židove u dijaspori u kojoj je oko trećina Židova u mješovitom braku. Kao primjer možemo navesti prilike u SAD.

Istraživanje 1991. godine u Americi je pokazalo da 52% Židova koji su se oženili nakon 1985. ima mješoviti brak te da se oko tri četvrtine djece iz tih brakova ne odgaja u židovskom duhu. Nastala je velika „panika” u židovskim zajednicama i poduzeto niz akcija širom Amerike. Odgovor židovskih zajednica, pri čemu su bile složne i one okupljene oko ortodoksnih i one oko reformiranih sinagoga, bio je otvaranje velikog broja židovskih škola. Pretpostavlja se da je tada otvoreno 2.600 škola sa oko 20.000 nastavnika i godišnjim proračunom od oko 2 biliona dolara. Te su škole trebale osigurati židovski odgoj djeci, ali i spriječiti povećavanje broja mješovitih brakova. Osnovani su i posebni studiji, savjetovišta za roditelje, organizirane stipendije i posjete Izraelu (Goldberg, 1994).

Progresivni Židovi (reformirani) nastoje da židovske škole pohađaju sva djeca mješovitih brakova, bez obzira je li im je Židov otac ili majka. Ortodoksni Židovi prihvaćaju samo onu djecu čija je majka Židovka, jer su ona po halahi Židovi.

Izrael prema zakonu o povratku (a ne zakonu halahe) dozvoljava dolazak svim Židovima, ali im se osigurava edukacija (ulpan). To je osobito važno za useljene Židove iz postkomunističkih istočnoevropskih zemalja, koji nisu kroz pola stoljeća komunističkog režima imali dovoljno židovskog obrazovanja i mogućnosti održavanja religije (vidi poglavlje 20), a imaju velike poteškoće s učenjem hebrejskog jezika. I među njima ima velik broj mješovitih brakova. Useljenici postaju građani Izraela, ali je pitanje konverzije, tj. prelaska na židovsku vjeru onih članova obitelji koji nisu Židovi po halahi, prepušteno ortodoksnim rabinima i vrlo se sporo rješava.

Postoje znatne razlike u ponašanju novih židovskih „olim” iz istočnoevropskih zemalja i populacije u Izraelu. Dok je izraelsko društvo orijentirano na tradiciju, obitelj i visoki fertilitet te ima vrlo rijetke razvode brakova, useljenici iz SSSR-a došli su iz posve drugih uvjeta. To se posebno odnosi na različit položaj žena.

Za „žensko pitanje” u socijalističkim zemljama (Remennick, 1996) smatralo se da je riješeno time što su žene bile „ravnopravne i emancipirane” tj. imale su jednako loše uvjete na radnim mjestima kao i muškarci, visok rizik povreda na poslu, jednako niske plaće i jednaku razinu zdravstvene zaštite koja nije brinula o njihovim specifičnim potrebama. Majčinstvo je bilo pod zaštitom i postojao je velik broj dječjih centara.

Židovi u SSSR-u su bili najviše urbanizirana etnička grupa, njihovo je ponašanje u pitanjima braka i fertiliteta bilo isto kao i u ostale urbane populacije i bez razlika po pojedinim geografskim područjima. Jedino su Židovi iz Taškenta, Alma-Ate i dijelova centralne Azije, te oni u Buhari i Kavkazu (oko 10% ukupne židovske populacije) držali više do tradicije, obiteljske strukture i u prosjeku su bili manje educirani.

Ženidbe su u SSSR-u bile u relativno ranoj dobi, ali je svaki treći brak završavao razvodom, često na zahtjev žena. Fertilitet je bio nizak (početkom 90-tih oko 1,3 djeteta po ženi). U židovskoj populaciji je fertilitet također bio nizak, čak negdje niži od ostale populacije, a udio žena koje se nikad nisu udavale bio je veći od prosjeka (visoka obrazovna razina u žena). Bilo je mnogo

samohranih majki, često onih koje nisu bile udate. Pitanje regulacije fertiliteta nije se rješavalo kontracepcijom već pobačajima.

U Izrael se iz SSSR-a uselilo oko 650.000 Židova (osobito između 1989. i 1992.) što je izraelsku populaciju povećalo za 12% (u posljednjih pet godina). Među njima ima oko 150.000 žena u reproduktivnoj dobi, koje su se našle u posve novim uvjetima života i drugačijim društvenim normama. Među useljenim ženama (i među ukupno useljenim Židovima) karakteristična je vrlo visoka razina obrazovanja, tj. sedam od deset žena ima sveučilišnu diplomu. One su posebno pogođene mogućnostima zapošljavanja u izraelskoj ekonomiji (uz nepoznavanje hebrejskog jezika) što je dovelo do njihove profesionalne degradacije i nezaposlenosti. Oko polovina njih se zaposlila na nekvalificiranim radnim mjestima.

Njihov se dolazak dogodio u isto vrijeme kada se u Izrael sjatilo u noćne klubove npr. u Tel-Avivu i u "salone za masažu" mnoštvo djevojaka iz zemalja bivšeg SSSR-a, što se zapaža i u Europi. Zbog toga se dešava da su djevojke i žene s ruskim akcentom tretirane na isti način te je i u Izraelu otkriveno "napastovanje na poslu" u posljednje vrijeme.

Zbog manjeg broja djece, razlika u ponašanju, većeg traženja razvoda braka itd, ruske se useljenice susreću s nerazumijevanjem ali i izolacijom u okolnoj židovskoj populaciji. To je posebno teško za one koji su u mješovitim brakovima, koji su bili česti u istočnim socijalističkim zemljama.

U malim, holokaustom desetkovanim zajednicama istočne i srednje Europe mješoviti su brakovi, ma kako to izgledalo nevjerovatno, omogućili njihovo preživljavanje.

Mješoviti brakovi su česti i u zapadnim židovskim zajednicama. Upravo je danas pitanje mješovitih brakova i djece iz takvih brakova jedno od vitalnih pitanja u dijaspori.

U najvećoj židovskoj zajednici, u Americi, ima oko 5,8 milijuna Židova. No pretpostavlja se da ima još oko 1,3 milijuna osoba koje su Židovi po rođenju, ali su prešli na drugu vjeru i 1,3 milijuna osoba koje nisu Židovi, ali žive s njima u zajedničkom domaćinstvu. U duhu nove tolerancije i multikulturalizma smatra se da svatko ima pravo na svoju vjeru i način života, pa tako i u obitelji.

Posljednje istraživanje u Engleskoj (Miller, Schmool i Lerman, 1996) nastojalo je obuhvatiti ne samo članove židovskih zajednica (sinagoga) već i one Židove koji ne pripadaju zajednicama (tražena su "tipična" židovska imena u biračkim spiskovima). Ustanovljeno je da je većina njih (62%) sada ili je bila u mješovitom braku. Istraživanja su također pokazala da je 44% židovskih muškaraca mlađih od 40 godina u Engleskoj oženilo Nežidovku. Mješoviti brakovi židovskih žena kreću se između 20-25% (možda veći broj žena ostaje neudat). Kada se mješovitim brakovima pribroje i samci koji imaju veze s nežidovskim partnerima, onda je to u prosjeku polovina engleskih Židova.

U faktorskoj se analizi pronašlo da je najveći utjecaj na one u mješovitim brakovima imao slabo razvijen religiozni život u kući (obitelji), visoka edukacija i nesudjelovanje u omladinskim klubovima.

Židovi u mješovitim brakovima nastavljaju se "osjećati" Židovima, sudjelovati u židovskom životu i zainteresirani su za pitanja židovstva. Kako se ključnim za odluku o mješovitom braku pokazao židovski način života u obitelji, to se može pretpostaviti da će i djeca iz mješovitih brakova imati mješovite brakove, što u perspektivi znači daljnje povećanje njihova broja odnosno smanjenje tradicionalnih židovskih obitelji.

Upravo je u dijaspori židovska obitelj, mišpaha, bila uz sinagoge glavna snaga koja je održala židovsku tradiciju. U doba progonstva, bježanja i sakrivanja, kada se nisu mogle osnivati sinagoge i druge institucije, židovska obitelj je iz generacije na generaciju prenosila vrijednosti židovske tradicije. U svakom se židovskom domu molilo, učilo, palile svijeće na šabat (taj su običaj uveli farizeji), slavili židovski praznici i obilježavali događaje u obitelji od rođenja do smrti. Židovski dom tako postaje "malo svetište", a glava obitelji (Baal ha bayit) ima donekle i ulogu svećenika. Obveza učenja Tore odnosila se samo na muške članove obitelji, očevi su učili sinove, ali ne i kćeri. Žena je bila oslobođena onih obaveza, "micvot", koje su bile vezane za određeno vrijeme (molitve) te se uglavnom posvetila samo obitelji, ali je zato odigrala važnu ulogu u čuvanju tradicije. Kasnije, u progresivnom judaizmu 19. stoljeća, dozvoljeno je i ženama učenje Tore.

U modernim vremenima obitelj nema više takvu ulogu kao nekada, osobito ako je to obitelj mješovitog braka u kojem partner nije prešao na židovsku vjeru i ne poznaje judaizam. Sada židovsko obrazovanje dopunjuju zajednice i njihove škole.

Kada se usporede današnje prilike s prilikama u Judeji prije gotovo 2.000 godina, može se vidjeti da je osnivanje židovskih škola bio odgovor i na izazove sve većeg utjecaja helenizma u Palestini.

Kada je Aleksandar Veliki pobijedio Perzijance i osvojio Egipat (332. godine s.e.), osnovao je grad Aleksandriju i naselio ga Grcima i Židovima. Nastaje novi centar dijaspore s velikim utjecajem grčke kulture tako da se i Tora prevodi na grčki jezik (septuaginta - prijevod sedamdesetorice - jer je prema legendi, sedamdeset učenjaka neovisno jedan od drugoga točno prevelo Bibliju). Poznata su djela Filona Aleksandrijskog koji je tumačio Bibliju pomoću alegorije pod utjecajem grčke filozofije.

Nakon smrti Aleksandra Velikog, Palestina je bila pod vlašću egipatskih kraljeva Ptolemejevića do 197. godine, a kasnije sirijskih kraljeva Seleukovića do 142. godine (Rebić, 1983). Poslije ustanka Makabejaca (protiv Antioha IV. Epifana), 160. godine, Judeja postaje slobodna (hasmonejska dinastija) sve do rimskih osvajanja i razaranja II. hrama 70. godine n.e. Kasnije se Židovima zabranjuje boravak u Jeruzalemu koji postaje rimski grad Aelia Capitolina.

Židovi su se raselili po grčkom carstvu, po obalama Mediterana i njegovim otocima, te potpali pod grčki utjecaj. Velike židovske zajednice bile su u Aleksandriji, Antiohiji, Damasku, Maloj Aziji, Balkanu, Kireni (sjeverna Afrika), Cipru i crnomorskom području.

U to se vrijeme osnivaju prve židovske škole. Rabini su zaključili da obrazovanje u obitelji nije dovoljno da bi djecu zaštitilo od stranih utjecaja, te osnivaju škole za mladiće u Jeruzalemu, a kasnije su školama obuhvaćeni dječaci već od 6 -7 godina starosti i osnivaju se u cijeloj zemlji (Glick, 1995). Dužnost očeva bila je da vode sinove u školu.

Možemo kazati da je već u doba II. hrama postojao organizirani školski sustav. U Jeruzalemu je bilo oko 480 sinagoga, neke su osnovale škole: Bet sefer za studij Tore i Bet talmud za studij Mišne.

Židovske općine u dijaspori okupljene oko sinagoga danas su samostalne zajednice. Kroz stoljeća dijaspore njihov je život regulirao tzv. rabinski judaizam. Nakon razaranja II. hrama i osvajanja Jeruzalema od Rimljana 70. godine n.e. nestaje religijsko i duhovno središte Židova, a judaizam koji se dalje razvija nazivaju "post-Temple" judaizmom (judaizmom nakon hrama). Za formuliranje

tog judaizma najzaslužniji su rabini (rabi znači učitelj) koji su uspjeli osigurati opstanak zajednica u dijaspori reorganizacijom religioznog života Židova.

Kada je razoren II. hram bile su druge prilike nego u vrijeme razaranja I. hrama. Razlika je u postojanju dijaspore koja je bila brojnija nego Židovi u Judeji i preduvjetima za opstanak judaizma u njoj. Postoje napisani zakone Tore koji su bili obavezni za sve Židove bez obzira gdje žive.

Mala grupa židovskih učenjaka u tragičnim vremenima propasti Judeje donijela je nova pravila koja još i danas vrijede.

Rimsko-židovske ratove opisao je Josip Flavije, koji je u njima sudjelovao, a nakon propasti Jeruzalema živio u Rimu gdje je napisao knjige "Židovski rat", "Židovske starine" i "Život".

Još u vrijeme opsade Jeruzalema (Rimljani) stari je učenjak Yochanan ben Zakkai uspio pobjeći, sakriven u lijesu što su ga nosili njegovi učenici u pogrebnoj povorci. On je osnovao malo učilište u mjestu Javne (Yavneh). Tamo je završen treći dio židovske biblije, Tanacha, koji se zove „Pisma” (Hagiographa, Ketuvim). Prvi dio biblije naziva se „Torah” (Pentateuch, pet knjiga Mojsijevih: Berešit - postanak, Šemot- izlazak, Vajikra - Leviti, Bemidbar- brojevi i Devarim - ponovljeni zakoni), a drugi dio su „Proroci” (Neviim).

Ubrzo su donesene i nužne reforme potrebne da se nastavi religiozni život i nakon razaranja hrama i bez svećenika. Sanhedrin, koji je ponovno osnovan, donio je raspored dnevnih molitvi. Praznik Yom Kippur postaje praznik individualnog pokajanja i praštanja i tako odgovornost svakog Židova za postupke.

Na sinagoge koje su već postojale prenešeni su neki od običaja ranije vezanih za Hram. No sinagoge nisu hram, u njima nema svećenika ni žrtvovanja. One se mogu osnovati svugdje gdje ima najmanje 10 odraslih Židova, a molitvu u njima može voditi svaki dovoljno obrazovan Židov. U molitvi sudjeluju svi prisutni. Sinagoge ne moraju biti posebno izgrađene zgrade (iako ima veličanstvenih sinagoga), to može biti svaka zgrada pa čak i prostorija ako je prikladno opremljena za molitvu. Tako su sinagoge postale dostupne ne samo u velikim centrima nego i manjim mjestima provincija. Oko sinagoga se organizira život zajednica u dijaspori, to nisu samo mjesta za molitve. Uz sinagoge postoji Hevra Kadiša („sveto društvo”) koje se brine o pogrebima, židovske škole koje su najprije vjerske, a kasnije i sa svjetovnim programima, socijalne ustanove, a prema uvjetima i potrebama i zdravstvene, kulturne, športske i druge institucije. Danas se o vjerskom životu zajednica najčešće brinu rabini, ali oni nisu svećenici, već proučavatelji i učitelji Tore. Profesionalizacija poziva rabina datira tek od srednjeg vijeka.

Iz Judeje, u vrijeme kada je život pod Rimljanima bivao je sve teži (što dovodi i do ustanka Bar Kohbe i pogibije velikog broja ustanika, pa i članova sanhedrina), Židovi bježe u Galileju gdje osnivaju nova učilišta i sanhedrin. Tada je Judah ha Nasi (170-217 n.e.) napravio kodifikaciju židovskog prava, Mišnu. Ubrzano se zapisuju iskustva rabina, tzv. usmena Tora, pa je tako u Mišni Tora razmatrana sadržaj po sadržaj (za razliku od Midraša gdje se raspravlja rečenica po rečenica). Zakoni Mišne, halaha, dopunjeni su pričama i legendama - agadama (haggada - hebrejski znači predaja). Nakon nekog vremena ponovno se zapisalo nakupljeno znanje te je na svaki citat Mišne napisan komentar Gemara. Mišna i Gemara zajedno čine Talmud. Prvo je napisan palestinski Talmud (neki ga nazivaju i jeruzalemski) oko 400. godine n.e, a kasnije i babilonski Talmud, oko 500. godine, koji je veći (oko 15.000 stranica) i koji se danas uglavnom primjenjuje.

Ono što je u Bibliji, Tori, bilo zapisano kao zabrana ili naredba, Talmud razrađuje u detalje stvarajući tako sistem pravila židovskog načina života. Stroga pravila trebala su osigurati razlikovanje Židova od ostalih, tada politeističkih poganskih naroda; samo strogo pridržavanje religije moglo je osigurati identitet Židova. Kasnije, nastankom drugih monoteističkih religija koje također propovijedaju visoke etičke norme (kršćanstvo i islam), odnos Židova prema drugima (gojim) se promijenio, oni se više ne smatraju poganima.

Ukupan broj pravila u Tori, "micvot", ima prema brojanju rabina 613, od kojih su 365 negativne, zabrane. No mnoge od njih odnose se samo na neke kategorije osoba i posebne institucije, a za druge su uvjeti prestali postojati, tako da mnoge micvot nisu više u funkciji. Čak je veliki ortodokсни učenjak Solomon Schechter (1909) smatrao da je danas ostalo na snazi samo oko 100 micvot. Ortodokсни Židovi smatraju da se Tori, božjim zakonima, ništa ne može oduzeti ni dodati i prema tome i ona pravila koja se danas ne mogu primijeniti su samo "zamrznuta."

U vrijeme progona Židova u Judeji, kada je žrtvovanje za vjeru prijetilo fizičkoj propasti naroda, na tajnom sastanku rabina i tumača zakona postavilo se pitanje: smije li se Židov odreći židovstva ako mu se zbog odanosti vjeri prijeti smrtnom kaznom? Zaključak je donesen, nakon mnogo rasprava i dilema: smiju se pogaziti sve zapovijedi Tore kako se ne bi podleglo mučeničkoj smrti (ako to protivnik javno zahtijeva) uz tri iznimke: incest (rodoskvnuće), idolopoklonstvo i ubojstvo. Prema Kelleru (1970), to se pitanje često postavljalo u sljedećim stoljećima od stotina tisuća progananih Židova.

U doba Rimskog carstva Židovi se sele unutar njegovih granica i nalazimo ih u mjestima gdje se osnivaju rimske kolonije. Tako su u to doba naselili i Dalmaciju: u Solinu i Benkovcu npr. nađeni su nadgrobni spomenici i drugi dokazi njihova prisustva, a također i u Mursi (današnjem Osijeku). Položaj Židova u Rimskom carstvu se mijenjao ovisno o carevima, te su se izmjenjivala razdoblja u kojima su uživali posebna prava (npr. Julius Cesar) s razdobljima progona, osobito nakon širenja kršćanstva i podjele na Istočno i Zapadno rimsko carstvo.

U vrijeme kristijanizacije rimskog carstva i donošenja antižidovskih zakona (npr. prelazak na židovsku vjeru i mješoviti brak kažnjavao se smrću) postupno je ukinuta nadležnost palestinskog patrijarha (to je bio naziv za židovskog starješinu). Najprije je prestalo izračunavanje kalendara židovskih praznika koji se iz Palestine slao zajednicama u dijaspori jer je 359. godine patrijarh Hillel II. javno objavio složene matematičke operacije za izračunavanje praznika; zatim je prekinuto sakupljanje priloga i taksa iz dijaspore (399), a 425. Teodosije II. ukinuo je zvanje i ured patrijarha i potpuno prekinuo vezu s dijasporom.

Babilonska dijaspora (pretpostavlja se oko 500.000 Židova) nije potpadala pod Rim, te se samo prenosi centar židovstva. "Egzilarsi" su bili priznati kao predstavnici Židova. Osnivaju se pod vodstvom "gaona" učilišta od kojih su bila najpoznatija u Suri i Pumbediti, pišu se knjige (babilonski Talmud). Povoljni uvjeti za Židove bili su u 5. i 6. stoljeću n.e, sve do 9. stoljeća. No i među Židovima u Babilonu dolazi do razlika u odnosu prema učenju Tore. Tako ananiti (prema Ananu ben Davidu) odbacuju učenja rabina (Talmud) i pridržavaju se samo zakona Tore. Kasnije su nazvani karaitima i osnovali su nove centre npr. Krimu, Poljskoj i Litvi, u Egiptu su se održali sve do 50-tih godina, a danas ih ima u Ukrajini.

Iz Egipta potječe Sadijah ben Joseph (882-942) koji je preveo Toru na arapski.

U području Babilona su Židovi imali određeni oblik autonomije, ne samo u vrijeme njegove vladavine, već i Perzije, Parta i kasnije Muslimana, koji su se izmjenjivali na vlasti. Oni su se održali i nakon što su druge zajednice u dijaspori, u Kireni, na Cipru i u Aleksandriji stradale u vrijeme pohoda rimskog cara Trajana.

U babilonskoj dijaspori donesena su također neka važna pravila koja i danas vrijede. Tako je Samuel, voditelj učilišta u Nahardeji, u 3. stoljeću donio zakon „Dina de - malchuta dina” (Zakon države je zakon) prema kojemu su Židovi obavezni pridržavati se zakona države u kojoj žive, uz svoje vjerske zakone.

Život po dvostrukim zakonima, zakonima svoje religije i zakonima države u kojoj žive, nije bio lagan za Židove. Dešavalo se da, kada im je dozvoljena vjerska sloboda, oni su bili po civilnim zakonima ograničavani u mnogim drugim pravima, bili su građani drugoga reda.

Tako je npr. tzv. Omarov zakon (oko 800. godine n.e.) u arapskom carstvu dozvolio ispovijedanje vjere podložnim narodima (Dhimmi), ali su imali druga ograničenja (vidi poglavlje 23). Zbog ograničenja za posjedovanje zemlje, Židovi postaju gradski stanovnici i trgovci i šire se po islamskim zemljama, a dolaze i na druge teritorije, npr. u područje Volge, gdje Hazari prelaze na judaizam u ranom 8. stoljeću.

Ipak je tolerancija islama prema drugim „narodima knjige” omogućila održanje judaizma na istoku. Po „dhimmi” zakonima su živjeli Židovi i kasnije u zemljama sjeverne Afrike. Po „milet” zakonu živjeli su u Palestini prvi cionistički pioniri, kada je ona još bila dio Otomanskog carstva.

Židovska dijaspora se dalje širi, osnivaju se novi centri, npr. na Kavkazu, u azijskim zemljama, Indiji i Kini.

U vrijeme ekspanzije islama, koji je bio u prvo vrijeme tolerantan prema Židovima, oni naseljavaju Španjolsku, gdje se osnivaju učilišta (Cordoba), te sjevernu Afriku. Iz Cordobe potječe i Mojsije ben Maimon (Maimonides ili Rambam) rođen 1135, koji pred Almohadima bježi u sjevernu Afriku i Kairo, gdje piše mnoga znamenita djela („Mišna Tora”, „Ponovljeni zakoni”, „More Nevudim” i druga). Poznata su putovanja Benjamina iz Tudele (1160-1173) po židovskim zajednicama Evrope, Azije i Afrike.

Najveći procvat židovskih zajednica u Španjolskoj, koje postaju židovski centar, bio je u 10. i 11. stoljeću.

U Italiji su također brojne židovske zajednice koje su katkada bile pod raznim vladavinama, npr. u Rimu pod zaštitom pape, u Paviji i Veroni pod njemačkim carevima, na jugu Italije (Napulj, Salerno i Bari) pod Bizantom, a Sicilija je bila pod arapskom vlašću (Dubnov, 1986).

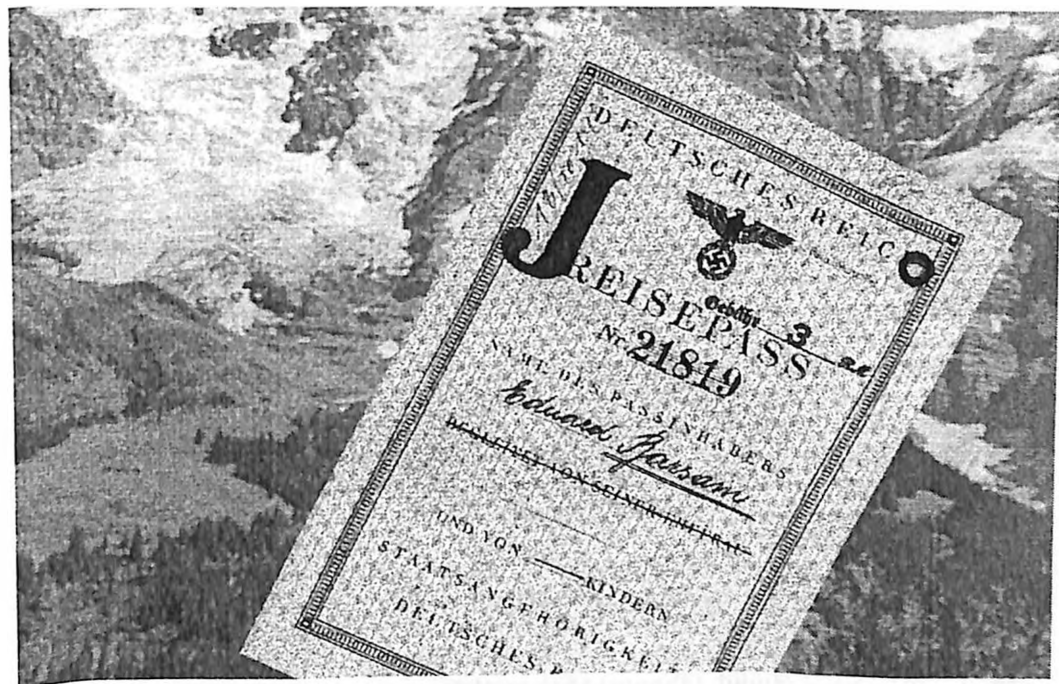
U 10. stoljeću židovska se dijaspora nalazi istovremeno u nekoliko carstava i pod raznim religijama. Židovske zajednice nastaju u Istočnom i u Zapadnom rimskom carstvu, u dijelu svijeta koji je pod muslimanskom vladavinom i u Hazarskom carstvu na Krimu koje je postojalo od 8. do 10. stoljeća kada ga je uništila Rusija.

Osobito je bio težak položaj Židova u Istočnom rimskom carstvu, Bizantu (I. Goldstein, 1990), koje donosi niz zakona (npr. Codex Theodosianus i Justinijanov Corpus Iuris civilis, 534. godine) nepovoljnih za Židove i koji su imali velik utjecaj i na kasnije odredbe u srednjovjekovnom zakonodavstvu. Papa Grgur I.

(590) iako se pridržavao tih zakona, protivio se svakom nasilju i prisilnom pokršćavanju Židova.

Zakonska ograničenja za Židove bila su česta. Tako su i u Austro-Ugarskoj monarhiji civilni zakoni imali brojna ograničenja za Židove: za naseljavanje, posjedovanje nekretnina, bavljenje obrtima, svjedočenje na sudu itd. Postupno su ograničenja ukidana (tolerancijski zakoni). Židovi u dijašpori, osobito oni na Zapadu nisu imali svoju domovinu, svoj jezik i prilagođavali su se načinu života naroda među kojima su živjeli. Zbog toga je Židovima, njihovo prijeklo značilo mnogo više od puke veze s prošlošću (Buber, 1988).

No proganjanje i ponižavanje Židova na osnovi vjerske i/ili građanske netrpeljivosti kulminiralo je donošenjem rasnih zakona u Njemačkoj tridesetih godina, a kasnije i u drugim zemljama koje su bile pod njenim utjecajem ili su okupirane. U „konačnom rješenju” židovskog pitanja, kako su nazivali holokaust, ubijani su svi Židovi bez obzira koliko su bili lojalni građani tih zemalja i jesu li ili nisu bili religiozni, pa čak i onda kada su, da bi spasili život, prešli na drugu vjeru.

Pasoš za Židove
Passport for Jews

17. Židovi u Europi i nastanak židovskih zajednica na istoku Europe

Prve židovske zajednice nastale su u Europi, u Italiji i Rimu, kamo su bili dovedeni židovski zarobljenici nakon osvajanja Judeje i razaranja II. hrama (1. stoljeće n.e.). Stvaraju se zajednice i u Grčkoj (Korintu, Ateni, Solunu), a postojale su i na Krimu. Kasnije se Židovi nastanjuju u Carigradu, Španjolskoj, Galiji (Francuskoj), u gradovima Njemačke i drugdje.

U osmom stoljeću, u ujedinjenom carstvu pod Karlom Velikom, povoljan je položaj Židova pa ima velik broj židovskih općina (kehila) na području današnje Njemačke, Italije i Francuske, zemalja na koje se kasnije raspalo Karlovo carstvo. Te su židovske općine bile samostalne i nisu bile pod utjecajem tadašnjeg središta u Babilonu. U njima se također osnivaju učilišta, npr. u Metz u Lotaringiji, gdje djeluje rabi Geršom ben Juda (rođen 960) koji je donio nova pravila (takanot) kojima zabranjuje poligamiju (mnogoženstvo) za aškenaške Židove u Europi. Njegovi su učenici osnivali nova učilišta. Jedan od poznatih rabina bio i Salomon ben Isak, „Raši”, iz Troyesa u Francuskoj, poznat po svojim komentarima Tore i Talmuda. Ti su komentari na hebrejskom tiskani 1475. godine, a 1518. Johannes Reuchlin izdaje hebrejsku gramatiku te je tako hebrejski jezik postao dostupan svim zainteresiranima, a od 1551. predaje se i na jezuitskim školama (Bourel, 1988.)

Krajem jedanaestog stoljeća, početkom križarskih ratova 1096. godine (i 1146. i 1189.) na koje je prvi pozvao papa Urban II. godine 1095, započelo je teško razdoblje za Židove. Uništene su mnoge zajednice (Worms, Köln, Mainz i druge). Židovi u Kölnu bili su jedna od najstarijih zajednica u Europi, postoje dokumenti o njihovom prisustvu još iz vremena rimskog carstva 321. godine. Proganjani Židovi često su se sklanjali u utvrđene gradove pod zaštitu biskupa ili drugih gospodara. Papa Inocent III. na crkvenom Saboru u Rimu 1215. (Lateranski koncil) traži da Židovi nose posebne znakove ili kape i zabranjuje im da obavljaju kršćanska zvanja (Keller, 1970). Stvorena je tako legalna osnova za njihove progone.

Istjerani su iz mnogih zemalja npr. iz Engleske, i oduzeta im je imovina. Iz Francuske su istjerivani nekoliko puta, potpuno 1394. godine. Kada se pojavila kuga, za nju su okrivili Židove (1348) i tisuće Židova je ubijeno, a njihove zajednice razorene. Optuživani su za ritualna umorstva i spaljivani. Bile su teške prilike u Švicarskoj, Italiji (Trentu), Francuskoj, njemačkim kneževinama, Belgiji i drugdje. U srednjovjekovnoj Europi doneseni su mnogi restriktivni zakoni za Židove. Tada se razvija novčarstvo kao zanimanje Židova.

Na položaj Židova utjecao je i pokret reformacije Martina Luthera (1517) koji je u prvo doba bio tolerantan, ali kasnije se mijenja i 1538. godine objavljuje “Pismo protiv Sabatinaca”, a 1543. “O Židovima i njihovim lažima”.

U zemljama u kojima su vladali Habsburgovci Židove također protjeruju. npr. Ferdinand I. iz Donje Austrije, Praga i Beča (1575). Dozvoljen im je povratak, ali su ponovno protjerani iz Austrije 1594, a iz Beča 1600. godine

(Keller, 1970). Leopold I. godine 1669. potpisuje dekret kojim svi Židovi moraju zauvijek napustiti Beč, Gornju i Donju Austriju. Neki su pobjegli u Moravsku, a dio u na sjever Njemačke u Brandenbug (Berlin). Proganjani Židovi sklanjaju se i u Burgenland (Gradišće) gdje su pojedine vlastelinske obitelji dozvoljavale naseljavanje Židova na svojim imanjima. Tako su u Burgenlandu stvorene brojne židovske općine, neke se spominju i u hrvatskih naseljima. Iz burgenlandskih židovskih općina porijeklom su Židovi koji su se naselili u Hrvatsku i Zagreb (vidjeti poglavlje 1 i 10).

Zanimljivo je da se u središnjoj Italiji, u Rimu, pod zaštitom papa (Leo X. i Clement VII.) zadržavaju židovske zajednice u 16. stoljeću. Osobito su razvijene u Mantovi i Veneciji gdje se 1516. osniva prvi geto (u Rimu 1555). I u Dubrovniku, Splitu i drugim mediteranskim gradovima, zatim u Mariboru i u nekim drugim mjestima se također osnivaju geta.

No, u vrijeme progona u Europi bilo je teško i Židovima pod muslimanskom vladavinom. Tako je 1172. fundamentalistička dinastija Almohada zauzela Španjolsku i proganjala Židove. Palestina i Jeruzalem bijahu ciljevi križarskih ratova, a kada je 1099. zauzet Jeruzalem, otjerano je ili pobijeno muslimansko i židovsko stanovništvo. Broj Židova smanjio se u Iraku jer je mongolska najezda sredinom 13. stoljeća opustošila to područje. Egipat, Sirija i Palestina dolaze pod vlast Mamluka koji su bili neprijateljski raspoloženi i prema Židovima i prema kršćanima. Nešto se Židova održalo u Perziji, Jemenu i Kavkazu, središnjoj Aziji, Indiji (od 10. stoljeća) i Kini, u Kaifengu, u koju su došli perzijski Židovi 1127. godine. Opstale su neke stare zajednice iz antičkih vremena u području Krima, Ukrajine i Besarabije, te neke u području Mediterana.

Druga je velika migracija Židova bila iz Španjolske u kojoj su Židovi živjeli tisuću godina. Nakon "zlatnog doba" i procvata pod vlašću Arapa (od 10. do 14. stoljeća) ediktom kralja Ferdinanda i Izabele Katoličke (1492) Židovi su prognani, a Portugal ih je protjerao 1498. Neki su prihvatili kršćanstvo ili bili prisilno pokršteni (marani) kako bi se spasili, ali su i takvi proganjani (inkvizicija). Njihov bijeg na istok tekao je drugim putem, nego aškenaških Židova. Oni su bježali obalama Mediterana i naseljavali se na području sjeverne Afrike, južne Italije, Dalmacije i Dubrovnika (vidjeti poglavlje 4). Naseljavali su se na području Otomanskog carstva koje ih je blagonaklono primilo. Došli su na Balkan: u Makedoniju, Bosnu i Hercegovinu i Srbiju, koje su tada bile dio carstva. U Istanbulu ih je bilo 50.000, u Solunu se razvila velika zajednica, došli su u Kairo, Damask, Alep, Izmir (Smirnu) i drugdje. Sultan u Maroku ih je dobro prihvatio, a kasnije su se raselili na Azorske i Kanarske otoke (u 16. stoljeću). Dio Židova je otišao u Alžir, a dio u Palestinu, jedna grupa naselila se u Safedu u Galileji.

Godine 1490. bilo je u Španjolskoj 250.000 Židova (na 6,5 milijuna stanovnika) a u Portugalu oko 80.000 (na 1,2 milijuna stanovnika). Nakon njihovog izгона, većina, oko 90.000, naselila se u Otomanskom carstvu, 20.000 u Maroku, 10.000 u Francuskoj. Dio sefardskih Židova došao je u južnu Italiju gdje su od ranije postojale židovske zajednice (u Bari, Napulj, Siciliju i druga mjesta). Kada južna Italija potpada pod španjolsku vlast (1504), Židovi bježe dalje. Neki su tada došli i u naše krajeve (Dubrovnik). Kada se Amsterdam oslobodio španjolske vlasti (1642), naseljuje se u njemu 25.000 Židova i stvara se veliki i napredan židovski centar. Marani se nastanjuju i u nizozemskoj koloniji u Brazilu, ali nakon potpadanja Brazila pod vlast Portugala (1654) raseljavaju se po američkom kontinentu i dolaze u Novi Amsterdam (danas New York).

Prije II. svjetskog rata na teritoriju bivše Jugoslavije bile su 72 aškenaške židovske općine i 36 sefardskih, katkada obje u istom gradu (npr. u Zagrebu i Beogradu). U Vojvodini bijaše 13 ortodoksnih židovskih zajednica (vidjeti tablicu 13). U popisu stanovništva 1931. godine bilo je na području tadašnje Jugoslavije 26.168 sefardskih (porijeklom iz Španjolske) i 39.010 aškenaških Židova (porijeklom iz središnje Europe). Postojale su zasebne vjerske zajednice, kulturne, dobrotvorne i druge organizacije. Sefardi su sa sobom donijeli svoj jezik (ladino) i običaje.

I u Engleskoj je postojala zajednica marana (koji su tajno održavali svoju židovsku vjeru). Godine 1655. tražilo se od Cromwella da dozvoli ponovno naseljavanje Židova u Englesku. Najprije je legalizirana zajednica marana koja je tu već živjela. Kasnije je Charles II. službeno potvrdio mogućnost naseljavanja Židova u Englesku, uz ograničenja kao i za rimokatolike.

Tako je 17. stoljeće bilo "sefardsko stoljeće" za mnoge zemlje Europe.

Nastanak zajednica u istočnoj Europi

Prognani Židovi iz njemačkog govornog područja u srednjem vijeku (Aškenazi) bježe na istok, prema Pragu, Bohemiji i Moravskoj, odakle su se naselili i u naše krajeve. No najveći Židovski centar nastao je na području tadašnje Poljske. Židovske su zajednice u istočnoj Europi dakle porijeklom iz srednje i zapadne Europe odakle su Židovi pobjegli zbog pogoršanja prilika (Dubnov, 1986).

Na istoku su Židovi postojali od antičkih vremena (na Krimu i jugu Rusije - Hazari od 8. do 10. stoljeća).

U Poljskoj je već 1264. godine veliki vojvoda Boleslav od Kališa izdao statut o položaju Židova. Njihov se položaj poboljšao u doba Kazimira Velikog (1333-1370), a nakon unije Poljske i Litve (1386) nastaju i tamo mnoge židovske zajednice. Iz srednjovjekovnih zajednica razvija se veliki židovski centar u Poljskoj i Litvi. Doseljeni aškenaški Židovi iz Njemačke, Austrije i Češke donijeli su svoj jezik - jidiš, običaje, učenje Talmuda i osnovali brojne vjerske škole (ješive), poznate su npr. u Krakovu, Lublinu i Poznanu (Keller, 1970). Imali su autonomiju i 1586. su osnovali vlastitu organizaciju na čelu sa Savjetom četiri zemlje (Vaad Arba Aratzot) koji se sastajao dva puta na godinu u Lublinu i Jaroslavu.

Područje naseljeno Židovima prostiralo se od Dancinga do Ukrajine i obuhvaćalo dio zapadne Poljske. Židovi su živjeli u malim naseljima, „štetlima“, koji su bili poluseoskog i poluurbanog karaktera. Govorili su jidiš, tradicionalno se odijevali i bili veoma religiozni (ortodokсни). U njihovim školama predavali su se samo židovski predmeti. U Litvi, Poljskoj i Bjelorusiji bilo je tisuće takovih naselja u kojima su Židovi bili pretežiti dio stanovništva. U Litvi i Bjelorusiji činili su 52% urbane populacije, a u Ukrajini 20%. Svaki pokušaj modernizacije ili uvođenja svjetovnih predmeta u škole bio je oštro suzbijan od židovskih učilišta ješiva, a kasnije od hasidskog vodstva.

Povoljni uvjeti na istoku, koji su pogodovali razvitku velike židovske zajednice, mijenjaju se u 17. stoljeću kada, 1648. (vidjeti poglavlje 18), u zaposjednutim područjima Ukrajine ustaju kozaci (Hmeljnici) protiv Poljaka, ali i protiv Židova, a u borbu se uključuju i Tataři s Krima. Oni prodiru u Galiciju, Litvu, Bjelorusiju i nastaju strašni pokolji, zbjegovi, porobljavanje židovskih stanovnika. Kasnije se pobunjenicima priključuje i Moskva. U zemlju prodire i švedski kralj Karlo Gustav X. Rijeka izbjeglica ponovno se slijevala prema zapadnoj Europi.

Na istoku je i nadalje bilo teško, ponovno napadaju kozaci (1768) iz Ukrajine, a situaciju pogoršava i podjela Poljske (1772). U tim teškim prilikama nastaje novi pokret među Židovima - hasidizam (osnivač Israel ben Elieser). Umjesto asketskog učenja i studija, hasidi propovijedaju uživanje u životu uz pjevanje i ples. Osnivaju i svoje posebne kuće za molitvu, a njihovi vođe (*cadiki*) imali su reputaciju "čudotvoraca". Hasidizam se najviše proširio u središnjoj i južnoj Poljskoj, Ukrajini i dijelu Litve.

Taj pokret, međutim, još više odvaja Židove od okolnog svijeta (Keller, 1970). Hasidima se suprotstavljaju rabini u pokretu *mitnagedim*, osobito u Vilni, koji su zagovarali povratak učenju Tore i Talmuda. Kasnije su neke "sekte", kao Lubaviči u Litvi, spojile kabalističko i rabinsko učenje. Hasidske organizacije postojale su i u New Yorku, Londonu, Izraelu i drugdje.

U Rusiji je Židovima bio zabranjen dolazak istočnije od Kijeva i u njoj 400 godina nije bilo Židova. Krajem 18. i početkom 19. stoljeća, pripajanjem poljskih oblasti te Litve i Ukrajine, Rusija dobija nekoliko milijuna Židova. Ruske su vlasti poduzele stroge mjere kako bi spriječile njihovo širenje (propisi o "zonama stanovanja", 1772-1775). Osobito je teška situacija za vrijeme cara Nikole I. kada su židovski dječaci u starosti od 12 godina oduzimani od obitelji („školovanje" židovske djece) i kasnije slani u vojnu službu na 25 godina. Tek Aleksandar II. dopušta naseljavanje Židova u gradove i donekle poboljšava njihov položaj. Opozvano je oduzimanje dječaka i vojna je služba smanjena na šest godina. Nakon atentata na Aleksandra II. (1881), za što su optuživali i Židove, počinje serija pogroma. Istjerani su iz Moskve, Petrograda, Harkova i drugih gradova (svibanjski zakoni 1882), uveden je numerus clausus na školama i univerzitetima.

U Ruskom carstvu je oko 1880. godine bilo 5,200.000 Židova ili 4,1% stanovništva, većina je živjela u "zoni stanovanja", oko 4,5 milijuna. Od toga na području koje je pripadalo Poljskoj bilo je oko 1,3 mil, Ukrajine 1,4 mil, Bjelorusije oko 730.000, isto toliko u Litvi. U tzv. Novoj Rusiji živjelo je 500.000, a u Besarabiji (Moldaviji) oko 230.000 Židova. Ostali Židovi nalazili su se u baltičkim zemljama, Kavkazu i centralnoj Aziji (Samarkandu i Buhari). Smatra se da je okrutni pogrom u Odesi 1871. bio prekretnica nakon koje počinje bijeg Židova iz Rusije. Pogromi 1903. u Kišnjevu i oni 1905, kada je organizacija "stotina crnih" uništila preko 600 zajednica, uzrokovali su veliki bijeg na zapad (i u Palestinu) pa se oni pojavljuju u evropskim zemljama (oko 300.000, od toga oko 200.000 u Engleskoj i dijelom u Francuskoj). Engleska je bila zemlja najvećeg azila ruskih Židova u Europi i njihov se broj npr. u East Endu povećao od 47.000 na 150.000. I u naše krajeve dolaze izbjeglice iz Rusije.

Židovi bježe i iz Rumunjske, koja je prema Židovima uglavnom provodila politiku preuzetu od carističke Rusije i smatrala se za jednu od najantisemitskih zemalja krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Građanska prava dobili su Židovi u Rumunjskoj tek 1923, ali se antisemitizam nije smanjio nego povećao, posebice osnivanjem "Legije Arkandela Svetog Mihajla" (od Corneliu Zelea Codreanu 1927) poznatoj pod imenom "Željezna garda". Pogromi (npr. u Bukureštu i Jašiju 1866) su bili nastavljeni.

Najveći broj istočnoeuropskih Židova je emigrirao. Između 1881. i 1914. otišlo je oko 2,750.000 Židova, najviše u Ameriku (vidjeti poglavlje 19).

U I. svjetskom ratu patnje Židova se povećavaju. Čitave su židovske općine u području varšavskog okruga i u Litvi preseljene. Nakon svrgavanja cara Nikole II. privremena vlada je opozvala zakone o diskriminaciji Židova. Ali, građanski rat je opet pogoršao njihov položaj. Bilo je oko 1.100 pogroma, uništeno je oko

530 zajednica i ubijeno oko 60.000 Židova. Nakon revolucije dolazi do pogroma pod vodstvom kozačkih atamana i bjelogardijaca (1919).

Poslije I. svjetskog rata Versailleskim ugovorom stvorene su nove države. Rusija se raspala na Finsku (oko 2.000 Židova), Ukrajinu (oko 2 milijuna), Poljsku (oko 3 milijuna Židova), Litvu (150.000), Letoniju (100.000) i Estoniju (5.000). Rumunjska se proširila na račun Rusije i Mađarske i dobila u svoj sastav Židove Besarabije, Bukovine i Transilvanije (milijun Židova). Mađarska, koja se odvojila od Austrije (191.000) imala je oko 500.000 Židova. U Čehoslovačkoj bilo ih je 350.000, Bugarskoj 50.000, bivšoj Jugoslaviji 70.000, Grčkoj 75.000 itd. U bivšem SSSR-u je ostalo oko 2.800.000 Židova čija je daljnja emigracija zaustavljena.

Iako je Pariška mirovna konferencija (1919) donijela preporuke o poštivanju jednakih prava svih etničkih i vjerskih zajednica, one se za Židove nisu svugdje provodile, osim u Čehoslovačkoj (T. Masaryk) gdje je njihov položaj bio znatno bolji nego drugdje. Siromaštvo Židova bilo je veliko u srednjoj i istočnoj Europi, a situaciju su pogoršale i ekonomske krize 20-tih i 30-tih godina.

Od početka ovog stoljeća došlo je do preraspodjele židovskog stanovništva i danas tri četvrtine Židova živi u zemljama gdje ih prije sto godina nije bilo (Sjeverna i Južna Amerika, Južna Afrika, Australija i Novi Zeland, vidjeti tablicu 29). Migraciju Židova u te zemlje možemo izravno povezati sa događajima u istočnoj Europi krajem 19. i početkom 20. stoljeća (pogromi) i, kasnije, s pojavom antisemitizma i fašizma tridesetih godina u Njemačkoj i Europi. Većina onih koji nisu uspjeli pobjeći završila je kao žrtva holokausta (oko 6 milijuna europskih Židova) u kojem je stradala trećina cjelokupnog židovskog stanovništva. Godine 1945. u Europi je ostalo samo 3,100.000 Židova od oko 9,200.000 prije II. svjetskog rata.

Židovi u zapadnoj Europi, oni koji su otišli u Ameriku ili Izrael i Židovi koji su ostali u istočnoj Europi (pod komunizmom) bili su različito prihvaćani. Nisu imali jednake uvjete za obrazovanje i društvenu afirmaciju, religijsku slobodu i ekonomski boljitak. Zbog toga se postepeno i njihov židovski identitet različito razvijao.

18. Razvitak židovskog identiteta

Židovi na zapadu težili su emancipaciji, oni na istoku Europe sve su se više odvajali i izolirali u svojoj ortodoksiji. Na Zapadu je prosvjetiteljski pokret među Židovima *Haskala* (Gross, 1985), osobito nakon 1848, uzrokovao sukob između tzv. reformista (ili kako su ih nazivali, neologista, neologa) koji su zagovarali naobrazbu i asimilaciju, i ortodoksa (starovjeraca), koji su se strogo držali tradicije i vjere onako kako je zapisano u Tori i Talmudu.

Prosvjetiteljski pokret (*haskala*, *haskalah*, "enlightenment") razvio se u najprije u Berlinu, u kojem je od 50 židovskih obitelji pristiglih 1670. broj Židova narastao na oko 4.000 krajem 18. stoljeća. Tamo su pod Fridrikom Velikim počeli zadobivati sve veću ulogu u privredi, trgovini i kulturi. Među značajnijim promicateljima prosvjetiteljskog pokreta bio je humanist i pisac Gotthold Lessing, koji je napisao djela "Die Juden" (1749) i "Nathan der Weise" („Mudrac Nathan" 1779) prikazujući pozitivno Židove. Najznačajnija ličnost bio je Moses Mendelssohn (poznat kao „židovski Sokrat") koji je dobio nagradu Akademije nauka u Berlinu (1763). On je preveo Toru na njemački pisanu hebrejskim pismom, osnivač je „slobodne škole" (*Freishule*) u Berlinu u kojoj su se učili svjetovni predmeti uz židovske, a 1783. napisao je djelo „Jerusalem". Povjesničar Christian Dohm tražio je civilna prava za Židove i, po nekim mišljenjima, utjecao je na donošenje patenta o toleranciji (*Toleranzpatent*, 1782) cara Josipa II.

Izlazio je prvi židovski časopis "Ha meassef" najprije u Königsbergu (1783), a kasnije u Berlinu. Intelektualci, umjetnici, glumci i aristokrati okupljali su se u salonima koje su držale židovske žene, jedan od najpoznatijih bio je "Mansarda" Rahel Varnhagen.

Sljedbenici Mendelssohna "maskilim" su i u drugim zemljama Habsburškog carstva, npr. u Austriji, bili nosioci *haskale*. *Haskala* je pokazala da je mogući prijelaz iz "geta" u moderno društvo bez odbacivanja židovskog identiteta. I u Hrvatskoj su židovske zajednice bile pod utjecajem *haskale*. No ipak se tu radilo o „izuzetnicima" (Arendt, 1988) koje je prihvatilo društvo, a ne o ravnopravnosti Židova. Društvo je diskriminiralo „obične" Židove a nadarenim i talentiranim židovskim pojedincima dozvoljavalo ulazak u mondano društvo. Uvijek su postojali pojedinci koji su bili privilegirani, npr. "dvorski Židovi" koje su kasnije naslijedili bankari i poslovni ljudi (uglednici). Oni su nastojali upravljati židovskim zajednicama i time su narušili njihovu staru autonomiju. Siromašni Židovi su tako postali dvostruko ovisni: i o vlasti, i o svojoj bogatoj braći (Arendt, 1988). Postepeno se više počasti i povlastica davalo Židovu bankaru, nego Židovima intelektualcima koji su se često bunili i protiv takvih „službenih" predstavnika svoga naroda, ne samo u Njemačkoj već i u Austriji (npr. Karl Kraus).

Francuska revolucija i Napolen promijenili su položaj Židova u Europi. Kada je 1789. izdana "Deklaracija o pravima čovjeka" (po kojoj su svi ljudi rođeni, i ostaju slobodni i jednaki u pravima), Židovi su također dobili prava, ali kao pojedinci, a ne kao narod (Formula Clermont-Tonnerre: "Sve za Židove kao građane, ništa kao za naciju"). Godine 1791. proglašena je emancipacija Židova.

Tako su svi Židovi, i „uglednici” i „zaostali” židovski narod dobili jednaka prava. Dio asimiliranih Židova prešao je na kršćanstvo, pretpostavljajući da je manje opasno bilo za njih (kao Židove) prije nego poslije emancipacije. Nakon pada Napoleona ponovno Židovi doživljavaju stradanja, mnoge su reforme ukinute, a boravak Židova u gradovima otežan (Horkheimer, 1988).

Kako je emancipacija na zapadu napredovala, ortodoksi su postali manjina u manjini. U Njemačkoj su Židovi sačinjavali oko 1% populacije, a ortodoksa je među njima bilo oko 20%. I u Mađarskoj se smanjivao broj ortodoksa tako da je na kongresu 1868. od 220 delegata bilo je 126 neologa i 94 ortodoksa, koji se odvajaju i stvaraju vlastite zajednice. Kasnije je vlada potvrdila obje vrste organizacija. U Engleskoj, Francuskoj, Nizozemskoj i skandinavskim zemljama emancipacija Židova nije dovela do tako velikih sukoba kao u zemljama njemačkoga govornog područja. I u Zagrebu su se odvojili ortodoksi i na neko vrijeme osnovali svoju zajednicu (Schwarz, 1939). U Italiji i Turskoj većina Židova bila je sefardskog porijekla i oni su ostali homogeni i vezani uz svoju tradiciju.

Neki autori smatraju (Breyer, 1979) da je ortodokсни judaizam na zapadu bio odgovor, reakcija, na sve veću emancipaciju i asimilaciju Židova.

Za razliku od zapada, na istoku se Židovi nisu emancipirali, zadržali su svoj ortodokсни način života, izolirani u „štetlima”, i ograničeni u kretanjima izvan zone naseljavanja. Svojim načinom školovanja, bez svjetovne naobrazbe, zaostajali su u ekonomskom napredovanju, što je uz nepovoljne mjere vlade, uzrokovalo njihovo veliko osiromašenje. Na zapadu, naprotiv, čak su i ortodokсни Židovi dopuštali opće programe uz židovske predmete u svojim školama, imali su visoku razinu školovanja i životni standard. Uspjeli su održati ravnotežu između tradicije i modernizma.

Prema nekim autorima (Wistrich, 1994), emancipacija i asimilacija Židova, međutim, donosila je i opasnosti i imala svoju „cijenu”. To se može osobito dobro vidjeti u velikim multinacionalnim državama kakovo je npr. bilo Habsburško carstvo u kojem je 1910. godine bila najveća židovska zajednica u Europi (osim carske Rusije). Tako je u Austriji bilo 1,3 milijuna Židova, a u „velikoj” Mađarskoj preko 900.000. No, uprkos brojnosti, nikada Židovi nisu postali „konstitutivni narod”, što se priznavalo drugim i manjim narodima. Asimilacija Židova pojačala se i migracijama u velike urbane centre, u Beč, Budimpeštu i Prag. Imali su veliku ulogu u modernizaciji i razvoju gospodarstva i društva.

U Austriji su se Židovi identificirali s njemačkom kulturom, ali u vrijeme kada rastući njemački nacionalizam prelazi od kulturne na rasnu dominaciju, bili su odbačeni od radikalnog pan-germanizma. Tako se njihovo vjerovanje u njemačku kulturu kao garanciju prosvjetiteljstva i emancipacije pretvorilo u suprotnost - tražilo se njihovo isključenje iz njemačkih i austrijskih studentskih društava, literarnih klubova, školskih udruženja i, prije svega, iz politike. No takva je lojalnost i pristanak uz njemačku kulturu u perifernim zemljama carstva bila u suprotnosti s težnjama potlačenih naroda za samostalnošću. Bilo je među židovskim intelektualcima upozorenja na opasnost od poistovjećivanja Židova s državnom politikom, osobito prema brojnim drugim narodima, a Joseph Bloch (rabin u Beču, ali porijeklom iz Galicije) tražio je distanciranje Židova od njemačke prevlasti nad drugim narodima, osobito Slavenima. On je čak optužio židovsku germanizaciju kao oblik „semitskog antisemitizma” i tražio vraćanje židovskog etničkog i religioznog identiteta.

Kao primjer prilika u kojima su se našli Židovi možemo navesti *Trst* gdje su (1900) bili prisiljeni birati između njemačkih, talijanskih i slovenskih nacionalnih grupa i njihovih različitih interesa.

U *Bohemiji* su Židovi (85.826 Židova 1910) kao i u *Moravskoj* (41.158 Židova) i *Pragu* (20.000 ili 9,4% populacije), bili u procijepu između Nijemaca (40% populacije) i Čeha (60% populacije) koji su se borili za nadmoć (Wistrich, 1994). U početku je većina Židova davala prednost njemačkoj kulturi i zbog toga su smatrani „germanizatorima” u češkoj zemlji. Njihova su djeca išla u njemačke škole i na univerzitete u Češkoj. Češki nacionalni pokret tražio je „degermanizaciju” židovskih komunalnih institucija i zatvaranje njemačkih židovskih škola. Godine 1893. osnovana je Češko-Židovska nacionalna unija koja je uspjela ukinuti njemačke osnovne židovske škole. Postupno se situacija mijenja i 1900. 54% Židova je za materinji jezik navelo „jezik kojim se govori u zemlji”. U češkom antisemitizmu bilo je ekonomskih bojkota pod parolom „svuj k svemu” (svoj svome), razbijenih prozora na sinagogama, nereda u tvornicama koje su posjedovali Židovi. Godine 1899. je u Polni bila optužba za „ritualno umorstvo” što je izazvalo novi val antisemitizma u Češkoj i Austriji. Kada je Masaryk napisao knjigu protiv te optužbe, smatran je izdajicom, bio je izoliran od kolega na Praškom univerzitetu i bojkotiran od studenata. Kasnije, kao predsjednik države, osigurao je za Židove razmjerno najpovoljniji položaj u tom dijelu Europe. On je tada kritizirao „klerikalni antisemitizam” Beča koji se proširio na Češku i doveo do „neracionalnih antisemitskih predrasuda”. Osobito su u to doba antisemitski bili raspoloženi sudetski Nijemci i njemački studenti na sveučilištu u Pragu koji su stajali (već tada) na rasnim postavkama antisemitizma.

U *Mađarskoj* su se Židovi priklonili Mađarima koji su to vrijeme imali vlast nad 3,2 mil Rumunja, 2,2 mil Nijemaca, 2 mil Slovaka, oko 2 mil Hrvata i 1,9 mil Srba (Wistrich, 1994).

Zbog toga su Židovi često smatrani stranim „agentima”, sprovediteljima mađarske politike kod Slovaka, Rumunja, Rutena, pa i Hrvata. Tako su Židovi bili napadani i njihove radnje razbijane 1883. godine u Hrvatskom Zagorju i u Zagrebu, u vrijeme protesta zbog postavljanja novih grbova i natpisa na hrvatskom i mađarskom jeziku (Despot, 1958).

„Agentima germanizacije” nazivani su od Čeha, Slovenaca i Talijana, dok su u Ukrajini promatrani kao nosioci „polonizacije”. Židovi su u Mađarskoj su imali moćan utjecaj i udio u privredi, trgovini, bankarstvu, po nekima deset puta veći nego što je bio njihov udio u populaciji Mađarske. Napredovali su u medicini, pravu, novinarstvu i drugim zvanjima. Godine 1900. polovina liječnika u Mađarskoj su bili Židovi, a deset godina kasnije to su bili i pravnici. Antisemitski krugovi u Beču su stoga nazivali Budimpeštu (Budapest) „Judapest” jer je u njoj tada bilo 203.687 Židova (1910) ili 23,1% građanstva, a u Beču ih je tada bilo 175.000. Bilo je i u Mađarskoj antisemitizma, optužbi za „ritualno umorstvo”, a mađarski su antisemiti sudjelovali i na Prvom internacionalnom antisemitskom kongresu koji se održao u Dresdenu. Bilo je antisemitizma i među osiromašenim slojevima stanovništva, konzervativnim intelektualcima, nižem kleru itd., ali su ipak Židovi u Mađarskoj izvrsno živjeli. Zbog toga ne mora čuditi da se među njima nije u većoj mjeri razvio cionistički pokret, makar su i Theodor Herzl i Max Nordau, osnivači cionizma, bili rođeni u Budimpešti.

U časopisu „Židov“, glasilu Saveza cionista Jugoslavije koji je izlazio u Zagrebu, nalazimo (u broju 18) članak pod naslovom „Križa ugarskog židovstva“ u kojem se osuđuju mađarski Židovi zbog svog odnosa prema židovskim izbjeglicama iz Galicije. List „Neuer Pester Journal“ traži u ime mađarskog židovstva da se Židovi iz Galicije protjeraju iz zemlje.

Nakon raspada multinacionalne Mađarske (i cijele Austro-Ugarske) mijenja se i raspoloženje prema Židovima. Kada je dio Židova bio uključen u komunističku revoluciju Bele Kuna 1919, nastali su čak i pogromi, pojačao se antisemitizam, pogoršale ekonomske i političke prilike.

Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su bili porijeklom iz Mađarske i govorili mađarski, bili su pogođeni promjenama koje su se dešavale u Mađarskoj što je utjecalo i na odnos stanovništva i vlasti prema njima.

U Slovačkoj, koja je poslije 1867. bila izložena pritiscima mađarizacije, brojne Židove su smatrali strancima i mrzili ih, kao i Mađare. Osobito se antisemitizam pojačao s razvojem slovačkog nacionalizma i pod utjecajem katoličke crkve.

U Galiciji je 1900. bilo 811.371 Židova i predstavljali su dvije trećine Židova u carstvu. To je bila vrlo kohezivna, zatvorena, tradicionalna zajednica pod hasidskim utjecajem i s „jidiš“ kulturom. Bili su gusto naseljeni i npr. u Krakovu i Lembergu činili 30% populacije, a u manjim mjestima i preko polovine stanovništva. No, nisu svi u Galiciji živjeli u istim uvjetima. Tako je u istočnoj Galiciji njih 624.639 živjelo među ukrajinskim seljacima (koji su bili ortodoksi - pravoslavni), a u zapadnom dijelu (186.544) pod poljskom katoličkom većinom. Pojava domaće poljske buržoazije potisnula je Židove iz dotadašnjih zanimanja, a ekonomski bojkot židovske robe 1890. i tradicionalno seljačko nepovjerenje u Židove (poticano od klera i agitatora) kulminiralo je pogromima 1898. godine i prisililo Židove na emigraciju (npr. u Beč). Poljska „šjahta“ je kasnije u iskorištavanju seljaka angažirala Židove kao sabirače prihoda.

Bio je sve veći pritisak na Židove za njihovu „polonizaciju“. Čak su i ortodoksni i hasidski vođe poticali prijelaz od njemačke na poljsku kulturu, neki su se potpuno priklonili vladajućoj „šljahti“. Osobito se poticala „lingvistička asimilacija“ pa je 1910. većina Židova govorila poljski jezik, a židovski studenti su bili brojni na poljskim sveučilištima.

Za ukrajinske su nacionaliste Židovi bili isto što i „galicijski Poljaci“, eksploatatori seljaka, što izaziva teške pogrome 1905. godine.

Iako je „jidiš“, zapravo, bio jezik većine istočnoevropskih Židova, službena ga politika Habsburške Monarhije nije priznala što je doprinijelo njegovom postupnom iščezavanju.

U Galiciji se pojavljuje židovski nacionalni pokret koji je, u toj teškoj situaciji između poljskog i ukrajinskog nacionalizma i sukoba, bio jedan od načina izlaska iz krize. Osnovana je Židovska organizacija (Zydowska Organizacja 1893-1907), PPS, koja je branila interese siromašnih židovskih stanovnika i suprotstavljala se ne samo pravilima poljske „šljahte“ nego i židovskoj „eliti“ što je s njima surađivala. PPS nije imala razumijevanja za zahtjeve za židovskom kulturno-nacionalnom autonomijom koja se tada počela tražiti.

Pojava *cionističkog pokreta*, koji je obnovio židovski identitet, bila je u tom burnom vremenu „treći put“. Židovi nisu u međunacionalističkim sukobima više trebali odabirati čiju stranu ili ostajati neutralni, što je također bio povod za antisemitizam. Rastući antisemitizam je doveo u pitanje svrhu i rezultate

„prosvjetiteljskog” pokreta i asimilaciju Židova. Osnivanje židovske države što je predložio Theodor Herzl, osnivač cionizma, u svojoj knjizi „Der Judenstaat” 1896, omogućilo bi Židovima da postanu ravnopravan narod s drugim narodima, s vlastitom državom, i to je po njegovom vjerovanju trebalo smanjiti antisemitizam.

Cionizam, koji je nastao na emancipiranom Zapadu, imao je drugačiji tok na istoku Europe. Mladi, koji su odlazili na Zapad na školovanje zbog numerus claususa u Rusiji, prihvatili su cionizam ne samo kao ideju o svojoj židovskoj državi, već i kao ideju o svojoj emancipaciji, prekidu s ortodoksijom i pritiskom patrijarhalnih očeva i religioznih rabina. Već je 1882. postojalo u Harkovu društvo „ljubitelja Ciona” (Lovers of Zion ili BYLU, što je kratica: Bet Yaacov Lechu Vnelcha) koje je zagovaralo odlazak, spas iz dijaspore. Najprije nije bila određena zemlja, a kasnije je Palestina postala cilj kolonizacije. Oni su bili u sukobu sa židovskom radničkom partijom „Bund” koja je bila za kulturnu autonomiju Židova unutar socijalističke države. Cionizam je, za razliku od njih, tražio stvaranje židovske nacionalne države ravnopravne s drugim svjetskim državama, „normalizaciju” položaja Židova. Iz cionističkih klubova istočne Europe (Elon, 1971) potekli su i prvi pioniri koji su otišli u Palestinu (prva, druga i treća alija) koji su svoje ideale o pravednom društvu i novom „slobodnom” Židovu prenijeli i tako utjecali na stvaranje države Izrael. Osnivači Izraela, stvaraoci njegove nezavisnosti i politike bili su upravo ljudi koji su u mladosti pobjegli od represija društva, zajednica i ortodoksnih obitelji na istoku Europe. Druga generacija „sabra” (tj. onih rođenih u Izraelu) odgojena je u novom duhu, bez opterećenja prošlosti, bez sjena iz dijaspore.

Cionizam je donio mnoge promjene i suprotstavljanja u židovskim shvaćanjima.

Događaji na istoku Europe su za Židove imali tri izlazne alternative: odlazak u Ameriku, odlazak u Palestinu, te ostanak u zemlji, praćen revolucionarnim pokretima i razočaranjima u njima.

Sl.27: Theodor Herzl, osnivač cionizma (Iz: Die Gemeinde, Wien)
Theodor Herzl, the founder of Zionism (from: Die Gemeinde, Wien)

Tijekom vremena počeo se i identitet Židova u novim životnim uvjetima mijenjati u tri pravca.

Židovi u SAD bili su najprije određeni religijom, a po nacionalnosti su se smatrali Amerikancima, građanima Amerike. U posljednje vrijeme, oživljavanjem multikulturalne politike i naglašavanjem etničkih obilježja, uz istovremeno smanjenje održavanja vjerskih zakona, počinju o sebi misliti kao o etničkoj skupini. Danas su u Americi dva osnovna kriterija židovstva - pripadanje (članstvo) židovskim sinagogama (ortodoksnom, konzervativnom ili liberalnom) i židovskim dobrotvornim organizacijama, te filantropija koja se očituje u donacijama za potrebe židovskih organizacija u Americi i izvan nje, osobito onih u Izraelu. Pripadnost ortodoksnom, konzervativnom ili liberalnom sinagogi, prema nekima je vezana za pojedine generacije. Ortodoksnom većinom pripadaju Židovi stariji od 65 godina, mladi pripadaju konzervativnom, a u liberalnom su najmlađe generacije. U posljednje vrijeme Židovi u Americi susreću se sa "crnim antisemitizmom", tj. antisemitizmom među crnačkom populacijom, po nekima povezanom s „uvozom“ antisemitizma iz muslimanskih zemalja.

U Izraelu se židovski identitet poistovjećuje s nacionalnim, stvoren je novi „izraelski identitet“. Naseljavanje u Palestinu dovelo je do odvajanja od židovske „prošlosti u dijaspori“ i do otvaranja prema sadašnjem svijetu. U „Erec Izraelu“ stvorena je nova zajednica *Jišuv* koja je od početka izbjegavala upotrebu naziva „Židov“ (Jews) i prihvatila naziv „*Hebrew*“. Sve institucije imale su naziv „hebrejski“ (sindikati, sveučilišta, Tel Aviv je bio prvi hebrejski grad, itd). Osobito se poticalo učenje i govorenje hebrejskog jezika koji je tako pretvoren od jezika molitve i studija svetih knjiga u moderan govorni jezik. Jidiš, jezik što su ga govorili istočnoeuropski Židovi nastojao se zaboraviti i iskorijeniti iz upotrebe.

Novija istraživanja u Izraelu su pokazala da mlade generacije većinom smatraju da nemaju mnogo zajedničkog sa Židovima u dijaspori, mnogi nisu znali nabrojati ni jednu židovsku organizaciju iz dijaspore. Većina je odgovorila da je njihov izraelski identitet određen židovstvom.

Unatoč vrlo raznolikom sastavu Izraela, od migranata iz oko 100 zemalja i različitih političkih pa i vjerskih strujanja (vidjeti poglavlje 25), stalna borba za očuvanje Izraela, stalna opasnost od okolnoga (i vlastitog, ima oko 16% Arapa) arapskog svijeta, održala je jedinstvo Izraela i potporu židovske dijaspore. No novi mirovni procesi, mir s Palestincima, vraćanje okupiranih dijelova, prijeti i narušavanju jedinstva u Izraelu. Kao primjer možemo navesti nedavno ubojstvo Yitzaka Rabina. Između ortodoksnih Židova koji su, iako u manjini, veoma utjecajni u Izraelu i ostale židovske populacije postoje razlike u gledanjima na socijalna, politička i kulturna pitanja, zbog čega nastaju i rasprave i neslaganja među njima.

Židovi u Izraelu su aškenaškog i sefardskog porijekla pa tako i svaka skupina ima svoje rabine. Prvi doseljenici su ponajviše došli iz istočne Europe i osnovali prve poljoprivredne zadruge (kibuce, kibbutzim i mošavime, moshavim) koji su se održali i do danas. Prva aliya 1880-1890. osniva 20 poljoprivrednih naselja uz pomoć baruna Rothshilda iz Francuske. Drugi val imigracije od 1904. do 1914. dovodi 40.000 Židova.

U Palestini je 1910. osnovana prva kooperativna farma (Labor cionisti) u Deganiji (Deganya) koja je bila model za kasnije osnivanje kibuca (kibuc znači

grupa na hebrejskom). Danas ima 269 kibuca s oko 126.000 članova i čine samo 2,5% stanovništva, a ipak pridonose 45% poljoprivrednih i 9% industrijskih proizvoda. U pokretu kibuca, koji se žele održati i adaptirati, danas je vodeći kibuc Hatzerim, osnovan u jednonoćnoj akciji, u vrijeme sukoba s Britancima i Arapima (vidjeti poglavlje 25), zajedno s još 10 negevskih kibuca. Polovina današnjih članova kibuca porijeklom je iz južnoameričkih omladinskih cionističkih pokreta koji zadnjih desetljeća dolaze i nadomještaju odlazak djece iz kibuca.

Kasnije pristigli aškenaški Židovi, nakon dolaska fašizma na vlast u Europi, naselili su se uglavnom u gradovima. Kada je osnovana država Izrael, 1948, imigracija se ubrzano nastavlja, dolazi velik broj Židova koji su preživjeli holokaust u Europi.

Kao posljedica izraelsko-arapskih ratova useljuju se Židovi iz zemalja sjeverne Afrike, sefardi, koji imaju drugo obrazovanje, veće obitelji i drugačije običaje što se odrazilo i na ekonomski i politički život zemlje. Udio sefardskih Židova u Izraelu se polako povećava: 44% 1961; 50% 1971. i 52% 1988. godine.

Od osamdesetih godina veliko je useljavanje Židova iz istočne Europe (vidjeti poglavlje 20 i 21) što također utječe na život u Izraelu. Godine 1994. bilo je 30% svih doseljenika koji su došli nakon stvaranja države Izrael porijeklom iz SSSR-a. Oni su dobro organizirani, imaju svoju političku partiju, časopise, novine, radio i televiziju na ruskom jeziku. Osnovna prepreka bržoj integraciji u izraelsko društvo je nepoznavanje hebrejskog jezika. Tako je anketa pokazala (Majid Al-Haj, 1997) da 26,2% čita, 24,3% piše, 39,5% govori i 46,2% razumije razgovor na hebrejskom jeziku.

U Izrael se uselilo i oko 37.000 etiopskih Židova (1983-1992) i danas ih ima oko 58.000. Oni također imaju poteškoća u adaptaciji na nov način života i učenju hebrejskog jezika.

U Izraelu se nalazi i izvjestan broj „stranih radnika”, ili onih koji traže posao, a dio njih ilegalno radi.

Emigracija iz Izraela (yeridah) je mnogo manja nego imigracija (aliyah) i u prosjeku je oko 3 do 5 osoba na 1.000 stanovnika Izraela (Della Pergola, 1996). Ona je znatnija u Židova porijeklom iz Amerike ili Zapadne Europe, nego u onih iz drugih zemalja i onih koji su rođeni u Izraelu (sabra). Radi se zapravo većinom o povratku Židova, koji su bili „potencijalni imigranti” u Izraelu.

Emigracija ovisi o socioekonomskim prilikama u Izraelu, o pomoći koju primaju u početku procesa „apsorpcije” (klita) te o prilikama u zemlji u koju odlaze.

Analiza je pokazala (Della Pergola, 1996) da se vratilo (u zemlju emigracije) u roku od tri godine od svog dolaska u Izrael između 29-34% Židova Sjeverne Amerike (ovisno o razdoblju, npr. najviše onih koji su došli između 1986-1987). Odlazak zapadnoeuropskih Židova je također bio znatan (29-38%) kao i latinskoameričkih (17-25%). Mnogo manje odlaze (odnosno vraćaju se) Židovi iz Istočne Europe te Azije i Afrike. Iz Izraela se useljavaju Židovi u neke zemlje, npr. u Nizozemsku i onda kada se ne radi o povratnoj migraciji.

Dvije velike zajednice, etiopskih i ruskih Židova, koje još nisu potpuno integrirane u izraelsko društvo, utjecajne su i na političkoj sceni i znatno su pridonijele promjenama na posljednjim izborima (1996) u Izraelu.

Iskustva s procesom njihova uključanja u izraelsko društvo možda utječu i na promjenu izraelske politike.

Hoće li se i u budućće moći govoriti o jedinstvenom „izraelskom identitetu” koji je nastao politikom „melting pota” ili će biti zamijenjen novom politikom

(ipak još uvijek integracijskom) multikulturalnog društva pod nazivom "vrt mnogih cvjetova", pokazat će budućnost.

Židovi u Rusiji i drugim bivšim republikama SSSR-a smatrali su se Židovima zbog svoga nacionalnog porijekla i osjećaja, a ne zbog religije i organiziranja u židovske zajednice. Takav je razvoj nametnut državnim i društvenim stavovima. Uvođenje internih putovnica i službena registracija po nacionalnosti spriječila je potpunu asimilaciju Židova.

Antisemitizam¹ u komunističkoj Rusiji bio je reguliran kroz državu i njezine institucije, suzbijajući sve aspekte židovskoga nacionalnog, vjerskog i kulturnog života. Pod geslom borbe protiv cionizma uspješno se uvodio u svijest građana "politički antisemitizam". Za vrijeme Gorbačovljeve "perestrojke" ukida se politički antisemitizam i počinju se organizirati židovske zajednice. No, porastom nacionalizma, antisemitizam je oslobođen partijske kontrole i postaje tako dijelom ideologije mnogih pokreta i političkih partija. Žirinovski, lider Liberalne demokratske partije Rusije (LDPR) i sam je porijeklom Židov, ali otvoreno pokazuje svoj antisemitizam, a Genadij Zjuganov (Komunistička partija) ne napada otvoreno ali katkada daje neprijateljske komentare o Židovima. Pojavljuju se demonstracije, antisemitski govori u parlamentu, antisemitske periodike slobodno cirkuliraju, kao i knjige, pamfleti, TV i radio emisije.

Godine 1996. organizirano je istraživanje u Rusiji (American Jewish Committee i ROMIR, Public opinion and market research u Moskvi). Istraživanje je pokazalo da ruski građani imaju negativnu sliku o svojoj situaciji, ali ne i o Židovima. Nezadovoljstvo građana je uglavnom okrenuto prema „kriminalnim elementima“, birokraciji, političarima, stranim „biznismenima“ itd. Samo je 14% anketiranih smatralo da Židovi „imaju previše utjecaja“, što pokazuje (uz druge odgovore na pitanja) da je u ovom trenutku antisemitizam razmjerno malen. Hoće li tako ostati nije sigurno, jer je velik broj odgovorio da „ne zna želi li Židova za susjeda“ ili da ne zna „o utjecaju Židova na rusko društvo“. Ni oni koji podupiru Žirinovskog ili Zjuganovljevu komunističku partiju ne pokazuju otvoreni antisemitizam.

Istraživanja 1996. su također pokazala da ruski građani nemaju gotovo nikakvih znanja i podataka o holokaustu, iako „podupiru“ potrebu uspomene na njega.

Uzavrela ekonomska i politička scena u Rusiji pospješuje emigraciju Židova u Izrael, SAD i Njemačku. Od 1989. židovska se populacija prepolovila.

Budućnost onih koji su ostali ovisi i o demografskim prilikama. Ostalo je u Rusiji oko 409.000 Židova, ali to su oni koji su manje zdravi, mnogi od njih više nemaju djecu u Rusiji, a petina žena iznad 65 godina koje su ostale u Rusiji nikada nije imala djecu.

¹ Staljin je bio zainteresiran za etnička pitanja i izvršio je mnoge promjene i preseljenja za svoje vladavine, primjerice kontrolu regije Nagorno Karabah, preseljenje krimskih Tatara i Grka u srednju Aziju, preseljenje Nijemaca s Volge itd. Godine 1928. ukazom tadašnjeg šefa države Kalinjinina započelo je naseljavanje Židova na područje 9.000 km jugoistočno od Moskve. Tako je stvoreno „Židovsko autonomno područje“ Ruske federacije, s nacionalnom, jezičnom i kulturnom autonomijom, ali je židovska religijska tradicija bila „tabu“. Tamo se naselilo oko 40.000 židova u malo naselje Tichonjka.

No gotovo cijela vodeća garnitura autonomije bila je žrtvom "čistke" između 1936. i 1939. Broj židovskih iseljenika 1940, vjerojatno je bio samo 13.000.

Gotovo sve aškenaške zajednice u Rusiji imaju nizak fertilitet, visoku smrtnost, veliki broj mješovitih brakova i nadalje znatnu emigraciju. „Židovsko tržište” za ženidbu je sve manje. Godine 1988. 58% djece rođene od židovskih majki nije imalo oca Židova, a 1993. takvih je bilo 68%. Odnos između broja rođenih i broja umrlih sve je nepovoljniji (prirodni priraštaj).

Židovi u Rusiji i SSSR-u najmanje su tri puta mijenjali svoj identitet u ovom stoljeću (Gitelman, 1994):

Prva promjena bila je od tradicionalno religioznih Židova, i zatim Židova cionističke orijentacije iz predrevolucionarnog razdoblja u rusku kulturu i identitet. Samo je mali broj Židova pripadao sekularnom socijalističkom *jidiš* identitetu.

Druge se promjene dogodila kada su holokaust i staljinizam razorili iluzije Židova o prihvaćenosti i uspješnoj asimilaciji. Sovjetski Židovi veoma su akulturirani, ali nisu asimilirani, oni su osiromašeni u svojoj židovskoj kulturi, ali nisu primljeni u „sovjetsko društvo”. Za većinu aškenaskih Židova u bivšem SSSR-u židovski identitet formirao se na četiri osnove: identitetu koji im je postavila država (1932. su uvedene interne putovnice u kojima se trebala očitovati etnička pripadnost), na antisemitizmu, holokaustu i postojanju Izraela.¹

Nakon „perestrojke” došlo je vrijeme da Židovi redefiniraju svoj identitet. Uz masovnu migraciju u Izrael, došla je i prilika za obnovu židovskog života i kulture. Danas, prvi put nakon revolucije 1917, Židovi su slobodni da ponovno organiziraju svoje zajednice i identitet.

Hoće li će se obnoviti židovski identitet u zemljama bivšeg SSSR-a ili će prevladati emigracija, ovisi o mnogim čimbenicima, među ostalima i o tome kako će se razvijati demokratski procesi i ekonomski oporavak. Samo one židovske organizacije koje mogu naći financiranje u Rusiji ili izvan nje mogu preživjeti, što znači da je život zajednica ovisan o onima koji ih financiraju. Najvažnije su organizacije JOINT (New York) i Židovska agencija (Jewish Agency, Jeruzalem). Židovska agencija smatra židovske zajednice u Rusiji izvorom nove migracije u Izrael te su njihovi su programi vezani uz učenje hebrejskog, poznavanje života (kulture i zakona) u Izraelu i priprema za zapošljavanje. JOINT ima sasvim drukčiji pristup, oni smatraju da je neophodno razvijati zajednice u Rusiji, stimulirati židovske nacionalne institucije i razvijati rusku židovsku kulturu (Jidiš).

Organizacija VAD (1992) ujedinila je oko 90 regionalnih židovskih organizacija. 72% njihovih članova ima za cilj vratiti židovsku tradiciju, religiju, kulturu i židovski komunalni život u Rusiji. Prema novijim podacima danas ima 350 židovskih organizacija, ali imaju samo dva svoja rabina, ostali rabini dolaze povremeno iz drugih zemalja (JPR News, 1996).

Na konferenciji 29. lipnja 1996. u Petersburgu glavna tema je bila: Židovi u bivšem Sovjetskom savezu: jučer, danas, sutra. Predsjednik organizacije Vaad, Michail Chlenov, smatra da se danas odvijaju dva usporedna procesa: velika emigracija koja je zahvatila oko milijun Židova koji su otišli u Izrael i zapadne zemlje i stvaranje židovskih organizacija u zemlji.

Osnivanje države Izrael dovelo je do anticionističke djelatnosti Kremlja, čak je nastao i tzv. „anti-pesah” pokret. Godine 1949. zatvorene su škole na jidišu, zatvoreno je židovsko kazalište, 40.000 židovskih knjiga spaljeno je na ulicama. Uhićenje liječnika iz Kremlja 1953. odrazilo se i na položaj Židova u Birobidžanu. Sada u „židovskoj autonomiji” živi 10.600 židova (od toga 8.400 u Birobidžanu) i čine 4% stanovništva.

Kada je izgledalo da će svi Židovi otići, 1992, počinju se stvarati prve židovske zajednice, iako još nije bilo jasno kako one trebaju izgledati. Teška ekonomska kriza, prijetnja hladnoćom i glađu, dala je odgovor. Zajednice su organizirale socijalnu pomoć za članove i prihvat izbjeglica iz dijelova zemlje zahvaćenih ratom, nemirima i etničkim konfliktima. Trebalo se pobrinuti i za specifične potrebe Židova u Buhari, planinskih (Tat) Židova, te Židova u Gruziji koji su bili tradicionalniji. Kasnije, kada su se prilike poboljšale, moglo se misliti i na židovsko obrazovanje, religiozni život i druge „normalne” oblike židovskih zajednica.

Problem je bio i u tome što je cijela pomoć međunarodnih Židovskih organizacija bila usmjerena na organiziranje emigracije i pomoć onima koji odlaze. Stvorili su se i novi odnosi s vladom u Rusiji koja je tek 1996. donijela Zakon o nacionalnoj kulturnoj autonomiji i pravima manjina. Osim toga, u Rusiji se sada Židovi susreću s novim oblicima antisemitizma. Antisemitizam postoji, ali je prestao biti glavni čimbenik koji je u Rusiji stvarao židovski identitet.

Židovi su u Rusiji pred izazovom stvaranja svog (novog) identiteta. Za njih nije prihvatljiv tip identiteta kakav je u Izraelu („nacionalni tip”), nije im odgovarajući ni tzv. „komunalni tip” iz zapadnih zemalja. Ruski Židovi ne mogu (kao npr. američki) kazati: ja sam Rus i ja sam Židov. Njihov dosadašnji identitet nestao je s nestankom SSSR-a. Sada je biti Židov slobodan izbor, a ne nešto što je diktirano od države, a također mogu izabrati i kakvi Židovi žele biti.

Sovjetski Židovi su izgubili svoj judaizam, svoj jidiš jezik, kulturu, običaje, religioznu praksu, svoju umjetnost i muziku. Ako je nešto od židovstva i ostalo, bez institucija i organizacija nije moglo biti preneseno na nove generacije.

Prvobitno spontani nastanak židovskih organizacija danas se diferencira u dva smjera: religiozne zajednice (koje se drže odvojeno) i židovske nacionalne organizacije. Takav razvoj odgovara općem razvoju društva u post-sovjetskom vremenu.

Razvoj židovskih zajednica u drugim novim državama nastalim nakon raspada SSSR-a ima također svoj specifičan tok, ovisan o položaju Židova i prilikama u zemlji.

Tako u *Ukrajini* (gdje je najveći broj Židova bio 2 milijuna krajem 19. stoljeća) danas Židovi čine treću po veličini zajednicu u Europi (iza Rusije i Francuske). U prvom cenzusu nakon II. svjetskog rata, 1959. godine, bilo je Židova u Ukrajini 840.000 (1,5 mil 1940); 1989. bilo ih je 490.000, a danas ima oko 320.000 Židova i članova njihovih obitelji (ukupno oko 450.000), te su peta po veličini zajednica u svijetu.

Tijekom 20 godina računa se da je u Izrael otišlo oko 180.000 ukrajinskih Židova, a u SAD oko 120.000. Emigracija u Izrael se nastavlja te je 22.000 Židova otišlo u 1994. i isto toliko u 1995. godini. Uzroci sadašnjeg odlaska su teški socijalni i ekonomski problemi, spajanje obitelji i antisemitizam. Iz Ukrajine je u posljednjih šest do sedam godina otišlo oko 450.000 do 500.000 osoba, a među njima 300.000 Židova.

Nakon 1987. godine počele su se ponovno organizirati židovske zajednice i danas ih ima oko 250, od kojih su 70 religiozne. Postoje židovske „umbrella” (krovne) organizacije: Unija religioznih zajednica Ukrajine, Udruženje židovskih organizacija i komuna i Židovski „Concil” Ukrajine.

Zbog teške situacije u Ukrajini djeluje preko 30 humanitarnih organizacija s programima pomoći za stare, nemoćne, bolesne i obitelji s jednim roditeljem. Otvorene su „kuhinje” u gradovima Ukrajine, nabavlja se hrana, lijekovi i odjeća za siromašne. Osim socijalne pomoći nastoji se obnoviti i židovski život i kultura te je otvoreno 16 židovskih škola, npr. u Odesi, Kijevu i Harkovu, a ima i 7 nedjeljnih škola. U školama ima oko 4.000 učenika. Problemi škola su u tome što prema zakonu škole nisu religiozne, a religiozne organizacije ne mogu otvoriti opće škole.

Vlada je vratila tisuće konfisciranih zgrada (nakon revolucije ili nakon II. svjetskog rata) religioznim organizacijama, ali nisu vraćene one koje su bile u vlasništvu zajednica ili u privatnom vlasništvu.

Godine 1989. bilo je u Ukrajini 12 sinagoga, a 1996. ima već preko 70 religioznih organizacija; 1989. bio je jedan rabin, a danas ih ima 19, u svakom većem gradu. Osigurava se košer meso i hrana.

U Bjelorusiji je antisemitizam u prošlosti bio razmjerno manji nego u susjednim državama Rusiji i Ukrajini, iako je 1897. bilo 13,6% Židova u ukupnoj populaciji (prva židovska zajednica organizirana je u Pinsku 1506. godine). Židovi su bili sakupljači poreza od seljaka i zbog toga izloženi njihovom antisemitizmu. U vrijeme potpadanja pod vlast carističke Rusije i kasnije SSSR-a, Židovi imaju istu sudbinu kao i ostali Židovi u tim zemljama. Danas ih ima oko 90.000 (prema: Antisemitism World report, 1996), najviše njih živi u Minsku. Iz Bjelorusije je između 1989. i 1995. otišlo oko 60.000 Židova, najviše u Izrael.

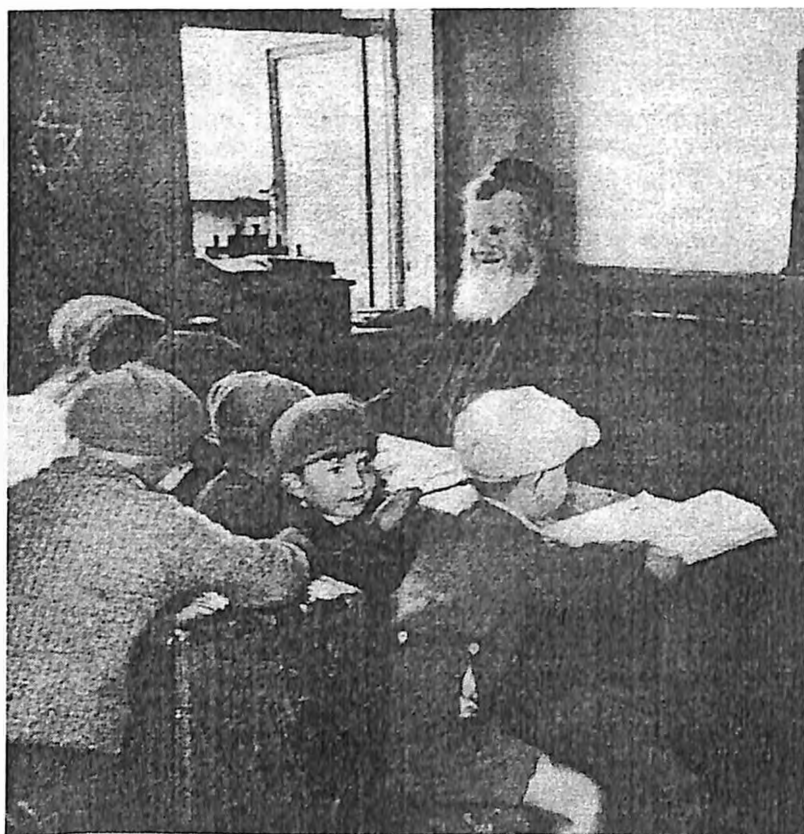
U Moldaviji, danas ima oko 40.000 Židova, najviše u Kišnjevu. U Kišnjevu su poznati pogromi iz 1903. i masakri u II. svjetskog ratu (bila je pod rumunjskom i njemačkom kontrolom). Kao i u drugim novostvorenim državama, najveći antisemitizam pokazuju ruski (sada manjinski) stanovnici (npr. u transdnjeparskom području koje se odvojilo 1990). Migracije Židova iz Moldavije su znatne, od 1989. broj Židova se prepolovio.

Nakon dobivanja samostalnosti 1991, u *Estoniji* je bilo oko 4.000 Židova, danas ih ima oko 3.000, najviše u Talinu. U holokaustu je ubijeno 936 Židova uz sudjelovanje domaćih profašističkih grupa („Omakaitse”). Godine 1994. je premijer Mart Laar javno izjavio žaljenje „zbog crvenog i smeđeg terorizma”. Estonija je deportirala Petra Rozhoka zbog antisemitizma (pristaša Žirinovskog), a izdavači „Protokola Cionskih mudraca” su kažnjeni prema zakonu koji zabranjuje „izazivanje nacionalne, rasne, vjerske ili političke mržnje, nasilje i diskriminaciju”. Iako su se izdavači branili da je knjiga „dokument od historijskog značenja” i da im je jedina namjera bila „komercijalna”, viši je sud odredio da se sve kopije knjige unište (Antisemitism, World Report, 1996).

U Litvi je sudbina Židova ovisila o političkim prilikama: u 18. stoljeću je u Vilniusu bio centar judaizma; 1881. su bili izloženi pogromima carističke Rusije; u vrijeme njene nezavisnosti također ima antisemitizma. Kada je litvanska armija 1939. oslobodila Vilnius od Poljske, nastaju pogromi. Sovjetske trupe su je okupirale 1940, a nacistička Njemačka 1941. Ubijeno je 200.000 Židova u holokaustu (uz pomoć domaćih nacista). Godine 1990. proglašena je nezavisnost. Donesena je deklaracija koja osuđuje holokaust, a 1992. Zakon o odgovornosti

za genocid Židova. (Antisemitism, World Report, 1996). Predsjednik Algirdas Brazauskas je u govoru u Izraelskom Knesetu (1996) zatražio da Židovi oprostite „crnu mrlju na litvanskoj povijesti”. Danas ima oko 6.000 Židova koji žive pretežno u Vilniusu, od 1989. se židovska populacija prepolovila.

U Latviji je početkom 20. stoljeća živjelo oko 200.000 Židova, ali je veliki broj emigrirao. Kada je 1918. zemlja postala nezavisna, Židovi su dobili velika manjinska prava. U vrijeme pronacističkog režima, a osobito u vrijeme okupacije ubijeno je 80.000 Židova uz pomoć specijalnih latvijskih jedinica. U vrijeme ponovne okupacije od SSSR-a Židovi su bili izloženi anticionističkim mjerama. Godine 1991. Latvija je postala je samostalna država. Danas ima oko 15.000 Židova, najviše u Rigi. Od 1989. emigracija je znatna i otišla je polovina židovske populacije.

Židovska škola 1938. u Slonimu
Jewish school in Slonim 1938

19. Nastanak židovske zajednice u Americi

Ovdje ćemo samo ukratko prikazati nastanak židovske zajednice u Americi imigracijom Židova iz Europe.

Najveći broj istočnoeuropskih Židova otišao je preko Atlantika (svaki treći Židov). Između 1881. i 1914. otišlo je iz istočne Europe oko 2,750.000 Židova. Tijekom posljednja dva desetljeća 19. stoljeća pristiglo je u Ameriku 600.000 Židova, a pogromi 1905. doveli su novih 500.000. Godine 1929. bilo je u Americi 71% Židova porijeklom iz Rusije, 7% iz Rumunjske te velik dio iz Galicije. Oko 100.000 otišlo je u Kanadu i oko 40.000 u Južnu Afriku.

Migracije Židova iz Europe nastavljaju se tridesetih godina dolaskom nacizma na vlast u Njemačkoj.

Migracije Židova iz Europe 1880 - 1939.
Emigration of Jews outside Europe (1880-1939)

Zemlja (Country)	1881-1900.	1901-1914.	1915-1930.	1931-1939.
SAD USA	675.000	1,375.000	415.000	110.000
Kanada Canada	10.000	95.000	50.000	15.000
Juž. Afrika South Africa	23.000	20.000	50.000	15.000
Palestina Palestine	30.000	40.000	115.000	250.000
Lat. Amerika Latin America	27.000	100.000	145.000	85.000

Izvor: The Penguin Atlas of Diaspora (1995).

73% židovskih emigranata iz Europe otišlo je u Sjevernu Ameriku, 12% u Palestinu, 10% u Latinsku Ameriku i 5% u ostale dijelove svijeta.

Prema istom izvoru podataka u SAD-u je broj Židova od 1790. do 1990. bio sljedeći:

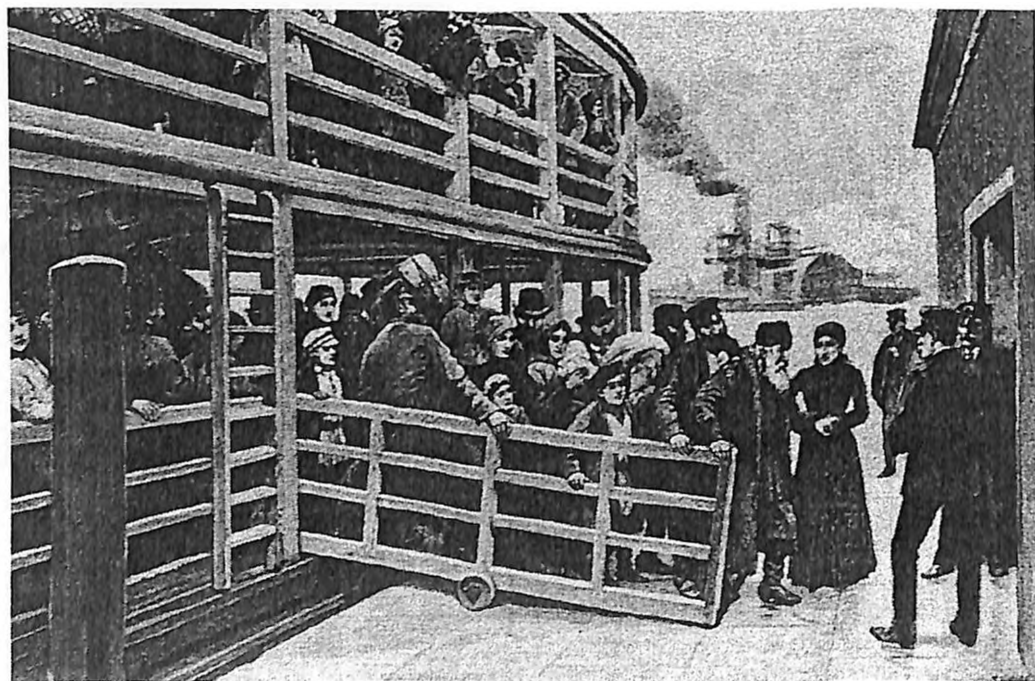
1790.	1800.	1840.	1848.	1860.	1878.	1907.	1927.	1955.	1980.	1990.
1.500	2.000	15.000	50.000	100.000	230.000	1,177.000	4,230.000	4,957.000	5.690.000	6,200.000

Danas je preko 80% američkih Židova tamo i rođeno, a oko polovina njih je već treća ili četvrta generacija „Amerikanaca”. To također znači (Goldstein, 1992) da demografska, socio-kulturna i religiozna budućnost židovske zajednice ovisi o tome kako će se njeni članovi integrirati u američko društvo i kako će iskoristiti slobodu stvaranja svog identiteta.

Židovi su Americi imaju vrlo nizak fertilitet, kasno se žene, veliki broj njih nikada ne stupa u brak, a ima mnogo mješovitih brakova i rastava brakova.

Židovi su pretežno visoko obrazovana i urbana populacija s velikom mobilnošću. Pokazalo se da tri četvrtine svih odraslih Židova ne živi u mjestu svog rođenja, a trećina se preselila u posljednjih nekoliko godina. U prvo su vrijeme Židovi u SAD bili koncentrirani u sjevernoistočnom području (1930 - 68%), ali su se postupno raširili po cijeloj zemlji.

Još je uvijek karakteristična koncentracija Židova u „metropolitanskim” područjima, tj. velikim urbanim centrima, ali se u posljednje vrijeme stvaraju manje zajednice u okolini velikih gradova (predgrađa). To utječe i na promjenu ponašanja, slabljenje veza među zajednicama, procese asimilacije i broj mješovitih brakova.

Dolazak ruskih Židova u Ameriku
Arrival of russian Jews in America

20. Položaj Židova u komunističkim zemljama istočne Europe

Događaji na istoku Europe i stvaranje komunističke države SSSR-a određivali su daljnju sudbinu Židova, njihov položaj i identitet.

Židovi su ostali u zemlji koja je prolazila kroz revolucionarne promjene. Mnogi revolucionari su bili Židovi (Trocki, Zinovjev, Kamenjev, Sverdlov, Sokolnikov i drugi). Odnos Trockog prema cionizmu bio je negativan, on je na suđenju 1905. izjavio: „Ja sam revolucionar, nisam Židov“. No ubrzo su sve političke i religiozne organizacije, osobito ješive, bile raspršene.

Godine 1948. Staljin je „osigurao“ da SSSR bude prva zemlja koja je priznala državu Izrael i dozvolio je da 50.000 Židova pozdravi Goldu Meir kao prvog izraelskog ambasadora u SSSR-u (MacDonald, 1996) da bi već 20. studenog 1948. likvidirao Židovski Antifašistički Komitet. Neki autori pretpostavljaju da je odluka o priznanju Izraela bila zbog vjerovanja da će ta država biti socijalistička i da će smanjiti utjecaj Engleske na Srednjem istoku.

Nakon pobjede nad Trockim Staljin je zatvorio posljednje preostale židovske organizacije te židovsku sekciju Komunističke partije. Židovi su „očišćeni“ iz državnih i partijskih institucija (između 1934. i 1938. a osobito 1939). Kada je Staljin sklopio sporazum s Njemačkom o nenapadanju (Molotov - Ribbentrop, 1939), Židovi su izbačeni iz Komesarijata za vanjske poslove, strane trgovine, mornarice, agencije TASS, administracije u lukama, aerodromima i željeznicama te iz glavnih sovjetskih publikacija.

U isto vrijeme dok se to događalo u SSSR-u, u zapadnoj Europi je vladao histeričan strah od „židovskog boljševizma“ što je dovelo do ograničenja ulaska Židova s istoka.

Židove koji su preživjeli holokaust u Ukrajini, Bjelorusiji i baltičkim državama vlasti su smatrale „njemačkim špijunima“.

Nakon otvaranja arhiva Centralnog Komiteta, postali su pristupačni dokumenti iz kojih se vidi da se još 1942. „čistilo“ Židove iz Boljšog teatra, moskovskog i lenjingradskog konzervatorija i drugih kulturnih institucija. Pronađena je duga lista s imenima židovskih kulturnih radnika koje je trebalo zamijeniti osobama „ruske nacionalnosti“ (MacDonald, 1996).

Počele su optužbe o „agentima američkih imperijalista“, „kozmpolitima“, „antipatriotskim elementima“ itd. Kasnije su napadani pisci s „jidiš“ temama ili oni koji su pisali o holokaustu ili o židovskoj prošlosti.

Te su aktivnosti bilo dobro prikrivene, osobito prema inozemnoj javnosti, te su čak neki Židovi dobili „Staljinovu nagradu“ uz veliku medijsku propagandu, kako bi se sakrile ostale aktivnosti.

Staljin je „rješavao“ etnička pitanja mnogobrojnim preseljenjima za svoje vladavine. Bile su masivne deportacije iz Letonije 1948; godine 1949. su napadani „baltički kulaci“; preseljeni su (često u „Gulage“) Balkari, Čečeni, Kalmiki, Karači, Kurdi, Nijemci s Volge, Tataari s Krima, Grci s Kavkaza i

mnogi drugi, a njihove su zemlje podijeljene "zaslužnima". Ukupno je oko 3.500.000 pripadnika etničkih manjina „preseljeno” 40-tih godina. Tako se preselilo i 40.000 Židova na kinesku granicu i osnovalo „Židovsko autonomno područje”. U tom su području Židovi bili izloženi istim mjerama pritiska kao i u ostaloj zemlji. Postupno su ukidane „povlastice” i smanjivao se broj Židova (vidjeti poglavlje 18).

Većina Židova u SSSR-u bili su aškenazi, ali u nekim republikama, kao u Gruziji židovske su se zajednice naselile već u antičko doba. U području Kavkaza (Azerbejdžan) nalaze se tzv. „planinski Židovi”. U centralnoj Aziji (Samarkand, Dušanbe, Buhara, Taškent) Židovi govore jezikom „tadik” koji ima perzijskih elemenata.

U vrijeme II. svjetskog rata Židovi u SSSR-u bili su žrtve holokausta kao i u gotovo cijeloj Europi. Napadom Njemačke na SSSR u II. svjetskom ratu i brzim prodorom zauzeta su područja koja su imala najveću koncentraciju Židova (oko Odese i Kijeva, blizu 2 milijuna). Još je otprilike 1.500.000 Židova dospjelo pod Njemačku s područja koje je prije zaposjeo SSSR (npr. Baltičke zemlje). Spasili su se samo oni koji su na vrijeme otišli u unutrašnjost SSSR-a, među njima i dio poljskih Židova. Smatra se da je u SSSR-u, u granicama iz 1939. godine zajedno s baltičkim državama, stradalo oko 2.300.000 Židova u holokaustu.

U SSSR-u i cijelom istočnom komunističkom bloku u poslijeratnom razdoblju počinje širenje antisemitizma. Iako je SSSR podržao osnivanje Izraela već 1948. počinje kampanja protiv židovskih „kozmpopolita” i „buržuja”. Ubijen je Solomon Mikhoels, vođa sovjetskih Židova (inscenirana je automobilska nesreća u Minsku) ali je Staljin organizirao državni pogreb za tog „vrlo popularnog glumca”. Mnogi su drugi uhićeni, poslani u „gulage” ili pogubljeni. Godine 1952. iskonstruirana je „doktorska zavjera” u kojoj su istaknute židovske liječnike optužili da su htjeli otrovati rhovne sovjetske rukovodioce po instrukcijama američkih židovskih organizacija. Prema nekima, Staljin se spremio deportirati sve Židove u Sibir, ali ga je u tome spriječila smrt 1953. godine.

I u drugim zemljama komunističkog bloka nakon II. svjetskog rata počinje proganjanje Židova.

U Istočnu Njemačku, DDR, nakon II. svjetskog rata vratili su se neki od preživjelih Židova, pretežno komunisti. Staljinističke anticionističke čistke su i njih zahvatile, tako da odlaze 1953. godine. Ostao je vrlo mali broj, svega oko 350, koji sve do dolaska Židova iz SSSR-a (nakon 1989) nisu imali organizirani vjerski i komunalni život.

U Čehoslovačkoj, u kojoj je 1950. ostalo oko 20.000 Židova, iskonstruirano je suđenje glavnom sekretaru češke komunističke partije Rudolfu Slanskom i drugim židovskim vođama pod optužbom da su surađivali sa zapadnim imperijalistima, cionistima, titoistima i trockistima. Optužbe su se ponovile i 1968, kada je ugušeno „Praško proljeće” Aleksandra Dubčeka.

I u Mađarskoj su bili progoni neposredno nakon rata, a tome je doprinio i Mátyás Rákosi, generalni sekretar mađarske Komunističke partije (Židov, kao i mnogi njegovi suradnici) koji je provodio „sovjeticizaciju” Mađarske. Protesti 1956. protiv sovjetske uprave ipak nisu pojačali antisemitizam, jer su i mnogi Židovi bili u tom pokretu.

Osobito u Poljskoj, u kojoj je prije rata bila najveća židovska zajednica u Europi i u kojoj je bila kolijevka mnogih pokreta kao što je cionizam, „bundizam” i vjerskih pokreta (hasidi), počeo je već 30-ih godina pojačan antisemitizam, učestali su ekonomski bojkoti, diskriminacija, napadi katoličke crkve i optužbe da su Židovi

„agenti sovjetskih komunista”. Te su se optužbe ponovile i nakon rata, kada su Židove koji su se spasili u SSSR-u, nakon povratka u Poljsku optuživali da su suradnici sovjetskih osvajača. Kada su komunisti došli na vlast 1948, u vladi je bilo mnogo Židova, što je povećalo antisemitizam. Čak je bilo nekoliko pogroma, npr. u Kielcu gdje je ubijen 41 Židov i 75 ranjeno. Oko 100.000 preživjelih poljskih Židova napustilo je Poljsku 1947, a oko 50.000 između 1948. i 1950. Bilo je još kriza: npr. 1956, a 1968. velika anticionistička kampanja dovela je do odlaska tri četvrtine preostalih Židova. I nakon pada komunizma 1989. pojavljuje se slogan „judeo-komunizam”, a Poljska želi postati „čista poljska i katolička nacija”. Rasprave oko Auschwitzta i samostana karmelićanki u njemu potaknule su novi val antisemitizma, a u predizbornoj kampanji Lecha Walese protiv Tadeusza Mazowieckog upotrebljavane su optužbe da je Mazowiecki „kripto-Židov” i da je kontroliran od Židova, te da je vrijeme da dodu na vlast „pravi Poljaci” kao Waleša. Čak je biskup Orszulik prilikom izbora 1990. potvrdio da Mazowiecki nije Židov nego Poljak čije se porijeklo može pratiti do 15. stoljeća (Brumberg, 1994).

Poljaci se ne mogu okriviti za izravno sudjelovanje u holokaustu, već im se predbacuje indiferentnost i pasivnost prema holokaustu i ustanku u Varšavskom getu. Mora se dodati da je od 1943. postojala „Żegota” (organizacija za pomoć Židovima) no tada je već većina Židova bila ubijena. Tako je Poljska danas praktično bez Židova, a antisemitizam je i nadalje ukorijenjen u društvu, uključujući i inteligenciju. Poljska je klasičan primjer „antisemitizma bez Židova”.

Interesantna je činjenica da su Židovi u Rumunjskoj pod diktatorskim režimom Ceausescua imali veliku autonomiju i mogućnost emigriranja. Moses Rosen bio je od 1948. do 1994. predsjednik židovske zajednice i vrhovni rabin. Rosen je bio suradnik vlade i uspio je ono što Židovima ni u jednoj drugoj komunističkoj zemlji nije uspjelo: osnovati židovske vjerske škole, dovesti pomoć JOINT-a, omogućiti emigriranje velikog broja Židova (1992. bilo je službeno samo 9.100 Židova, a neslužbeno 13.800). Rosen je bio vrlo angažiran nakon snaženja antisemitizma posljednjih godina. Novi lider zajednice Nicolae Cajal uveo je mnoge novine kao razdvajanje dužnosti predsjednika zajednice i rabina, uveo je izbore za organe židovskih zajednica i u svojim nastupima nastojao umanjiti antisemitizam, odvajajući najradikalnije antisemitske stranke od ostalog pučanstva (Saphir, 1994).

U Mađarskoj su se Židovi, međutim, protivili proglašavanju svoje zajednice etničkom manjinom, što je omogućavao novi zakon o pravima nacionalnih i etničkih manjina (1993). Iako bi tim zakonom dobili potporu svojim institucijama, čak i tzv. pozitivnu diskriminaciju i bili zaštićeni od napada, oni smatraju da bi to unekoliko ugrozilo njihovu stvarnu autonomiju (koju su imali kao vjerska zajednica još od vremena Austro-Ugarske). Već je 1984. skupina židovskih intelektualaca napisala otvoreno pismo „Shalom” kojim protestira protiv položaja Židova kao vjerske manjine, smatrajući da su oni sastavni dio mađarskog društva, a ne asimilirani, te da šira zajednica treba prihvatiti židovski udio u mađarskoj povijesti i kulturi. Deklarirali su svoju lojalnost mađarskom narodu ali ne i tadašnjoj vladi i politici. Zanimljivo je da su „desne” antisemitske partije veoma zainteresirane da se Židovi proglase etničkom manjinom, jer bi se time deklarirali kao „stranci” i ne bi mogli djelotvorno sudjelovati u pitanjima koja se tiču mađarske većine.

Ove, dosad razmjerno malo poznate činjenice o položaju Židova „iza željezne zavjese” i nakon pada komunizma, bijahu značajan čimbenik u formiranju identiteta Židova u istočnoj Europi.

Položaj Židova u istočnoj Europi u doba komunizma utjecao je i na odluku većine preživjelih Židova za odlazak iz tih zemalja. Emigracija je započela još u vrijeme komunističkog režima (vidi poglavlje 22), a nakon njegovog pada ubrzano se nastavlja. Razmjere ove emigracije možemo najbolje pokazati sa slijedećim podacima.

Popisi stanovništva pokazali su da je u SSSR-u 1959. bilo 2,267.800 Židova; godine 1970. bilo ih je 2,150.700, a 1979. 1,800.900.

Iako su migracije i odlasci iz SSSR-a bili zabranjeni, ipak je između 1948. i 1986. otišlo oko 290.000 Židova, pretežno u Izrael, a dio u Njemačku. Iz SSSR-a su mogli tada emigrirati samo pripadnici nekih manjina (etničke migracije), među njima i Židovi. Radi se o tzv. „Diaspora-migrantima” (Blaschke, 1992), pripadnicima etničkih manjina koji odlaze u svoje matične zemlje (vidjeti poglavlje 22).

Između 1987. i 1990. otišlo je daljnjih 300.000. Imigracija u Izrael nastavlja se ubrzanom tempom: 1989. 12.900; 1990. 185.000; 1991. 148.000; 1992. 65.000 (Della Pergola, 1992.a,b); 1993. 66.000. Godine 1994. otišlo je više od 46.000, a 1995. oko 60.000 Židova. Godine 1995. otišli su i posljednji Židovi iz Čečenije (330). U zadnje vrijeme pojačava se iseljavanje iz Ukrajine. Etnički sukobi u Gruziji, Tadžikistanu, Abhaziji, Azerbejdžanu i drugdje dovode do masovnih migracija. Mnoge zajednice koje su postojale i dvije tisuće godina, naseljene još u vrijeme stvaranja grčkih kolonija, sada nestaju. Osobito se to zapaža u muslimanskim republikama koje prolaze kroz proces „islamizacije” pod utjecajem Irana i umjerenije Turske. Dolazi i do migracija iz baltičkih zemalja zbog političkih i ekonomskih promjena.

I u nekim drugim komunističkim zemljama gotovo su nestale židovske zajednice, kao primjerice u *Albaniji* gdje su 1991. emigrirali u Izrael (320) i SAD (50) od onih koji nisu stradali u holokaustu (400).

U *Kini* je bilo oko 30.000 Židova 1941, emigrirali su 1949, a iz *Kube*, u kojoj je 1948. živjelo 12.000 Židova, emigrirala je većina 1959. i danas ih tamo ima oko 1.000.

„Ispraznile” su se i neke druge zemlje na istoku Europe sa starim židovskim zajednicama, primjerice u *Grčkoj* u kojoj je od 77.000 Židova (1939) ubijeno 65.000 nakon okupacije od nacističke Njemačke. Protiv holokausta su protestirali grčki intelektualci i vjerski vođe, a mnogi su ih građani sakrivali. Većina preživjelih (11.000) odlazi 1945. Bilo je antisemitizma i anticionizma u *Grčkoj*, ali se smanjio nakon priznavanja Izraela 1990. godine. Danas ima u *Grčkoj* oko 4.800 Židova, najviše u Ateni i Solunu.

Iz *Turske* je između 1948. i 1950. otišlo 37.000 Židova (većinom u Izrael). Danas ih ima oko 23.000, najviše u Istanbulu. U posljednje vrijeme pojavljuje se antisemitizam i napadi i atentati na židovske istaknute građane (npr. prof. Yuda Yürüm u Ankari i trgovac Nesim Malki u Bursi). Godine 1992. bačene su bombe na Neve Shalom sinagogu u Istanbulu (to se dogodilo i 1986). U islamističkim medijima nastavlja se antisemitska i anticionistička propaganda, osobito nakon njihovog uspjeha, na posljednjim izborima.

Tablica 30.

Židovska emigracija iz zemalja bivšeg SSSR-a 1989-1995.			
Jewish emigration from countries of ex-Soviet Union, 1989-1995			
Republike bivšeg SSSR-a Republic of ex-USSR	Godina 1989. Year 1989	Godina 1995. Year 1995	imigranti ("olim") u Izrael 1989-1991. ** "olim" 1989-1995
Rusija (Russia)	834.000	600.000	176.744
Ukrajina (Ukraine)	618.000	446.000	153.016
Bjelorusija (Belarus)	150.000	94.000	49.243
Moldavija (Moldova)	81.000	40.000	37.478
Latvija (Latvia)	30.000	15.000	9.655
Litva (Lithuania)	11.000	6.000	5.059
Estonija (Estonia)	4.500	3.000	899
Gruzija (Georgia)	30.000	13.000	3.271
Uzbekistan (Uzbekistan)	120.000	45.000	57.587
Azerbajdžan (Azerbaijan)	55.000	25.000	22.609
Kazahstan (Kazakhstan)	20.000	15.000	4.116
Tadžikistan (Tajikistan)	12.000	1.500	9.581
Kirgistan (Kyrgystan)	8.000	4.500	2.721
Turkmenstan (Turkmenistan)	2.300	2.000	296
Armenija (Armenia)	1.500	300	1.170
UKUPNO (Total Aliyah from the FSU)	1.977.300	1.310.300	543.544*

Napomena:*Židovska populacija smanjila se prema tablici za 667.000.
Izvor: Jewish Agency Communications Division, Jerusalem, 1995.

21. Židovi u postkomunističkim europskim zemljama (bez bivšeg SSSR-a)

Židovi u Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj i Slovačkoj, Rumunjskoj, Bugarskoj i Jugoslaviji, koji su ostali nakon holokausta, u kojem su strahovito stradali (osim u Bugarskoj)¹ dugo su vremena živjeli pod komunističkom vladavinom koja ne samo da je utjecala na asimilaciju svojim službenim stavovima prema etničnosti i religiji, nego su državne institucije politikom anticionizma u nekim zemljama podržavale antisemitizam.

Stradanje Židova u holokaustu bilo je u svijesti građana prebačeno na nacističke okupatore, nijekajući sudjelovanje vlastitih pronacističkih snaga u njihovu uništenju i zaboravljajući vlastitu pasivnost prema holokaustu. Holokaust je bio dio opće „antifašističke povijesti” u kojoj se više veličalo vlastite zasluge i stradanja nego osuđivalo antisemitizam.

Razmjer stradanja Židova u tim zemljama možemo ilustrirati s nekoliko podataka.

U *Mađarskoj*, gdje je pripojenjem Slovačke, Transilvanije i nekih drugih područja broj Židova između 1938. i 1940. porastao od 400.000 na 750.000, ubijeno ih je oko 600.000. Popis iz 1941. godine registrirao je 700.000 Židova i 100.000 osoba židovskog porijekla. Mađarska je vlada odbila deportirati Židove iako su postojali rasni zakoni nakon što je Mađarska bila povezana s nacističkom Njemačkom. U vrijeme njemačke okupacije, 1944. godine, bilo je oko 700.000 Židova i već u roku od godine dana 500.000 njih bilo je deportirano, pretežno u Auschwitz. Židovi u Budimpešti su bili dijelom pošteđeni u posljednji trenutak diplomatskom intervencijom (Gonda, 1992). Pretpostavlja se da je preživjelo oko 190.000 mađarskih Židova. No oni bježe i nakon rata, primjerice, prilikom sovjetske invazije (1956) i dio njih odlazi u Švedsku. Danas ih u Mađarskoj ima oko 80.000 i predstavljaju najveću zajednicu u tom dijelu Europe. Najviše njih živi u Budimpešti, ali ih ima u još 28 drugih gradova. Od 1990. organizirana je Federacija židovskih zajednica u Mađarskoj (MAZSIHISZ koja izdaje časopis „Uj Elet” („Novi život”) i Udruženje židovskih zajednica u Budimpešti, u kojem su se 1993. odvojile ortodokсне zajednice. Prema Guttmannovom priručniku iz 1994, vidljiva je cjelokupna organizacija židovskih zajednica u Mađarskoj s

1 U Bugarskoj nije bilo tradicije antisemitizma. Početkom II. svjetskog rata počinju se primjenjivati neki propisi, npr. nezapošljavanje židova u državnoj administraciji. Službeni progoni Židova počinju donošenjem zakona o „odbrani nacije” 1941. Oko 12.000 Židova s okupiranih područja Grčke i Jugoslavije deportirano je u logore i ubijeno. Židovi koji su bili bugarski državljani spašeni su u posljednji čas zauzimanjem kralja Borisa III. Antižidovska ograničenja počela su krajem II. svjetskog rata. Krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina pod utjecajem staljinskih antižidovskih mjera u SSSR-u Židovi su u Bugarskoj izbačeni iz Ministarstva unutarnjih poslova i službe sigurnosti. Danas nema ozbiljnih antisemitskih manifestacija u Bugarskoj.

velikim brojem sinagoga, škola, gimnazija, rabinskim seminarom, Židovskim muzejom i drugim kulturnim, prosvjetnim i socijalnim institucijama.

Židova u Čehoslovačkoj (danas *Češkoj i Slovačkoj*) bilo je godine 1935. 375.000, spasilo se samo 42.000. No oni odlaze 1952. i 1968. (Češko proljeće). U Češkoj danas ima oko 6.000 Židova, najviše u Pragu. U Slovačkoj (koja se odvojila od Češke) bilo je 138.000 Židova (1930), a danas ih ima oko 6.000 (u Bratislavi i Košicama)

Židova *Bugarske*, koji su stradali u pripojenim područjima Grčke i Makedonije -12.000, 1945. godine bilo je 50.000. No većina odlazi između 1948. i 1951. u Izrael; danas ih ima oko 4.000 (najviše u Sofiji i Plovdivu).

Židova u *Poljskoj* je bilo oko 3,5 milijuna, stradalo je oko 2,6 milijuna. Odlaze iz Poljske 1948, 1956. i 1968, i danas ih u Poljskoj ima samo oko 10.000.

Danas su u Poljskoj Židovi raspršeni u veći broj organizacija, ali ih najviše ima u Varšavi, Vroclavu, Lodžu, Katovicama, Silesiji i Gdanjsku. Manje zajednice su u Krakovu, Bielsko-Biali, Zary, Lignici, Szczecinu i Lublinu. Migracije se i danas nastavljaju i oko 30 Židova odlazi svake godine, što još umanjuje njihov mali broj.

Prije 1989. godine bile su samo tri židovske organizacije priznate od poljske vlade: Sociokulturno udruženje poljskih Židova (TSKZ), koje je bilo najveće, Unija židovskih zajednica i Židovski historijski institut.

Danas TSKZ ima oko 3.000 članova u 14 podružnica i okuplja pretežno Židove rođene prije 1945 (tj. one koji su preživjeli holokaust) i koji još govore Jidiš, religiozni su i smatraju se nositeljima tradicije. U Poljskoj ima danas tri aktivna rabina. Tiskaju se židovski časopisi ("Jidele" i "Midrash").

Od 1993. Unija židovskih zajednica ujedinjuje 1.220 članova. Lauder fundacija (od 1988) pomaže u obnavljanju židovskog života u Poljskoj: osnovala je obrazovne centre, seminare, klubove omladine, dječji vrtić, te ljetne i zimske kampove (logorovanja). Pojavljuju se i nove organizacije kao Havurah Lehimud Jahadur („Bratstvo za istraživanje judaizma”), „Društvo djece holokausta” (500 članova), „Unija židovskih veterana i žrtava progona u II. svjetskom ratu” (1.200 članova) i druge. Godine 1992. osnovana je „Unija Poljskih židovskih studenata” (oko 150 članova u 5 podružnica). Ovako veliki broj organizacija i aktivnosti, prema mišljenju Paweła Spiewaka (Židovski forum Poljske), odraz je velikih razlika među poljskim Židovima i njihovih različitih potreba.

Sada se stvaraju tri tipa „identiteta” u Poljskoj. Prvi tip nalazimo u stare generacije, koja sebe smatra „posljednjom generacijom poljskih Židova”; njeguje stari način života i običaje i polako se smanjuje. Drugi tip identiteta je „novootkriveni židovski identitet” u mlade i srednje generacije, u kojoj ima mnogo mješovitih brakova, a bili su bez ikakva židovska obrazovanja. Oni su sada sami izabrali da budu „Židovi” (nazivaju ih i „Nedjeljni Židovi”). To nisu prirodni nasljednici stare generacije. Stare i nove generacije su odvojene, imaju malo kontakata i stvaraju svoje vlastite identitete. Treći tip identiteta je tzv. „insipid identity” (nep priznajući identitet) u onih Židova koji znaju za svoje židovsko porijeklo ali nisu zainteresirani za njega i nemaju potrebe za pripadanjem židovskim zajednicama.

U *Rumunjskoj* je pred II. svjetski rat bilo oko 800.000 Židova od kojih je stradalo oko 385.000. Većina preživjelih (400.000) odlazi između 1948. i 1952. u Izrael (oko 125.000). Danas ih ima oko 15.000.

U bivšoj Jugoslaviji 1931. bilo je 68.405 Židova (vidjeti tablicu 14), a pred II. svjetski rat, zajedno s izbjeglicama, bilo ih je oko 75.000 (Zlatković Winter, 1987). Stradalo je oko 80%. Godine 1948, u prvom popisu stanovništva, registrirano je samo 6.853 Židova, iako je prema evidenciji članstva u 32 obnovljene židovske općine bilo oko 11.000 članova.

Prema nalazima Saveza jevrejskih opština u Beogradu 1946. godine u publikaciji: „Spiskovi preživelih Jevreja u Jugoslaviji” (po mjestima povratka) preživjelo je oko 10.660 Židova. Među njima nalazimo i imena onih koji su bili izbjeglice, osobito u mjestima na obali koja su bila za vrijeme II. svjetskog rata pod Italijom. U tim su područjima preživjela 33 Židova u Opatiji, 185 u Rijeci, 175 u Splitu, 12 u Lovranu, 22 u Dubrovniku itd, a u Prištini (Italija priključila Albaniji, vidjeti poglavlje 5) preživjelo je 237 Židova. I Židovi koji su bili u području koje je a anektirala Mađarska preživjeli su u Vojvodini 2.450, Medimurju 144, od toga u Čakovcu 98. U Bosni i Hercegovini preživjelo je oko 1.380 Židova, a u Makedoniji samo oko 460 (anektirala Bugarska). U Beograd se vratilo 1.903 Židova, a u Zagreb (tada) 2.214.

Između 1948. i 1953. otišlo je u Izrael 7.739 Židova iz Jugoslavije.

Židovi koji su otišli u Izrael osnovali su svoje društvo „Hitahdut Olej Jugoslavija” 1935. godine u Tel Avivu. Prvi predsjednik bio je ing. Freundlich iz Osijeka. Svrha udruživanja je bila „olakšavanje ukorjenjivanja doseljenika”. Djelatnost društva bila je smanjena u vrijeme II. svjetskog rata, ali je obnovljena 1944. kada su pristigli prvi „spašeni”, a osobito je bila razvijena 1948-1952. u vrijeme kada pristižu preživjeli Židovi iz Jugoslavije. Od 1952. Hitahdut izdaje svoj list „Bilten”. Pokretači Biltena bili su dr. Joel Rosenberg, dr. Cvi Rotem, Mihailo Levi i Hans Bramer, uz brojne suradnike. Društvo se bavilo i poviješću, te je 1954. osnovan Historijsko-muzealni pododbor. Hitahdut je i danas aktivan i prihvaća nove „olim” iz ratom zahvaćenih područja bivše Jugoslavije.

U ovom je ratu (1991) najviše stradala stara sefardska zajednica u *Bosni i Hercegovini* odakle je samo do 1995. došlo u Hrvatsku preko 800 osoba, a u Sloveniju oko 40, no većina je otišla u treće zemlje i Izrael, a u Hrvatskoj su ostali samo stariji Židovi i bolesni, većinom u židovskim staračkim domovima.

Prema novijim podacima (Die Gemeinde, 1996), u Bosni ima 400 Židova, Hrvatskoj 2.000, Srbiji i Crnoj Gori 2.500.

Sudbina Židova u *postkomunističkim zemljama* ovisit će o budućem razvitku tih zemalja u tranziciji, koji se ne odvija jednakim tempom i smjerom. Zajedničko za političke sisteme u tim zemljama jest da su demokratski po obliku, a nacionalistički po sadržaju (Schöpflin, 1994). Naziv „postkomunizam” može se primijeniti na neke od tih zemalja stoga što je komunizam ostavio tako duboke tragove u njihovu životu da će zahtijevati velike napore za stvaranje demokratskoga i tržišno orijentiranog društva.

Jedna od zapreka u novim procesima jest i nasljedstvo velikoga državnog birokratskog aparata, koji i nadalje teži politizaciji i „moralnom” prosuđivanju, što otežava profesionalizam i autonomnost institucija. Posebno je štetan odnos prema inteligenciji (ima mnogo Židova) koja je stvorena u vrijeme komunističkog razdoblja i koja uglavnom nije bila čvrsto vezana uz komunistički sistem. Nova postkomunistička „elita” nije mogla ili nije htjela prepoznati tu autonomiju inteligencije sumnjičeći je vezama sa „starim režimom”. Zbog toga nastoji stvoriti svoje vlastite kadrove u javnom sektoru i timē ga politizira. Politizacija pak

dovodi do miješanja države i u one sfere koje su u drugim demokratskim društvima autonomne, kao što su ekonomija, pravo, kultura i dr.

Mnoge prijašnje komunističke partije pretvorene su u demokratske socijalističke partije, osobito u Poljskoj, Mađarskoj i Litvi, čak su u nekim zemljama dobile većinu u slobodnim izborima. Među njima su neke nostalgично-autoritativne stranke imale utjecaja u Slovačkoj i Rumunjskoj. Tzv. šovinokomunisti su bili ozbiljna snaga u Rumunjskoj, jer su zapravo ostali na vlasti i nakon svrgnuća Ceausescua. U Republici Češkoj konzervativna je koalicija svojom politikom prepriječila jačanje lijevih partija. Pojavljuju se i „desno” orijentirane stranke koje se zasnivaju na populizmu i ksenofobiji. U svoju ideologiju većina je uključila i antisemitizam. Vezane za nacionalizam nisu samo „desne” nego i neke „lijeve” partije, primjerice u Srbiji. Promjene koje su dovele do osiromašenja nekih slojeva i do bogaćenja drugih te korupcija povoljna su klima za djelovanje populista i nacionalista. Na to su osobito osjetljive multietničke zajednice, jer težnja nacionalnoj homogenizaciji može imati posljedice za prava manjina. Situacija u tim zemljama mijenja se prilikom svakih novih izbora usporedno s mijenjanjem ekonomskih prilika i izgradnjom demokratskog društva.

Židovi se danas, kada se nastoje vratiti judaizmu, tj. židovskoj religiji i tradiciji, susreću sa znatnim antisemitizmom u društvima i državama koje se naglo vraćaju religiji i nacionalnoj državi. No mnoga su antisemitska osjećanja dio opće ksenofobije i rasizma koji je bio zahvatio europske zemlje.

Godine 1991. konstatirano je da u Poljskoj, Mađarskoj i Čehoslovačkoj ima manje negativnih osjećaja prema Židovima nego prema „Ciganima i bivšim komunističkim funkcionarima”. No svi su se u tim zemljama složili (preko 75%) da „cionizam jest rasizam”. Pretpostavlja se da dio takva shvaćanja proistječe i iz bojazni da će Židovi tražiti povrat imovine koja im je oduzeta. Najveći antisemitizam je u Poljskoj (osobito u seljaka), koji smatraju da Židova ima više nego što ih stvarno ima i da imaju previše utjecaja u društvu i politici.

Mišljenje da Židovi ostaju posebno „pleme” i da nisu dio nacionalne većine očito je u cijeloj postkomunističkoj Europi, osim možda u Mađarskoj gdje, prema studijama, tri četvrtine ljudi misli da su dio nacije i da je razlika jedino u religiji. Bilo je i u Mađarskoj ponekad otvorenih napada na Židove. U vrijeme najveće antižidovske retorike 1990. od 80.000 samo je 440 Židova emigriralo u Izrael.

Od svih tih država u prijelazu sada se čini da novonastala država Slovačka² u kojoj ima samo oko 3.000 Židova, pokazuje najviše antisemitizma. 57% vjeruje da Židovi imaju previše ekonomskog utjecaja a 42% da ih ima previše u

2 Slovačka je najprije bila dio mađarskog kraljevstva, a od 1918. postala je dio Čehoslovačke. Od 1993. postala je samostalna država (oko 3,5 milijuna stanovnika). U toku II. svjetskog rata katolički svećenik Tiso bio je predsjednik pronacističkog režima koji se smatra odgovornim za deportaciju Židova. Od 137.000 slovačkih Židova 72.000 ubijeno je u logorima. Osim toga, još je oko 40.000 deportirano iz južnih dijelova zemlje koji su bili okupirani od Mađarske u toku rata. Većina preživjelih napustila je zemlju dolaskom komunističkog režima (1948) i nakon sovjetske okupacije (1968). Danas u Slovačkoj živi samo oko 3.000 Židova, većinom u Bratislavi i Košicama. U političkom životu utjecaj imaju ultranacionalne stranke i pokreti kao Slovačka narodna stranka (SNS) koja u parlamentu nastupa antimadžarski, anticiganski i antižidovski. Postoji i društvo „Josef Tiso” koje kao i Matica slovačka radi na rehabilitaciji slovačke države u II. svjetskom ratu i njezina predsjednika J. Tisa. Oni su i pozvali Žirinovskog da posjeti Slovačku.

političkom životu. Utjecaja su imali i slovački nacionalisti koji žele rehabilitirati predsjednika Josefa Tisa iz vremena njihove fašističke države.

Prema istraživanjima u Poljskoj i Slovačkoj, antisemitizam pokazuje jedan od četvorice stanovnika, u Mađarskoj jedan od sedmorice, u Češkoj jedan od deseterice stanovnika. Na području bivšeg SSSR-a smatra se da od 280 milijuna ljudi oko 10% ima antisemitska osjećanja.

U Rusiji postoji tzv. „ideološki antisemitizam“, jer su rukovodioci „Pamjati“ optuživali Židove za boljševičku revoluciju i sadašnje probleme zemlje.

Odnosi Rusa i Židova u Rusiji utjecani su ne samo zajedničkom prošlošću u komunističkom totalitarnom režimu već i s 400 godina autokratskoga carističkog režima (Shlomo Avineri). Transformacija Rusije se razlikuje od promjena u drugim postkomunističkim zemljama, ona znači i kraj ruskog imperija i stvaranje ruske nacionalne države.

Rumunjska je bila jedna od najantisemitskijih zemalja u 19. i početkom 20. stoljeća, osobito u vrijeme tzv. „Željezne garde“ s kojom se identificirao dio mladih u Rumunjskoj. U Rumunjskoj je bilo antisemitizma i nijekanja holokausta.

Bez obzira ima li danas više antisemitizma (Wistrich, 1993) nego prije i u kakvim se sve novim oblicima pojavljuje, istraživanja su pokazala (i u Europi i u Americi) da je sedam od deset Židova vjerovalo da raste do točke kada se Židovi moraju zabrinuti. Izgleda da Nežidovi smatraju da ima manje antisemitizma nego Židovi. Tako je u bivšem SSSR-u 1991. istraživanjem ustanovljeno da 10% Nežidova smatra da su „pogromi vjerojatni“ a 3% „da će se vrlo vjerojatno uskoro dogoditi“. No čak 44% Židova odgovorilo je da će do pogroma doći vrlo brzo.

Migracije Židova iz istočne Europe možda danas nisu izravno povezane toliko s antisemitizmom u tim zemljama, koliko sa sjećanjem na njega i njegove strašne posljedice. U nesigurnim, turbulentnim vremenima i ekonomskim teškoćama, uvijek dolazi do povećanog antisemitizma, ali i do ksenofobije prema drugima, do manjka tolerancije i racionalnog razmišljanja što uvijek predstavlja latentnu opasnost i za Židove.

U posljednje vrijeme stanje se je smirilo u Centralnoj i Istočnoj Europi, antisemitizam nije više toliko prisutan u političkom životu.

Velike migracije u Izrael (alija), te spašavanje ugroženih Židova u vrijeme kriznih stanja pretpostavlja postojanje obimne i dobro organizirane službe od Izraela. Osim toga prihvat, smještaj, adaptacija i integracija (klita) velikog broja novih „olim“ (useljenika) također zahtijeva posebne napore.

22. Izbjegličke krize i Židovi

Među milijunima izbjeglica u svijetu (15-20 mil) i preko 25 milijuna raseljenih osoba, uz stvaranje novih izbjegličkih kriza (s kojima smo i mi suočeni), nalaze se i Židovi. Židovi se, međutim, ne ubrajaju u izbjeglice, oni se moraju sami brinuti o svojim brojnim sunarodnjacima koji zbog ugroženosti ili drugih razloga napuštaju svoja prebivališta. U tim svojim naporima moraju se osloniti na vlastite snage u Izraelu i dijaspori. Tako je bilo već od početka stvaranja međunarodnih organizacija za izbjeglice.

Kada se prvi puta pojavilo pred Ligom naroda pitanje izbjeglica 1921. godine zbog 1,5 milijuna izbjeglica iz Rusije nakon revolucije (Mesić, 1993), imenovan je visoki povjerenik za izbjeglička pitanja koji je osim ruskih, imao pod svojom zaštitom i 300.000 Armenaca i svi su dobili tzv. Nansenovu putovnicu.

Nakon 1933, s pojavom izbjeglica iz Njemačke pred nacizmom, i za njih je ustanovljen visoki povjerenik. Godine 1938. ujedinjuju se oba povjerenstva, no njihovom zaštitom nije tada bilo obuhvaćeno oko 500.000 izbjeglica iz Španjolske (Franco).

Sve veći broj izbjeglica doveo je do osnivanja Međuvladinog komiteta za izbjeglice 1939. godine. Tada su kao izbjeglice definirane osobe koje su morale napustiti svoju zemlju zbog svog političkog stava, vjerskog uvjerenja ili rasne pripadnosti.

Pretpostavlja se da se broj izbjeglica i raseljenih osoba u vrijeme drugog svjetskog rata povisio na 40 milijuna. Nakon rata, 1947, prestaje s djelovanjem Međuvladin komitet za izbjeglice pri UN. Zbog oko 1,5 milijuna izbjeglica koje se nisu mogle vratiti svojim kućama, osnovan je IRO (International Refugee Organisation) koji je bio usmjeren pretežno na probleme u Europi i na njezin ekonomski oporavak i stabilizaciju (Marshalov plan).

Godine 1949. osnovan je UNHCR (United Nation High Commissioner for Refugees), ali pod njegovu zaštitu nisu spadale izbjeglice koje su imale matičnu državu, pa tako ni Židovi koji su osnutkom Izraela dobili svoju državu.

Pitanje izbjeglica iz Alžira u to vrijeme, tijekom oslobodilačkih pokreta, riješeno je preko njihovoga dvostrukog državljanstva tj. dobivanjem francuskih putovnica. Židovi u Alžiru su bili državljani Francuske (odluka Cremieux iz 1870) i oko 90% njih odlučilo se za odlazak u Francusku nakon proglašenja nezavisnosti Alžira. Za odlazak u Francusku odlučila se i većina Židova iz Tunisa, a njih 27.000 došlo je u Izrael. U Izrael je došlo oko 197.000 Židova iz Maroka (1952-1964). Iz Egipta je pristiglo oko 12.000 Židova nakon „Sueske krize“.

Blokovska podjela i „hladni rat“ utjecali su na politiku davanja azila pa su prihvaćani azilanti iz zemalja iza „željezne zavjese“. Prema tome, politika azila, osim humanitarnih aspekata, imala je i političko značenje (Suhrke i Zolberg, 1989). Isti autori smatraju da su poslije II. svjetskog rata postojale tri izbjegličke krize (ne računajući sadašnju krizu).

Prva je izbjeglička kriza bila posljedica promjena nakon rata na međunarodnoj sceni. Stvaranje novih država, te revolucije i ratovi, generirali su nove izbjeglice.

Stvaranjem države Izrael nastale su palestinske izbjeglice, a u izraelsko-arapskim ratovima židovske izbjeglice iz zemalja sjeverne Afrike. U vremenu između 1949. i 1951. pojavile su se izbjeglice iz Kine. Tada emigrira i većina Židova iz Kine u kojoj ih je 1941. bilo oko 30.000 (danas ih je manje od 50). Između 1950. i 1954. godine pojavile su se izbjeglice iz korejskog rata.

Dioba Vijetnama 1954, revolucionarni događaji u Kini, te gušenje tibetanske nezavisnosti 1959, ponovno stvaraju izbjeglice. Nakon revolucije na Kubi, 1959. godine, pojavljuju se izbjeglice i na američkom kontinentu. Tada odlazi i većina Židova iz Kube u kojoj je 1948. bilo 10.000 Židova, a danas ih ima oko 400.

Sovjetska intervencija u Mađarskoj 1956. stvara mađarske izbjeglice, a tada bježe i Židovi i sklanjaju se pretežno u skandinavske zemlje.

Druga izbjeglička kriza nastala je kada se u Africi javljaju pokreti za dekolonizacijom (oslobodenjem): Alžir, Zair, Ruanda, Portugalska Afrika itd. Borbe se vode u Sudanu. U Kini je kulturna revolucija 1967. Na indijskom potkontinentu nalazimo pregrupiranje i stvaranje Bangladeša 1971. godine. Ovi, ali i drugi događaji tog doba pojačavaju krizu.

I u toj krizi su stradali Židovi koji su živjeli u zemljama sjeverne Afrike (vidjeti poglavlje 23).

Tek je treća izbjeglička kriza sedamdesetih godina percipirana kao globalni svjetski problem, jer su zahvaćene cijele regije, npr. u zemljama koje su bile u sastavu Indokine, na rogu Afrike, Južnoj Africi, Latinskoj Americi. U ranim osamdesetim godinama došlo je do eksplozije etničkih sukoba u Šri Lanki i Libanonu, nasilja u Sudanu, Čadu i Ugandi. Nastali su revolucionarni konflikti u centralnoj Americi i zapadnoj Aziji (Afganistanu).

Hladni blokovski rat proširio se iz svog ishodišta, Europe, na cijele regije, gotovo su sve zemlje na periferiji postale interesne sfere jednog od blokova, koji su, neizravno ili izravno pomažući vlasti ili snagama protiv vlasti u tim zemljama, utjecali i na stvaranje novih konflikata i novih izbjeglica.

Krajem osamdesetih godina dolazi do popuštanja napetosti i do politike „nemiješanja” i smirivanja konflikata.

Početak devedesetih godina označen je velikim promjenama. Cijeli se komunistički svijet urušio, skida se „željezna zavjesa”, ruši Berlinski zid. Na mjestu velikih nadnacionalnih, multietničkih država (SSSR-a i Jugoslavije) nastaju nove nacionalne države. Sada se stvaraju nove manjinske grupe, etnički sukobi i ratovi i, naravno, nove izbjeglice.

Nove političke prilike, nestanak blokovskih nadmetanja (barem formalno) dovode do promjena u cijelom migracijskom sustavu (Blaschke, 1992). Nastaju drugi tipovi migracija i migranata i druge regulacije migracija.

Osnovnog prigovora kojeg je Zapad ranije imao prema Istoku - slobodne granice i sloboda kretanja više nema. Zbog velikih migracija istok-zapad (prisilnih i ekonomskih) zapadne zemlje sada zatvaraju svoje granice i preispituju svoju, do tada liberalnu politiku prema azilantima.

Tako se tzv. Schengen grupa (Njemačka, Francuska, Italija, Portugal, Španjolska, Nizozemska, Belgija i Luksemburg) sporazumijeva o pojačanoj kontroli granica, uvođenju usklađenih viza, mogućnosti traženja azila samo u jednoj zemlji itd.

Dublinska konvencija 12 zemalja EEZ-a donosi daljnje pooštavanje kriterija i kontrola. Jedna od novih mjera je davanje privremenih dozvola za azilante umjesto trajnih. Izbjeglice se dijele na kategorije s različitim pravima. Uz granice

se osnivaju prihvatni kampovi za izbjeglice, a proces dobivanja azila se ubrzava i pooštava. Nekim izbjeglicama je ograničeno pravo na kretanje, pravo na rad itd. Postoje i prisilne repatrijacije, što je u suprotnosti s Ženevskom konvencijom o dobrovoljnom povratku (Widgren, 1992).

U novoj tipologiji prisilnih i dobrovoljnih migranata, koja se pokušava stvoriti prema novoj situaciji, posebno mjesto zauzimaju "dijaspora migranti". To su migranti koji imaju tzv. dvostruki lojalitet. Oni imaju svoju matičnu državu, ali žive u drugim državama, a među njih spadaju i Židovi. Danas ima sve više dijaspora-migranata, jer se npr. oko 17% Rusa, 15% Ukrajinaca, 21% Bjelorusa, 33% Armenaca itd. sada nalazi izvan teritorije svoje matične države u koju se nastoji vratiti.

Dijaspora-migranti nisu nova pojava, uvijek je u toku i nakon ratova bilo masovnih odlazaka pojedinih etničkih manjina u njihove matične države. Tako je npr. nakon II. svjetskog rata u Mađarsku došlo oko 320.000 etničkih Mađara iz Češke, Slovačke, Transilvanije i Vojvodine. Oni su naseljeni pretežno u područja odakle su otišli etnički Nijemci (oko 200.000) iz Mađarske. Iz bivše Jugoslavije nakon rata otišlo je više od stotinu tisuća etničkih Nijemaca, od toga iz Hrvatske 90.000 (Žerjavić) i oko 120.000 etničkih Talijana na temelju tzv. opcije (mogućnosti biranja državljanstva), te oko 80.000 ilegalno.

Između 1940. i 1950. godine došlo je u Poljsku oko 1,800.000 Poljaka. Iz Bugarske su se iselili u Tursku etnički Turci (156.000 1950/51 godine, 115.000 1987/88 godine i 310.000 1989.)

Najveći je povratak bio etničkih Nijemaca u Njemačku. Ona je razvila posebne institucije i mjere koje su to omogućile. Prema podacima Council of Europe (1991), Njemačka je između 1950. i 1989. primila oko 3,3 milijuna „Übersiedlera” - izbjeglica iz Istočne Njemačke i oko 2 milijuna „Aussiedlera” - Nijemaca iz Rusije i istočnog bloka (Poljske 1,238.000, Rumunjske 242.000, Rusije oko 255.000, Češke oko 110.000, bivše Jugoslavije oko 89.000, Mađarske oko 18.000 i drugih zemalja oko 55.000). Računa se da ima još oko 3 milijuna etničkih Nijemaca u zemljama istočne Europe, kojih je zajedno s članovima obitelji daleko više.

U ovome ratu i „etničkom čišćenju” u Hrvatsku dolaze Hrvati iz nekadašnjih drugih republika Jugoslavije. Pristižu iz Vojvodine, Kosova, a osobito iz Bosne i Hercegovine gdje je etničko čišćenje najveće. Hrvatska je zbrinula i stotine tisuća muslimanskih izbjeglica iz Bosne i Hercegovine.

Stvaranje samostalne države Hrvatske omogućilo je povratak brojnih Hrvata iz velike prekomorske i evropske dijaspore koja se stoljećima stvarala uslijed nepovoljnih ekonomskih i političkih prilika. Hrvatska je tako postala matičnom državom za sve Hrvate.

I u vrijeme kada su granice istočnoeuropskih zemalja bile zatvorene, za „osjetljive” manjine (Židove, Nijemce, Armence i dijelom Grke) postojala je mogućnost odlaska u njihove matične države.

Za Armence je postojao neformalan sistem pomoći preko njihovih religioznih i nacionalnih organizacija.

Izrael je zapravo stvorio „supranacionalni sistem” (u koji je uključena i dijaspora) koji je omogućavao odlazak Židova ne samo vezan uz imigracijsku politiku Izraela, već i kao sistem pomoći u slučaju ugroženosti.

Tako je 1950. godine akcijom „Čarobni tepih” spašena skoro cijela jemenska židovska zajednica (oko 50.000), a između 1948. i 1951, akcijom „Ezra i Nehemija”, dovedeno je u Izrael 130.000 Židova iz Iraka. Akcijom „Mojsije”

1984 -1985. došlo je u Izrael 7.000 etiopskih Židova, a akcijom „Solomon” 14.300 (1991). U najnovije vrijeme takove akcije pomoći i spašavanja bile su i prilikom evakuiranja Židova iz Sarajeva i ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine i Čečenije.

Za iseljavanje Židova iz zemalja bivšeg SSSR-a također postoji dobro organizirana služba na terenu, osobito nakon 1989. godine koja pomaže pri odlasku u Izrael. Između 1948. i 1986. otišlo je iz SSSR-a 290.000 Židova, većinom u Izrael. Odlazak iz SSSR-a u Izrael odvija se ubrzanim tempom (Della Pergola, 1992 b). Pojačava se iseljavanje iz Ukrajine, a etnički konflikti u nekim bivšim republikama dovode do naglih i velikih migracija. Mnoge zajednice su nestale, druge se ubrzano smanjuju (vidjeti poglavlje 20).

Malo je poznato da su židovske organizacije uključene ne samo u rješavanje problema svojih izbjeglica već da u suradnji s drugim organizacijama pomažu općem rješavanju izbjegličkih problema (Widetzky, 1996)

U spašavanje, pomoć i prihvata izbjeglica u svijetu uključene su i mnogobrojne NGO (nevladine) organizacije, vjerske organizacije, ženske, humanitarne, karitativne, medicinske i druge udruge i organizacije.

Sve se više surađuje i organiziraju zajedničke akcije. Tako je na Malti 1991. održan “International seminar on refugees and Migrants: Christian and Muslim Perspectives and Practices”.

Svjetski crkveni koncil (World Council of Churches) izdao je deklaraciju: Trenutak izbora, rizik s izbjeglicama (A moment of Choose: Risking to be with Uprooted People) u kojoj se konstatira da je Crkva, više nego ikada ranije, suočena s dilemom hoće li izabrati da bude crkva i za strance i za izbjeglice ili će ignorirati taj problem.

Godine 1995. u Addis Abebi je bila svjetska ekumenska „konzultacija” o prisilnim migracijama. Pozvalo se na bolju ekumensku i međureligijsku suradnju.

Četvrta svjetska konferencija žena u Bejingu (Kina) 1995. također je donijela mnoge preporuke za pomoć migrantima i izbjeglicama. Tu su osobito bile aktivne predstavnice ICJW (International Council of Jewish Women - Leila Siegel, June Jacobs i druge), koje su u svojoj organizaciji osnovale i poseban Komitet za migrante i izbjeglice (predsjednik. J. Widetzky).

Ženske židovske organizacije u pojedinim zemljama, kao npr. Consejo Argentino de Mujeres Israelitas (CAMI), National Council of Jewish Women of Australia, National Council of Jewish Women of Canada, Consejo Chileno de Mujeres Judias, Union of Jewish Womens Societies u Švicarskoj, Jewish Women’s Association of Hong Kong, Organizacije iz Južne Afrike, Židovske Ženske sekcije u Zagrebu, Osijeku, Rijeci i Splitu i mnoge druge bile su aktivno uključene u prihvata i pomoć brojnim izbjeglicama.

Židovske međunarodne i nacionalne organizacije uključene su i u današnje rješavanje problema izbjeglica. Tako npr. American Jewish Committee pomaže integraciju izbjeglica u SAD. Židovska zajednica u New Zealandu se bori protiv eskalacije rasizma u toj zemlji. JOINT je jedan osnivača „Interfaith Hunger Appeal” (međuvjerske organizacije protiv gladi). HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society) pomaže u zbrinjavanju izbjeglica, npr. njih 350.000 iz Irana (Židova i Nežidova), iz Indokine, Latinske Amerike, Haitija, Bosne itd.

Židovske ženske organizacije u Švicarskoj danas su aktivne u pomoći bosanskim izbjeglicama i nastoje da ih se ne repatriira u Bosnu. Ženska NGO organizacija GLIF u Strasbourgu (Nicole Kahn) pomaže u susjednoj Njemačkoj integraciju

Židova iz SSSR-a. Izraelske i palestinske NGO ženske organizacije surađuju posljednjih godina u procesu mira u tom području.

Joint Distribution Committee je u suradnji s katoličkim Caritasom i muslimanskim Merhametom organizirao konvoje pomoći za Bosnu i Sarajevo. U Zagrebu, Beogradu i Splitu organiziran je prijem brojnih izbjeglica iz bosanskih zajednica. JOINT (J. Bar Chaim) je u Sarajevu organizirao ljekarnu, za sve građane, donacijama od ukupno 1,5 milijuna besplatnih lijekova u vremenu od dvije godine, a uključen je i u akcije pomoći u liječenju ratnih trauma u Bosni, Hrvatskoj i drugdje. Otvorena je očna klinika u Zimbabweu, izgrađeni izbjeglički kampovi u Somaliji, Rwandi, poljska bolnica za Kurde u Turskoj itd.

Kao potpisnik Konvencije o izbjeglicama (UN, 1951) Izrael je prihvatio izbjeglice iz Vijetnama (1977), a također i muslimanske izbjeglice iz nedavnog rata u Bosni i Hercegovini.

Postavlja se pitanje zašto se tako malo zna o izraelskim humanitarnim akcijama. Jedan od odgovora je u tome što se u posljednjih 50 godina Izrael morao prvenstveno baviti spašavanjem, emigracijom, premještanjem i integracijom ogromnog broja svojih vlastitih ljudi (Židova) što je dalo sliku kao da se brine samo za sebe.

Osim toga, Izrael židovske izbjeglice ne tretira kao izbjeglice nego kao „olim“, povratnike u Izrael.

Drugi razlog je možda u tome što se pitanje palestinskih izbjeglica nije do danas riješilo i nalazi se u središtu međunarodnih diskusija i izvještaja te utječe na stvaranje slike o Izraelu.

Ovi, do sada nedovoljno poznati podaci o Izraelu izneseni su samo kao prilog objektivnijem upoznavanju problema migracija i izbjeglica koji su tema ove knjige.

Tas (štit Tore)

23. Promjene u židovskim zajednicama sjeverne Afrike nakon stvaranja Izraela

Osim istočne Europe još se jedno područje "prazni" od židovskog stanovništva. To je područje muslimanskih država sjeverne Afrike, ali i Azije, u kojima su postojale nekada vrlo ugledne židovske zajednice. Židovi koji su živjeli u muslimanskim zemljama imali su status "dimis"¹ (dimmi) ili zaštićene manjine. Mogli su imati svoju vjeru i svoje organizacije ali su bili pod raznim ograničenjima. Buđenje arapskog nacionalizma i oslobađanje od kolonijalnog statusa s jedne strane i stvaranje cionizma i židovske države (Izraela) s druge strane dovelo je do povećanog antisemitizma u tim zemljama, proganjanja i iseljavanja Židova. Za vrijeme drugoga svjetskog rata antisemitizam se iz Europe proširuje na neke sjevernoafričke zemlje.

Danas neprijateljski odnos prema Židovima ne postoji samo u arapskim zemljama Srednjeg istoka, nego od Magreba preko Sudana do Irana, Pakistana i Malezije. Odnos se prema njima promijenio, nema više razlike između antisemitizma i anticionizma, između Židova i njihove države. Danas je to ideološka borba protiv Izraela i dobrim je dijelom organizirana od državnih institucija. Od prijašnje "netrpeljivosti" danas je nastao novi militantni i "letalni" antisemitizam. Proizvodi se golema antisemitska literatura i propaganda (koja se ubacuje i na Zapad). Čak i u zemljama koje su potpisale mir s Izraelom, kao npr. Egipat, antisemitizam se nastavlja.

Stvaranje države Izrael i izraelsko-arapski ratovi izazvali su velike promjene u tom dijelu svijeta. S jedne strane dio arapskog stanovništva (Palestinci) iz Izraela bježi u susjedne arapske zemlje koje podupiru njihovu borbu za stvaranje posebne palestinske države, a s druge strane, Židovi iz zemalja sjeverne Afrike, zajednica koje su bile stare i preko tisuću godina proganjeni su i bježe, najviše u Izrael. Stoga mirovni proces na Bliskom Istoku nije pitanje samo između Židova i Palestinaca u državi Izrael, već je to proces u koji su uključene zemlje

¹ Židovi u dijaspori, osobito u Babilonu (od 6. st. s.e.) u vrijeme babilonske, perzijske, helenističke i pardske vladavine, imale su znatnu autonomiju. Živjeli su po principu (rabina Samuela) koji jo i danas vrijedi za Židove u dijaspori: "dina de-malchuta dina" to znači "zakon države jest zakon" te se stoga Židovi u svim civilnim i nereligioznim pitanjima trebaju pridržavati zakona država u kojima žive. Godine 651. Mezopotamija je došla pod arapske osvajače kojih se carstvo prostiralo od Europe do Male Azije sa mnogim narodima. Godine 800. n.e. donesen je tzv. Omarov zakon koji je regulirao odnose između muslimana, kršćana i Židova. "Dimmis", tj. podložni narodi, imali su zajamčenu vjersku toleranciju, izuzeće od vojne službe, te sigurnost za život i vlasništvo. Morali su priznati vlast islamske države, nisu smjeli graditi nove crkve i sinagoge, nisu smjeli živjeti u kućama koje su bile više od kuća muslimanskih susjeda, nisu smjeli tražiti pristaše za svoju vjeru, nositi oružje ni jahati konje.

te regije, ali i druge muslimanske zemlje kao i interesi nekadašnjih blokovskih sila koje i danas, nakon nestanka blokovskog nadmetanja, ostaju zainteresirane.

Kako je osnovni predmet naših razmatranja migracija Židova, ovdje ćemo ih prikazati prema dostupnim izvorima. Prikazat ćemo i migracije iz muslimanskih zemalja drugih područja, jer su i one povezane s izraelsko-arapskim sukobom.

U *Alžiru* je postojala židovska zajednica od rimskih (neki smatraju i feničkih) vremena. U 14. i 15. stoljeću dolaze sefardski Židovi prognani iz Španjolske i Portugala i Alžir postaje spiritualni centar Magreba. Neko su vrijeme imali favorizirani položaj pod francuskom upravom. Godine 1960. u antifrancuskim neredima dolazi do napada na Židove i razaranja sinagoga. Nakon proglašenja nezavisnosti Alžira 1962, većina od 140.000 Židova emigrira i to 125.000 u Francusku i 10.000 u Izrael. Za vrijeme izraelsko-arapskih ratova napadi na Židove nastavljaju se te ih ostaje manje od 100. No antisemitska propaganda ne prestaje, to je primjer "antisemitizma bez Židova" koji se može zapaziti i u drugim zemljama, npr. Poljskoj.

U *Egiptu* je također poznata židovska zajednica od biblijskih vremena, pogotovu u Aleksandriji, a kasnije Kairu. U vrijeme izraelsko-arapskog rata, 1948-1949, zajednica je imala oko 70.000 Židova. Nakon napada, u kojima je bilo mrtvih i ranjenih Židova, između 1948. i 1956. odlazi 25.000, mnogi od njih u Izrael. Neredi se ponavljaju 1952. i 1956, kada je 3.000 Židova internirano a ostali su morali napustiti zemlju u roku od nekoliko dana (dok im je imovina konfiscirana). Godine 1957. bilo je samo 8.000 Židova. No 1967. opet počinju neredi, progoni i, dakako, nove migracije Židova tako da ih u Egiptu ima manje od 100.

U *Siriji* su Židovi živjeli unatrag 2.300 godina, opstali su za vrijeme rimske vladavine, kršćanstva, arapskih osvajanja, križarskih ratova i drugih osvajača. U 15. i 16. stoljeću dolaze izbjeglice iz Portugala i Španjolske (Sirija je od 1516. bila pod Otomanskim Carstvom). Krajem 19. stoljeća odlaze pretežno u Egipat te Sjevernu i Južnu Ameriku tako da ih uoči II. svjetskog rata ima 25.000, najviše u Damasku i Alepu (poznata sinagoga iz 6. stoljeća). Nakon samostalnosti Sirije 1946, 1947. dolazi do nasilja, sinagoga je razorena a 15.000 Židova emigrira, znatan broj u Izrael. Nemiri su opet 1948-1949. te oko polovine Židova uspijeva pobjeći. Od tada do 1992. nisu smjeli emigrirati, osim kratko vrijeme 1954. i 1958. Nakon poboljšanja položaja u proljeće 1992. (utjecaj američke diplomacije), Židovi su mogli emigrirati, prodavati i kupovati imovinu, no nakon masovnih migracija dolazi opet do restrikcija. U travnju 1992. bilo je u Siriji 4.000 Židova, nakon toga emigrira 3.656 u SAD odakle kasnije za Izrael (1.262), a dio preko Turske dolazi u Izrael. Pretpostavlja se da ih ima još samo oko 300.

Na području koje se prije zvalo *Sjeverni Jemen* danas živi manje od 1.000 Židova. U prijašnjem *Južnom Jemenu* bilo je oko 9.000 Židova; većina je otišla, od toga 70% u Izrael. Godine 1947, nakon ubojstva 100 Židova, preostala 132 evakuirana su u Izrael i Englesku. U području prijašnjeg Sjevernog Jemena Židovi su živjeli od 3. stoljeća. Početom 20. stoljeća počinju migracije u Palestinu ali su zabranjene 1929. 1949-1950. oko 50.000 jemenskih Židova spašeno je zrakoplovom za Izrael. Pretpostavlja se da danas u Jemenu ima oko 800 Židova.

U *Afganistanu* je bilo oko 40.000 Židova (vjerojatno porijeklom iz Irana) ali u emigracijama već nakon I. svjetskog rata i 50-ih godina većina ih je otišla i pretpostavlja se da ih danas ima manje od 50.

U *Indoneziji* je 1945. bilo oko 3.000 Židova (porijeklom iz Nizozemske i Bagdada, a u vremenu između dva rata i iz Istočne Europe). Većina je otišla 1949 (kad je proglašena nezavisnost). Ostalo ih je manje od 50.

Židovi u *Iraku* bili su jedna od najstarijih zajednica u dijaspori. Godine 1947. bilo je u Iraku 150.000 Židova. U razdoblju od 1950-1951. organiziran je odlazak zrakoplovom 113.545 Židova. Godine 1958. zabranjen je rad zajednice i židovska je imovina konfiscirana; 1967. izgubili su posao i zabranjena im je emigracija. Danas ih ima oko 200.

Etiopski Židovi (Falahi) koji su na judaizam prešli vjerojatno u 2. i 3. stoljeću, otkriveni su oko 1868. (oko 50.000). Početkom represije i ratova napuštaju svoje kuće u Gondaru i Tigru i počinju emigrirati u Izrael (1984): njih 5.000. Bježe i preko sudanske granice. Nakon uspostavljanja diplomatskih odnosa 1989, počinje opet migracija. U razdoblju 1983-1992. u Izrael ih je došlo oko 37.000, a s kasnijim migracijama članova obitelji i djecom koja su se rodila u Izraelu, ukupno ih ima oko 58.000.

U *Iranu* je također jedna od najstarijih zajednica u dijaspori. Kada je započela revolucija 1979. bilo je 80.000 Židova. Više od 50.000 Židova tada je napustilo Iran. Zbog optužbe za cionizam i zbog suradnje sa Šahom mnogi lideri židovskih zajednica i desetine drugih Židova osuđeno je na smrt ili zatvoreno, konfiscirana je njihova imovina, ostadoše i bez posla. No, dopušteno im je prakticiranje svoje vjere. Godine 1982. predsjednik zajednice optužen je za špijunažu u korist Izraela i pogubljen. Danas ih ima oko 15.000-20.000, neki procjenjuju zajednicu i na 25.000 Židova.

U *Libanonu* židovska zajednica datira iz antičkih vremena. Godine 1952. bilo ih je 10.000. Napustili su zemlju u dva navrata: nakon "šestodnevnog rata" 1967. i građanskog rata 1976. Danas ih ima manje od 100 i žive u kršćanskom istočnom Bejrutu. Godine 1984. oteli su teroristi 11 Židova uključivši predsjednika, sekretara zajednice i liječnike pedijatre; neki su nađeni mrtvi.

U *Libiji* su Židovi živjeli od 3. st. p.n.e. ali su nestali (pošto je ugušen židovski ustanak) u 2. stoljeću. Pojavljuju se ponovno u 15. stoljeću dolaskom Židova iz Španjolske. Po talijanskim rasnim zakonima iz 1936. deportirano ih je 2.000 preko pustinje i mnogi nisu preživjeli. Godine 1945. u antižidovskim nemirima ubijeno je više od 100 Židova u Tripoliju. Godine 1951. bilo je 38.000 Židova i većina ih je emigrirala nakon proglašenja nezavisnosti. Progoni se nastavljaju: 1967. ubijeno ih je 118 i njihova je imovina uništena. Danas vjerojatno nema Židova u Libiji.

Od nekadašnje zajednice u *Maleziji* ostalo je samo oko desetak Židova.

Židovi su živjeli do 1947. pod britanskom upravom u *Pakistanu* razmjerno sigurno. Godine 1948. razorena je sinagoga u Karachiu. Mnogi su Židovi tada

napustili zemlju; 1964. bilo je još 240 Židova, sada vjerojatno tamo živi samo jedna obitelj.

U *Maroku* je od 285.000 Židova (koje su zaštitili u II. svjetskom ratu) ostalo svega oko 7.500. Oko 226.000 otišlo je u Izrael.

U *Tunisu* se broj Židova od 105.000 (1949) smanjio na oko 2.500. Većina je otišla u Francusku i Izrael.

Migracije Židova su i danas vrlo intenzivne, „ispražnjene” su cijele regije, među njima i sjeverna Afrika. Neke su zajednice, stare i tisuće godina, nestale, druge se ubrzano smanjuju. Posljedice tih migracija su velike, mijenja se ne samo broj Židova u pojedinim zemaljama, već i njihova demografska struktura, ekonomski potencijal, način života i perspektiva. Promjene se događaju ne samo u zajednicama iz kojih Židovi odlaze, već i u židovskim zajednicama u koje su doselili. Tako se i u Izraelu, koji je primio najveći broj doseljenika, mijenja sastav i struktura populacije i njene potrebe (npr. problem novih naselja).

Hanukija

24. Židovi Zapadne Europe

U Zapadnoj Europi se može postaviti pitanje što se događa s njenim židovskim zajednicama danas; kakav je njihov položaj nakon holokausta, kakvi su odnosi sa zajednicama Istočne Europe, Amerike i Izraela. Pitanje je i kako na europske Židove utječu procesi stvaranja jedinstvene Europe, mirovni procesi na Bliskom istoku i rušenje barijera između Istočne i Zapadne Europe; kako utječe antisemitizam, ksenofobija pa i uvoz fundamentalizma u neke europske zemlje. Ta i mnoga druga pitanja djeluju na traženje identiteta zapadnoeuropskih Židova danas.

Ako bismo za europske Židove povijest podijelili na vrijeme prije holokausta (Šoa), holokaust (1933-1945) i vrijeme poslije njega (nakon 1945) bila bi to pojednostavljena granica zbog toga što je i u vrijeme holokausta postojala razlika među židovskim zajednicama u zemljama pod njemačkom kontrolom i u onima koje nisu bile okupirane kao Velika Britanija, Španjolska, Portugal, Švicarska i Švedska. Zbog toga se to odrazilo i na različiti odnos tih zemalja prema Židovima i holokaustu. Najnovija otkrića o povezanosti "neutralnih" zemalja s nacističkim državama (npr. pitanje židovske imovine u švicarskim bankama, Henry, 1997) otvaraju nova pitanja i dileme.

Europske su zemlje u svoje zakone unijele osudu i kažnjavanje antisemitizma i rasizma (Pinto, 1994). Tako postoje propisi o suzbijanju vjerske i rasne diskriminacije u Austriji, Belgiji, Danskoj, Nizozemskoj, Francuskoj, Italiji, Španjolskoj, Njemačkoj, Švicarskoj, Engleskoj i drugima. U Rusiji se doduše zabranjuju napadi na rasne i etničke grupe, ali se to ne primjenjuje dovoljno. I u rezolucije Europskog parlamenta i OUN-a unesena je borba protiv rasne diskriminacije u koju se ubraja i antisemitizam.

Sada se pojavio novi problem, a to je širenje rasne i nacionalne mržnje (i antisemitizmima) preko mreže suvremenih kompjutorskih komunikacija kao što je npr. Internet (Capitanchik, Whine, 1996).

Komunikacija preko Interneta, koja je donijela toliko prednosti u razmjeni informacija (1996. oko 50 milijuna korisnika u 70 zemalja) donosi i opasnosti širenja rasne mržnje, netolerancije, terorizma, pornografije itd.

Internet se razvio iz projekta ARPANET američkog Odbora za odbranu 1969. godine u vrijeme opasnosti od nuklearnog rata. Početkom 90-tih razvitak elektronske pošte (e-mail) proširio je mogućnosti komunikacije i 1995. bilo je već 32 milijuna korisnika Internetove elektronske pošte.

Za sada nema mogućnosti da se zabrani ili spriječi korištenje Interneta u društveno štetne svrhe. U SAD (1995) donesen je u Senatu amandman kojim se pokušalo spriječiti širenje pornografije preko Interneta, ali to je izazvalo burne rasprave oko ustavnog prava na slobodu govora. U Kaliforniji je nakon podmetnute bombe u Oklahomi zatraženo da se iz Interneta uklone priručnici za pravljenje bombi.

Mnoge druge zemlje imaju zakone koji zabranjuju publikaciju i distribuciju pornografije i drugih za društvo opasnih materijala. Osobito je u tome uspješna Njemačka u kojoj ministar znanosti i tehnologije Jürgen Ruttgers smatra da,

iako Bonn poštuje slobodu govora, ne može dopustiti dječju pornografiju i neonacističke parole na Internetu kao npr. članak Ernsta Zundela iz Toronta: „Je li 6 milijuna zaista umrlo?” kojim se negira holokaust. Taj je članak zabranjen u Njemačkoj, ali se preko Interneta slobodno koristi.

Preko Interneta se povezuju mnoge nacističke grupe, terorističke organizacije i planiraju akcije.

Proizvedene su visoko kvalitetne i besplatne kompjutorske igre sa sadržajima koji propagiraju rasnu mržnju i veličaju nasilje. Samo je u Bonnu 107 takovih igara proglašeno štetnim za djecu. Igre nisu samo protiv Židova, one su protiv Arapa, Turaka, migranata itd. U nekim igrama kao npr. u “Concentration Camp Manager” igrač treba odlučiti hoće Turke (u Njemačkoj) staviti u radni logor ili odmah ubiti plinom. U igri „Actung Nazi”, čija se radnja događa u Auschwitzu, treba ubiti plinom koliko je moguće više Židova. Slične su i igre: Aryan Test, Hitler Dictator 1, Anti - Turk Test i druge.

To je danas novi svjetski i europski izazov demokraciji i pluralizmu.

Nova je Europa, nastala nakon 1989, Europa demokratskog pluralizma u kojoj se pružaju nove mogućnosti i za Židove koji su oslobođeni starih dilema o izboru između asimilacije i getoizacije (Pinto, 1997).

Židovi u Europi su danas tzv. „dobrovoljni Židovi” („voluntary Jews”) koji mogu (ako to žele) prestati biti Židovi, mogu emigrirati ili mogu definirati svoje židovstvo i svoj identitet na željeni način.

Na stvaranje današnjeg identiteta zapadnoeuropskih Židova velik utjecaj je imala je emancipacija Židova (nakon „Talmudskog razdoblja”) koja je završena početkom holokausta. Emancipacija je rezultirala podjelom Židova na religiozne i sekularne, ortodoksne i liberalne, cioniste i anticioniste. Ta je fragmentacija uz procese akulturacije, dovela do erozije židovskog identiteta.

Holokaust je razorio iluziju o prihvaćenosti Židova i o potrebi asimilacije, ali su prijašnje podjele ostale i nisu izbrisane ni do danas, iako su dobile drugi smjer.¹

Holokaust je izbrisao razlike između vjernika i onih koji to nisu, između onih koji su se deklarirali kao Židovi i onih koji su to tajili, svi su podjednako bili žrtve. Ako je prije holokausta postojala „hijerarhija” Židova, osobito u odnosima zapadnoeuropskih emancipiranih i visokoškolovanih Židova i siromašnih ortodoksnih masa Istočne Europe, ona je nestala - svi su bili žrtve. Ideje da Židovi mogu zadržati svoju vjeru i kulturu i biti ravnopravni građani zemalja u kojima su živjeli (tj. biti Francuzi, Nijemci ili neki drugi) također su tragično završile.

Nedavno uključenje holokausta u obilježavanje 50-godišnjice završetka II. svjetskog rata, a time i u europsku historiju, trebalo bi osloboditi europske Židove njihove okrenutosti svojoj tragičnoj historiji. To znači da holokaust ne treba za stalno opterećivati odnos Židova prema zemljama u kojima žive i

¹ Iako je pamćenje povijesnih događaja uvijek imalo središnje mjesto u židovskoj vjeri, tradiciji i identitetu danas postoji opasnost da se zamijeni memorija na tisućljetnu židovsku civilizaciju sa 12 katastrofičnih godina holokausta (1933-1945). U posljednje vrijeme dolazi do revizionizma, tj. do nijekanja holokausta osobito od „desnih” stranaka. Ta su nastojanja način da se potcijeni židovski legitimitet, i legitimitet države Izrael, da se obnove optužbe o „židovskoj zavjeri” i osobito da se rehabilitira fašizam i opravdaju masovna ubojstva. Takvu su literaturu na Zapadu čak financirale Libija i Saudijska Arabija koje tvrde da su Židovi izmislili holokaust kako bi dali legitimitet Izraelu i neutralizirali nepravdu što su Židovi nanijeli Palestincima.

prema narodima s kojima žive, da postoji život i nakon holokausta. Većina populacija u tim zemljama već je ili će uskoro biti ona koja je rođena nakon holokausta i nema potrebe za stalnim prizivanjem kolektivne krivnje i podsjećanjem na antisemitizam Europe (Pinto, 1997). No to je dvosmjernan proces u kojem se ne smiju negirati historijske činjenice i holokaust, niti mogu zaboraviti i oprostiti učinjene strahote.

Prisustvo Židova u Europi, sudjelovanje u njenoj historiji i kulturi, traje tisućama godina i ne postoji razlog zašto bi danas Židovi sami sebe isključili iz europskog društva i zašto ne bi sudjelovali u stvaranju njene nove budućnosti.

I priznavanje države Izrael od strane Vatikana, moglo bi se reći, učinilo je kraj 2.000 godina staroj vjerskoj netrpeljivosti prema Židovima i omogućilo daljnje međuvjerske kontakte i suradnje.

Od prilika koje su vladale u Europi nakon II. svjetskog rata do današnje „Europe bez granica” put nije bio lak ni jednostavan. Posebno je to bilo teško za europske Židove koji su odlučili ostati u Europi nakon holokausta.

Nakon holokausta moglo se očekivati smanjenje antisemitizma u europskim zemljama, ali do njega na žalost nije došlo, unatoč intenzivnoj “denacifikaciji”, osobito u Austriji i Zapadnoj Njemačkoj.

Neko je vrijeme bilo smanjenog antisemitizma, Izrael se promatrao sa simpatijama. Ali nakon “šestodnevno rata” 1967, kada je Izrael proširio svoje granice, dolazi do ponovnog oživljavanja antisemitizma pa čak i u zemljama koje su bile tradicionalni prijatelji Židova, kao Nizozemska i skandinavske zemlje. Napadaju se židovske institucije, a pod vodstvom SSSR-a u UN se donosi rezolucija u kojoj se cionizam označava vrstom rasizma i rasne diskriminacije. Politika Izraela imala je tada velike negativne posljedice za dijasporu. Neki su se Židovi čak javno distancirali od Izraela a pod osobitim pritiskom bile su zajednice u komunističkim zemljama.

Židovske zajednice u Europi danas su ujedinjene u „European Council of Jewish Communities” sa sjedištem u Londonu. Koncil prihvaća postojanje različitosti među židovskim zajednicama u pojedinim zemljama i unutar pojedinih zemalja, kako je to u rezultatima s nedavnog simpozija u Antverpu, izrekao njen izvršni direktor Michael May.

O Židovima u pojedinim europskim zemljama i njihovoj sudbini u II. svjetskom ratu i nakon njega donosimo kratki pregled:

*Velika Britanija,*² pobjednica u Europi ne treba mijenjati odnose prema Židovima jer oni ondje nisu bili proganjani za vrijeme holokausta. Britanski Židovi nastoje biti normalno integrirani “Englezi” što vodi politici anglizacije i usporedno dejudaizacije. Utjecaj ortodoksnih Židova se smanjuje, postoji pluralizam organizacija što u velikim zajednicama ne dovodi do međusobnih razmirica. Zbog svoje uloge u stvaranju Izraela (mandat za Palestinu) oni su više zainteresirani za cionizam nego što su bili za procese na istoku Europe. Današnja tolerancija Židova i judaizma u Engleskoj, po nekima, više ugrožava

2 Godine 1290, u doba križarskih ratova, Židovi su prognani iz Engleske. Tek 1655. posredovanjem rabina Manasseh ben Israela iz Amsterdama (gdje je početkom 17. st. osnovana velika Židovska zajednica) dana je dozvola, odnosno legalizirana je zajednica „marana” koja se već nalazila u Londonu. Kasnije je Charles II. službeno potvrdio mogućnost naseljavanja Židova u Engleskoj ali su imali ista ograničenja kao i kršćanska zajednica. -

Židove (asimilacija) nego što ih ugrožava antisemitizam. Neki to nazivaju „ubojstvo ljubaznošću“ („kill with kindness“) (Alderman,1992).

Engleska je godine 1930. imala 300.000 Židova. U nju pristižu najprije ruski a zatim njemački Židovi - izbjeglice. Zatim dolaze iz Srednjeg Istoka i Južne Afrike. Godine 1963. bilo je 450.000 Židova, danas ih ima oko 300.000-330.000 (neki odlaze u Izrael).

U Austriji je prije „Anschlussa“ (1938) 120.000 Židova uspjelo emigrirati. Od preostalih 60 - 70.000 većina je stradala. Danas u Austriji ima oko 8.000 Židova (od 183.000 prije II. svjetskog rata).

Francuska, koju neki smatraju djelomičnom pobjednicom, u prvo je vrijeme optuživala nacističke okupatore za patnje i smrt Židova, dok se uloga Vichya u tome nije spominjala. Tek je sada predsjednik Chirac (i ministar Jospin) rekao da se sadašnja Francuska ne može osloboditi odgovornosti za zločine koje je učinio režim koji se također pozivao na Francusku.

U Francuskoj je pred rat bilo oko 300.000 Židova, oko 80.000 deportirano je za vrijeme rata. Nakon rata između 1950. i ranih 60-ih godina, u Francusku se doselilo oko 250.000 Židova iz sjeverne Afrike. Danas ih ima oko 600.000.

Njemačka, nakon ponovnog uspostavljanja svoje nacionalne autonomije, sve do nedavno je prebacivala (psihološki) „židovsko pitanje“ na Izrael. Od nacističke prošlosti se nastojala što više distancirati, pa i novim progresivnim zakonima o zabrani rasne i druge diskriminacije.

U Njemačkoj je bilo oko 503.000 (neki navode brojku od 600.000) Židova. Između 1933. i 1938. oko 250.000 napustilo je Njemačku. Pretpostavlja se da je oko 160-180.000 bilo ubijeno ili umrlo od posljedica progona. Danas se broj povećava pristizanjem Židova iz bivšeg SSSR-a, te ih prema najnovijim podacima ima oko 63.000.

U I. svjetskom ratu židovski dobrovoljci iz Palestine borili su se u britanskim jedinicama. Chaim Weizmann, profesor biokemije u Manchesteru, svojim je otkrićem (proizvodnja acetona neophodnog za topništvo) znatno pomogao pobjedi Engleza. Kada su ga kasnije pitali za njegovu želju, prema nekim izvorima, on je odgovorio „domovina za moj narod“.

Godine 1917. pojavila se Balfuorova deklaracija u kojoj ministar vanjskih poslova preko lorda Rothshilda poručuje cionističkom pokretu da je „vlada Njegovog veličanstva blagonaklono promatrala uređenje nacionalne domovine židovskog naroda u Palestini te da će se nadasve založiti kako bi se olakšalo postizanje tog cilja...“

Godine 1920. na cionističkom kongresu u Londonu za predsjednika je izabran Chaim Weizmann, a 1922. Liga naroda predaje Engleskoj mandat nad Palestinom. Prvi britanski visoki komesar u Palestini bio je Herbert Samuel. Zbog sukoba s Arapima i njihovih protesta protiv „palestinske“ politike, Engleska daje koncesije Arapima (u Jeruzalemu arapski gradonačelnik, prodaja zemlje Arapima itd.), a nakon generalnog arapskog štrajka 1936. osnovana je komisija koja je predložila podjelu Palestine na židovsku i arapsku državu. Borbe Židova i Arapa nastavljaju se i 17. 7. 1939. britanska vlada je objavila „Bijelu knjigu“ koja ograničava doseljavanje Židova u Palestinu. U Donjem domu Churchill označava bijelu knjigu kao „prekršaj svečane obaveze“.

U II. svjetskom ratu Židovi su se borili na strani Engleske (prijavilo se 150.000 židovskih dobrovoljaca, a prihvaćeno je samo 30.000). Ben Gurion je izjavio: „Mi se u ovom ratu borimo na strani Engleske kao da ne postoji Bijela knjiga i borimo se protiv Bijele knjige kao da ne postoji rat“. No ni židovsko sudjelovanje u ratu nije promijenilo englesku politiku u Palestini. Engleska je odbila i prijedlog predsjednika Trumana da se dopusti ulazak 100.000 Židova (židovskih izbjeglica, preživjelih nakon holokausta) u Palestinu.

U Njemačkoj je ostalo vrlo malo preživjelih Židova nekadašnje velike zajednice, ali nakon II. svjetskog rata u sabirnim se centrima nalaze Židovi koji su preživjeli koncentracijske logore i oko 150.000 poljskih Židova koji su se spasili u SSSR-u. Svi su oni smatrali Njemačku zemljom koja je kriva za njihove patnje i smrt Židova i nastojali su iz nje što prije otići. Čekali su u izbjegličkim logorima u Berlinu, Landbergu, Frankfurtu i Bergen-Belsenu da pomoću JOINT-a i američkih židovskih organizacija napuste Njemačku. Između 1946. i 1948. na odlazak je čekalo oko 200.000 Židova. Tek nakon osnivanja države Izrael i dozvole Amerike i drugih zemalja, oni odlaze. Nakon 1952. ostao je samo mali broj onih koji su bili previše slabi i bolesni da odu dalje, a neki su u međuvremenu počeli stvarati svoju egzistenciju u Njemačkoj.

Ostalo je oko 15.000 pretežno istočnoeuropskih Židova, a 1955. vraća se i nešto njemačkih Židova koji su bili napustili zemlju dolaskom nacizma na vlast. Zatim dolaze izbjeglice iz Mađarske (1956), Čehoslovačke (1968) i Poljske (1968. i 1973). Tek dolaskom Židova iz bivšeg SSSR-a nakon 1989. počeo je broj Židova u Njemačkoj rasti, obnavlja se život u zajednicama, osnivaju se nove židovske općine i njihove institucije koje nastoje integrirati novopridošle Židove (po halahi).

Njemačka država je dala posebne povlastice za dolazak Židova i snosi njihove troškove (stanovanja, zdravstvenog osiguranja, socijalne pomoći itd) jer među njima ima oko 70% nezaposlenih (Bubis i Spiegel, 1997).

U *Nizozemskoj* je 1940. bilo je 140.000 Židova, oko 100.000 je ubijeno. Danas ih ima oko 30.000, najviše u Amsterdamu. Uselili su se i Židovi iz Izraela.

U *Belgiji* je 1940. bilo 100.000 Židova (mnogi od njih izbjeglice) stradalo je 25-28.000. Danas ih ima oko 35.000, najviše u Brusselexu i Antwerpenu (ortodokсна zajednica). Godine 1993. Belgija je postala federalna država, s Flandrijskim, Valonskim i Briselskim područjem. Postojale su razlike u odnosu prema Židovima, bilo je i nijekanja holokausta, ali je 1995. donesen zakon ("Anti-negationiste Law") kojim je kažnjivo poricanje holokausta, To je nadopuna još 1981. donesenom „antirasističkom” zakonu.

U *skandinavskim zemljama* bila je specifična situacija.

Danska je imala 1940. oko 7.500 Židova koje je spasila prebacivši ih u Švedsku (listopad 1943). Danas u Danskoj ima oko 7.000 Židova (najviše u Kopenhagenu), jer su primljene poljske izbjeglice 1968. (2.500).

U *Norveškoj* je bilo oko 1.800 Židova. Dio je pobjegao u Švedsku (oko 960), oko 60 njih se spasilo sakriveno u Norveškoj, a stradalo ih je oko 700. U Norveškoj ima oko 1.000 Židova (najviše u Oslu).

U *Finskoj*, koja nije htjela provesti "rasne zakone", ima oko 1.300 Židova (najviše u Helsinkiju i Turku).

Švedska je spasila mnoge Židove u toku II. svjetskog rata i nakon njega, iako je „zatvorila” granice za izbjeglice. Na njen zahtjev (i Švicarske) u židovske su pasoše stavljani posebni znakovi ("J"). 1938. je zabranjeno religiozno klanje

životinja (shekhita) za košer hranu, što je i danas na snazi, pa se takva hrana uvozi u Švedsku. Danas ima oko 16.000 Židova (Stockholm, Göteborg i Malmö). Godine 1956. došli su mađarski, a 1968. poljski Židovi.

U *Švicarskoj* se tijekom rata skrivalo oko 23.000 Židova, danas ih ima oko 19.000 (Zürich, Basel i Geneve). Kada je 1994. dozvoljeno izraelskim povjesničarima da proučavaju dokumente iz vremena II. svjetskog rata, saznalo se da je Švicarska odbila oko 40.000 zahtjeva Židova za azilom i prisilila ih da se vrate u Njemačku, Francusku ili Italiju. Mala grupa krajnjih desničara i danas izaziva incidente (1978. i 1979. bili su napadi na sinagoge u Baselu i Zürichu nakon filma o holokaustu).

U *Luksemburgu* je pred II. svjetski rat bilo 3.500 Židova. Stradalo je 750, a danas ih ima 1.200 (po najnovijim procjenama 600).

U *Monaku* ima oko 500 Židova, došli su 60-ih godina iz sjeverne Afrike.

U *Španjolsku* 1933. dolazi 3.000 izbjeglica iz Srednje Europe. Za vrijeme II. svjetskog rata izdano je oko 11.000 spasonosnih putovnica za sefardske Židove iz Europe, a dozvoljeno je da kroz zemlju prode 35-40.000 židovskih izbjeglica na putu u druge zemlje. I nakon II. svjetskog rata dolaze nove izbjeglice: 1950. iz Maroka, 1967. iz Egipta (dobili su španjolske putovnice) i 70-tih i 80-ih godina iz Argentine. Danas ih ima oko 12.000, najviše u Madridu, Barceloni i Malagi. U 1992. su sve vjere (katolička, protestantska, islamska i židovska) zadobile jednaki status. Te je godine Španjolska službeno "komemorirala" petstogodišnjicu progona Židova, a 1995. je u Barceloni ponovno ustanovljen rabinski visoki sud.

Kroz *Portugal* u II. svjetskom ratu prolazi oko 70.000 židovskih izbjeglica. Godine 1945. bilo ih je 1.000, a danas ih je oko 300.

Iz *Italije* je većina Židova otišla 1938, u nacističke logore smrti je deportirano 8.566 Židova između 1943. i 1945. godine. Danas ih ima oko 31.000, najviše u Rimu i Milanu.

Danas europski Židovi ne žele definirati sebe jednostavno kao religioznu manjinu, oni su i nacionalna manjina koja u demokratskom civilnom društvu, u pluralističkom društvu s poštivanjem ljudskih i manjinskih prava, može sačuvati svoj židovski identitet i biti lojalni građani tih zemalja, ali istovremeno mogu slobodno pokazivati lojalnost prema Izraelu i solidarnost i povezanost s drugim židovskim organizacijama u svijetu. To je pitanje tzv. „višestrukog lojaliteta” koji sve više prevladava u integracijskim svjetskim procesima.

Stvaranje države Izrael imalo je posebno značenje za europske Židove, ono je restrukturiralo poslijeratni židovski identitet. Židovi dijaspori i Izraela imaju istovremeno i simbolične i simbiotične odnose. Židovi u dijaspori ne vežu se uz Izrael i njegove građane samo sentimentalnim vezama. Dijaspore je uvijek davala novac, tehničku pomoć i humane resurse i pridonosila doseljenu proganjanih Židova u Izrael. Židovi u dijaspori odigrali su i značajnu ulogu u „lobiranju” za interese Izraela i njegov opstanak. Izrael je, s druge strane, uvijek predstavljao psihološku sigurnost za Židove u dijaspori, točku okupljanja i mogućnost odlaska u Izrael u slučaju vlastite odluke ili potrebe.

Odnosi su uvijek bili temeljeni kulturnim, ekonomskim i emocionalnim vezama, ali bez uplitanja u unutarnje stvari Izraela, a Izrael se distancirao od političkih događaja u zemljama dijaspore.

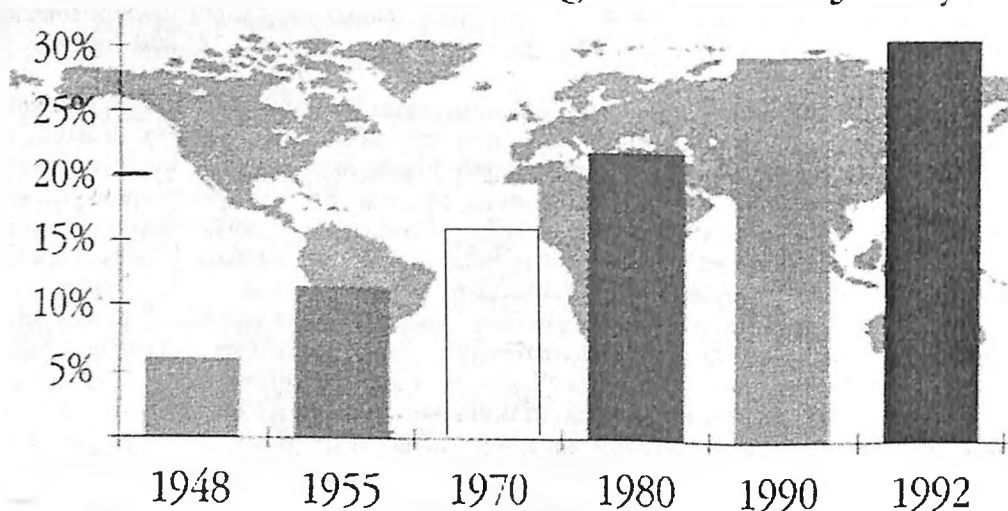
Američki Židovi utjecali su na europske pomažući im da iz svojih razjedinjenih zajednica uđu u međunarodne židovske organizacije i da razviju transnacionalne odnose. Oni su im pomogli da se Židove "sluša" i "čuje", da razviju odnose i dijalog s okolinom, da uđu u međunarodne organizacije, osobito one koje se bave ljudskim pravima i pravima manjina i tako pridonesu njihovoj zaštiti.

U današnjem postcionističkom razdoblju mijenjaju se i odnosi dijaspora - Izrael. U obje su populacije Židova izrasle nove generacije koje više nisu pod izravnim utjecajem holokausta i zanosa u stvaranju države Izrael. Nove generacije spremne su prihvatiti nove izazove.

Židovi su u Europi danas, kada nisu ugroženi antisemitizmom (iako ga ima) i kada imaju slobodu da izaberu i uobliče židovske zajednice kojima pripadaju, suočeni sa svojim unutarnjim dilemama i podjelama, osobito između ortodoksnih i reformiranih zajednica, između „starih” i „novih”, malih i velikih (Trigano, 1997). Najvažnije je, međutim, da sami rješavaju svoje dileme, bez pozivanja u pomoć Izraela (da npr. sudi o pitanjima religije i mješovitih brakova) ili pomoći američkih Židova.

Treba se otrgnuti od važnosti „broja Židova”, paternalizma velikih organizacija (Pinto, 1997), jer upravo pluralizam u Europi omogućuje danas da i male organizacije prežive i održe svoj identitet.

Israeli Jews as Percentage of World Jewry

Udio Izraelaca u ukupnoj židovskoj populaciji

25. Izrael

Od ideje o židovskoj državi Theodora Herzla (1896) u djelu „Der Judenstaat” do rezolucije UN 29. 11. 1947. i deklaracije o nezavisnosti Izraela 14. 5. 1948, prijedben je dug put u kojem je, što se rijetko događa, u jednoj generaciji prvih cionističkih pionira ostvaren njihov utopistički san. Od nezavisnosti Izraela do danas, Izrael je izrastao u modernu državu, ekonomsku i vojnu silu, ali pitanje arapskih stanovnika Izraela - Palestinaca - nije riješeno nego je obilježilo razvitak države, stvaranje izraelskog identiteta, stvorilo izraelsko-arapski (islamski) sukob, nekoliko ratova i mnoštvo židovskih izbjeglica iz arapskih zemalja sjeverne Afrike, ali i drugih islamskih zemalja, te palestinske izbjeglice u susjedne arapske zemlje.

I danas je rješenje palestinskog pitanja ključ mira na Bliskom Istoku i opet prekretnica u životu Izraela.

Neki smatraju da svoju današnju državu Izrael, Židovi mogu zahvaliti upravo arapskoj nepomirljivosti i odbijanju zajedničkog života. Da su Arapi prihvatili 1919. Balfourovu deklaraciju Velike Britanije da se u Palestini osnuje “nacionalni dom” (National Home) za židovski narod, Židovi koji su tada bili u manjini, tijekom vremena bi bili apsorbirani u arapsko-palestinskoj državi. Oni nisu prihvatili ni druge prijedloge o zajedničkoj državi, podijeljenoj na arapski i židovski dio, ili na kantone, niti međunarodni nadzor pojedinih dijelova (Flajpan, 1987; Elon, 1971).

Osobito dramatično vrijeme bijaše između 1933. i 1936. kada je broj useljenika, židovskih izbjeglica pred nacizmom u Europi, doveo do porasta Židova u Palestini od 86.000 ili 11% ukupnog stanovništva na 400.000 (30%) što je izazvalo proteste i štrajkove arapskog stanovništva te je Velika Britanija osnovala Peelovu komisiju za Palestinu (1936) koja predlaže diobu zemlje na tri dijela - arapski (koji bi se ujedio sa Transjordanijom), židovski dio, te dio pod britanskim mandatom (Jeruzalem).

Dvadeseti cionistički kongres 1937. pokazao je sve razlike u cionističkom pokretu. Oponenti britanskom prijedlogu bili su i „lijevi” i „desni” cionisti, a osobito “revizionisti” (osnovani 1925. od Jabotinskog) te religiozne partije. Tu se pokazala i razlika o shvaćanju teritorija što bi ga obuhvaćala židovska država - onog „biblijskog” o obećanoj zemlji, ili teritorija nekadašnjega židovskog kraljevstva ili tzv. demografskog teritorija prema realnoj situaciji.

No Ben Gurion, lider radničke partije (Mapai) uspio je donekle uvjeriti kongres da je prihvaćanje plana Peelove komisije prvi korak koji omogućuje kontrolu (iako na ograničenom dijelu) Palestine, imigraciju, židovsku vojsku itd. Prema tome, to je početak, a ne kraj židovske države. Zbog toga je kongres pragmatično zaključio da je Peelov plan doduše neprihvatljiv, ali je ovlastio Židovsku agenciju da pregovara o preciznim uvjetima za uspostavljanje židovske države.

Na početku II. svjetskog rata (1939) Velika Britanija načinila je novi ustupak Arapima i izdala tzv. „bijeli papir” (bijelu knjigu) koji je ograničavao židovsku

imigraciju na 75.000 u daljnjih pet godina, nakon čega bi se trebala nastaviti uz arapsku suglasnost. Zabranjeno je i prodavanje zemlje Židovima.

Sve veći pritisak izbjeglica iz Europe doveo je do ilegalne imigracije Židova, do ilegalnih židovskih grupa koje su se borile protiv Britanaca, do „lova” na useljenike i njihovu deportaciju u logore na Cipru ili natrag u Njemačku itd.

Na cionističkoj konferenciji u New Yorku 1942, koju je vodio Ben Gurion, donesena je rezolucija (Biltomorska, prema imenu hotela u kojem se održavala konferencija) uz potporu sve utjecajnijih američkih cionista i protivljenje lijevih partija (kibuci). U toj rezoluciji stoji ne samo da će Palestina biti, poput židovskog „Commonwealtha”, integrirana u strukturu novoga demokratskog svijeta, već se Arapi više ne smatraju partnerom za pogađanje i nemaju više nikakvu ulogu u određivanju budućnosti zemlje.

Sljedeći Morrison-Gradyev plan na konferenciji u Londonu nije zadovoljio ni Židove ni Arape (kantonizacija zemlje) i nakon neuspjeha konferencije od 14. 2. 1947. Britanija je digla ruke od problema i predala ga Ujedinjenim narodima.

Sada nastaje nova etapa u stvaranju židovske države. UN osniva specijalnu komisiju za Palestinu (UNSCOP) od 11 članova (među njima je bila i Jugoslavija) koja je posjetila Palestinu i predložila podjelu, razgraničenje granica, Jeruzalem proglasila „internacionalnom zonom”, predložila je prijelazno razdoblje od dvije godine, te ekonomsku uniju židovske s arapskom državom. Dok je Arapski komitet odmah odbacio diobu, Židovi su, uz rezervu prema nekim dijelovima, prihvatili UNSCOP-ov prijedlog i 29. 11. donesena je rezolucija u UN, za koju su glasovala 33 člana, a 13 je bilo protiv. Protivnici su uz arapske zemlje, koje su napustile skupštinu, bili Iran, Jugoslavija i Indija. Arapska liga koja se sastala ubrzo u Kairu proglasila je podjelu Palestine ilegalnom.

Vojni sukob je bio na pomolu. Organiziraju se palestinske borbene jedinice i pristižu tisuće dobrovoljaca iz arapskih zemalja. Židovi pozivaju sve osobe od 17 od 25 godina (već dan nakon glasanja) da se upišu u vojsku. Počinju međusobne borbe, u kojima su Židovi uspjeli „poboljšati” i proširiti granice predložene od UN. Britanska uprava u to vrijeme nije mogla osigurati mir, niti su to mogli naporu UN. Židova je tada bilo 650.000.

Židovi su donijeli presudnu odluku da se nezavisnost Izraela proglasi ne 1. 10. 1948, kako je preporučio UN, već 14. 5. 1948, nakon formalnog završetka britanskog mandata kako bi zadržali osvojena područja i ozakonili novostečene granice. Na to je uslijedila vojna intervencija arapskih zemalja. Toga datuma - 14. 5. 1948.- nastaje prekretnica što je obilježila prijelaz građanskog rata u rat s arapskim zemljama, u „rat za nezavisnost”, koji je trajao do siječnja 1949.

Kao posljedica stvaranja države Izrael i rata, 600-700.000 Arapa dobrovoljno je ili pod prisilom napustilo Palestinu (u međuvremenu se broj povećao zbog visokog fertiliteta na oko 1.300.000). Osim onih koji su ostali, Izrael je okupacijom novih područja dobio brojno palestinsko stanovništvo.

Politika Izraela ipak je trajno bila obilježena željom za proširenjem teritorija i smanjenjem svog arapskog stanovništva (kojemu je kasnije priznala prava). Politika prema arapskom stanovništvu uvijek je izazivala i unutarnje podjele u državi, osobito u starije generacije koja je osnovala židovsku državu na idealima pravednog društva (Rubinstejn, 1984).

Vrlo je indikativno da Židovi koji su dolazili u vrijeme prvih Alija nisu uopće razmišljali o tome da bi u Palestini mogao postojati i arapski nacionalizam, nisu Palestince razlikovali od ostalih Arapa. U vrijeme njihova dolaska Palestina je bila dio Otomanskog Carstva i slabo naseljena. Većina zemlje pripadala je

feudalnim gospodarima koji nisu živjeli u Palestini (i prodavali su je), a dio zemlje bio je pokriven močvarama (*aradi muat* - mrtva zemlja) koja nije nikome pripadala i mogla se dobiti dozvolom vlade, što je pogodovalo prvim naseljenicima. Po načinu života u Palestini, odijevanju i običajima (npr. *beduina*) činilo se kao da se nisu promijenila biblijska vremena. Neki su Židovi smatrali Arape nekadašnjim izgubljenim stanovnicima Palestine, i odnosi nisu bili neprijateljski. U Jeruzalemu je postojala mala židovska ortodoksna zajednica (stari Jišuv). Godine 1905. na 32.000 stanovnika Jeruzalema ima 13.400 Židova.

Pomalo počinje ekonomski razvitak: izvoz voća i ulja i napredak gradova što osim Židova privlači i Arape iz susjednih zemalja, tako da ih 1900. ima 600.000.

Prva Alija je upotrebljavala u radu i pomoć arapskog stanovništva, no druga Alija koja je došla 1905. iz Rusije, nakon pogroma i revolucije, sebe naziva *chalutz* (što bi odgovaralo nazivu američkih pionira) i oni su sami obrađivali zemlju. I u našoj zemlji se omladina pripremala za poljoprivredni rad u Palestini (poglavlje 9).

Prema staroj židovskoj tradiciji svaka je 50. godina jubilarna (7x7 godina, a svaka 7 godina „sabatska”, *shmittah*). Tada su se, u vrijeme stare židovske države, morali oprostiti dugovi i osloboditi robovi, a zemlja se trebala vratiti u prijašnje posjedovanje tj. vratiti prvotnim vlasnicima bez naknade. Na osnovi te tradicije njemački matematičar Hermann Shapira predložio je još 1884. godine da se osnuje Narodni Fond, „*Keren Kayemet le Yisrael*”. Taj je Fond osnovala Svjetska cionistička organizacija 1901. godine. Sredstvima Fonda, koja su sakupljena od svih židovskih zajednica u svijetu (pa tako i u našoj zemlji, vidi poglavlje 9) kupovala se zemlja u Palestini i davala na obradu i uživanje useljenicima na vrijeme od 49 godina. Takva se zemlja nikada ne smije prodati ni uništiti, samo se može koristiti. Fond je pokupovao zemlju za cionističke pionire, pomogao u osnivanju kibuca i mošavima, opremio ih potrebnim alatom, životinjama, sistemima za navodnjavanje, izgradio ceste i brane i posadio milijune stabala. I danas židovske zajednice, u oko 40 zemalja, pomažu Izrael preko Narodnog Fonda, osobito sadnju drveća.

Može se kazati da je zemlja u Palestini (današnjem Izraelu) kupljena sredstvima cijele dijaspore, pa tako i prilozima Židova iz Hrvatske. Mnogi od njih nikada nisu dočekali odlazak u Palestinu, završili su kao žrtve holokausta, ali njihov trud ipak nije bio uzaludan.

Taj pokret vlastitog rada, *Avoda Ivrit* (židovski rad) odbacio je najamni rad, pa tako i rad Arapa, i doveo do razdvajanja zajednica. Do daljnjeg razdvajanja došlo je nakon arapskih protesta i napada na židovske doseljenike 1936-1939.

I među samim Arapima nije bilo sloge jer su se za vlast borile dvije arapske dinastije. Prvi prijedlozi o osnivanju Palestine kao židovske države predviđali su da će se Palestinci ujediniti sa Transjordanijom. U vrijeme protesta protiv naseljavanja Židova i podjele Palestine, pet arapskih partija ujedini se u Visoki arapski komitet, ali kako su štrajkovi i neredi potrajali, i sam je Komitet tražio prekid štrajka jer su bili ugroženi interesi veleposjednika u berbi na plantažama. Arapski komitet Britanci su proglasili ilegalnim i prognali ili uhitili mnoge članove. Tijekom II. svjetskog rata, 1941, vođa (muftija) je bio izbjeglica i radio za Nijemce, a kasnije je bio interniran u Francuskoj. Uspio je doći 1946. u Kairo, kao gost kralja Faruka, gdje su održane palestinske ovacije.

Godine 1943. pojavio se antiimperijalistički pokret u Libanonu, Siriji, Iraku, a onaj u Egiptu čak je podupro podjelu Palestine. Krajem II. svjetskog rata stvorila se Liga arapskih država - neki su zagovarali suradnju Židova i Arapa

protiv Britanaca. Neke su palestinske vođe, koje su osobito zagovarale suradnju sa Židovima ubijene, bilo je i tajnih dogovora između Židova i Palestinaca. No odnosi su se pogoršavali, a ratovi s arapskim zemljama nastavljali i doveli do egzodusa palestinskog stanovništva i daljnjeg zaoštavanja.

Okupacijom novih područja Izrael je uz „svoje” Arape dobio još milijunsko, neprijateljski raspoloženo palestinsko stanovništvo, koje i danas, iako je u tijeku mirovni proces, ne može prihvatiti prisutnost Židova u Palestini niti državu Izrael. I nove generacije Židova rođene u Izraelu (sabra), odgojene u atmosferi ratova i netrpeljivosti, ponosne na svoj izraelski identitet, imale su drukčiji odnos prema židovsko-palestinskim odnosima.

Ipak se godine 1982, kada je Izrael (pod izlikom sigurnosnih razloga) napao južni Libanon gdje su Palestinci bili u izbjeglištvu, kada je došlo do masakra u izbjegličkim kampovima u kojima su stradala djeca (od libanonske falange), Izrael podijelio. Protestiralo se (400.000 demonstranata), a bivši zatočnici iz Varšavskog geta i nacističkih logora štrajkali su gladu. Begin (uvijek oponent Ben Gurionovoj politici), koji je tada bio šef države, bio je prisiljen osnovati komisije za ispitivanje nemilih događaja. I u svjetskoj javnosti su se nizale osude, čak i onih koji su bili protiv antisemitizma, pojačali su se napadi i incidenti prema Židovima u dijaspori itd.

I za opravdavanje tog rata, koji se proširio izvan granica Izraela, potegnuli su se stari argumenti o holokaustu i arapskoj suradnji za vrijeme rata s nacistima i pokušalo se Palestine izjednačiti s njima. No mnogi su Židovi odbili takvu usporedbu, neki su izjavili da su ih patnje palestinske djece podsjetile na patnje židovske djece pod nacizmom.

U Izraelu je, u njegovu početku, prevladavalo sekularno društvo. Ortodoksni Židovi imali su mali utjecaj i uglavnom su se zgražali nad nepoštivanjem religije, tradicije i svetkovanja blagdana u kibucima. Iako su tada odbacili religioznost, Židovi su ipak slavili židovske blagdane, dajući im novo značenje, vezano za prirodu, kojoj su se vratili nakon toliko godina urbanog života u progonstvu. Subotu su proglasili neradnim danom.

Prilikom stvaranja izraelske države, Ben Gurion je pozvao ne-cionističke lidere ortodoksnih organizacija (Agudat) da se ne protive pred UN stvaranju države i ponudio im ulazak u vladu i preuzimanje problematike osjetljivih pitanja braka i bračnog prava (ženidbe i rastave, nema civilnog braka). I danas ortodoksni „rabinski sud” odlučuje o tim pitanjima. Druga koncesija dana ortodoksima bila je zakonodavstvo o obrazovanju kojim je omogućeno i osnivanje vjerskih škola, zapravo izvan normalnog sustava školovanja što ga organizira država (Strum, 1989).

Na taj način i danas ortodoksni Židovi, njihovi rabini i škole, imaju utjecaj na događaje u Izraelu pa, iako čine mali dio stanovništva mogu u presudnim prilikama, kao što je samouprava Palestinaca i sklapanje mirovnih ugovora s arapskim zemljama, izazvati nove podjele u društvu.

Cionistički cilj - da sakupi Židove iz različitih zemalja (koji su imali različiti jezik, povijest, kulturu i socijalne probleme) samo temeljem zajedničke religije i memorije o nacionalnom suverenitetu, izgubljenom prije 2.000 godina, te zbog antisemitizma u svijetu - ostvaren je. Židovi danas čine oko 80% stanovništva Izraela.

Populaciju Izraela danas čine Židovi porijeklom iz oko stotinu zemalja svijeta, imigracija se nastavlja, dijaspora se smanjuje. Stvoriti modernu državu unatoč tako heterogenom sastavu useljenika iz stotinjak zemalja svijeta i u dugom

vremenskom razdoblju, uz neprestane ratove, a živjeti „normalno” uza sve probleme, rijetko je savladiv zadatak, gotovo utopija.

Donose li novi događaji u Izraelu nove podjele ili novo jedinstvo? Hoće li se Izrael okrenuti integraciji prema području Srednjeg Istoka? Kakav će biti njihov daljnji odnos prema dijaspori? Sve su to pitanja koja će ovisiti ne samo o volji i ponašanju Židova nego i o silnicama međunarodnih interesa koji su uvijek imali značajnu ulogu na Srednjem Istoku.

Izneseni podaci o stvaranju države Izrael, o podjelama i dilemama, porazima i pobjedama, nisu interesantni i poučni samo za Židove, oni su i danas pokazatelji kako putovi za stvaranje nacionalne države, odnos međunarodne zajednice i sukobi raznih nacionalističkih pokreta mogu utjecati na sudbinu naroda, kako mogu izazvati nove migracije i izbjeglice, te kako su teški putovi do ponovnog uspostavljanja povjerenja.

Sl.28: Fond Keren Hajessod-Magbit koji u svijetu prikuplja sredstva za Izrael
(iz: Die Gemeinde, Wien)

The Foundation Keren Hajessod-Magbit that collects throughout the world funds for Israel
(from: Die Gemeinde, Wien).

Sl.29: Sa ulica Izraela (Die Gemeinde, Wien)
From the streets of Israel (Die Gemeinde, Wien)

Sl.30: Slika ulice u Izraelu, ruski i hebrejski natpisi (iz. Die Gemeinde, Wien)
Picture of a street in Israel, Russian and Hebrew inscriptions (from: Die Gemeinde, Wien)

Prilog

Procjena broja Židova u pojedinim zemljama svijeta prema
 Estimate of the number of Jews in the World, per countries
 (The Jewish Communities Handbook 1991)

Zemlja	Broj (1991)	Prijašnje stanje (godina)	Holokaust
Afganistan	>50	40.000 (kraj 19. st.)	
Odlaze nakon I. svjetskog rata i 50-ih godina.			
Albanija	>50	500 (nakon II. sv. rata)	400
1991: 320 odlazi u Izrael i 50 u SAD.			
Alžir	100	140.000 (1962)	
Godine 1962. 125.000 odlazi u Francusku i 10.000 u Izrael (nezavisnost Alžira). Bježe 1967 (arapsko-izraelski rat).			
Aruba	>50		
Argentina	220.000	206.000 (1930)	
Dolazak izbjeglica iz Europe nakon 1889. i 1933.			
Australija	90.000		
Dolazak izbjeglica iz Europe 1933-1955 (40.000).			
Austrija	12.000	183.000 (1938)	60-70.000
120.000 Židova bježi 1938. (Anschluss).			
Bahami	250		
Dolaze nakon I. sv. rata (Poljska, Rusija, Engleska).			
Barbados	50		
Porijekom iz Brazila (nakon dolaska Portugala).			
Belgija	30.000	100.000 (20.000 izbjeglica) (1940)	25-28.000
Porijeklo od marana (16. st.) i aškenaza (18. st.).			
Bermuda	50		
Bolivija	600	10.000 (1940)	
Dolaze nakon 1905. iz istočnoeuropskih zemalja te njemački i austrijski Židovi (II. sv. rat).			
Brazil	150.000		
Najprije marani (16. st.), zatim izbjeglice pred nacizmom iz Europe.			

Bugarska	4.000	50.000 (1945)	12.000 (na okup. područ.)
Između 1948. i 1951. otišlo 44.000 pretežno u Izrael; 1.000 mladih (1990).			
Burma	20	3.000 (1930)	
Otišli nakon japanske invazije.			
Cipar	50	11.000 (nakon II. sv. rata)	
Britanija internirala Židove koji su pokušali „ilegalno” ući u Izrael.			
Curacao	600		
Nakon naseljavanja 1652, dolaze izbjeglice iz južnoameričkih zemalja.			
Čehoslovačka	12.000	357.000 (1935), 42.000 (1945)	192.000
Emigrirali 1952. i ponovno 1968, nakon sovjetske invazije.			
Čile	17.000		
Nakon nezavisnosti 1810. dopušta se naseljavanje (marani u 17. st.); izbjeglice iz Njemačke 1930-tih			
Danska	9.000	7.500 (1940)	472
Najprije izbjeglice iz Rusije (pogromi); spasili Židove prebacivši ih u Švedsku. Godine 1968. dolazi 2.500 izbjeglica iz Poljske.			
Dominikanska Republika	150		
Prihvaćala izbjeglice pred nacizmom ili im daje vize.			
Ekvador	1.000		
Izbjeglice iz Njemačke.			
Egipat	240	75.000 (1948) 2.500 (1967)	
Od biblijskih vremena, bježe 1948. i 1967 (ratovi).			
Engleska	330.000	300.000 (1930) 450.000 (1963)	
Godine 1290. istjerani (Edward I), ponovno se naseljavaju 1656. Ruski Židovi između 1882. i 1905. Nakon 1933. izbjeglice pred nacizmom. U novije vrijeme useljavaju iz Srednjeg Istoka i Južne Afrike.			
Etiopija	15.000	50.000 Falaha (otkriveni 1868)	
Konstantna imigracija u Izrael: 1983-1992. oko 37.000.			
Finska	1.200	2.200 (između dva rata)	
Odbila primijeniti „rasne zakone”.			
Francuska	600.000	230.000 (1930) 350.000 (1963)	80.000
Istjerani iz Francuske 1394 (Karlo VI); marani u Bordeauxu i drugdje (1550). Francuskom revolucijom dobivaju jednaka prava. Izbjeglice iz istočne Europe, zatim od nacizma, te iz sjeverne Afrike početkom 60-ih godina.			

Židovi u Hrvatskoj

Gibraltar	600	2.000 (sredina 19. st.)	
Došli s Britancima 1704. (sefardi), većina otišla tijekom II. svjetskog rata.			
Grčka	4.800	77.000 (1939) 11.000 (1945)	65.000
Stara zajednica (3. st.); izbjeglice iz Španjolske (1492).			
Gvatemala	800		
Njemački Židovi krajem 19. st., zatim sefardi. Bjegunci od nacizma. Posljednjih godina mnogi odlaze.			
Haiti	150		
Marani u 17. st. (istjerani), kasnije dolaze iz Sirije, Egipta, Njemačke.			
Honduras	150		
Iz srednje i istočne Europe (19. st.) te između dva rata. Davali vize izbjeglicama.			
Hong Kong	700		
Od sredine 19. stoljeća. Izbjeglice iz Europe 30-ih, bježe nakon okupacije Japana, dolaze iz Kine nakon revolucije.			
Indija	5.600		
Prva naselja godine 1000, tzv. „bijeli” Židovi porijeklom iz Srednjeg Istoka i Europe (16-17. st.). „Crni” Židovi, od starosjedioca. Odlaze u Izrael.			
Indonezija	>50	3.000 (1945)	
Došli iz Nizozemske i Bagdada (19. st.). Između ratova - iz istočne Europe i Njemačke. Odlaze 1949 (nezavisnost).			
Iran	25.000	80.000 (1978)	
Najstarija zajednica dijaspora (6. st. s.e.). Dio je porijeklom iz Iraka. Odlaze 1979. (revolucija).			
Irak	200	150.000 (1947) 6.000 (1952)	170
Najstarija zajednica; 586. s.e. došli iz Judeje (babilonsko osvajanje). Perzijanci dopuštaju povratak (538.), no dio ostaje u Perziji. 1950-1951. avionom prebačeno 113.545 u Izrael. Godine 1958. zajednica zabranjena. U posljednje vrijeme dopušten odlazak preostalih.			
Irsk	2.000	3.800 (1901)	
Dolaze iz srednje i istočne Europe (17. i 18. st.), te Engleske.			
Izrael	3.755.000	25.000 (1880), 160.000 (1928), 400.000 (1936), 650.000 (1947), 1.932.400 (1962), 2.686.700 (1973), 3.350.000 (1983)	

I nakon osvajanja Izraela kroz stoljeća, uvijek je postojala mala židovska zajednica. Zbog toga se imigracija u Izrael smatra povratkom. Prva Alija bila je posljedica pogroma u Rusiji i Rumunjskoj (1881-1882). Druga Alija je počela 1905. i trajala do početka I. svjetskog rata. Treći i četvrti val iz istočnoeuropskih zemalja 1919-1928. utrostručio je stanovništvo. Peta Alija 1933-1936. dovela je 170.000 njemačkih izbjeglica. Tada Britanci postavljaju ograničenja; počinje ilegalna imigracija (Aliya Bet) i populacija naraste do 650.000, 1948. kada je proglašena nezavisnost Izraela. Nakon uspostavljanja

države Izrael počinje masovna imigracija čak i za vrijeme ratova. Godine 1951. židovska se populacija udvostručila dolaskom 700.000 izbjeglica, pretežno iz Europe i arapskih zemalja. I drugi valovi imigracije 1955-1957. i 1961-1964. dovode novih 400.000 iz istočne Europe i arapskih zemalja. Nakon 1967. dolaze i iz Amerike i zapadne Europe, a od 1970-ih iz SSSR-a. Imigracija se nastavlja.

Italija 34.500 7.749
Najstarija europska dijaspora (2. st.). Španjolski osvajači Židove izbacuju u 15. st. iz Sicilije i Napulja. U 16. stoljeću u geta. Od ujedinjenja Italije 1870. jednaka prava. 1938. (Mussolini-Hitler), mnogo Židova otišlo. Nakon Njemačke okupacije 8.360 Židova deportirano je u Aushwitz (1943).

Jamajka 800
Sefardi i aškenazi (iz Engleske u 18. st.); ujedinjuju se 1921. Otišli nakon proglašenja nezavisnosti.

Japan 700

Iz Rusije i Poljske (1861), zatim izbjeglice iz Rusije, Njemačke i Kine. Nisu proganjeni u II. svjetskom ratu.

Jemen 1.000 9.000 (1946) u bivšem Južnom Jemenu
49.000 Sjeverni Jemen
Žive u Jemenu (sjevernom) od biblijskih vremena. 1949-50. oko 49.000 evakuirano je avionom. Iz Južnog Jemena 1967. evakuirana preostala 132 Židova.

Jugoslavija 5.500 70.000 (pred II.svjetski rat) 80% (oko 55.000)
Oko 9.000 došlo u Izrael nakon 1948.

Južnoafrička
Republika 120.000
Prva zajednica Cape Town 1841, Johannesburg 1886. Imigracija iz istočne Europe 1937. Nastavljena imigracija iz Njemačke. Iz Južnoafričke Republike odlaze mladi.

Južna Koreja >50
Ruske izbjeglice u toku japanske okupacije.

Kanada 325.000 156.000 (1930), 250.000 (1963),
308.000 (1980)
Prvo u Montrealu 1768. Izbjeglice iz Rusije krajem 19. stoljeća, te nakon svjetskih ratova.

Kina >50 30.000 (1941)
Od 10. stoljeća, vjerojatno došli iz Indije i Perzije. Asimilirali su se. Novi dolaze iz Rusije nakon revolucije 1917. Većina odlazi 1949.

Kolumbija 7.000
Nakon I. svjetskog rata sefardi. Između 1934-1945. zabranjena imigracija.

Kuba 1.000 12.000 (1948)
Početkom 20. st. 5.700 sefarda iz Turske i Sirije. Istočnoeuropski imigranti otišli dalje za SAD. Otišli nakon revolucije 1959.

Kenija 330

Zajednica osnovana u Nairobiju 1904, a 1945. dolaze izbjeglice iz Europe.

Kostarika 2.500

Između ratova dolaze poljske i turske, a 30-ih godina njemačke i austrijske izbjeglice.

Libanon 100 10.000 (1952)

Odlaze 1967. i nakon građanskog rata 1976.

Libija >50 38.000 (1951) 2.000

Od 3. st. s.e., no nestaju. Pojavljuju se u 15. st. (iz Španjolske). Godine 1938. antižidovski zakoni, (Musolini), 1942. njemačka okupacija, 1945. i 1948. progoni. Odlaze 1951 (nezavisnost), 1967. (rat) odlaze preostali.

Luksemburg 1.200 3.500 (pred II. sv. rat) 750

Godine 1349. srednjovjekovna zajednica masakrirana, od 1791. (dio Francuske) ponovno Židovi, 1930-ih izbjeglice pred nacizmom.

Madarska 80.000 400.000 (1938), 600.000
725.000 (1940)

Sefardi u 16. i 17. st., iz Češke i Moravske u 18. st., iz Poljske u 19. st. (aškenazi). Bježe 1956.

Malezija >50

Ruske izbjeglice, skoro svi otišli.

Malta >50

Od rimskih vremena, istjerani 1492. U 18. st. iz sjeverne Afrike.

Meksiko 35.000

Prvi marani iz 16. st. 1885. prva zajednica. Nakon I. sv. rata dolaze izbjeglice iz Europe. Godine 1937. zabrana ulaska iz Njemačke.

Monako 1.000

Zajednica ustanovljena 1948; 1960-ih dolaze sjevernoafrički Židovi.

Maroko 13.000 285.000 (nakon II. sv. rata)

Od rimskih vremena. Centri židovstva u 11. st., dolazak španjolskih Židova u 15. st. žive u posebnim kvartovima (Melah) od 1438. Godine 1912. (francuski protektorat) položaj poboljšan. Vichyev režim (II. sv. rat) ali Židove su zaštitili. Između 1946. i 1964. 226.000 otišlo u Izrael.

Nikaragva >50 250 (1972)

Godine 1848. iz Francuske, Njemačke, Nizozemske, nakon I. sv. rata iz istočne Europe. Nakon dolaska sandinista 1979. većina bježi.

Nizozemska 25.000 140.000 (1940) 100.000

U 16. st. marani. U 17. st. židovski centar; kasnije doseljavaju iz Njemačke i drugih europskih zemalja, a u najnovije vrijeme iz Izraela (oko 10.000).

Norveška 950 1.800 (1940) 770

Naseljavanje od 1851. Dolaze iz istočne Europe 1881. Za II. sv. rata 930 Židova prebjeglo u Švedsku, a kvislinški režim deportirao ostale.

Novi Zeland 4.800
Doseljavanje iz Europe 1933.

Njemačka 28.400 565.000 (1930) 160-180.000
U 10. st. cvatuća zajednica, a nakon promjena u 11. st. bježe na istok. Godine 1871. emancipacija. Između 1933. i 1938. 250.000 bježi iz Njemačke (nacizam). U najnovije vrijeme imigriraju ruski Židovi (20-30.000).

Pakistan >50
Naseljavanje u 19. stoljeću, a do danas gotovo svi otišli.

Panama 3.800
Naseljavanje počelo sredinom 19. st. Početkom 20. st. doseljavaju se Sefardi sa Srednjeg Istoka i aškenazi iz istočne Europe, a 1930-ih njemačke i austrijske izbjeglice.

Paragvaj 900
Sefardi iz Grčke i Turske (1917). Aškenazi iz Poljske i Rusije (1920). 10.000 prošlo kroz zemlju na putu za Argentinu (1933-1947).

Peru 5.000 6.000 (1945)
Prvi žrtve inkvizicije. U 19. st. doseljavaju sefardi iz sjev. Afrike, a između ratova izbjeglice iz Srednjeg Istoka i Njemačke.

Poljska 6.000 3.500.000 (pred II. sv. rat) 2,600.000
Od 1294; u 16. i 17. stoljeću velika zajednica. Godine 1648. progoni i bijeg na zapad. Kraj 18. st. veliki dio dolazi pod Rusiju (progoni i emigracija). Godine 1919. nezavisna Poljska. I poslije II. sv. rata pogromi (Kielce 1946), antisemitizam. Razdoblje 1956-58. i 1968. nove migracije.

Portugal 300 1.000 (1945)
1. st. u 15. st. prisilno pokrštavanje (marani) i izgon. 70.000 izbjeglica prolazi zemljom (II.sv.rat).

Portoriko 2.000
Doseljavaju poslije II. sv. rata, osobito iz Kube nakon 1959. (revolucija).

Rumunjska 23.000 900.000 (1930), 400.000 385.000
(1945), 225.000 (1963)
Od rimskih vremena. Dolaze iz Mađarske u 14. st, iz Španjolske u 16. st. Početkom 20. st 17.000 bježi, a 1948-1952. 125.000 odlazi u Izrael. Zabrana izlaska 50-ih, zatim ponovni odlazak.

SAD 5.835.000 10.000 (1820),
250.000 (1880),
2.300.000 (1929)
Prva zajednica 1654. u Novom Amsterdamu (New York). Populacija osjetno narasla od 1882. do 1914. pristizanjem izbjeglica iz Europe (osobito istočne), ali i za vrijeme II. sv. rata dolaskom izbjeglica iz Njemačke i Austrije (zbog bijega pred nacizmom).

Salvador 100 120 židovskih obitelji (1976)
Židovi iz Francuske (19. st.), izbjeglice iz istočne Europe, nakon rata iz Njemačke. Bježe zbog građanskog rata.

Singapur 300

Zajednicu osnovali bagdadski Židovi 1841. U vrijeme japanske okupacije u zatvorima.

Sirija	4.000	30.000 (1947)	230
--------	-------	---------------	-----

Od prije 4. st. s.e., od 15. st. dolaze iz Španjolske. Godine 1947. otišlo 15.000, 1948-60. otišlo 10.000; zabrana odlaska do 1992. kad 3.656 odlazi u SAD (kasnije u Izrael).

(bivši) SSSR	1.450.000	2.672.000 (1930), 2.268.000 (1963), 1.851.000 (1980)	2.350.000
--------------	-----------	--	-----------

Velika zajednica nakon pripojenja Poljske, Ukrajine i Litve. Odlaze nakon pogroma 1881. i 1900; 1948-86. 250.000 odlazi u Izrael, 1987-90. 300.000 u Izrael i Njemačku, a emigracija se nastavlja.

Surinam	350		
---------	-----	--	--

Iz Brazila 1639. pobjegli od španjolskih progona. Posljednjih godina iseljavali.

Španjolska	12.000		
------------	--------	--	--

Istjerani 1492. Godine 1639. dopušten povratak. Godine 1933. 3.000 izbjeglica iz srednje Europe. 2.750 dozvola mađarskim Židovima. Novije doba: 50-ih doseljavaju iz Maroka, a 1970-1980. iz Latinske Amerike.

Švedska	16.000	200.000 (izbjeglice u ratu)	
---------	--------	-----------------------------	--

18. st. - izbjeglice iz Poljske i Rusije. U II. sv. ratu sklonilo se 200.000 izbjeglica. Iz Mađarske dolaze 1956, a iz Poljske 1968.

Švicarska	18.300	23.000 izbjeglica u ratu (odbili 40.000 zahtjeva)	
-----------	--------	--	--

13. st, zatim protjerani. Civilna prava 1866. Poslije II. sv. rata imigracija iz arapskih zemalja.

Taiwan	180		
--------	-----	--	--

Židovi koji rade u Taiwanu.

Tajland	200		
---------	-----	--	--

Zajednica postoji od 1960.

Trinidad i Tobago	>50	800 (1945)	
----------------------	-----	------------	--

Izbjeglice iz Europe.

Tunis	3.500	100.000 (1914), 105.000 (1949)	4.000
-------	-------	-----------------------------------	-------

Došli prije 1.800 godina; progoni, osobito pod španjolskom vladavinom. Od 18. st. status dimis. Pod Francuzima bolje. Vichy režim, 1942-43 progoni i logori. Nakon nezavisnosti, osobito zbog ratova s Izraelom bježe u Izrael i Francusku.

Turska	23.000		
--------	--------	--	--

Prva zajednica Bursa 1326. Nakon 1492. doseljavaju iz Španjolske. Između 1948. i 1950. 37.000 otišlo u Izrael, a odlaze i krajem 70-ih.

Urugvaj	44.000		
---------	--------	--	--

Imigranti iz istočne i srednje Europe. Restrikcije ulaska na početku II. sv. rata. Kasnije dolaze izbjeglice iz Srednjeg Istoka.

Venezuela 20.000

Zajednicu osnovali Sefardi sa Srednjeg Istoka i sjeverne Afrike početkom 20. stoljeća.

Zair 200 2.500 (1959)

Doselili iz južne Afrike početkom 20. stoljeća.

Zambija 85 1.200 (1950)

Njemačke izbjeglice, odlaze nakon nezavisnosti.

Zimbabve 1.200

Doselili početkom 20. stoljeća iz Litve.

Napomena: Podaci o broju Židova u pojedinim zemljama citirani su prema navodima u *The Jewish Community Handbook* (1991).

Drugi izvori podataka se ne slažu potpuno sa ovim brojevima, a u međuvremenu su nastale i promjene i nove migracije.

IV. Literatura, izvori, popis slika, popis tablica, popis karata, popis grafikona

Literatura

ALDERMAN, Geoffrey (1992). *Modern British Jewry*. Oxford, Clarendon Press.

AL-HAJ, Majid (1996). Attitudes et orientation des immigrants sovitiques: l'urgence d'un nouveau groupe ethnique en Israël. U: Les nouveaux visages de l'immigration en Israël. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 12, 3, str. 139-153, Pointiers Cedex, France.

ANTIĆ, Ljubomir (1985). Prilog istraživanju iseljeničke politike i zakonodavstva kao činilaca masovnog iseljavanja iz Dalmacije pred prvi svjetski rat, *Zadarska revija*, Zadar, br.2-3, str. 242-254.

Antisemitism World Report 1993, 1994, 1995. i 1996. London, Institute of Jewish Affairs.

ARENDRT, Hannah (1988). Između parije i parvenija. *Zbornik trećeg programa radio Zagreba*, br. 20, str. 57-67 (prevedeno iz knjige: Hannah Arendt "Antisemitism, I. The origin of Totalitarism", Harcourt, Prace World, New York, 1968).

AVINERI, Shlomo, CHLENOV, Michael, GITELMAN Zvi (1997). Jews of the Former Soviet Union. Yesterday, Today and Tomorrow. *International Perspectives 37*. The American Jewish Committee, New York.

BACHI, Roberto (1992). World Jewish Population - Trends and Policies, u: *World Jewish Population: Trends and Policies*. Jerusalem, Hebrew University, str. 20-29.

BENYOVSKEY, Lucija (1996). *Društvo Hrvatska žena u Karlovcu 1921-1945, 1991-1996*. Društvo Hrvatska žena, Karlovac.

BENYOVSKEY, Lucija (1996). Gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj, Podlistak u Večernjem listu, 1996.

BERTHOMIERE, William (1996). "De l'Aliya á imigration" ou la lecture d'un continuum migratoire israélien, u: Nouveaux visages de l'immigration en Israël, *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 12, 3, str. 33-61, Pointiers Cedex, France

BILTEN, glasilo Židovske općine Zagreb

BLASCHKE, Jochen (1992). Flucht und Entwicklung in Osteuropa, u: *Sozialwissenschaftliche Studien ber das Weltflüchtlingsproblem*, Band 1. Berlin, Edition Parabolis, str. 101-169.

BOBAN, Ljubo (1992). *Hrvatske granice*. Školska Knjiga, HAZU, Zagreb.

BOUREL, Dominique (1988). Židovi i Zapad - nemoguća metafora. *Zbornik trećeg programa radio Zagreba*, br. 20, str. 67- 73. (Prevedeno iz časopisa Esprit, svibanj 1979).

- BRAUDEL, Fernand (1990). *Civilizacija kroz povijest*, Zagreb, Globus.
- BREURER, Mordechai (1992). Orthodox Judaism in Eastern and Western Europe, u: D.A. Kerr (ur.) *National State, Religion and Ethnic Group*, vol. II, str. 79-93.
- BRUMBERG, Abraham (1994). Antisemitism in Poland: Continuity or Change?, *East European Jewish Affairs*, London, 24 (2) str.150-168.
- BUBER, Martin (1988). Židovstvo i Židovi. *Zbornik trećeg programa radio Zagreba*, br. 20, str. 40-45 (Prevedeno iz knjige: Martin Buber: "On Judaism", Nahum Glatzer, New York, 1972)
- BUBIS, Ignatz, Paul SPIEGEL (1996). *Leitfaden für Jüdische Zuwanderer aus der Ehemaligen Sowjetunion*.
- Council of Europe (1991). *Conference of Ministers on the Movement of Persons coming from Central and Eastern European Countries, Vienna, 24-25 January 1991*.
- CAPITANCHIK, David, Michael WHINE (1996). The Governance of Cyberspace: Rasizm on the Internet. *JPR Policy paper*. Institute for Jewish Policy Research, London.
- CHALLAND, Gerard, Jean-Pierre RAGEAU (1995). *The Penguin Atlas of Diaspora*, Penguin Books ISBN 0-670-85439-5.
- Current Russian Attitudes toward Jews and the Holocaust (1996) A public-Opinion Survey. The American Jewish Committee, New York.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1992a). Demographic Changes in Soviet Jewry, u: *World Jewish Population: Trends and Policies*, Jerusalem, Hebrew University, str. 131-133.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1992b). Preliminary Inventory of Jewish Population: Data Sources - Countries with 1.000 Jews and More, 1988. U: *World Jewish Population: Trends and Policies*, Jerusalem, Hebrew University, str. 154-156.
- DELLA PERGOLA, Sergio (1996). Le systeme mondial de migration juive en perspective historique. U: *Les nouveaux visages de l'immigration en Israel*. 12, 3, str. 9 - 33. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, Pointiers Cedex, France.
- DESPOT, Miroslava (1958). Protužidovski izgredi u Zagorju i Zagrebu godine 1883. *Jevrejski almanah 1957-58*. Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 75-86.
- DESPOT, Miroslava (1967). Osvrt na rad zagrebačke Trgovačke komore i gospodarskog društva u Zagrebu u vrijeme Bachova apsolutizma. U: *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb, str. 27- 69.
- DIE GEMEINDE, Offizielles Organ der Israelitischen Kulturgemeinde in Wien
- DOJČ, Vera (1988). 100 godina organiziranog rada židovskih žena u Zagrebu. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Jevrejska općina Zagreb, str. 53-61.
- DUBNOV, Simon (1986). *Kratka istorija jevrejskog naroda*, Beograd, Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- ELON, Amos (1971). *The Israelis Founders and Sons*, London, Widenfeld and Nicolson.

- EVENTOV, Jakir (1971). *Istorija Jevreja Jugoslavije: od davnine do kraja 19. vijeka*. Tel Aviv: Hithadut Olej Jugoslavija (sažetak na srpskohrvatskom, str. 370-398).
- Examining the New Realities of Ukraine (1996). *International Perspectives* 36. The American Jewish Committee, New York.
- FLAPAN, Simha (1987). *The Birth of Israel, Myths and Realities*, New York, Pantheon Books.
- FRIGANOVIĆ, Mladen (1975). Socijalni aspekti demografskih kretanja u SR Hrvatskoj, *Revija za sociologiju*, Zagreb, br-1-2, str. 32-49.
- GANS, J. Herbert (1994). Symbolic ethnicity and symbolic religiosity: toward a comparison of ethnic and religious acculturation, *Ethnic and Racial Studies*, 17,4, str. 577-592.
- GEDALJA, Naftali-Bata (1958). Dva cara i jedna kraljica, *Jevrejski Almanah 1957-58*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 206-215.
- GELO, Jakov (1987). *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine*, Zagreb, Globus.
- GIDEON, Zagreb, 1923.
- GITELMAN, Zvi (1994). The Reconstruction of Community and Jewish Identity in Russia, *Journal on Jewish Problems in Eastern Europe*, London, 24 (2) str. 35-57.
- GLICK, Shmuel (1994). The development of Jewish education as a means of combatting Hellenistic and Sadducean influence. *The seminar of Judaic Studies*, Jerusalem.
- GOLDBERG, J. J. (1994). U.S. Jewry Pins, its Future on Educations, *The Jerusalem report*, 6.10.1994.
- GOLDBERG, D. J. and J.D. RAYNER (1989). *The Jewish people, their History and their religion*. Penguin Book, London.
- GOLDSTEIN, Ivo (1990). Proces marginalizacije Židova u Bizantu: Državna i duhovna vlast, treći stalez i Židovi od 5. do 7.st, Zagreb, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta*, vol. 23, str 5-40.
- GOLDSTEIN, Ivo (1996). Antisemitizam u Hrvatskoj. U: *Antisemitizam, holokaust, antifašizam*, Židovska općina Zagreb, str 12-54.
- GOLDSTEIN, Slavko (1988). 200 godina zagrebačke židovske zajednice. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb - Savez jevrejskih općina Jugoslavije, str. 16-22.
- GOLDSTEIN, Slavko (1996). Židovi Hrvatske u antifašističkom otporu. U: *Antisemitizam holokaust, antifašizam*, Židovska općina Zagreb, str. 148-156.
- GOLDSTEIN, Sidney (1992). The Demographics of American Jewry. U: *World Jewish Population: Trends and Policies*. Ed. S. Della Pergola, E. Cohen. Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem.
- GONDA, Janos (1992). Jewish Population in Hungary. U: *World Jewish Population: Trends and Policies*. Ed. S. Della Pergola, E. Cohen, Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem.

GROSS, Mirjana (1985). *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb. Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu - Globus.

GROSS, Mirjana (1988). Židovi u Habsburškoj monarhiji u 19. stoljeću. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 37-52.

GUTTMANN, David (1994). *Hungarian Jewry in Profile*. Directory of Communal Organisations. European Council of Jewish Communities.

HABIB, Jack, Yossi TAMIR (1992). *Jewish Elderly in Israel: Sociodemographic and Socioeconomic Characteristics*, Jerusalem, Jerusalem JDC-Brookdale Institute of Gerontology.

HABIB, J. (1986). Population Aging and Israeli Society, *The Journal of Aging and Judaism*, 3 (1, 2), str. 7-28.

Halakhic Aspects of the Inter-Generational relationship (1992). Kol Emunah, Jerusalem.

HENRY, Marilyn (1997). Switzerland, Swiss Banks, and the Second World War. The Story Behind the Story. The American Jewish Committee. *International Perspective* 38. New York.

HERŠAK, Emil (1993). Panoptikum migracija - Hrvati, hrvatski prostor i Evropa. *Migracijske teme*, 9, 3-4, str. 227-301.

HORKHEIMER, Max (1988). O njemačkim Židovima. *Zbornik trećeg programa radio Zagreba*, br. 20, str. 50-57 (Prevedno iz knjige Max Horkheimer: "Zur Kritik der instrumentellen Vernunft", Fisher Verlag, Frankfurt, 1974).

JEVREJSKI ALMANAH za 1927-28, 1928-29 i 1929-30 godinu, Savez Rabina SHS, Beograd.

JEVREJSKI ALMANAH 1957-58, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd

JEVREJSKI PREGLED, Savez Jevrejskih opština, Beograd

JPR Policy paper. Institute for Jewish Policy Research, London

KEČKEMET, Duško (1971). *Židovi u povijesti Splita*, Jevrejska općina Split.

KELLER, Werner (1992). *Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*. Zagreb, Naprijed.

KERR, Donald A. (1992). Religion, State and Ethnic Identity. U: *Religion, State and ethnic groups*, str 1-26

KLAIĆ, Nada (1982). *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb.

KLAIĆ, Nada (1990). *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, Globus

KORENČIĆ, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Zagreb, JAZU (Djela JAZU, knj. 54).

KRIVOŠIĆ, Stjepan (1981). *Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX stoljeća*, Zagreb, JAZU.

KRUŠEVAC, Todor (1966). Društvene promene kod bosanskih Jevreja za austrijskog vremena. U: *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, str 71-97.

LAJIĆ, Ivan (1992). *Stanovništvo dalmatinskih otoka. Povijesne i suvremene značajke depopulacije*, Consilium i Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

LAKATOŠ, Josip (1914). *Narodna statistika*, Zagreb, Vlastita naklada.

LAS Nelly, (1996). *Jewish Women in a changing World*, Harman Institute of Contemporary Jewry, Jerusalem ISBN 965-90054-1-5.

LAUŠIĆ, Ante (1989). *Utjecaj migracija na rast stanovništva grada Zagreba do godine 1948*, Zagreb, Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu (elaborat).

LENGEL KRIZMAN, Narcisa (1996). Logori za Židove u NDH. U: *Antisemitizam, holokaust, antifaziizam*, Židovska općina Zagreb, str. 91-104.

LEVENTAL, Zdenko (1958). Naš rad na istraživanju istorije jugoslovenskih Jevreja. *Jevrejski Almanah 1957-58*, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str.139-149.

LEVI, Mira (1988). Sjećanje na jevrejsku školu u Zagrebu. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 62-63.

MACDONALD, Ian (1996). FAY Versus Shostakovich: Whose Stupidity? *East European Jewish Affairs*, 26, 2, str. 5-27.

MAY, Michael (1996). Pluralism in the Jewish Community: What is to be done? *Current Trend in European Jewry*, no 3.

MESIĆ, Milan (1993). Međunarodno izbjegličko pravo - od uspona do krize, *Migracijske teme* 9, 2, str. 191-203.

MIHAILOVIĆ, Milica (1995). *Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije 1919-1942*, Jevrejski istorijski muzej, Beograd.

MILLER, Stephen, Marlena SCHMOOL and Antony LERMAN (1996). *Social and political Attitudes of British Jews. Some key findings of the JPR survey*. Institute for Jewish Policy Research, London.

MIRKOVIĆ, Mirko (1988). Židovska zajednica u Zagrebu i njen doprinos duhovnoj i materijalnoj kulturi grada. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str 23-24.

NEDOMAČKI, V. i S. GOLDSTEIN (1991). Jevrejske općine u jugoslavenskim zemljama (izvod iz kataloga izložbe: *Židovi na tlu Jugoslavije*) Beograd, Savez jevrejskih opština.

NEJAŠMIĆ, Ivica (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj, korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb.

NOVI OMANUT, Prilog židovskoj povijesti i kulturi. Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiburger, Zagreb

PERIĆ, Mirko (1974-1975). Posebno demografsko istraživanje jevrejske zajednice u Jugoslaviji, *Stanovništvo*, Beograd, 12-13 (3-4, 1-2) str. 169-184.

- PINTO, Diana (1994). Beyond Anti-Semitism. The New Jewish Presence in Europe. Paper prepared for a seminar on "Europe versus Intolerance", Strassbourg.
- PINTO, Diana (1996). A New Jewish Identity for post-1989 Europe. *JPR policy Paper*. Institute for Jewish Policy Research, London
- RAJNER, Nada (1988). Dom "Lavoslav Švarc". U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 74-77.
- REBIĆ Adalbert (1983). *Biblijske starine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Religije svijeta: enciklopedijski priručnik* (1987). Zagreb, GZH i Kršćanska sadašnjost.
- REMENNICK, Larissa I. (1996). Immigration and Gender: Russian-Speaking Women in Israel. *East European Jewish Affairs*, 26, 2, str.41-53
- RUBINSTEIN, Amnon (1984). *The Zionist Dream Revisited*. New York, Schocken Books.
- SCHMELZ, Uziel (1992). World Jewish Population in 1980s: A Short Outline. U: *World Jewish Population: Trend and Policies*, Jerusalem, Hebrew University, str. 37-53.
- SCHÖPFLIN, George (1994). Post-Communist East-Central Europe: Five Years on, *Journal of Jewish Problems in Eastern Europe*, London, 24 (2), str.15-23.
- SCHWARZ, Gavro (1939). *Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50-ih godina 19 st.* Zagreb.
- SHAFIR, Michael (1994). Jews and Antisemitism in Romania since the Death of Rabbi Rosen, *East European Jewish Affairs*, London, 24 (2), str.147-157.
- SHEVRSOVA, L. (1992). Post-Soviet Migration Today and Tomorrow. *International Migration Review* 26, 2, str. 241-257.
- SHURKE, A., ZOLBERG, A.R. (1988). Beyond The Refugee Crisis. Disengagement and durable Solutions for the developing World, *European Journal of International Migration and Ethnic relations*, 5, str. 69-121.
- Spomenica 1919-1969, Savez jevrejskih opština, Beograd*
- SRŠEN, Stjepan (1994). Povijesni pregled sjeveroistočnog područja Hrvatske. U: *Hrvatska povijest sjeveroistočnog područja*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.
- STIPETIĆ, Vladimir (1979). Predgovor knjizi: "Mirko Korenčić: *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*", Zagreb, JAZU (Djela JAZU, knj. 54) str. IX-XII.
- STRUM, Philipa (1989). Women and the Politics of Religion in Israel, *Human Rights Quarterly*, 11, str. 483-503.
- STULLI, Bernard (1989). *Židovi u Dubrovniku (Jews in Dubrovnik)*. Zagreb, Jevrejska općina Zagreb - Nakladni zavod Matice Hrvatske - Kulturno društvo "Dr Miroslav Šalom Freiburger".
- SZABO, Agneza (1984). Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880-1910 godine, *Radovi, Zagreb, Institut za hrvatsku povijest*, 17, str. 101-119.

ŠIŠIĆ, Ferdo (1933). Uvod u političku povijest Hrvatske. U: Josip Horvat: *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb.

ŠVOB, Melita (1995). Židovi danas, *Novi Omanut (Prilog židovskoj povijesti i kulturi)*, Zagreb, br. 9: str.1-3.

ŠVOB, Melita, Carmen BRČIĆ, Sonja PODGORELEC (1994). Židovi u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na grad Zagreb, *Migracijske teme*, Zagreb, 10, 1, str. 55-85.

ŠVOB, Melita (1995). Migracije i promjene u židovskoj populaciji, Zagreb, *Migracijske teme*, 11, 3-4, str. 191-231.

ŠVOB, Melita (1997). Židovska tradicija, *Novi Omanut (Prilog židovskoj povijesti i kulturi)*, Zagreb, br. 20, str. 6-10.

ŠVOB, Melita (1996). Naseljavanje Židova i organizacija židovskih općina u Hrvatskoj u XIX. i XX. stoljeću. *Simpozij: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb, 4-6.12. 1996. U štampi.

ŠVOB, Melita (1996). Židovska ženska društva između dva rata. *Simpozij: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*. Zagreb, 4-6.12.1996. U štampi.

ŠVOB, Tvrtko (1995). *Milenijski mitovi mržnje. Biološka kritika rasizma*, Zagreb, Ex Ponto, Durieux.

TADIĆ, Jorjo (1966). Doprinos Jevreja u trgovini s dalmatinskim primorjem u XVI. i XVII. veku. U: *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu I Hercegovinu*, Sarajevo, str. 33-46.

The Jewish Communities Handbook 1991, Institute of Jewish Affairs, London.

The Status of the Woman and Family according to Halakhah (1979), Committee on Status of Women ICJW, Jerusalem.

TKALČIĆ, Ivan (1889). *Povijesni spomenici Zagreba*, Zagreb.

VAJS, Albert (1958). Osvrt i perspektiva. *Jevrejski Almanah 1957-58*, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 129-139.

VAJS, Edita (1958). Učešće žena u jevrejskom javnom radu u Jugoslaviji. *Jevrejski Almanah 1957-58*, Savez Jevrejskih opština, Beograd, str. 149-156.

VAJS, Maks (1958). Prethodni rezultati popisa Jevreja u Jugoslaviji, *Jevrejski Almanah 1957-58*, Savez Jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, str. 162-167.

VOLNER, Zdenko (1988). EZRA-Jevrejska štedna kreditna zadruha. U: *200 godina Židova u Zagrebu*, Zagreb, Jevrejska općina Zagreb, str. 80-81.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1982). *Demografija, Stanovništvo i Ekonomski razvitak*, Zagreb, Informator.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1971). *Stanovništvo Hrvatske*, Studije, Zagreb, Školska knjiga.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1993). *Stanovništvo Vukovara i vukovarskog kraja*, Zagreb, Globus.

WIDETZKY, Judi (1966). Have We Learned From History?: Jewish Voluntary Organisation in Israel - Their Attitude Towards International Migration. *Conference on Jewish Migration*, Jerusalem 7-11. July, 1966.

WIDGREN, J. (1992). Überblick über die Funktionsweise der Asylverfahren in Ländern Europas und der USA, u: *Sozialwissenschaftliche Studien über das Weltfluchtungsproblem*. Band I. Berlin, Edition Parabolis, str. 243-279.

WISTRICH, R.S. (1993). *Antisemitism in Europe since Holocaust*. New York, The American Jewish Committee, Institute of Human Relations.

YOUNG, James (1995). *The Changing Shape of Holocaust Memory*. New York, American Jewish Committee.

ZLATKOVIĆ- WINTER, Jelena (1987). Dijasporna i Židovi na području Jugoslavije, *Migracijske teme*, Zagreb, 3, 2 str. 161-175.

ŽIDOV (Hajhudi), tjednik Saveza cionista, 1918-1941.

ŽERJAVIĆ, Vladimir (1996). Demografski pokazatelji o stradanju Židova u NDH. U: *Antisemitizam, holokaust, antifašizam, Židovska općina Zagreb*, str. 133-139.

Izvori

1. Schematismus Cleri dioecesis Zagrabiensis, 1809.
2. Podaci za župu Sv. Marka, Sv. Marije, župu Sv. Petra i Sv. Ivana, 1831.
3. Podaci za župe Sv. Marka, Sv. Marije, Sv. Petra i Sv. Ivana, 1857.
4. Statistische Übersicht über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857, Wien 1859.
5. Miestopisni riečnik Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, uredio Vinko Sabljar, Zagreb, 1866.
6. Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevine Hrvatske i Slavonije i repetitorij mjesta, izdala Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, a sastavio Kr. statistički ured u Zagrebu, 1889.
7. Glavni pregled političkog razdieljenja kraljevinah Hrvatske i Slavonije. Glavni pregled uredjenja kr. sudovah prve molbe u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Pregled gradovah i podžupanijah i uredjenja upravnih općinah. Kazalo mjesta u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji sa naznačenjem obćinah kojim pripadaju, 1880.
8. Političko i sudbeno razdieljenje kraljevina Hrvatske i Slavonije i repetitorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890, Izdala Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zemaljska vlada, a sastavio Kr. Statistički ured u Zagrebu, 1892.
9. Političko i sudbeno razdieljenje i repetitorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju od 1. travnja 1903, izdala Kralj. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, sastavio Kr. zemaljski statistički ured, Zagreb, 1903.

10. Popis žiteljstva u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Publikacije Kraljevskog zemaljskog statističkog ureda u Zagrebu, LVII, LXIII, 1900. i 1910.
11. Popis žiteljstva od 31. prosinca 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Demografske prilike po prebivalištima, sastavio i izdao Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914.
12. Političko i sudbeno razdjeljenje i repetitorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije po stanju od 1. siječnja 1913, izdala Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljska vlada, sastavio Kr. zemaljski statistički ured, 1913.
13. Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. Demografske prilike i zgrade za stanovanje, sa dva kartograma. Sastavio i izdao Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914.
14. Popis stanovništva 31. januara 1921, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd, knjiga I.
15. Prisutno stanovništvo (građansko i vojničko, trajno i prolazno prisutno) po veroispoviesti i po materinjem jeziku. Bosna i Hercegovina i Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, Međumurje, ostrvo Krk sa opštinom Kastav, 1921.
16. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine. Kraljevina Jugoslavija, izdanje Opšte državne statistike, Sarajevo, 1932.
17. Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine, priredio Statistički ured u Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava Savske banovine, Zagreb, 1937.
18. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga I., izdanje Opšte državne statistike Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1937.
19. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine. Knjiga II. Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.
20. Glavni pregled Upravne podjele Banovine Hrvatske po općinama i srezovima sa glavnim rezultatima popisa stanovništva od 31.III.1931. godine. Prisutno stanovništvo prema popisu od 31. III. 1931. po vjeroispovjesti, str. 298-328.
21. Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. maja 1938. Priredio Statistički ured u Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava Primorske banovine, Zagreb, 1938.
22. Statistički godišnjak 1933, knjiga V. Kraljevina Jugoslavija, Beograd, 1935.
23. Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1938-1939, knjiga IX. Beograd, 1939.
24. Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Savezni zavod za statistiku, knjiga IX, Beograd, 1954.
25. Popis stanovništva 1953., knjiga I. Vitalna i etnička obilježja, Savezni Zavod za statistiku, Beograd, 1959.

26. Popis stanovništva 1961, Knjiga I. Vitalna, etnička i migraciona obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1970.
27. Popis stanovništva i stanova 1971, knjiga VI. Vitalna, etnička i migraciona obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
28. Popis stanovništva i stanova 1971. godine. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Statistički bilten 727. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
29. Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. Stanovništvo prema narodnosti po općinama. Republički zavod za statistiku, Dokumentacija 500, 1982.
30. Dokumentacija 501. Popis stanovništva 1981. Republički zavod za statistiku (RZS), SRH, Zagreb, 1982.
31. Statistički godišnjak 1918-1988. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989.
32. Prvi rezultati popisa stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Bilten broj 1934. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1992.
33. Dokumentacija 881. Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima. Popis stanovništva 1991. Republički zavod za statistiku, Zagreb.
34. Statistički ljetopis 1993. Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1993.
35. Statistički ljetopis Zagreba 1995, Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb.

Popis slika

- Slika 1: Nadgrobni spomenik u Solinu iz 4. stoljeća koji spominje Židove (iz Eventov, 1971)
- Slika 2: Geto u Dioklecijanovoj palači u Splitu (iz: Jewish Heritage in Zagreb and Croatia, 1993, urednik Vlasta Kovač, izdavači: Kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiberg“ i Židovska općina Zagreb u suradnji s Turističkim društvom grada Zagreba)
- Slika 3: Židovsko groblje *Kozala* u Rijeci (iz: kao slika 2)
- Slika 4: Unutrašnjost sinagoge u Dubrovniku (iz 14. stoljeća) (iz: kao slika 2)
- Slika 5: Put u logor smrti (iz: James E. Young. The Changing Shape of Holocaust Memory, The American Jewish Commmittee, 1991)
- Slika 6: Stanari Židovskog doma staraca u Brezovici gdje su i dočekali kraj rata (iz: Vlasta Kovač: Gdje je Freibergova biblioteka? Bilten 30, str. 11, 1993)
- Slika 7: Zgrada Židovske općine u Zagrebu 1927. godine

- Slika 8: Dom „Lavoslav Švarc“ u Bukovačkoj cesti 55 u Zagrebu (iz: kao slika 2)
- Slika 9. Prva stranica knjige Hevre Kadiše iz 1854. godine (iz: kao slika 2)
- Slika 10. Zgrada Židovske općine u Zagrebu u Palmotićevoj 16, danas (iz: kao slika 2)
- Slika 11: Rabini u Židovskoj općini u Zagrebu: dr. Hosea Jacobi, dr. Gavro Schwarz i dr. Miroslav Šalom Freiburger (iz: kao slika 2)
- Slika 12: Oštećeno ulazno stubište u zgradu Židovske općine u Zagrebu, Palmotićevo 16, nakon eksplozije podmetnute bombe 19. kolovoza 1991. (snimila Jasminka Domaš)
- Slika 13: Djeca u Židovskoj općini u Zagrebu, proslava Hanuke (iz: kao slika 14)
- Slika 14: Menza u zgradi Židovske općine u Palmotićevoj 16 nakon II. svjetskog rata (iz arhive knjižnice Židovske općine u Zagrebu)
- Slika 15: Postavljanje spomen ploče na mjestu srušene sinagoge u Zagrebu, u Praškoj ulici (iz: kao slika 14)
- Slika 16: Nastup židovskog pjevačkog zbora „ Moše Pijade“ (danas „Lira“) u prostorijama Židovske općine u Zagrebu (iz : kao slika 14)
- Slika 17: Naslovna stranica lista Židov (1918). Iz arhiva Knjižnice Židovske općine u Zagrebu
- Slika 18: Sinagoga u Našicama u Županijskoj ulici (iz: Zvonimir Brdarić. Židovi u Našicama. Novi Omanut, 18 -19, 1966, str 1)
- Slika 19: Sinagoge u Hrvatskoj: Dubrovnik, Nova Gradiška, Osijek, Rijeka, Sisak, Vinkovci i Vukovar (iz: kao slika 2)
- Slika 20: Vježba u dvorani Makabi u Zagrebu (iz: Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije, 1919. - 1941. Katalog izložbe. Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 1995)
- Slika 21: Pioniri u „Erec Izraelu“ (iz: Women in Israel, Israel Information Center, 1993)
- Slika 22: Matilda Deutsch Pl. Maceljski
- Slika 23: Gospojinsko društvo u Vukovaru krajem prošlog stoljeća. (Iz: Dr. Đuro Oberson. Sjećanja na Vukovar i Osijek. Bilten, 36, 1994, str 6)
- Slika 24: Posjeta Ženske sekcije Židovske općine u Zagrebu domu „Lavoslav Švarc“, 1967. godine (iz: kao slika 14)
- Slika 25: Djeca na ljetovanju u ferijalnom domu u Crikvenici pred II. svjetski rat.
- Slika 26: Ferijalni dom u Crikvenici, osnovan 1923. iz sredstava Zaklade Tilde Deutsch Maceljske za osnutak ferijalnih domova.
- Slika 27: Theodor Herzl, osnivač cionizma (Iz: Die Gemeinde, Wien)

- Slika 28: Fond Keren Hajessod - Magbit, koji u svijetu prikuplja sredstva za Izrael (iz: Die Gemeinde, Wien)
- Slika 29: Sa ulica Izraela (iz: Die Gemeinde, Wien)
- Slika 30: Slika ulice u Izraelu, ruski i hebrejski natpisi (iz: Die Gemeinde, Wien)
- Slika 31: Migracije Židova iz istočne Europe, Jewish Agency, Communications Division, 1995 (Izradio: Studio Rami i Jacky)

Popis tablica

- Tablica 1: Pregled političkog razdijeljenja, pučanstva i površine (V. Sabljar, 1866)
- Tablica 2: Židovi u popisu stanovništva 1857. po naseljima
- Tablica 3: Naselja i stanovništvo prema popisima stanovništva 1857, 1900, 1931 i 1971.
- Tablica 4: Stanovništvo i Židovi prema popisima stanovništva 1880-1910. po županijama
- Tablica 5: Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1880-1910.
- Tablica 6/1: Židovi u Hrvatskoj 1857-1931, postotak u gradovima
- Tablica 6/2: Broj Židova u gradovima 1857-1931.
- Tablica 7: Židovi u Hrvatskoj prema popisima stanovništva 1921. i 1931. po kotarevima, općinama i gradovima
- Tablica 8: Židovi prema popisu stanovništva 1931. u kotarevima i gradovima u Savskoj banovini
- Tablica 9: Broj Židova u Hrvatskoj u popisima stanovništva poslije II. svjetskog rata
- Tablica 10: Osobe „Mojsijeve vjere” prema narodnosti u popisu stanovništva Hrvatske 1953.
- Tablica 11: Židovi u popisima stanovništva 1961. i 1971.
- Tablica 12: Broj Židova u židovskim općinama Jugoslavije 1957.
- Tablica 13: Židovi prema popisu židovskih općina Jugoslavije 1957.
- Tablica 14: Židovi u popisu stanovništva 1931. u banovinama prema obredima
- Tablica 15: Anketirana domaćinstva židovskih općina 1971.
- Tablica 16: Židovi prema mjestu rođenja i mjestu obitavanja po republikama u anketi židovskih općina 1971.
- Tablica 17: Židovi prema spolu i starosti u židovskim općinama 1971.
- Tablica 18: Židovi u popisu stanovništva Hrvatske 1981.
- Tablica 19: Židovi u popisima stanovništva Hrvatske 1971. i 1991.
- Tablica 20: Židovi u popisu stanovništva 1991. prema narodnosti u županijama
- Tablica 21: Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova prema popisima stanovništva 1953, 1961, 1971. i 1991. u %
- Tablica 22: Natalitet i mortalitet u Židovskoj općini Zagreb 1891-1932.
- Tablica 23: Stanovništvo grada Zagreba prema vjeroispovijesti 1900-1931.
- Tablica 24: Organizacija židovskih općina Hrvatske 1929/30.
- Tablica 25: Židovske općine u Kraljevini SHS 1929/30.
- Tablica 26: Učenici u židovskim i općim školama 1929/30. po općinama
- Tablica 27: Študenti Židovi 1927-1938.
- Tablica 28: Židovske ženske organizacije i aktivistkinje 1929/30.
- Tablica 29: Procjena broja Židova u svijetu (1988)
- Tablica 30: Židovska emigracija iz zemalja bivšeg SSSR-a 1989-1995

Pregled broja stanovnika i Židova u Zagrebu u popisima stanovništva
Pregled židovskih omladinskih organizacija u Hrvatskoj
Pregled ženskih organizacija u Hrvatskoj i Slavoniji 1908.

Popis karata

- Karta br. 1: Glavni migracijski tokovi u vrijeme otomanske ekspanzije (kraj 14. do sredine 16. stoljeća)
Karta br. 2: Glavni migracijski tokovi u vrijeme Otomanskog povlačenja (Od kraja 16. do početka 18. stoljeća)
Karta br. 3: Žitelji izraelske vjeroispovijesti 1857. godine u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji
Karta br. 4: Žitelji izraelske vjeroispovijesti 1900. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji
Karta br. 5: Primorska banovina, gustoća stanovništva prema popisu stanovništva 1931. godine
Karta br. 6: Kraljevina SHS (1918)
Karta br. 7: Kraljevina Jugoslavija, podjela na oblasti (1922)
Karta br. 8: Kraljevina Jugoslavija, podjela na oblasti (1929)
Karta br. 9: Kraljevina Jugoslavija, podjela na banovine (1931)
Karta br. 10: Jugoslavija 1941 - podjela na interesne zone
Karta br. 11: Židovi u Hrvatskoj 1931. godine
Karta br. 12: Židovi u Hrvatskoj prema popisu 1991, po narodnosti

Popis grafikona

- Grafikon br. 1: Ukupan broj Židova i broj u gradovima od 1880-1910.
Grafikon br. 2: Židovi u gradovima 1880-1910.
Grafikon br. 3: Židovi u županijama 1880-1910.
Grafikon br. 4: Židovi u Hrvatskoj od 1857-1931, postotak u gradovima
Grafikon br. 5: Ukupan broj Židova i broj u gradovima od 1880-1931.
Grafikon br. 6: Židovi u Hrvatskoj 1857-1931., po godinama i gradovima
Grafikon br. 7: Ukupan broj Židova u gradovima 1857-1931.
Grafikon br. 8: Židovi U Križevcima
Grafikon br. 9: Židovi u Koprivnici
Grafikon br. 10: Židovi u Karlovcu
Grafikon br. 11: Židovi u Slavonskom Brodu
Grafikon br. 12: Židovi u Varaždinu
Grafikon br. 13: Židovi u Osijeku
Grafikon br. 14: Židovi U Zagrebu
Grafikon br. 15: Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova prema popisu stanovništva 1953. godine u %
Grafikon br. 16: Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova prema popisu stanovništva 1961. godine u %
Grafikon br. 17: Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova prema popisu stanovništva 1971. godine u %
Grafikon br. 18: Dobni sastav ukupnog stanovništva Hrvatske i Židova prema popisu stanovništva 1991. godine u %
Grafikon br. 19: Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 1946. i 1995.
Grafikon br. 20: Dobna struktura članova Židovske općine Zagreb 1946. i 1995., u postotku

Rezultati socijalne ankete u Židovskoj općini Zagreb 1995. godine članova starijih od 65 godina

- Grafikon br. 21: Godine rođenja (u postotku)
- Grafikon br. 22: Spol ispitanika
- Grafikon br. 23: Umirovljenički status
- Grafikon br. 24: Djeca
- Grafikon br. 25: Školska sprema
- Grafikon br. 26: Bračno stanje
- Grafikon br. 27: Prihod prema spolu i stalnosti
- Grafikon br. 28: Prihod prema domaćinstava grupiran prema djeci
- Grafikon br. 29: Ishrana
- Grafikon br. 30: Zdravlje
- Grafikon br. 31: Pokretljivost
- Grafikon br. 32: Pomoć u kući
- Grafikon br. 33: Potrebna njega (medicinska)
- Grafikon br. 34: Želje za smještaj u starački dom „Lavoslav Švarc”

List of illustrations, list of tables, list of maps, list of figures

List of illustrations

- 1: Tombstone in Solin from the 4th century mentioning the Jews (from: Eventov, 1971)
- 2: Ghetto in the Diocletians palace in Split (from: Jewish Heritage in Zagreb and Croatia, 1993, editor Vlasta Kovač, publishers: Kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiburger“ and Židovska općina Zagreb in cooperation with Turističko društvo grada Zagreba)
- 3: Jewish cemetery Kozala in Rijeka (from: as the illustration 2)
- 4: The interior of the synagogue in Dubrovnik from the 14th century (from: as the illustration 2)
- 5: The way to the death camp (from: James E. Young: The changing Shape of Holocaust Memory, the American Jewish Committee, 1991)
- 6: Inhabitans of the old folks home at Brezovica where they met end of the war (from: Vlasta Kovač: Gdje je Freiburgerova biblioteka? Where is Frebergers library?, Bilten 30, p. 11)
- 7: The building of the Jewish Community in Zagreb in 1927
- 8: The old folks home „Lavoslav Švarc“ in Bukovačka street 55 in Zagreb (from: as the illustration 2)
- 9: The front page of the registry of the Hevra Kadisha Burrial society in Zagreb 1854 (from: as the illustration 2)
- 10: The building of the Jewish community in Zagreb in Palmotičeva street today (from as the illustration 2)
- 11: The rabbis at the Jewish Community in Zagreb: dr. Hosea Jacobi, dr. Gavro Schwarz and dr. Miroslav Šalom Freiburger (from: as the illustration 2)
- 12: Damaged entry staircase to the building of the Jewish Community in Zagreb after explosion of the planted bomb on August 19, 1991 (photographed by Jasminka Domaš)
- 13: Children at the Jewish community in Zagreb, the celebration of Hanukkah (from: as the illustration 14)
- 14: Mess hall at the building of the Jewish Community in Palmotičeva street 16 after World War II (from the archive of the library of the Jewish Community)

- 15: The erection of a memorial tablet at the place of the demolished synagogue in Zagreb, in Praška street (from: as the illustration 14)
- 16: The appearance of the singing choir „Moša Pijade“ (today „Lira“) at the Jewish Community in Zagreb (from: as the illustration 14)
- 17: Title-page of the journal „Židov“ (Jew) from 1918 (from: as the illustration 14)
- 18: The synagogue at Našice in Županijska street (from: Zvonimir Brdarić: Židovi u Našicama. The Jews at Našice, Novi Omanut, 18-19,1996, p.1)
19. The synagogues in Croatia: Dubrovnik, Nova Gradiška, Osijek, Rijeka, Sisak, Vinkovci and Vukovar (from: as the illustration 2)
- 20: Exercise at the Macabi hall in Zagreb (from: Jevrejska omladinska društva na tlu Jugoslavije, Jewish Youth Societies in Yugoslavia 1919-1941. Catalogue of the exhibition. Jevrejski istorijski muzej, 1995)
- 21: Pioneers at „Erec Israel“ (from: Women in Israel, Israel Information Center, 1993)
- 22: Matilda Deutsch Pl. Maceljski
- 23: The Ladies Society in Vukovar by the end of the last century (from: Dr. Đuro Oberson: Sjećanje na Vukovar i Osijek. memories of Vukovar and Osijek. Bilten 36, 1994, p. 6)
- 24: Visit of the Womens Section of the Jewish Community in Zagreb to the old folks home „Lavoslav Švarc“ in 1967
- 25: Children spending the summer holidays at the Youth Holiday Home at Crikvenica before World War II (from: as the illustration 14)
- 26: Youth Holiday home at Crikvenica constructed in 1923 owing to the funds of the Tilda Deutsch Maceljski Foundation
- 27: Theodor Herzl, the founder of Zionism (from: Die Gemeinde, Wien)
- 28: The foundation Keren Hajessod-Magbit that collects funds for Israel (from: Die Gemeinde, Wien)
- 29: From the streets in Israel (Die Gemeinde, Wien)
- 30: Picture of e street in Israel, Russian and Hebrew inscriptions (from: Die Gemeinde, Wien)
- 31: Migrations of Jews from eastern Europe, Jewish Agency, Communications division, 1995 (made by: Studio Rami and Jacky)

List of tables

- Table 1: Survey of political division, population and area (V. Sabljar), 1866
Table 2: Settlement and number of Jews, 1857
Table 3: Settlement and population according to 1857, 1900, 1931 and 1971 censuses
Table 4: Jews in the Kingdom of Croatia and Slavonia, 1880-1910

Table 5:	Population and Jews according to 1880-1910 censuses, by counties
Table 6/1:	Jews in Croatia from 1857-1931, percentage in towns
Table 6/2:	The number of Jews in towns, 1857-1931
Table 7:	Jews in Croatia according to 1921 and 1931 censuses, by districts, communes and towns
Table 8:	Jews according to 1931 census in districts and towns in Savska banovina
Table 9:	The number of Jews in censuses after World War II
Table 10:	Persons of "Moses' faith" by nationality according to 1953 census of Croatia
Table 11:	Jews according to 1961 and 1971 censuses by republics
Table 12:	Jews in Jewish communities of Yugoslavia in 1957
Table 13:	Jews according to the register of Jewish communities of Yugoslavia in 1957
Table 14:	Jews in 1931 census in <i>banovine</i> by rites
Table 15:	Surveyed households of Jewish communities in 1971
Table 16:	Jews according to place of birth and residence by republics in the 1971 survey of Jewish communities
Table 17:	Jews by sex and age in Jewish communities in 1971
Table 18:	Jews according to 1981 census of Croatia
Table 19:	Jews according to 1971 and 1991 censuses in Croatia, by nationality
Table 20:	Jews according to 1991 census in counties, by nationality
Table 21:	Age structure of the total population of Croatia and of Jews according to 1953, 1961, 1971 and 1991 censuses in %
Table 22:	Birth-rate and mortality in the Jewish community of Zagreb from 1891 till 1932
Table 23:	The population of Zagreb by religion, 1900-1931
Table 24:	Jewish communities in the Kingdom SHS, 1929-1930
Table 25:	The organization of Jewish communities in Croatia, 1929-1930
Table 26:	Pupils in Jewish and public schools by communities, 1929-1930
Table 27:	Students Jews in Yugoslavia, 1928-1938
Table 28:	Jewish women organizations and activists, 1929-1930
Table 29:	Estimate of the number of Jews in the world (1988)
Table 30:	Jewish emigration from the countries of ex-Soviet Union, 1989-1995

Survey of the number of inhabitants and Jews in the city of Zagreb according to censuses

Survey of Jewish youth associations in Croatia

Survey of women organisations in Croatia and Slavonia in 1908

List of maps

- 1: Main migration flow during the Ottoman expansion (end of the 14th - mid of the 16th century). From: Heršak Emil (1993) "Panopticum migracija - Hrvatski prostor i Europa Migracijske teme, 9, 3-4, 227-301.
- 2: Main migration flows during the Ottoman retreat (end of the 16th - early 18th century)
- 3: Population of Israeli religion in the Kingdom of Croatia and Slavonia in 1857
- 4: Population of Israeli religion in the Kingdom of Croatia and Slavonia in 1900
- 5: Littoral *banovina*, population density per 1 sq kilometer of the whole area according to the census of 31 March 1931
- 6: The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (1918). From: Ljubo Boban: Hrvatske granice 1918-1991. Školska knjiga i HAZU, Zagreb, 1992
- 7: The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes - division into provinces (1922)
- 8: The Kingdom of Yugoslavia- the boudaries of *banovinas* (1929)
- 9: The Kingdom of Yugoslavia - boundaries of *banovinas* (1931) and *banovina* Croatia 1939

10. Yugoslavia in 1941 - division into zones of interest
- 11: Jews in Croatia in 1931
- 12: Jews in Croatia according to 1991 census by nationality

List of figures

- 1: Total number of Jews and number in towns from 1880-1910
- 2: Jews in towns from 1880-1910
- 3: Jews in counties from 1880-1910
- 4: Jews in Croatia from 1857 till 1931, percentage in towns
5. Total number of Jews and number in towns from 1880-1931
- 6: Jews in Croatian towns, by years and towns, 1857-1931
- 7: Total number of Jews in towns 1847-1931
- 8: Jews in *Križevci*
- 9: Jews in *Koprivnica*
- 10: Jews in *Karlovac*
- 11: Jews in *Slavonski Brod*
- 12: Jews in *Varaždin*
- 13: Jews in *Osijek*
14. Jews in *Zagreb*
- 15: Age structure of the total population of Croatia and of Jews according to 1953 census
- 15: Age structure of the total population of Croatia and of Jews according to 1961 census
- 17: Age structure of the total population of Croatia and of Jews according to 1971 census
- 18: Age structure of the total population of Croatia and of Jews according to 1991 census
- 19: Age structure of the members of the Jewish community of Zagreb in 1946 and 1995
- 20: Age structure of the Jewish community in 1946 and 1995

Results of the social survey in the Jewish community in Zagreb of the members aged over 65 in 1995:

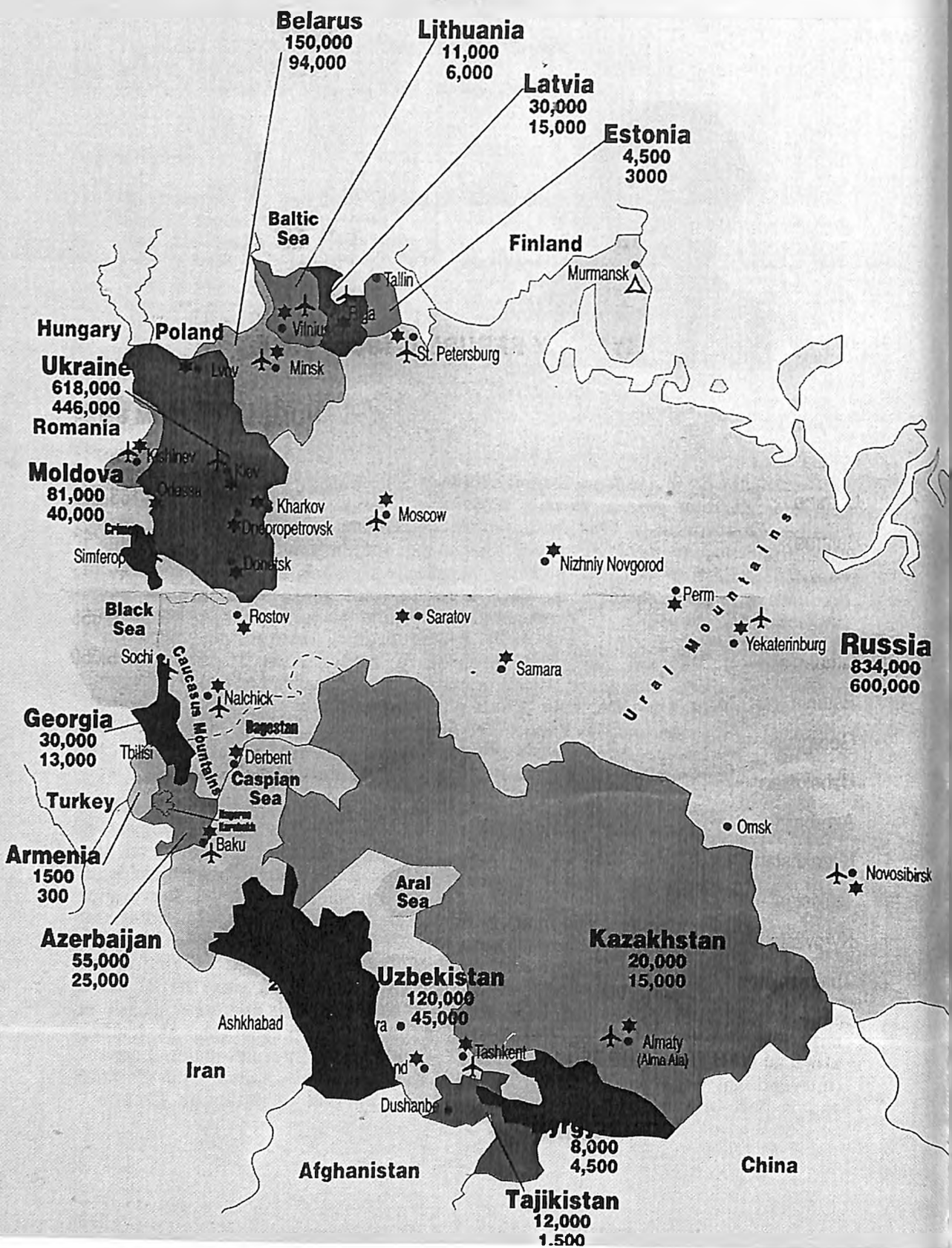
- 21: Years of birth (percentage)
- 22: Respondents' sex
- 23: Retirement status
- 24: Children
- 25: Educational background
- 26: Marital status
- 27: Income according to sex and permanency
- 28: Households' incomes grouped by children
- 29: Nutrition
- 30: Health
- 31: Mobility
- 32: Help in household
- 33: Medical care
- 34: Wishes for accomodation in the "Lavoslav Švarc" old age home

Bilješka o piscu A note about the Author

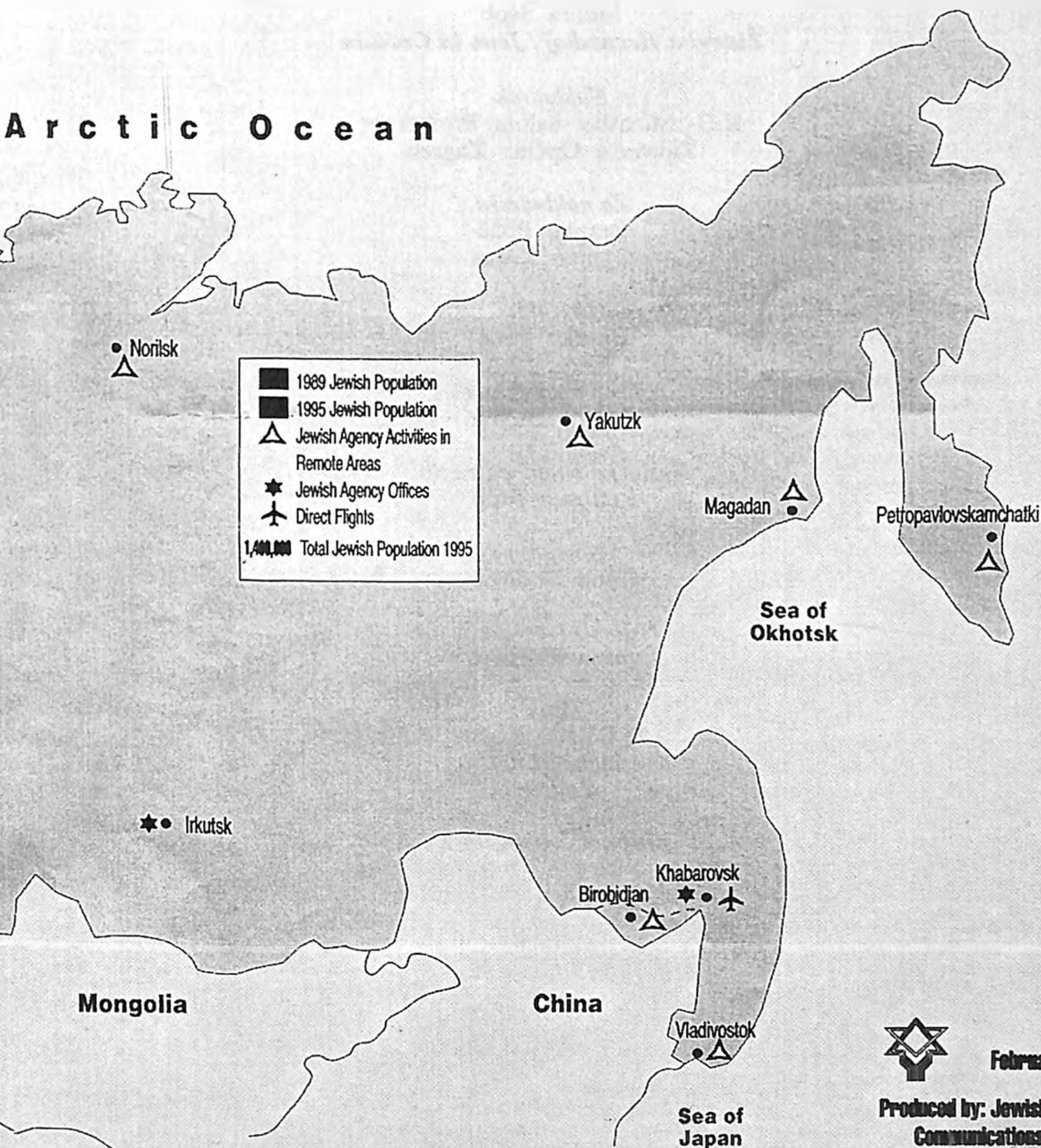
Dr. Melita Švob (rođena Steiner), doktor bioloških znanosti, rodila se 1931. godine u Zagrebu gdje je završila školovanje i 1958. Prirodoslovno-matematički fakultet. Doktorirala je 1964. godine. Bila je asistent na Medicinskom fakultetu, habilitirani docent na PMF i viši znanstveni suradnik u Zavodu za kožne i venerične bolesti u Sarajevu, profesor histologije i embriologije na Medicinskom fakultetu u Tuzli i profesor na PMF u Splitu (biologija). Napisala je 4 knjige (udžbenika i priručnika) i brojne radove. Radila je antropološka istraživanja djece u migraciji u BiH. Od 1979 godine radi u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu gdje vodi projekte o zdravstvenim i psihosocijalnim problemima djece migranata, djeci povratnicima, izbjeglicama i prognanicima. Istraživala je položaj i probleme žena i obitelji u migraciji i povratku. Sada vodi projekte: „Židovska općina Zagreb“ i „Internacionales Lernen“ (Medunarodni projekt - Njemačka, Nizozemska, Grčka, Latvija i Hrvatska) i suraduje na projektu „Unutarnje migracije u Hrvatskoj“.

Melita Švob (née Steiner), Doctor of Biological Sciences, born in Zagreb in 1931. She was Assistant Lecturer at the Faculty of Medicine, Senior Lecturer at the Faculty of Science and Senior Associate at the Institute for Venereal and Skin Diseases in Sarajevo. Professor of Histology at the Faculty of Medicine in Tuzla and Professor of Biology at the Faculty of Science in Split. The author of four books (textbooks and handbooks for students) and many scientific and profesional articles. She was doing researches on migrations of children in Bosnia and Herzegovina (anthropology). Since 1979 she has been working at the Institute for Migration and Ethnic Studies in Zagreb and was the head of projects on health and psycho-social problems of children in migration, family in migration, returnee children, refugees and exiles. At present she is leading projects: „The Jewish Community in Zagreb“ and „Internationales Lernen“ (international project: Germany, the Netherlands, Greece, Latvia and Croatia) and is part of the research team dealing with internal migration in Croatia

HOMeward BOUND

JEWISH COMMUNITIES ON THE MOVE ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U MIGRACIJI Aliyah iz Istočne Europe

February 1995

Produced by: Jewish Agency
Communications Division
Design: Studio Rami and Jacky

Melita Švob
Židovi u Hrvatskoj / Jews in Croatia

Nakladnik
K.D. Miroslav Šalom Freiburger
Židovska Općina Zagreb

Za nakladnike
Branko Polić
Ognjen Kraus

Urednik
Branko Polić

Tehnički urednik
Ružica Duliba

Naslovnu stranicu izradio
Radovan Švob

Korektor:
Jasna Blažević

Prijevod na engleski
Jasna Blažević

Tisak
D-GRAF d.o.o.
Jagnedje 22
Zagreb

ISBN 953-97067-4-2

MELITA ŠVOB

*Jews in
Croatia*

*Migrations and changes
in Jewish population*